PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

BARTAL ANTAL és **DR. HÓMAN OTTÓ,**

tanárképezdei igazgató. egyetemi m. tanár.

II. ÉVFOLYAM.

PEST.

NYOMATOTT AZ „ATHENAEUM“ NYOMDÁJÁBAN.

1872.

Az I. és II. füzet tartalma:

Értesités.

Az első két füzet megjelenését oly akadályok késlelt[illegible] melyek el nem háritása nem rajtunk mult. A III. füzet még [illegible] folytán fog szétküldetni.

A szerkes[illegible]

Kiadó-hivatal: Pest, Hatvani-utcza 1. sz.

A III. füzet tartalma

Oldal

•—•—•—•—•—•

A IV és V. füzet tartalma:

Olda

A kivonatokból hiányzó részt $1\frac{1}{4}$ ivet nyomdai calamitások miatt csak a jövő számmal adhatjuk.

VI., VII. és VIII. füzet tartalma.

PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

BARTAL ANTAL ÉS **DR. HÓMAN OTTÓ,**

tanárképezdei igazgató Pesten. egyetemi tanár Kolosvárott.

II. ÉVFOLYAM.

HATODIK, HETEDIK és NYOLCADIK FÜZET.

PEST.

NYOMATOTT AZ „ATHENAEUM" NYOMDÁJÁBAN.

1872.

1—2.

Kalauz az összehasonlitó nyelvészet terén.

(IV. Közlemény.)

Az egyszerű önhangzóknak gyengitése különösen a latinban.

A szabályszerű változásokon kivül, melyek következtében az eredeti *a* *e* és *o*-ba átmegyen, valamint azon gyengitéseken kivül *u* és *i*-be, melyeknek ezek alávetvék, létezik a latinban még egy sajátságos neme a gyengitésnek, mely ezen nyelv körén belől ősrégi időktől fogva egészen a classicus korig és a latin nyelv sülyedési koráig kifejlődött. Az önhangzó rendszer, a mint ezt a fratres arvales énekeiben, a XII. törvénytábla maradványain, a Scipiók sírjának feliratain, a Senatus consultus-ban de Bacchanalibus olvashatjuk, ősrégi időben majdnem oly tiszta volt, mint a homeri görög nyelvben. Ezen önhangzó rendszer azonban időfolytával annyira változott, hogy a classicus korszakban, úgy szólván, majdnem egy új nyelv áll ellőttünk, mely ily természetes és változatos menetben az ujabbkori román nyelvek előkészitőjének tekintendő.*)

Az önhangzók módosulásának első oka azon zavar, mely egyrészt az *e* és *i* másrészt az *o* és *u* önhangzók közt való használatában beállott. Ennek következménye vala, hogy a válto-

*) Jellemzőleg ir erről Horatius: De arte poëtica 58—63

Licuit semperque licebit.
Signatum praesente nota producere nomen.
Ut silvae foliis pronos mutantur in annos.
Prima cadunt, ita verborum vetus interit aetas.
Et juvenum ritu florent modo nata vigentque.
Debemus morti nos nostraque.

zott és gyengitett *a*-nak használata a gyengités általános rendszerét képezte, mely a nem hangsulyozott szótagokra is kiterjedvén, azokat a következő hangok befolyása alatt változtatá. Ezen a következő hanghoz alkalmazkodó új nemnek, mely a latinban érvényre emelkedett, nem találjuk hasonmását sem a szanszkrit, sem a görög nyelvben. E jelenség a kettős irányban való haladásban leli magyarázatát és pedig egyrészt a szók egységében, melyekben az azokat képző elemek jelentőségei az öntudatból lassan elenyésztek, másrészt pedig a kiejtésben való kényelem utáni hajlamban, melynek következtében azon önhangzó választatott, mely, a kiejtésre legalkalmasabbnak mutatkozott*)

Az *a*, a hol találtatik, mindig eredeti, semmiféle következő hangnak nincsen rá befolyása, ugy hogy azt magához vonhatná vagy állandósithatná; ugyanez áll *o*-ról, kivéve a feljebb említett eseteket, hol *v* azt követi vagy megelőzi. Az *o* más hangok előtt csak gyengülhet és helyt enged más önhangzónak, mint gyakran hasonló körülmények között az *α*. Ennek különösen a ragozásban vagyon helye. Föltételezhető, hogy minden *us*, *um* , *unt*-ra végződő rag a régi időben *os*, *om*, *ont*-nak hangzott. Bizonyitják ezt a görög hasonmás alakokon kívül, minők: *ος* *ον*, *οντ* az ősrégi feliratokon található alakok, minők a Scipiók síremlékén: h o n c, o i n o, d u o n o r o, c o n s e n t i o n t, c o n s o l stb.

*) Shleicher az önhangzók módosulását azon törekvésből magyarázza, mely szerint a beszédszernek izomtevékenysége kiméltessék. Ezen tekintetben így szól (Deutsh. Spr. p. 49) ; „In Bezug auf die Vokale hat diese v i s i n e r t i a e das auf den ersten Blick befremdliche Resultat, dass, während die älteren Sprachen eine nur geringere Anzahl vokalischer Laute besitzen, die späteren eine ungleich mannigfaltigere Reihe von Vokalen hervorbringen. Aber die wenigen Vokale der älteren Sprachen sind einer vom andern scharf abstechend, die der späteren bilden eine vielgliederige Kette von Lauten, die zum grossen Theile Verbindungsglieder sind zwischen jenen älteren, weiter von einander abstehenden Vokallauten; Vokalschattirungen, Mischlaute treten auf, um jene Gegensätze zu mildern, um dem Sprachorgane das Springen von einem Ansatze zum andern zu ersparen und ihm die B e q u e m l i c h k e i t unentschiedener, durch geringere Umstellung des Sprachwerkzeugs hervorzubringender Vokale zu verschaffen."

A régi feliratokon található tomolo, famolus, bizonyitják, hogy a kicsinyitő rag ulus azelőtt olus-nak hangzott, a mint az eolus és iolus alakokban fennmaradt; pl. filiolus, Tulliola, capreolus-szókban*)

A végmássalhangzónak eltünése folytán *i* és *u* őnhangzók *e* által helyettesittetnek; pl. mage, pote, magis, potis helyett; amabere = amāberis, necesse = necessum, fecere = fecerunt. Ide tartoznak az *en* végzetü főnevek is; pl. agmen, tibicen összehasonlitva agminis, tibicinis alakokkal. *E* áll *i* helyett cineris = cinesis, *u* helyett operis = opusis alakokban, valamint az endus végzetü igenévben undus helyett.

Az összetett szókban, melyekhez azon szók számittatnak, melyek egyrészt gyökszóból és előszóból, másrészt gyökszóból és azt megelőző kettőztetésből állanak, az összetétel második része rendesen mutat gyengitést a gyök önhangzóján. — És ez szinte egy uj és a többi rokonnyelvekben nem észlelhető sajátság. Corssen**) ezen jelenséget az által törekszik megmagyarázni, hogy ezen esetben az összetétel második része t. i a meghatározott szó, elveszti az ékezetet, mely is az összetétel első vagy is meghatározó részére átment. Ennek ellenében Baudry***) azt a szók egységéből és így az elemek teljes egygyéolvadásából magyarázza. Az utolsó magyarázat mellett szól azon körülmény, hogy a szanszkrítban, jóllehet a hangsúlyozás ezen esetben ugyanaz, még is az összetétel második felében semmiféle gyengités nem áll be, mert itt, a mint feljebb láttuk, az egybeolvadás nem oly mérvü mint a latinban; pl. Katurang a, négysoru sereg, miből a persa: šetreng, orosz serenga, magyar: sereg keletkezett.

Lássuk most a változásokat, melyek ezen esetben észlelhetők a kivételek tekintetbe nem vételével:

Az *a* átmegy *u* és *i*-be az ajakhangok (p. b.) előtt pl. corrupio, később corripio rapio-ból; contubernium=

---

*) L. Bücheler. Grundriss d. lat. Declination 10—12 lap.

**) Corssen. Aussprache I, 323.

***) Baudry. Gram. comp. 41. l.

taberna; aucupio és accipio = capio; insipidus — sapidus.

L előtt az *a* átmegy első fokban *u*- azután *i*-be; pl. consŭlo és insilire iai gyökből (eredeti √sar); insulsus, salsus-ból.

Az *a* átmegy *i*-be a fog-, iny- és orrhangok előtt pl. profiteor (fateor); instituo (statuo); displiceo (placeo); reticeo (taceo), inimicus (amicus); cominus (cum manus) stb.

Az *a* zárt szótagban kettős mássalhangzó előtt, (kivéve ha az első *l* pl. insulto, vagy *n* következő némával, pl. contingere [tango]), *e*-be megyen át; pl. per*e*grinus (ager); n*e*rmis (arma); imb*e*rbis (barba): in*e*ptus (aptus); anc*e*ps (caput); disp*e*rgo (spargo). Sajátságos és igen érdekes az átmenet *a*-ból *u*-ba és ebből *e*-be: cond*u*mno később cond*e*mno (damno).

Az *a* átmegy *e*-be *r* előtt a következőkben: vip*e*ra (vivipara); iunip*e*rus (iunices pariens).

A megelőző *r*-nek hatása kiterjed a következő *a*-ra prog*r*e*di (gradior) igében.

Az *e* gyengül *i*-be a következőkben: ass*i*deo (sedeo), coll*i*go (lego); red*i*mo (emo); cont*i*neo (teneo); de visszatér, mihelyt zártszótagba kerül; pl. red*e*mptus, coll*e*ctus, cont*e*ntus.

Az *ō* átmegy *ī*-be cogn*i*tus (notus); *ae* *ī*-be inqu*ī*ro (quaero); conc*ī*do (caedo); in*ī*quus (aequus); ex*ī*stimo (aestimo); *au*, *ū*-ba acc*ū*so (causa); incl*ū*do (claudo) szókban.

A rövid *ŏ*, *ĭ* és *ŭ* érintetlenül maradnak.

A kettőztetés némely igék múlt alakjaiban szinte maga után vonja az önhangzók gyengitését. A kettőztetett szótagban nagyobbrészt *e* uralkodik, kivéve ott, hol a gyökszó *i*, *o*, *u*-t mutat fel, pl. didici (disco); momordi, spopondi, totondi (mordeo, spondeo, tondeo);*) cucurri, tutudi (curro, tundo). A gyökbeli *e* érintetlen marad; pl. pepedi (pedo);

---

*) Kivételt képez tollo-ból az ősrégi: tetuli és pello-ból: pepuli.

p e p e n d i (pendo); t e t e n d i (tendo). A tőnek *a*-ja azonban gyengül *ı*-be; pl. c e c *ĭ* d i, (*că*do) c e c *ī* d i (caedo); c e c *i* n i (cano); p e p *i* g i (pango); t e t *ĭ* g i (tango); vagy *e*-be, hol azonban az *e* és *r*-nek befolyása erre szembetűnő; pl. f e f *e* l l i (fallo); p e p p *e* r c i (parco); p *e* p *e r* i (pario).

Az önhangzó közvetlen vagy közvetett közelségének is vagyon befolyása az önhangzó gyengitésére. Igy pl. az *i* q u *i* r e, *i* r e, *i* s-ben, mely a ragozásban elébb *ei*-, később *ē*-be fokozódott, megmaradt az utolsó alakban *a*, *o*, *u* hangzók előtt, de megrövidült alakban, mig különben *ī*-be ment át; tehát *ĕo*, q u *ĕ* o, *ea*, de *ī r e m, q u ī b a m, *īs*. Hasonlólag lett d i v u s-ból a *v*-nek kiesése után Deus.*)

Az önhangzók gyengitésének helye vagyon két szomszéd szótag közt a hangazonositás (assimilatio) következtében; így áll: n e h i l u m, *m e h i, *t e b i, *s e b i, *s u b o l e s, *s e c o r d i a *t e g u r i u m helyett n i h i l u m, m i h i, t i b i, s i b i, s o b o l e s, s o c o r d i a, t u g u r i u m.

A hangmásitás (dissimilatio) következtében áll az *i*-re végződő tőknél -e n u s, -e t a s rag -i n u s, -i t a s helyett, pl. a n x i - e t a s, s o c i - e t a s, a l i - e n u s. De ezen hangazonositás és hangmásitás nem oly szabályszerü, hogy abból általános törvényt leszármaztatni lehetne.

A végönhangzók egy része, mely a classicus korszakban rövidnek vétetett, eredetileg hosszú vala a latinban. A rövidítési hajlam az ékezet hiányából magyarázható. Igy bizonyitja Bücheler, hogy az *a* végzetü I. hajlitásu szók nominativusa, mely a 6-ik századig hosszú volt, később megrövidült. Érdekesek a következő idézetek: a Scipiók sírboltján ez olvasható saturnusi versmértékben: q u o ı e ı v ı t a d e f e c i t n o n h o n o s vagy: q u o i u s f o r m ā v i r t u t e i p a r i s u m a f u i t és Enniusnál: e t d e n s i s a q u i l ā p i n n i s o b n i x a v o l a b a t. Továbbá a szabadabb creticus és bacchiusokban: d ú c i t u r f á m i l i ā t ó t a (Trin. 251); i d f u i t n a é n i ā l u d o (Pseud. 1277); p o l h ó d ı e a l t e r ā' i a m b i s d e t ó n s a c é r t o s t

---

*) L. Kuhn. Zeits. f. vergl. Sprachf. XVIII, 287. l.

(Bacch. 1128) és többször Plautusnál. A semleges *o* tők többes *a* végzete szinte eredetileg hosszúnak veendő; mutatja ezt a következő jóslati hexameter: de incerto certāne fiant, si sapis, caveas és de vero falsāne fiant iudice falso (C. J. L. I. 1440 és 1441), mely helyeken a metszetnek is volt némi befolyása a végőnhangzó megnyujtására. A Scipiók sírfeliratán 33 a mérés mors pérfecit tua ut éssent ómnia brévia legelőször alkalmazkodik a saturnusi vers szabályaihoz. Plautus (Men. 975) áll vérberā cómpedes creticusi verslábban és Terentiusnál (Ad. 612) membra metu débılıā sunt choriambusi verslábban; a septenárban (Stich. 378) nem tónsılıa hanem tónsılıá tapétıa volt előadható; és a szokatlan hangsúlyazások, minők: nisi carnarıá tria gravida, fácinorá puerilia, omniá malefacta, melyek Plautusnál találhatók, csak is abban lelik magyarázatokat, hogy akkori idöben az *α*-nak a hosszú és rövid időtartam közti ingadozó mennyiségét érezték.

A mássalhangzós és legtöbb *i*-re végződő tők csak is a hatodik század óta végződnek rövid *e*-re, miután a következő hangsúlyozások: Scipio sírján: Gnaıvód patré prognatus; Naeviusnál: (b. Poen. 3) órdıné ponuntur; Plautusnál: (Glor. 707) meá bona mea morté cognatis dicam; (Stich.) grátıam a patré si petimus; (Bacch. 628) múlta mala mi in pectoré nunc; (Glor. 699) mé uxoré prohibent mihi quae huius similes sermones serat. Terentiusnál (Hec. 531) témporé suo; (Ad. 346) pro vírgıné dari; (Heautont. 216) ex suá lubıdıné moderantur nem lettek volna lehetségesek, ha ezen végönhangzóknak eredeti hosszúsága még némi nyomokat nem hagyott volna hátra.*)

Vizsgáljuk meg most az önhangzók kiesésének, mely is a gyengités legvégső foka, okait. Egyik oka ennek először, hogy a kilökött önhangzó hangsúlytalan, a mennyiben az ezt megelőző önhangzón nyugszik az éles hangjel; másodszor, hogy az önhangzók kilökése egyenes vonatkozásban áll azoknak köny-

---

*) L. Bücheler. Grundriss der lat. Declination 9. 19. 50. lapokon.

nyüségével. Emlitettem, hogy *a* a legsúlyosabb önhangzó. Innen van, hogy ez a legnagyobb ellentállást tanusitja. Ez sohasem tünik el a szók végén; pl. *us* *puerus-ból elenyészik puer-ben, de *a* megmarad puera-ban.

Egyes esetekben, hol a szók belsejében levő *a* kiesik, kiesését már gyengitése előzte meg. Igy nomenclator nomen-calare-ből eredeti nomen-calator-t tételez fel, előbb azonban, mig az *a* kiesett, *u*-ba gyengült, a mint ezt a létező nomen-culator bizonyitja.*) Igy praehabeo is, mielőtt praebeo-ba összevonatott, praehibeo-ba gyengült, mely Plautusnál olvasható.

O kiesik a nőnemü -trix ragban -torix helyett. *U* kiesik az első- vagy másodrendü kicsinyitő ragokban: pl. bacillus = *bacululus, gemellus = *geminulus; puella = *puerula; stella = *sterula; corolla = coronulla; ampula = *amphorula stb.

Az *-ius* végzetü középfok átmegy *is*-be a nem ragozható magis = *magius, satis = *satius szókban.

Az *e* kiesett supra, infra, intra = supera alakokban. Az *e*-nek kiesése *r* előtt már emlittetett. *Ve, vi* szótagokban gyakran nyomatik el az önhangzó; pl. iunior = *iuvenior amasti = amavisti; optaram = optaveram.

A *i*-nek kiesése igen gyakori, pl. quaestor, = quaesitor; valde = valide; nauta = navita; cautum = *cavitum; tegmen = tegimen szókban. A minus-féle ragok alumnus, Vertumnus-ban tartoznak a régi középalaku igenevekhez, melyeknek teljes alakja -minus = μενος, és mely még a szenvedő alakokban: amamini, legimini fennmaradt.

Az önhangzóknak ezen kiesése átmenetet képeze az ujabbkori román nyelvekhez. Ilyenek az alakok: calda = calida merto (a feliratokon) = merito; postus és összetett alakjai: dispostus, compostus, repostus, Lucretius és Vergil által használva, melyek az olaszban elterjedettek.

---

*) Martial. Epigr. X, 30, 23.

Az ă-nak és az egyenértékü ĕ- és ŏ-nak megnyujtása ā, ē, ō-ba.

A hanggyarapitás. (Zulaut).

A hanggyarapitás, a mennyiben általa bizonyos célt, minő a különböző alakoknak képzése, érünk el, szerves hangmozdulatnak neveztetik és a rövid önhangzónak hosszú- vagy ikerhangzóba való fokozásában áll, a miért hangfokozásnak is nevezhető. A hangfokozásnak e szerint csak a természeténél fogva rövid önhangzónál vagyon helye és csak a gyökszó tagok azok, melyek általa érintetnek; ő okozza, hogy a nyelv ennek következtében hangzatosabbá válik.

A szanszkritistáknál vita kérdését képezi, vajjon létezik — e a szanszkritban eredeti ā. A gyökökről való tárgyalásakor lesz alkalmam erről emlékezni. Jelenleg csak azon eseteket említem, melyekben az ă és ennek egyenértéke ĕ és ŏ megnyujtatik ā ba és az egyenértékü ē, ū-ba a görög, latin és a német nyelvekben.

A szanszkritban hiányozván az ĕ és ŏ, hiányzik egyszersmind a megfelelő ē és ō, mely utolsókkal nem zavarandó össze az ikerhangzó *ai*, *au*, melyet némely tudós ē és ō-ba átirva használ.

Az ă-nak megnyujtása ā-ba gyakori a szanszkritban; példák erre: b a - b h ā r - a (tulit) összh. b h á r - ā m i val (fero); u - v ā k - a (locutus est √v a k); v ā́ s - a s (vestis) v a s t é, mellett (se vestit) √v a s, vestire; k ā r - á j a t i, csináltat √k a r; kšip-āmi (jacio) összeh. kšip-ati-val slav. sipati.

Fokozódott ā található az *a* végzetü nőnemüek minden esetében; pl. n á v - ā, n á v - ā m (nova, νϝα) n á v - a - s, n á v-a m mellett, mely himnemü; á ç - v ā (equa) á ç - v a s (equus) mellett; különösen pedig némely esetrag előtt; pl. d a i v ā́ - s (dii) régibb: d a i v ā́ - s a s; összh d a i v - a s-szal (deus), tovább a mássalhangzós tők kihangzó szótagjában, némely rag előtt, pl. d ā - t ā́ r - a m (datorem); d ā - t a r - a s (datores), d ā - t á r-(dator) tőből, mely röviditve fordul elő d ā - t á r - i (loc. sing.) d ā - t r - b h j a s; d ā - t r - ḗ (datori) alakokban.*)

---

*) Schleicher. Compendium 23. és 24. l.

A szanszkrit *ā*-t képviseli a görögben *ᾱ*, *η*, *ω*. A tájnyelvek változtatnak ezen tekintetben: az attikai különösen az ioni tájnyelv az *ā*-t nagyobbrészt *η*-vá változtatja, mig az axol és különösen a dór az eredeti *ᾱ*-t megtartja: Igy lesz *λακ* √-ből (jelen: *λάσκ-ω*), mely a II. függetlenben megtartja a tiszta *ᾰ*-t *ἔ-λακ-ον*, a múlt idő *λέ-ληκ-α*, dórban: *λε-λᾱκ-α*; *λανθ-άν-ω*-ból, melynek II. függetlenje: *ἔ-λαθ-ον* lesz a múlt *λέ-ληθ-α*, dór: *λε-λᾱθ-α* A sskr. da-dā-mi (dono) és da-dhā-mi (pono) lesz: *δί-δω-μι* és *τί-θη-μι*. A szanszkrit többes genitivusának ragja *ām* lesz a görögben -*ων*; az igéknek sskr. kettős végzete -tam lesz a görögben: *την*, *των*.

A fokozódott sskr. *ā* fenumaradt a latinban mā-ter, frater sskr. mā-tar, bhrā-tar alakokban; továbbá a nőnemüek többes accusativusában; pl. novās sskr. navās.

De többnyire fordul elő *ō* alakban vagy gyengitve *ă*-ba, pl. dătorem, sskr. dātāram; nōtum = sskr. g'nātum, pōtus √pa (poto); a rag tōr = sskr. tār. *Ā* és *ō* megfelelnek egymásnak ignārus és ignōrare alakokban. A sskr. *ā* képviselve van a latinban *ē* által is; pl. sēmen √sā, sőt röviditett *ĕ* által is gĕnu-ban = sskr. gānu.

A régi ófelnémet megtartá sok helyütt az eredeti ā-t, mig a gótban, melyben ezen önhangzó hiányzik, *ē* és *ō* által vagyon helyettesitve. Igy megfelel a gót többesszámu rag -*ōs* dag-ōs-ban (Tage), a sskr. -*ās* többesszámu ragnak. A gót rēda megfelel az ófn. rāthe, gót: jēra az ófn. jār (Jahr); gót: lēta = ófn.: lāzu (lassen); gót: blēsa = ófn. blāsu (blase) alakoknak. A gót *ē*-nek megfelel az angol: *ea* to read (rathe), year (Jahr) alakokban.

A hangzófokozás ép oly gyakori a görög és latinban mint a szanszkritban. Ezen alkalommal átmennek:

1) a rövid, kemény önhangzók a megfelelő hosszú önhangzókba.

Ez az úgynevezett egyhangu (einlautige) fokozás. Igy lesz *ăg* √ből *āg* ambāges valamint a görög *λοχᾱγός* szóban. Păc √ fordul elő păcisci igében, de már fokozva találjuk azt pāx pācis alakban. *Πηγ* *πήγνυμι* igében megfelel teljesen az *ā*-nak pāx-ban. Lăbare-ből lesz lābi, tĕg-ből (tĕgo-ban

gör. *στέγω*) tĕgula. Sĕd √ sĕdeo-ból már fokozva fordul elő sēdes-ben. Vŏc √vŏcare-ban fokoztatik vōx, vōcesbe, ugy a mint sŏpor-ból (√ svap) lesz sōpire.

2. A rövid *ĕ* néha rövid *ŏ*-vá változik. Ezen hanggyarapodást (Zulaut) gyengének nevezhetni. Szerepel az alakok és szók képzésében. Ennek alapján lesz tĕgo-ból tŏga, fĕro-ból fors; pendo-ból pondus; nĕx-ből nŏceo, mens-ből mŏneo (√man). Mŏdius mĕd √re vezet vissza, melyet a görög *μέδιμνος* feltüntet. Ugyanezt találjuk a görögben is. Igy magyarázandó a különbség *φόρος* ét *φέρω*; *γόνος* (partus) és *γένος* (genus) *τέτροφα* és *τρέφω*, *λέλοιπα* és *λείπω*, *λόγος* és *λέγω* közt. Ugyanezen oknál fogva fokozódik az *η* *ω*-ba *ἔρρωγα* igében *ῥήγνυμι*-ből.

Az *u* képviseli némelykor a latinban az *ō*-t és ennek következtében a régi *ā*-t. Ilyen természetü a *u* a többes genitivus -um és -rum ragjaiban összehasonlitva a görög -*ων*-nal és a sskr. ām-mal (mely az ősrégi latinságban rendesen -ōm); továbbá a -turus végzetü igenevekben, melyek a cselekvő személyt kifejező nevek képzőinek, minők: -tōr, sskr. -tār kifejlődöttebb alakjai, tehát: datūrum = datōrem sskr. datāram.

Bartal A.

Homér a magyar irodalomban.

A ki nálunk a görög classicus hajdankor irodalmi termékeit eredetiben megismerni vágyta, a szükséges előismeretek megszerzésénél is a legujabb időkig külföldi művekre és magánszorgalmára volt utalva; a görög nyelvtan a forradalom előtti időben nem volt fölvéve a középtanodai lecketárgyak sorozatába, s midőn rendes és kötelező tantárgygyá tétetett az ötvenes években, úgy látszék, mintha az új tanterv késziteői és végrehajtói ellen érezett ellenszenv vagy gyülöletnek ki kellene terjesztetnie az új tantárgyra is, mely meghonosodni iskoláinkban sehogysem tudott, s már a hatvanas évek elején oly csekély óraszámra szorittatott, mely mellett még a leckerendkészitők sem remélhettek sikert, — mig végre a múlt évben a közoktatási ministerium, áthatva a görög nyelv és irodalom közművelődési fontosságától, e tárgy számára a középtanodai tanrendben az őt megillető helyet biztositotta.

Pirulva szólhatunk csak e téreni irodalmunk szegénységéről s legfölebb egy termékenyebb jövő reményével biztathatjuk magunkat; de oly mostoha körülmények között kettős elismeréssel tartozunk azon férfiaknak, kik e részben, ha csak kisérletekkel is, úttörők voltak.

Homérra vonatkozó összes iródalmunk csak nehány kötetre terjed ugyan s ezek is egy hosszú félszázad szüleményei s majdnem kizárólag forditások, de nagyobbrészt kétségkivül ál talános becsüek s egy jövő, szélesebbkörü munkásság a l a p j á u l szolgálhatnak.

V á l y i N a g y F e r e n c forditotta e században első az Ilias 24 könyvét, s Kazinczy szavaival élve, ki előszót írt a műhöz, „magának és nemzetünknek just szerze azzal dicsekedhetni,

hogy Homér nálunk több érdemmel jelene meg ezen legelső forditásában, mint az ilyenben bármely más nemzetnél: nem oly jól a hogy ohajtanunk illett, de jobban mint várhatánk". Vályi Nagynak a mértékes forditásában a kezdet nehézségeivel kelle küzdenie, kora halála megakadályozá, „hogy a mit dolgozott, megtisztongathassa". — Müve: Homér Iliásza fordította Vályi Nagy Ferenc, 2 kötetben, 1821-kben Sárospatakon jelent meg.

Kölcsey Ferenc hozzákezdett az Ilias forditásához, de úgy látszik, belefáradt a munkába, mely megszakasztás nélkül csak a II. könyv hajólajstromáig van befejezve, azontúl s a III. könyvből csak töredékek készültek el. L. Kölcsey Ferenc minden munkái, II. bővitett kiadás Toldy Ferenc által, 2-ik kötet 105 s k. ll.

Vályi Nagynak utóda, ki, Kazinczy szerint „az ő szellemében, de szerencsésebb csillagzatok alatt a nagy munkát megteheti" s meg is tevé:

Szabó Istvánban támadt, kitől 1846-ban az Odyssea, 1853-ban az Ilias jelent meg. Szabó müve nem mértékes fordítás, hanem elejétől végig valódi költői munka, s ha általában megjegyzést teszünk e munkára, az épen ez utóbbi pontra vonatkozik, hogy t. i. a forditás ittott nagyon is költői, vagy, ha úgy tetszik — nagyon szabad.

Ponori Twewrek Emil az Ilias VI. énekét sikerülten forditotta, úgy látszik főként iskolai használatra. (Megj. Pest. 1865)

Nem szükség, e helyen fejtegetnem a hasznot, melyet költői müvek prózában forditása hajt, főleg ha a költő fogalom- és nyelvezetre nézve a szokottól anyira eltérő, mint Homér; a prózai forditó sem terjedelmileg sem alakilag nincs alávetve a törvényeknek, melyek a mértékes forditó gondolatát vagy kifejezéseit szabályozzák, nem ritkán korlátolják, úgy hogy gyakran csak a prózai forditás képes visszaadni a költemény valódi értelmét, — szellemét. Homér ily prózai forditását köszönjük:

Télfy Ivánnak, kitől 1866-ban 2-ik kiadásban megjelent Homér Iliása forditása, folyó beszédben, Homér életrajzát és a homéri kérdést tárgyaló bevezetéssel (melyre alább visszatérünk); továbbá Homér Odysseája I—III. könyv. Pest 1864.

Sem feladatunk, sem hivatásunk, bírálatot mondani a fordításokra, helyzetünkben örvendenünk kell minden törekvésnek, mely oda irányul, hogy az ókor remekművei átültettessenek irodalmunkba;*) de talán nem lesz érdektelen az olvasó előtt, ha ugyanazon részletet mind a négy forditásban egybevetheti, melyből a modorra, mely ugyanaz szokott maradni az egész munkán keresztül, némiben fogalmat alkothat magának; e célból az ismeretes bucsujelenetből Hektor és Andromache közt Hektor beszédét választottuk ki, Il. Z. 440—465 vv.

Vályi Nagy forditása szerint:

440. A lobogó sisaku Hektor neki mondja, felelvén:
Van nekem, óh kedves, nagy gondom ezekre, de Trója
Férjfiait féltem, s nyúlt-szoknyás asszonyi népét,
Hogy ha, miként egy rest, távolra kerülöm a harcot;
Szívem is int másként, mert lenni tanultam erőssé,
445. Hogy seregünknek elő-rendébe csatázzam örökké,
Védni dicsőségem vágytam s diadalmas atyámét.
Mert tudom, és szivem jól érzi titokba, hogy egy nap
Felvirad, a melyen majd e szent Ilion elvész,
S a láncsázni tudó Priam és Priamosz deli népe.
450. Trója jövő kínját az eszembe nem annyira tartom,
Sem Priamét avvagy Hekabé gyötrelmes anyámét
Sem testvéreimét, kik ugyan nagy számmal esének
Porba, vitézkedvén, idegen hadi férjfiak által:
Mint ügyed, a mikoron egy rézdolmányos Achàji
455. Elviszen, és könnyen szabados napod elveszi tőled;
És leszel Argoszban, szővén idegennek alatta,
Hol Hyperéia vizét s Messzéiszét neki hordod,
Kénytelenül hajtván szükségnek az ösztöne téged.
Majd mikor ott könnyezsz, így szólhat akárki felőled:

*) Mennyivel szerencsésebbek e tekintetben is a nyugati népek és főként a németek, hol a homéri fordításoknak már egész történetök van, s hol tudományos itészetet lehet és kell gyakorolni? V. ö. Eichhoff fölötte érdekes cikkét a Neue Jahrbücher f. Philologie u. Paedagogik 102 köt. s k. lapjain (a paedagogiai részben.)

460. Ez vala Hektornak felesége, ki Trója lovagló
Népe között, míg ott harcunk folya, víva leginkább.
Áh neked ezt mondják, s új kínok emészteni fognak
Férjed ohajtozván, rabságodat a ki elüzze.
Engem azért holtan föld hantja takarjon elébb el,
Mint jajodat halljam, s fogságba ragadjanak innen.

Szabó fordítása szerint:

Z. 440. Szólt neki erre viszont sísakingós nagyszerű Hektor:
„Mind tudom ezt magam is, feleségem: előttem azonban
Trójai földieim s az uszályos trójai hölgyek,
Ha gyáván csak amúgy elbúnék a viadaltól,
Sőt de szivem sem súg oda; mert én férfi tanultam
445. Lenni s az elsők közt verekedni csatáraim élén,
Védve dicsőségét az atyámnak, védve magamnak:
Ámbár tudva tudom, s lelkemben előre is érzem,
Lészen idő, mikoron a szent s magas Ilion elvesz,
És Priamos maga és Priamosnak trójai népe!
450. De a trójaiak veszedelme nem annyira gondom,
Sem Priamos maga, sem Hekabé fejedelmi személye,
Sem deli vérrokonim, kiknek soka és java hulland
Porba tekintetes elleneink hadi fegyvere által,
Mint te! ha majd valamely diadalmas az argosi hadban
455. Elvezetend zokogót, megfosztva szabadságodtól
És ha görög földön más asszony kényire szőnél,
És ha vizet vinnél Messéis avagy Hypereia
Kutjáról, vonakodva, hanem rabi kényszerűséggel!
Látva siralmaidat majd szólana némelyik akkor:
460. Nézzétek Hektor feleségét, a ki legelső
Hős vala Trójában, mikor Ilion ostroma dívott!
Így teszen egynémely, s neked, óh búd ujra virágzik,
Nélkülözőnek urat, ki megőrzene szolga napodtól!
De hamarabb hányt föld omlásai fedjenek engem,
465. Mint jajodat halljam, mint elrablásodat értsem!“

Thewrewk szerint:

Z. 440. Igy felel erre a nagy, lobogó-sisaküstökü Hektor:
Van nekem is gondom minderre, o nőm; de fölötte

Tartok a Troszoktól s az uszályos trójai nőktől
Hogyha miként egy gyáva kerülgetem én el a harcot.
Szivem is ellene van; mivel én hősködni tanultam,
445. S mindig a trójai nép élén is szállani harcba,
Őrizvén nemzőm nagy hírét s enmagamét is,
Jóllehet átlátom mind szívvel mind pedig észszel;
Jőni fog egykor a nap, melyen a szent Ilios elvész,
És Priamos meg népe a dárdavető Priamosnak.
450. Óh de nem úgy aggaszt a Trószok majdani sorsa,
Annyira sem Priamos fejedelmé, sem Hekabéé,
Sem testvéreimé, a kik akkoron annyi vitézként
Ellenségektől gyilkoltan a porba terülnek:
Mint a tied, ha úgy egyik a vértes Achajaiak közt,
455. Sirva magával visz s a szabad napot elveszi tőled;
És ha te vásznat szősz más nőnek az argosi földön,
S vizért mégy messeisi vagy hypereiai kútra,
Sokszori sóhaj közt; de nyomand a hatalmas erőszak!
Némelyik így szól majd téged könyet ontani látván:
460. Hektornak felesége ez itt, ki a Trójaiak közt
Főhősként fénylett, mikor Ilios ostrom alatt volt.
Így szól majd némely, s újulni fog ujra keserved,
Férfit nem lelvén a ki fölszabadítana téged.
Ámde előbb födjön mint holtat el engem sírhant,
465. Mint én azt halljam, hogy nyőgsz s rabságra jutottál.

Télfy szerint:

440—465. Azt pedig viszont megszólítá a nagy, sisakrázó Hector: „Mindez engem is gyötör, feleségem! De nagyon tartok a Trojánoktól s az uszály ruhás trójai nőktől, ha mint gyáva, távol kerülném a háborút. Szivem is tiltja, mivel tanultam mindig vitéz lenni s a Trojánok előharczosaik élén*) csatázni, védve mind atyámnak nagy dicsőségét, mind enmagamét. Mert jól tudom azt elmémben és lelkemben: eljön ama nap, midőn egykor elveszve lesz a szent Ilium és Priam és a kőrösfa dárdához értő Priam népe. De nem annyira törődöm a Trojánok-

*) Igy! „ellen" bizonyára csak nyomdahiba!

nak jövendő fájdalmával, sem a fivérokével, kik sokan és vitézül fognak a porba hullani ellenséges férfiak alatt, mint a tieddel; midön majd valaki az ércpáncélos Achäok közöl, elvezetend téged siránkozót, elrabolván a szabadság napját; és Argosban levén, más nő parancsára vásznat szőnél, s vizet hordanál Messeisből vagy Hypereából, nagyon kedvetlenül; de a durva szükség reád nehezülend. S egykor mondhatja valaki, látva, hogy könyeket hullatsz: Ez Hector felesége, a ki harcolva vitézkedett a lószelidítő Trojánok között, midőn Ilium körül csatáznak vala. Igy fog egykor valaki szólni. S neked uj fájdalmad lesz ilyen férj utáni vágyból, a ki elüzné a rabszolgaság napját. De takarjon be engem, a megholtat, a fölhányt föld, mielőtt kiáltásodat s elraboltatásodat hallanám.

Az emlitett forditásokon kivül csak igen kevés följegyezni való van:

Dálnoki János: A régi híres és neves Trója városának tiz esztendeig való megszállásáról és rettenetes veszedelméről. Kolosvár, 1651.*)

Ponori Thewrewk Emil adta ki Homér Iliása I. könyvét magyarázatokkal iskolák számára. Pest, 1863.

Igen tanulságos a bevezetés, melyet Hunfalvi Pál Szabó István kiadása elé irt (Pest, 1853.), a mennyiben Homér régi életrajzirónak adatait bőven közli, s a homéri költemények történetének vázolása után a homéri kérdés némely fontosabb mozzanatait is felemlíti; határozottan csak annyit mond ki, hogy az Ilias nem mű, hanem népköltemény. A homéri eposok szerzőjét vagy szerzőit illetőleg, úgy látszik, Grote általunk is bővebben ismertetett közvetítő nézetéhez jár legközelebb, bár e tekintetben indokolva nem kiván nyilatkozni; szavai pedig, melyekkel állását jelzi, kissé nagyon határozatlanok. A bevezetés LXI. oldalán ugyanis ezeket olvassuk: „A szerzőt illetőleg majdnem mindnyájan (Nitzschen kivül) hiszik, hogy az Odyssea nem származhatik attól, ki vagy kik az Iliast költötték. S arról az eredetinek csak némi figyel-

---

*) Tartalmáról nem szólhatok, mert a pesti könyvtárakban nem sikerült föllelnem a müvet.

mes tanulmányozása is mindenkit meg fog győzni, ki nem áll mint harcos a felek sorában. Ujabb is lehetvén valamivel az Iliasnál, s így a mondai költészet legnagyobb virágzása felébeu támadván, gondolható, hogy tán egy szerzőtől származik. De az Iliasnak legalább két nagy része lévén, azt majdnem okvetlenül két külön szerzőnek kell tulajdonitani. E szerint tehát legalább három fő szerzőtől származnának a homéri költemények, — nem tekintve az Ilias egyes szakaszait, mint a hajók jegyzékét, a Doloniát, a fegyverkészítést stb., melyek még másoktól is, részint későbbiektől származhattak."

Határozott állást tudósaink közül csak Télfy Iván foglalt s véleményét tudományos érvekkel támogatva adta elő az Ilias forditása II. kiadásához (Pest, 1866.) írt bevezetésben: „Az Ilias szerzője" cimmel.

Télfy úr ez értekezésben a homéri költemények történeti és művészi egységének védelmét tüzte ki céljául, s munkája főleg az által nyer becsben és érdekben még nézete ellenzőire nézve is, mert mindazon ellenvetések, melyek a közel száz éves tudományos viták folyamában az egység ellen fölhozottak, egybegyűjtve állíttatnak elénk oly teljesen, mint eddigelé egy műben sem leljük. Az ellenvetések (szám szerint: harminc) általánosokra azaz olyanokra, melyek a homéri kor erkölcseiből, intézményeiből, szokásaiból s egyéb körülményeiből merítvék (11 ellenv.), és különösekre vannak fölosztva vagyis azokra, melyek az Ilias (az értekezés csak erre terjeszkedik ki!) szervezetére, sajátságaira vonatkoznak. Az általános ellenvetések cáfolata az irás, a digamma, a rhapsódok és homeridák befolyása s egyéb kérdésekre terjed, a különöseké az Ilias egyes helyeire (*Α* 430—487 vv. a 13-ik ellenv.; *Ν* 38 és 44 vv. 26-ik ellenv. stb.), szakaszaira (*Γ* 121 —244 vv. a 17-ik ellenv.; *Λ* Machaon megsebeztetése: 25-dik ellenv.; Áchiller pajzsának leirása *Σ*-ban l. 29-ik ellenv., s így t.), vagy egész könyvekre (p. *Ε* l. 19-ik ellenv,: *Β*—*Π* 22-dik ellenv.; *Κ* 24-ik ellenv. s m.) vonatkozik. Télfy az ellenvetéseket részint a történeti hagyományból vagy magukból a homéri költeményekből merített bizonyitékokkal, részint a gyanusított

helyekével analog esetek felhozásával igyekszik megcáfolni és elenyésztetni. Ezekből is kitünik, hogy Télfy ur a leghatározottabb unitariusohoz tartozik, kiknek müveit szinte elésorolja (l. LXXXIII. k. ll.), saját különleges álláspontját következőkép körvonalozván (Bev. LXXXI. k. l.): „Mindezeknél fogva azt állítom, hogy az Iliasnak csak egy szerzője volt és pedig Homér, kit az egész classicus hajdankor történelmileg bebizonyított személynek és az Ilias költőjének tartott. Én Suidassal vagyok egy értelemben, a ki (*Ὅμηρος* és *ῥαψῳδοὶ* alatt) azt mondja, hogy Homér nem irta egyszerre az Iliast, hanem részenként, időnként; hogy vándorlása közben más-más részét hagyta különféle városokban: — s hogy az ott találkozott dalnokok, kik később rhapsodoknak neveztettek, megtanultak egy vagy több részt az Iliasból, s elszavalták a nép előtt.“ A változtatások, közbetoldások, variansok, a rhapsodoktól származtak.

Ebben összpontosul Télfy ur nézete; az előadottakban pedig röviden ismertettük mindazt, mit a cl. philologia a homéri irodalom terén nálunk felmutathat; végezetül csak azon óhajunknak adunk kifejezést, vajha a görög nyelv és irodalmi tanulmányok hazánkban is mielébb oly lendületet nyerjenek, hogy tudósaink hasonló részletes tudományos kérdések megvitatásánál vagy eldöntésénél is kellő szakavatottsággal mérlegbe vethessék szavukat.

Hóman O.

A római történetirók.

„Róma városának keletkeztét nem szabad olyannak képzelnünk, mint a napjainkban alakuló városokét, kivéve talán Krimeában, hol azon célból építtetnek, hogy a zsákmány és mezei termények tárául szolgáljanak. - Róma főhelyeinek elnevezései mind ezen eredeti rendeltetésre vonatkoznak. A városnak még utcái sem voltak, ha csak így nem nevezzük az ösvényeket, melyek azt végig keresztül szelék. A házak rend nélkül szétszórva, és igen kicsinyek voltak, mert az emberek mindig munkában vagy a nyilvános piacon levén, odahaza ritkán tartózkodtak“ így ír Montesquieu „A rómaiak nagyságáról“ című könyvében. Ime az egyszerü és szegény városnak képe; és mégis ezen városnak szegény lakói valának azok, kik kezdetben ugyan csak az őket környező vidéken uralgtak, utóbb azonban a szomszéd városokkal szövetségi viszonyba léptek, majd folytonos szerencsés háborúk következtében a szomszéd népek sőt egész Italia fölött felsőséget és uralmat vívtak ki magoknak, míg, nem türhetvén többé maguk mellett versenytársat, a carthogói birodalommal Siciliában hatalmas erővel öszszekoccanván, hosszú es véres háboruk után uralmukat a tengerre is kiterjeszték, és végül részint a fegyverek hatalma, részint szellemi fensőségük érvényesitése által majdnem az egész akkor ismert világ uraivá lettek.

A rómaiak származásukra nézve az itali törzshöz tartoznak. A mennyit az ó-itali nyelvek maradványaiból következtetni lehet, három főtörzs képezte Italia őslakosságát, ugymint: a Japygok, Italok és az Etruszkok. A Japygok kevésbbé szilárd jelleme nem kedvezett az önálló nemzetiségi kifejlődésnek. Ők nem valának képesek ellentállani az árnak, mely a körükbe bevándorló görögök müveltségéből eredvén, nemzetiségüket

fenyegette. Nyelvükkel együtt szokásaikat is elvesztették és görögökké lettek.

Az Italok több népségre oszoltak, minők: a Latinok, Umbrok, Marszok, Volszkok és a Samniták.

Az etruszk és itali népségek történelmi fejlődése az egyes városközségek szervezetén alapult, melyek majd szövetkezve egymással, majd ismét háborúba keveredve, a felsőségre törekedtek. E viszonyok ugyanezen a földön a közép korban ismétlődtek. Latiumban, mely a sors által magasabb szellemi tökélyre látszék képesnek és kiszemeltnek, minthogy lakossága a mivelt görögökkel közelebbi rokonságban áll vala, — mely a folyvást oda tóduló idegen elem befolyása által fejlődésében elősegíttetve képzettségének önálló fokát érte el, emelkedett Róma, ott, hol addig Alba longa a kisebb városi községek fölött némi felsőséget gyakorolt volt.

A mint Rómának első királya Romulus magát az albaniai királyházból származottnak állitá, úgy öröklé Róma a latin nép szellemi hagyatékát, mely az uj állam szervezetének alapját képezé, kiváltképen miután Alba dicsőségének csillaga letünt, és lakosai a római községgel egyesitettek, úgy hogy Róma egész Latiumnak fővárosává lett.

Róma királyai mind nagy emberek voltak, kik a századokon át tartandó jeles intézmények alapját ügyes tapintattal és nagy államböleseséggel rakták le. És valóban Rómának alkotmánya mindazon kellékeket foglalá magában, melyek által a polgárok a városhoz szorosan csatoltattak, melyek lehetségessé tették, hogy a római területnek óriási növekedése mellett a sulypont Rómából ki nem mozdíttatott, és maga az alkotmány a megváltozott viszonyok által szükségessé vált időszerü átalakísok dacára lényegében változatlan maradt. A teljes jogegyenlőség, a törvény és a hatóság tisztelete képezték a római alkotmány alapvonalait. „A római község, igy szól Mommsen. (R. G. I. S. 62.) a szabad nép maga magát kormányozta a törvény előtti és egymásközti föltétlen egyenlőségben, nemzetiségének éles kifejtésében, mi mellett egyuttal a külfölddel való közlekedésre kapúit nagylelküen feltárta. Ezen alkotmány sem nem csinált, sem nem utánzott, hanem a népben és a néppel együtt

fejlődöt. Ezen alkotmány az, mely a római állam alapgondolatát mindenkorra ténylegesen megállapitotta, mert dacára a változó külső alakoknak (formáknak), bizonyos az, hogy a meddig csak egy római község létezik, az állam hivatalnoka feltétlenül parancsol, hogy a vének tanácsa, a legfőbb hatalom az államban és hogy minden kivételes határozat az uralkodónak, azaz a népközségnek szentesitését igényli."

De a nép is, mely ezen alkotmány birtokába jutott, romlatlan, a harcban bátor, edzett és kitartó, a békében pedig munkás vala, a minő kell, hogy az egyszerü földmivelő legyen, ki távol a ferdeirányú finomságtól, csak a gyakorlati és anyagi érdekeket előmozditó eszméket követi, és maga is előmozditja. Távol állott ő a görögök eszményi vilagától, melyet Horác (Epist. II. 3. 323) oly találóan ecsetel:

Graiis ingenium, Graiis dedit ore rotundo
Musa loqui, praeter laudem nullius avaris.

Ezen egyszerüség és romlatlanság azonban csak addig állott fen, míg az egyenlően felosztott földnek gyümölcse az életfentartásnak egyedüli kútforrása maradt, mert mihelyt a földnek aránytalansága és az ingó birtoknak egyenlőtlensége a bir toklás eddigi viszonyát megzavarta, az egyik rész meggazda godásával és a másiknak elszegényedésével azon fekélyek ibeharapództak az államba, melyek annak testét megmétyelezik: az iszonyú pazarlás, gőg, munkakerülés és elpuhultság egyik részről, hizelgés, aljasság, jellemtelenség a másik részről. Innen magyarázhatjuk meg magunknak Varro ezen szavait: „Avi et atavi nostri cum allium ac cepe eorum verba olerent, tamen optime animati erant." (Jóllehet nagyapáink és dédapáink szavai fog- és vöröshagyma-szagúak voltak, mégis a legderekabb érzelmü férfiak valának) nem különben Titus Liviusét is, ki (VII. k.) ezt mondja: „Róma, melylyel az egész világ föl nem ér, most,*) ha valamely ellenség hirtelen megjelennék falai alatt, alig birna annyit kiállitani; bizonyos jele ez, hogy nem mi növekedtünk, hanem csak a fényüzést és kincseket növeltük, melyek benün-

*) t. i. L. Furius Camillus és Appius Claudius Crassus consulsága alatt.

ket izgatnak." Hogy a rómaiak nem valának mentek azon hibáktól, melyek a földmivelő osztályt jellemzik, minők: konok megőrzése a régi szokásnak, idegenkedés minden ujitástól, még ha javára szolgálna is, büszkeség: alig szükség említeni.

A rómait a nyerseség és határozottság jellemezte. Mindenütt méltóságának öntudatával lépett fel, és az adá neki ama g r a v i t á s t, ama férfias jellemet, mely a görögök simulékony természetétől az úgynevezett l e v i t a s t ó l egészen különbözött. Beszédében rövid vala, épen ellentéte a Graeculus loquaxnak. A közönséges római goromba volt, minő a földmivelő lenni szokott; erről tanuskodik a csúfnevek bősége a római vigjátékokban, valamint a fajtalan kifejezések sokasága, melyektől a pórnép beszédje hemzseg. A magasabb városi körökben finomulni kezdett lassan e pórias modor és a társalkodási csín mindinkább lábra kapott, úgy hogy az u r b a n i t á s egész ellentétet képezi a pórnép r u s t i c i t a s á v a l. A gúny és a nyers gyalázás a jobb társaság társalgási nyelvében finom gúnyorrá (cavillatio) és t a l á l ó s e l m é s k e d é s s é (dicacitas) változott. Ezen urbanitas némi, de homályos meghatározását találjuk Ciceronál (Brut. 46.) midőn mondja: „Az urbanitas ama sajátságos máz, melyet csak maga Roma adhat, és mely nemcsak a beszédben, hanem minden egyébben is nyilvánúl"; Az urbanitas ama helyes tapintat, mely minden ferdét, póriast, durvát és idegent a gondolatokban, szavakban, kifejezésben és taglejtésben kerül (illa est urbanitas, in qua nihi absonum, nihil agreste, nihil inconditum, nihil peregrinum neque sensu, neque verbis, neque ore gestuve possit deprehendi.) Az urbanitas ama nagyvárosias jelleg, melyet napjainkban minden nagyobb országnak fővárosa nyujt. A nép sokaságnak összetódulása a fővárosba, a legkülönbőzőbb érdekek által vezéreltetve, előmozdítja az észnek fejlesztését, élesiti a tekintetet mások hibáinak és tökéletlenségeinak felismerésére, eltünteti a szögletességet és egyenetlenséget modorban. A nagy város az élcnek és az ildomnak iskolája és helyesen jellemzi Plinius a fővárosbelit (Epist. IV, 25.) midőn róla azt mondja, hogy az minden alkalommal élcesen és találóan tud nyilatkozni (urbanus homo erit, qui — omni loco ridicule commodeque dicat.)

A mily sajátságos a római életnek nyilvánulása a politika és társadalmi viszonyokban, ép oly sajátságos a római népnek vallása is, mely nem annyira a pép vallásos érzelmeinek és lelki élete szükségletének kifolyása, hanem az állam létezhetésének követelménye. Helyes e tekintetben Montesquien állitása (a r ó m a i a k p o l i t i k á j a a v a l l á s b a n czimü értekezésében) midőn azt mondja: „Az nem volt sem félelem, sem kegyelet, mi a réligiót megállapitá a romaiknál hanem a szükség, melyben él minden társadalom, hogy valami vallása legyen. Az első királyok nem kevésbbé ügyeltek az istentisztelet és a szertartások rendezésére, mint a törvényhozásra és falak épitésére. Én azon különbséget találom, mondja M. folytatólag, a római törvényhozók és más népek törvényhozói közt, hogy az ellőbiek a vallást alkoták az államért, és a többiek az államot a vallásért. Romulus, Tatius és Numa az ieteneket aláj aveték a politikának: a tisztelet és a szertartások, melyeket rendelének, oly bölcsen valának kitalálva, hogy amidőn a királyok elüzettek, a vallás igája maradt egyedül, mely alól ezen nép, szabadsági dühében nem meré magát fölmenteni. Midőn a római tőrvényhozók a vallást megállapiták, nem gondoltak sem az erkölcsők javitására, sem erkölcsi elvek felállitására; ők nem akarák szorítani a népeket, kiket még nem ismerének. Nekik tehát eleinte csak általános céljok volt, hogy azon népbe, mely semmitől sem félt, belelehel-jék az istenek félelmét, és ezen félelmet arra használják, miszerint őt kényök szerint vezessék“.

A rómaiak istenei nem személyes lények, mint a görögökéi, hanem csak a földi dolgoknak elvont fogalmai, és így látjuk, hogy az állam-, nemzetiség-, ház- és a mezőségnek istenei nem egyebek, mint a közügy-, nemzetségi egyesület és a családnak istenített fogalmai. Az olyan vallástan, melyben csak az ész uralgott, a kedély és a képzelet nyilvánulásainak nem vala helye. A római csak egyéni haszon miatt törekedett mindig isteneivel jó viszonyban állani, a miért is az előirt szertartásokat a legnagyobb lelkiismérettel és pontossággal végezte. Hogy a bensőség itt teljesen hiányzott és csak a kölsőség uralkodott, bizonyitja azon körülmény, hogy az isteni tisztelet szertartásai valamint az imádságok alakjai akkor is lelkiismeretes pontossággal tartat-

tak meg, midőn idők folytával az egyik mint a másik érthetetlenné vált.

Oly vallásnak, melyben az istenek csupán csak elvont fogalmak, hiányozni kellett a hitregetannak, és onnan magyarázható azon jelenség, hogy a római költők kénytelenítettek a görög hitregetanhoz folyamodni és a rómaiak isteneit a görögökéhez alkalmazni. „A rómaiak, úgymond Montesquien, kiknek sajátkép nem volt más istenségök, hanem csak a köztársaság szelleme, nem sokat figyeltek azon rendetlenségre és zavarra, melyet a mythologiában támasztának: a népek hiszékenysége, mely mindig meghaladja a nevetségest és túlcsapongót, mindent helyreütött“.

Ezen vallás jellemzésére álljon még itt Augustinusnak (De Civitate Dei l. IV. c. XXXI.) egyik jegyzete, mely szerint Scae vola és Varro mondák, hogy szükséges, miszerint a nép sok igaz dolgot ne tudjon és sok hamisat higyen. Elölről kikezdve ismerjük e szerint a római vallás lényegét, de nem annak szerzőjét és a vallási intézmények hiv megőrzőit és magyarázóit. Pedig épen ezeknek és működési körüknek megismerése fontos reánk nézve, hogy ama feladatól, melyet elénkbe tűztünk, helyesen megoldhassuk.

„Romulus auspiciis, így szól Cicero (N. D. III. 2. 5.) Numa sacris institutis fundamenta iecit nostrae civitatis“ (Romulus madárjóslataival, Numa behozott szent intézményeivel raká le államunk alapját.) E néhány szóban táláljuk a római vallás megalapitóit dicsőitve és méltán, mert Romulus vala az, ki az uralom birtoklását az istenek beleegyezésétől tevé tűgővé és az istenek akaratának kipuhatolására és teljesitésére három augurt (madárjóst) minden tribusból egyet rendelt.

A Romulus által megkezdett müvet Nnma Pompilius folytatá és öregbité, ki hogy az igazságot és méltányosságot fölvirágoztassa, a vallást megszilárditsa, népének összes nyilvános és házi életét a papság felügyelete alá helyezé. A papság azonban nem képeze külön testületet, mely mintegy állam az államban létezet volna. Numa a papságból polgári hivatalt alkotott „a jós- és főpapi méltóságok, mint Montesquien mondja, tisztségek valának; azok, kik vele fölruháztattak, tagjai valának a senatus-

nak". A papok érdeke azonos vala az állam érdekével. Figyelemreméltók e tekintetben Cicero következő szavai (De Divin. l. I. 89): „Apud veteres, qui rerum potiebantur, iidem auguria tenebant, in qua et reges, augures, et postea privati eodem sacerdotio praediti rem publicam religionum auctoritate rexerunt." (Városunkban a királyok és hatóságok, kik utánok következének, mindenkor kettős jellemmel birtak, és az államot a vallás óltalma alatt kormányozták.)

Ezen elv szerint történt, hogy a curiák elnökei papi jelleggel birtak; a decemvirek a szent dolgokat igazgaták stb. úgy hogy minden vallásos szertartás a tisztviselők kezein ment keresztül. Numa Róma városi védisteneinek, ugymint: Jupiter, Mars és Quirinusnak*) tiszteletére, három külön papot rendelt (Flamines).** A szent tűznek megőrzését tiszta és szeplőtlen nőkre az úgynevezett Vesta-szüzekre bizta. Ő hozta be a salí papokat Mars Gradivus tiszteletére***), hogy ezek, számra nézve tizenketten, minden évnek Martius elsején (Calendis Martiis) ünnepélyes menetben tánc és a szertartásos imádságoknak, melylyek Axamentának (ab axibus i. e. tabulis) neveztettek, meghatározott dallam szerinti eléneklése mellett a szent pajzsokat (ancilia****) a városon keresztül hordozva, az istenek kegyét népüknek biztositsák. Végre a szerződések és az állam által elvállalt kötelezettségek teljesitésére, valamint a nép- és hadijog fölötti felügyeletre Fetialeseket rendelt. Liviusnál (I. 24. 8.) olvasható az esküforma, melyet ezek elmondának, mielőtt valamely néppel békét kötének: „Jupiter audi, pater patrate populi albani, audi tu, populus albanus: ut illa palam prima postrema ex illis ta-

---

*) Flamen Dialis, Martialis, Quirinalis. Flamen Dialis dictus quod filo assidue veletur, indeque appellatur flamen, quasi filamen. Festus p. 87.

**) (Numa) flaminem Jovi assiduum sacerdotem creavit ... huic duos flamines adiecit, Marti unum, alterum Quirino. Liv. I. 20, 2.

***) Salii a saltu nomina ducunt. Ovid. Fast. III, 387.

****) Ancile, ama pajzs, mely Numa idejében az égből hulott le, annak biztositására, hogy Róma mindaddig fenáll, mig a pajzs Rómában megmarad. Numa, hogy eltünését meggátolja, Mamurus Veturius müvész által tizenegy hasonló pajzsot készíttetett, hogy esetleg senki se tudhassa, vajjon a valódi veszett-e el? Liv. I, 20.

recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defecit publico consilio dolo malo, tum ille Diespiter populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam, tantoque magis ferito, quanto magis potes, pollesque."

Ezen mesterséges épületnek zárkövét képezé a főpapok (pontifices) testülete, melyre Numa az egész isteni tisztelet fölötti őrködést bizta. Hogy ezeknek minden lehető zavar és következetlenség elkerülése végett bizonyos meghatározott szabályok szerint kellett eljárniok, melyek az isteni tisztelet módját és menetét meghatározták, nincs miért kételkedjünk, valamint arról sem, hogy ezen szabványok nem hagyomány utján, hanem irásban foglalt utasitások szerint hajtattak végre. Hogy Numa a régi törvényeket leirta, bizonyítják Cicero e szavai is (De Rep. V. 2): „Illa autem diuturna pax Numae mater huic urbi iuris el religionis fuit, qui legum etiam scriptor fuisset, quas scitis exstare;" ama tartós békéje Numának, ki azon törvényeknek, melyek most is, mint tudjátok, léteznek, megirója volt, e város jogának és vallásának szülőanyja vala. Numa tehát mint irástudó, törvényhozó és vallásalapitó irásban adja át törvényeit, utasitásait azon testületnek, mely hivatva vagyon vele együtt a rómaiak valláserkölcsi ügyeit vezetni. A főpapok testülete a szerint mint tudományosan képzett és irástudó tünik fel. És itt ismétlődik azon jelenség, mely az ókor és középkor népeit jellemzi, hol a papok a tudományoknak mivelői, az irás ápolói és a szentirás és vallási szertartások magyarázói valának. Ezen papok feladata volt a naptárt, melytől rendesen az évben előforduló ünnepnapok és egyáltalában az egész egyházi évnek meghatározása függött, kezelni. Mi természetesebb tehát, mint azon föltevés, hogy alkalmuk és okuk volt az évben előforduló nevezetesebb eseményeket észlelni és azokat a naptártáblán foglalt napok alá röviden följegyezni. Igy keletkeztek a gallok által támasztott tüz alkalmával ugyan elégett, de az utókor irói által említett legrégibb történeti iratok, melyek Fasti, Commentarii vagy Annales Pontificum vagy Annales Maximi vagy Publici név alatt fordulnak elő, és a római történetirás egyik kútfejét képezik.

Ezen könyvek száma 80-ra terjedt. Tanulságosak Ciceronak szavai ezen könyvekre vonatkozólag, midőn mondja: (de orat. 12. §. 52.) „Erat enim historia nihil aliud, nisi annalium confectio: cuius rei memoriaeque publicae retinendae caussa ab initio rerum Romanarum usque ad P. Mucium, pontificem maximum (pontifex 624 év.), res omnes singulorum annorum mandabat litteris pontifex maximus, referebatque in album et proponebat tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi; ii qui etiam nunc annales maximi nominantur" és Diomedesnek szavai III. k: „Annales inscribuntur, quod singulorum fere annorum actus contineant; sicut publici annales, quos pontifices scribaeque conficiunt de Romanis, quod Romanorum res declarant." Irályuk Cicero tanusága szerint igen száraz vala (Cic. de legg. I. 2. de orat. II. 12. §. 53); ugyanezt állítja Cato Gelliusnál II. 28 fej: „Non lubet scribere, quod in tabula pontificis maximi est, quotiens annona cara, quotiens lunae aut solis lumini caligo, aut quid obstiterit."

Dacára ennek fontos okmányok valának a történelem írására, a mint is azokra több római író hivatkozik.

Ezen iratoktól különböznek az úgynevezett Libri Pontificum vagy Pontificii, melyek a papok (pontifices) állásáról, azoknak kötelezettségeiről, jogairól, az isteni tisztelet kezeléséről szabványokat tartalmaznak.

A régi jogélet felfogására fontosak a Libri augurales, melyekről csak annyit tudunk, hogy a nép felebbezési jogáról (provocatio) és a magister populi (dictator) hatásköréről határozatokat tartalmazának.*)

Ezeken kivül említtetnek a libri sacri, libri sacrorum, libri sacerdotum, libri cerimoniarum, melyek noha csak az istentiszteletre vonatkozának, még is azon szempontból tekintve, mely szerint az államnak egész szerkezete

---

*) Provocationem autem etiam a regibus fuisse declarant pontificii libri, significant nostri etiam augurales. Cic. de rep. II. 31. Praeterea notat eum, quem nos dicimus et in historicis ita nominari legimus, apud antiquos magistratum populi vocatum, hodieque id exstat in Auguralibus libris. Seneca Epp. 108. p. 62. ed. Bip. Vol. IV.

a vallás alapján nyugodott, szükségképen az állam intézményeire is fényt derítettek.*)

Határozottan történetirási érzékről, mely minden fontosabb esemény feljegyzésében nyilvanult, tanuskodik a későbben keletkezett történelmi emlékek nagy száma, minők: a libri magistratum, annales magistratum, commentarii consulares, quaestorii, tabulae censorum, fasti, libri rituales, commentarii quindecim virum, a vászonra irt és a Juno Moneta templomában őrzött libri lintei. Az úgynevezett leges regiae, melyek a királyoktól hozott törvényeket magukban foglalták, és melyeket a királyok kiűzetése után Caius Papirius Pontifex Maximus összeszedett. (Jus civile Papirianum.)**)

A történelmi kútforrások közé tartoznak még a családi krónikák és a halotti dicsbeszédek (laudationes funebres), melyek keletkezési idejét nem határozhatjuk meg ugyan, de igen is tudjuk, hogy azonnal a királyok kiüzetése után ílyen dicsbeszédet Valerius Publicola Marcus Brutusnak, a consulnak temetése alkalmával tartott, és hogy a gall háborúk után a római előkelő asszonyok ezen kitüntetésben részesültek.***) Hogy ily dicsbeszédek nem mindig hiven tükrözték vissza a történeti igazságot, arról már Cicero*) és Livius**) panaszkodnak és nem ok nélkül, miután maga Caesar atyja növére fölötti dicsbe-

---

*) Cautum in libris sacris est, feriis denicalibus aquam in pratum deducere nisi legitimam non licet, caeteris feriis omnes aquas licet deducere. Serv. ad Verg. Georg I. 272. Tam via dena duci poterant, quam dii non profana fierent, sicuti in libris Sacrorum refertur. Serv. ad Aen. IX, 498. Stephanus Denicales szónak eredetét úgy magyarázza : Denicales forte nomen habent a Denis diebus: id quod suspicari lubet ex his Justiniani verbis in novella Constitutione 115 sub. fin. Sancimus, inquit, ut nemini prorsus defuncti, haeredes, vel parentes, vel liberos, vel uxorem, vel agnatos vel alios cognatos, vel aliqui affines ejus, vel fidejussores, ante novem dierum spatium, in quibus lugere videntur, actionem intentare liceat, aut quocunque modo negotium facessere, (Cicero Nex-ből származtatja de legg. II. 22. 55.)

**) Dion. III. 36. V. 1. Pomponius de orig. Jur. §. 2. 36.

***) Liv. V., 50.

szédében, azt a római királyoktól sőt magától Venustól származtatta***), és sok család saját eredetét Aeneas társaira, sőt magára Faunusra, Herculesre, Telegonusra, Ulixesre vezette vissza.

Ha meggondoljuk, hogy ezen iratokon kivül az érctáblák és feliratok száma oly nagy vala, hogy Vespasian császár a tüzvész után, mely a Capitoliumban dühöngött a szétszórt másolatokból három szer érctáblából álló okmánytárt hozhatott össze, melyben a városnak épitése óta kelt majdnem minden tanácshatározat, szerződés foglaltatott, be kell vallanunk, hogy az írók, kik Róma történetének megirásához fogtak, elég anyagot találtak, hogy feladatukat teljesíthessék.

Ne gondoljuk azonban, hogy ezen ugynevezett történelmi müvek már a királyok vagy a köztársaság első századaiban azonnal latin nemzeti és irodalmi nyelven irattak.

A rómaiaknál épen azon sajátságos jelenségre akadunk, hogy jóllehet a római nép már jó korán és rövid idő alatt hatalmát Italia határain túl kiterjesztette, és jóllehet Rómának előkelő férfiai folytonos érintkezésben valának az irodalom terén oly dúsgazdag görögökkel, még is annak szükségét több századon át nem érezték, hogy hős tetteik és dicsőségük emléke irodalmi úton a jelen és a jövő kor tudomására jusson. Csak a 6-ik században, midőn a carthagoiakkal viselt háborúk következtében politikai fontosságuk már a félszigeten tul is mind tovább terjedt, kezdték érezni a történetirás szükségét és fontosságát, de egyszersmind hiányosságát nyelvöknek, melyet eddig müvelni elhanyagoltak, és mely a történetirás által igényelt kellékekkel még egyáltalában sem birt. Igy történt, hogy az első római történelmi müvek anyanyelven ugyan, de versben, vagy pedig görög nyelven irattak. Hogy ez igy volt és lehetett, bizonyitékul szolgál országunk is, mert a magyar szintugy mint a római meghonosulása korában oly népek közé lőn beékelve, melyek már a miveltség és polgárosodás utján messze előrehaladtak. És valamint a magyar az akkor uralkodó latin mivelt-

*) Cic. Brutus 16., §. 61. de legg. II., 25.

**) VIII. 40.

***) Sueton. Caes. 6.

ségnek szabad tért és befolyást engedett mind egyházi mind pedig politikai téren, ugy a római nép sem kerülheté el a görög miveltség befolyását, mely a mint egyrészt a polgárosodásra és szellemi kiképeztetésre nagy befolyást gyakorolt, ugy másrészt a nemzeti nyelv kifejlesztésében ép ugy gátul szolgált; valamint nálunk a száraz történelmi feljegyzések több századokon át latin nyelven történtek vagy a historiák versekben irattak, mig végre Horváth és Szalay a magyar történetirást megalapíták, úgy nem fog bennünket meglepni, hogy a rómaiaknál is a történetirás zsengéi latin versekben vagy görög nyelven szerkesztvék. Az utóbbi annál is inkább megmagyarázható, mert magában a görög népben támadtak férfiak, kiknek vizsgáló szemeít nem kerülte ki ezen tettre kész, harcban edzett, nemzetnek feltünése, hatalmának növekvése és terjedése, kik az események okait és lehető következményeit fürkészvén, kivált miután a rómaiak, mint a trójaiak utódjai, az epirusi Pyrrhussal Aeacus utódjaival fegyverük élét éreztették, honfiaikat ezen reájok nézve vészteljes népnek történelmével megismertetni iparkodtak. Igy olvassuk, hogy nem csak Timaeus, leirván a Pyrrhussali háborút, a rómaiakról és városuk keletkezéséről értekezett, hanem, hogy már két századdal azelőtt a syracusaei Antiochus Róma városának eredetéről nyomozásokat tett, mely tárgyról Lyncellus bizonysága szerint még a gergithíi Cephalon, a sigei Damastes, Demagoras és Agathymus, Agathoclesnek történetirója, Callias, a chalcisi Xenagoras és mások is értekeztek. *) Sőt maga Aristoteles nemcsak a legrégibb gyarmatokról Latiumban, hanem Rómának alkotmányáról is irt. Ide tartozik még Clitarchus, ki azon küldöttségről értekezett, mely a római nép részéről macedon Nagy Sándornál időzött, míg másrészt a cardiai Hieronymus Dionysius bizonysága szerint régibb időkről is emlékezik irataiban; továbbá a peparethusi Diocles, kiről azonban nem tudjuk, vajjon müvében csak Róma városának alapításáról irt-e vagy tovább is füzte történeti előadásának fonalát?

Ilyen előzmények után végre megszólal a római történelem:

---

*) Georg. Syncell. Chronograph. p. 361. sq. T. I. Ed. Bonn.

Punico bello secundo Musa pinnato gradu
Intulit se bellicosam in Romuli gentem feram

(Porcius Licínius Gelliusnál XVII, 21.) „A második pun háború alkalmával szárnyas léptekkel szállá meg a Muzsa Romulus vad és harcias népét.“ Tehát a pún háboruk végzetteljes idejében üté fel Clio, a történetirás muzsája székhelyét Rómában és papja: Naevius, költői ihlettségben metszé réz táblára, nemzeti nyelven, népének hős tetteit. Naevius, teljes nevével Cn. Naevius, született 480. R. é. u. (274 k. e.); ujabb állitások szerint római polgár volt. Részt vett mint katona, miként maga beszéli, az első pún háborúban (Varro apud Gellium XVII. 21.) A háboru bevégeztével, ugy látszik, Rómában telepedett le, legalább Varro azt emliti (Varro d. l. V, 34.), hogy a naeviusi kapu és a mellette fekvő ligetek, minthogy ezek kedvenc tartózkodási helyei valának, tőle nyerék neveiket. Irataiban ostorozta az előkelők gőgjét és elpuhult életmódját, mi által azok gyüleletét és üldöztetését vonta magára, mert, a mint látszik, oly férfiu vala, ki a szabadságot mindenek felett szerette. Ide vonatkoznak következő szavai, melyeket „Agitatoria“ cimü vigjátékban mond: (Charis. II. p. 188.)

„Semper pluris feci potioremque ego
libertatem habui multo quam pecuniam.“

„Én a szabadszólást mindig többre becsülém mint az aranyat.“

Naevius a római eposnak, a történeti hösköltéménynek teremtője, saturnusi versmértékben irá meg az első pún háborúnak történetét. A görög népnél a vallás volt a hősköltemény-nek kútforrása, mert az istenek és hősök tetteinek dicsőitése, a mint ezek monda alakjában, a nép emlékezetében éltek, képezé a hösköltemény tartalmát; a rómainál ellenben a hősköltemény nem vala egyéb mint a hazaszeretetnek kifejezése, népe történeti öntudatának, mely hivatva érzi magát arra, hogy az egész világ uralja, méltó ecsetelése. A monda csak diszítéseül szolgált a történeti igazságnak, mely a hősköltemény főtartalmát képezé, a költői nyelv csak külső jelmeze vala az ugy is csak prózai anyagnak.

Jóllehet tehát a római hősköltemények távol állottak a

homeri hőskölteményektől, hiányozván bennök a müvészi egység, és a közbeszőtt mondák gyakran ellentétben levén a történelmi valósággal, mégis ép ugy hiven tükrözték vissza a római szellemet, mint Homérban a görög szellem nyilvánult.

Naevius hőskölteményének főanyagául választá az első pún háborút, melyben ő maga is, legalább a háboru utolsó éveiben tettleg részt vett. Miután a viszonyt, mely Carthagónak és Rómának megalapítói Dido és Aeneas között létezett, a monda nyomain indulva, általánosságban ecsetelte, és a két állam hatalmának fejlődését rövid vonásokban leírta, azon viszály terjedelmes rajzát adja, mely e két állam között a felsőség és a főhatalom elnyerése miatt kitört.

Rómának őstörténete Naevius által nyeré lényegesen azon alakot, melyben az a későbbi költőknél és a történetiróknál előfordul és a nép sajátjává vált, mert Ennius sokat merít belőle mint kútforrásból,*) és Vergilius mind a kettőből, a mint ezt Macrobius (Sat. VI. 2.) bizonyítja; hogy pedig a későbbi annalisták és nevezetesen Livius a legrégibb római történet előadásánál, kiválóan Naevius és Ennius adatait használják, kételkedni nem lehet, annál kevésbbé, minthogy maga Livius előszavában azt mondja: hogy ő Rómának ős történelmét, minthogy ez inkább a költői mondák, mint hamisítatlan történeti emlékek által szállott az utókorra, sem be nem bizonyíthatja, sem meg nem cáfolhatja.

A mint a hőskölteménynek anyaga valódi római volt, úgy alakja is tökéletesen megfelelt ennek. A költemény saturnusi versekben, melyeknek az előtt ingadozó mértékét ő állapitotta meg, vala irva. Miért is Diomedestől a grammaticustól a saturnusi vers feltalálójának mondatik (Gramm. Lat. p. 512). Nyelvezete még durva, de erős és velős vala. Cicero nélkülözi ugyan benne a nyelv tisztaságát és pallérozottságát, de dicséri annak világosságát. Naevius értelmes kifejezési módjáról és nyelvkezelési ügyességéről, melyet uj szóknak képzése, összetételek által az alkotásban tanusított, Gellius tesz tanuságot (XIX. 7.), ki Alcestis nevü színdarabjából egynehány példát közöl.

---

*) Cic. Brut. 19.

A hösköltemény, melyről még Horác azt mondá (Epist. II, I, 53.): Naevius in manibus non est et mentibus haeret

Paene recens? adeo sanctum est omne poëma;

nem volt könyvekre vagy szakaszokra osztva, csak C. Octavius Lampadio, a grammaticus osztá azt be 7 könyvre. (Suet. de illustr. gramm. 2.) Jelenleg csak némely töredéknek vagyunk birtokában. Ime nehány mutatvány.

A hősköltemény tartalmát adja a költő bevezetésében e szavakkal:

quei terrai Latiai hemones tuserunt vires
frudesque Poeni, eas fabor

(Calpurn. apud Merul. ad Ennium p. 41.)

„El fogom mondani Latiumnak mily férfiai semmisiték meg a poenusok seregét és cselszövényét.“ Erre a költők szokása szerint segítségül hivja a múzsákat:

Novem Jovis concordes filiae sorores

(At. Fortun. p. 2680.)

„Jupiternek kilenc leánya, egyetértő testvérek.“ Mire az elbeszélés Anchisesnek és Aenaeasnak futásáról a feldult Trójából veszi kezdetét e szavakkal:

Eorum sectam sequuntur multi mortales;
Multi alii e Troja strenui viri —
— — — Amborum uxores
Noctu Trojad exibant capitibus opertis
Flentes ambae, abeuntes lacrumis cum multis.
Ubi foras cum auro illuc exibant.

(Serv. ad Verg. Aen. II, 797.)

„Menetüket sok halandó követi
És több más hatalmas férfi Trojából.
Mind a kettőnek nejei is távozának
Éjjel, fedett fővel Trojából.
Mindkettő sirt és könnyek között veve búcsút.
A mint kincseikkel a városból oda menének.“

Hajóra szállnak, melyet számukra Mercurius épített. (Serv. ad Verg. Aen. I, 170.) Ezen hajót ekképen irja le:

Inerant
∪ — ∪ signa expressa, quomodo Titani

Bicorpores Gigantes, magni Atlantes, Runcus
Atque Purpureus, filii terras — —
(Prisc. VI. p. 679. et 680·)

„Rajta valának a földnek fiai a titanok, a kéttestü gigantok, Atlas szörnyü fiai Purpureus és Runcus lefestve.“

Tengeren vihar éri utól őket. Venus elpanaszolja Jupiternél övéinek bajait. Az megvigasztalja őt azon igérettel, hogy Aeneas hatalmas országot fog alapítani (Macrob. Sat. VI, 2.). Aeneas ugyanazon szavakkal vigasztalja a hajótörést szenvedőket, melyeket Vergil hősköltem énye ide vágó részében utánzott (Serv. ad. Verg. Aen. I, 198.). Aeneas Carthago partjaira, hol akkor Dido uralkodott, vetődik.

„Blande et docte percontat Aeneas quo pacto
Trojam urbem liquerit.“

„Ó nyájasan és okosan kérdezi, mily módon hagyá el Aeneas Troja városát.“

Ezen alkalommal elmondja, miként alapították meg Dido és Anna Carthago városát (Serv. ad. Verg. Aen. IV, 9.)

„Onerariae onustae stabant in flustris —
Magnamque domum decoremque ditem
vexarant
(Prisc. VI, p. 699.)

„A kikötőben állának a megrakott hajók
Melyek a háznak nagy és gazdag ékszerét hozták.“

Erre Aeneas Latiumban letelepedik. Romulus Aeneasnak unokája Ilia leányától (Serv. ad Verg. Aen. I, 273.). Róma városa alapításának történetét hosszasabban, az utóbb történteket pedig röviden érintve főfeladatához siet,t. i. a pún háború leirásához. A II. könyvben említi e háború okait. A rómaiak ősrégi szokás szerint hadat üzennek fetialisok által füszárral és szentelt füvel.

„Jus sacratum
Jovis jurandum sagmina — —
scapos atque sagmina sumpserunt.
(Fest. sagm. Paull. ib.)

A harmadik könyv tartalmát képezé Duiliusnak a tengeren kivívott győzedelme a carthagoiak fölött. Hajók építtetnek. Erre Duilius:

Senex fretus pietate deūm, alloquutus summum
Deum regis fratem Neptunum, regnatorem
Marum — — (P r i s c. VII· p. 770.)

„Az aggastyán bizván az istenek iránti kegyeletében Neptunushoz, a legmagasabb istenkirály testvéréhez, a tenger uralkodójához fordul";

továbbá Jupiter Lucetiushoz:
Patrem suum supremum optumum appellat
— — summe deum regnator,
quianam genuisti:
(V a r r. VII. 51· F e s t. quianam.)

„A legjobb, legfőbb atyát megszólítja: Legnagyobb ura az isteneknek
Minek nemzettél."

A negyedik könyv tartalmát képezik a Regulus által változó szerencsével viselt hadi dolgok. A consul elfoglalja Melita szigetét:

Transit Melitam
Romanus exercitus [et] insulam integram
Urit, populatur, vastat, rem hostium concinnat
(N o n. concinnare.)
Melitába érkezik a rómaiak hadserege
Az egész szigetet tüzzel és vassal
pusztítja, az ellenség hatalmát tönkre teszi."

Regulus Afrikában partra száll. A győzelmet követi a vereség:
Seseque ii perire mavolunt ibidem
quam cum stupro redire ad suos popularis (F e s t. stupr.)
„És inkább ott akarnak elveszni
Mintsem gyalázattal visszatérni övéikhez."

A következő könyvekben a háborunak menetét irja le és pedig a hatodik könyvben ezen háboru 7-ik évéig jut a költő

---

*) l. ezekről Eduard M u n k Geschichte d. röm. Lit. és Cn. Naevii Poetae Romani vitam descripsit, carminum reliquias collegit, poesis rationem exposuitErnestius K l u s s m a n n, Jenae, 1843.

A saturniusok idézésében H ó m a n elméletét tartottuk szem előtt. L A saturnusi vers lényege és története a Rómaiaknál. Pest. 1871.

(507) 247 kr. e. A hetedik könyv a háború végét és a bekövetkezett békekötést foglalja magában. *)

Gelliusnál (N. A. I, 24.) olvasható azon felirat, melyet sirjára felvésetni rendelt:

Mortalis immortalis flere si foret fas
Flerent divae Camoenae Naevium poetam
Itaque postquam est Orcino traditus thesauro
Obliti sunt Romae loquier latina lingua.

(Ha szabad volna a halhatatlanoknak siratni a halandót,
Az isteni Camoenák siratnák Ennius költőt.
Így, miután az Orcus kincséhez csatoltatott,
Elfeledék Rómában a latin nyelvet.) Ennyit Naeviusról.

Bartal A.

Magyarázó észrevételek

Horatiusnak Tibullushoz intézett leveléhez (Epist. I, 4.

CAMPE után.

Horác leveleinek értelmezése általában nagyobb nehézségekkel jár, mint a satiráké. Az utóbbiak lényeges tartalma nehány (p. az Iter Brundusinum) kivételével erkölcsi, s így mindenki által könyebben megérthető, a nehézség csak az egyes célzások, alkalmi vágások megmagyarázásában fekszik, — míg a levelekben épen az általános rész, az egész levél célja, a személynek, kihez a levél intézve van, egyénisége, a helyzet, melyben e személyt gondolni kell, vannak homályba borítva. A teljes megértéshez egyéni és magánviszonyok biztos ismeretére volna szükség, melyeket már a régi commentatorok, sőt úgy látszik, azok sem ismertek, kiknek műveiből sovány megjegyzéseiket vonták. Horácot éltében és halála után Vergilével ellenkező sors érte. Vergil életében Róma általánosan ismert, tisztelt, ünnepelt költője volt, mig Horác, hasonlóan barátja és pártfogójához Maecenashoz, csak kisszámu tisztelő körében — paucorum hominum — maradt. Vergil halála után a tudományos értelmezés központja, a grammaticusok főtekintélye lett; Horác eleinte ugyan utánoztatott, sőt annyira kizsákmányoltatott a költők által, hogy ezek művei gyakran nem tekintethetnek egyébnek, mint az ő költeményei változatainak; utóbb azonban csakhamar sok részlet, egyéni vonatkozás ismerete elenyészett, s a commentatorok hagyománya sokszor nem egyéb saját találmányuknál. Ily körülmények között az értelmezés gyakran fölötte bizonytalanná, minden esetre igen nehézzé válik; következtetésekben nagyobbára az előttünk fekvő műre magára vagyunk utalva.

A Tibullhoz intézett levél is egyéni viszonyok pontos ismeretét tételezi föl: ezt azonban elősegíti némileg az ugyanazon költőhöz írt óda (Od. I. 33.), és magának Tibullnak alagyái is szolgáltatnak némi ujjmutatást.

Tibull, az ismert alagya-költő, Domitius Marsus egy epigrammja szerint kevéssel Vergil után, és pedig kora halállal mult ki:

te quoque Vergilio comitem non aequa, Tibulle,
mors juvenem campos misit ad Elysios.

Vergil 735-kben R. é. u. halt meg. Ha Tibull Vergil kiserőjéül küldetik az Elysium virányaira, csak vagy ugyan azon évbe, vagy legkésőbb a következőbe eshetik halála. Korán hunyt el, mint az „aequa mors“ kifejezés mondja, mint „juvenis“ halt meg: de e szóból életkorára következtetést vonni nem lehet, a „juventus“ esetleg a negyvenedik életévig terjedhet. Azonban Od. I. 33. v.-ből megtudjuk, hogy Tibullnak akkor, midőn az óda költetett, már voltak ifjabb versenytársai, a kik miatt mellőztetett: „cur tibi junior laesa praeniteat fide“. Alig fogunk tévedni, ha Tibull születését a hetedik század kilencvenes éveinek közepébe, s halálát körülbelül negyven évvel utóbb helyezzük. Azt természetesen általánosan elismert dologkép fölteszszük, hogy az alagyák harmadik könyvének, mely Tibull neve alatt maradt fön, nem ő, hanem a különben pseydonym Lygdamus szerzője. E szerint Tibullt a levél keltekor harmincasnak kell képzelnünk; célunkra ez tökéletesen elegendő. Horác ennélfogva valamivel idősebb Tibullnál, de csak nehány évvel, mely különbség oly korban, minőben a két férfi a levél keltekor állott, majdnem elenyészik.

Hogy Tibullt és Horácot szorosabb baráti viszony füzte e egymáshoz, azt Horác azon helyeiből, melyekben Tibull említtetik, nem lehet meghatározni. Barátai közt, kiknek itélete előtte nyomatékkal bir (Sat. I. 10. 89), nem sorolja föl Tibullt. Ezen körülményből különben nem lehet következtetést vonni, mert Tibull azon időben még nagyon fiatal volt, alig huszas, s bizonyára csak később lőn neves költővé. Mindamellett is azonban nem valószinű, hogy Horác oly közel állott Tibullhoz, mint az említett helyen megnevezett barátaihoz. Rómában azon korban,

mint hasonló viszonyok közt mindenütt és mindenkor, bizonyos kizárólagos irodalmi és társas körök alakultak, melyek közt bizonyos versenygés létezett. Tibull azon körhöz tartozott, mely Messala, egy köztársasági érzelmü férfiu körül képződött. Maecenasnak saját köre volt, melynek Varius, Vergil, Horác és mások voltak tagjai. Tibull mellett Messala háza más költöi tehetségek gyülhelye is volt: a 711-ik évben született költője az alagyák harmadik könyvének e körhöz tartozott; ide bizonyára Sulpicia költésznő, Cornutus és mások. Ismerve a viszonyokat, bátran tehetünk egy lépést előre.

„Albi, nostrorum sermonum candide judex“;

e szókkal szóllítja meg Horác Tibullt, melyek bizonyára nem jelentőségnélküliek. Különben mikép használhatna Horác ily megszólitást, mely a levél tartalmával és céljával semmi összefüggésben nincs? Nem kell messze keresnünk a magyarázatot: Messala házában nem talált Horác oly elismerésre, minőt érdemlett; fitymálólag beszéltek róla és dolgozatairól. Tibull minden tartózkodás nélkül pártjára kelt Horácnak, és kedvezően nyilatkozott felőle (judex). Horac „candide judex“ megszólitás által ér'ésül adja, hogy a szabadelmű nyilatkozat tudomására jött, és egyszersmind köszönetét fejezi ki érette. Igy értelmet nyernek a szók. A mi a „s e r m o n u m“ értelmét illeti, lehetetlen itt a satirákra gondolni. Ezek legalább hat évvel előbb, mint e levél iratott, ki voltak adva: mikép lehetett volna becsöket annyi idő mulva még kétségbe vonni? A „c a n d i d e j u d e x“ kifejezésnek csak úgy van értelme, ha Tibull kevéssel előbb nyilatkozott elismerőleg Horác s e r m o-iról. Semmi érv sem szól az ellen, hogy e szó alatt e p i s t o l á k a t értsünk, melyeket részben teljes joggal lehet s e r m o n e s-nek nevezni, (mint p. o. a Maximus Lolliushoz irottat,) mellyeknek tartalma ép oly didacticai, mint a satiráké. Ez epistolák jóval előbb mintsem gyüjteményben megjelentek, egyenkint elterjesztettek, mint magától értetődik, Messala körében is, s ott alkalmat szolgáltattak helytelenítő vagy becsmérlő nyilatkozatokra, melyeket Tibull visszautasította.

Tibull nincs Rómában, hanem egy jószágán P e d u m mellett, tehát nem messze Tiburtól, hol Horác azon pillanatban,

midőn e sorokat irja: Sabinum-án tartózkodik. Ha Horác Rómában volna, a meghívás alig hangozhatnék így: „me pinguem et nitidum bene curata cute vises“, e meghivás azt fejezi ki, hogy Tibull ránduljon át hozzá és több ideig időzzön nála. Ily jelentésben: „hosszasabban tekinteni, egy tárgy szemléleténél időzni“ visere gyakran előfordul, p. Od. III. 3. 54; „visere gestiens, qua parte debacchentur ignes, qua nebulae pluviique rores“; Od. I. 37. 25: „ausa et jacentem visere regiam“ (Cleopatra bátran szemlélte); Od. IV. 13. 26 Lycének öregebb kor van szánva:

possent ut juvenes vísere fervidi
dilapsam in cinerem facem; Carmen Saec. 12: „possis nihil urbe Roma visere majus“ — a nap ne szemlélhessen utjában nagyobbat Rómánál. Fölszólitásról nincs szó, értelme e szavaknak egyszerűen: „lelni fogsz“, azaz nem egyéb, mint gyengéd alakja a meghívásnak, melyben Horác azt mondja, hogy örvendeni fogna, ha házában üdvözölhetné Tibullt, ki nem régiben egy epistolája fölöt oly nemesen és igazságosan nyilatkozott. A „candide judex“ szók tehát egyszersmind a meghivás külső indokát is feltárják. Tulajdonképi, közelebbi barátait Horác máskép szokta meghívni.

Hogy minő hangulatban volt ez időtájban Tibull, nem nehéz átlátni; Horác mondja:

„inter spem curamque, timores inter et iras
omnem crede diem tibi diluxisse supremum:
grata superveniet, quae non sperabitur hora.“

Horác életbölcseségének régi themája, mely minden lehető változatban ismétlődik nála: felhasználni a jelen kedvező körülményeit, élvezni a pillanat örömeit, a jövő naptól nem várni semmit, el nem halasztani semmit; úgy élni, kogy az ember számadását a mai nappal zárhassa; a következő nap adományát számitáson kivül fekvőnek, tiszta nyereségnek tekinteni. E biztatásra egyébként Horácnak bizonyos oka van: Tibullnál ép úgy, mint egyéb alkalommal, midőn ez elvét kifejti. Kisértsük meg a jelen esetben ez ok közelebbi vizsgálatát.

Tibull kétség kivül kedvező viszonyok közt élt. Horác mondja:

„di tibi formam
di tibi divitias dederunt artemque fruendi“,

és utóbb:

quid voveat dulci nutricula majus alumno,
qui sapere et fari possit, quae sentiat, et cui
gratia, fama, valetudo contingat abunde,
et mundus victus, non deficiente crumena.

Nehéz egy Bentley tekintélye ellen küzdeni, ki néhány kéziratra támaszkodva, melyekben mundus helyett modus áll, az utolsó sor kezdetét így módosítja: „et domus et victus“. De az általa felhozott példák javaslata támogatására nem elegendők. Hogy „domus et fundus“, „domus et res“ kapcsolatban előfordulnak, természetes; de domus és victus egybeállitása mégis másnemü; itt „victus“ vagyont jelent, melyből élni lehessen, a Bentley által idézett példákban, az élet módját: Cic. Lael. 27. „una domus erat, unus victus, isque communis“; Gell. I. 14. „ad splendorem domus atque victus“. Victus önmagára oly értelemben, mint „res“ általában nem állhat, legkevésbé itt, hol ily jelentéssel kellene birni: „szükséges, kielégitő vagyoni állapot“. Mundus victus értelme: „tisztességes életmód“, „ egy tisztessséges életmódhoz szükséges anyagi viszonyok“.

Tibull ismételve szegénységről panaszkodik: El. 1. 19 k.
Vos quoque felicis quondam nunc pauperis agri
custodes, fertis munera, vestra, Lares.

ugyanott 33 k. v.:

at vos exiguo pecori, furesque lupique,
parcite: de magno est praeda petenda grege;

és 37 k. v.:

adsitis, divi, nec vos e paupere mensa
dona nec e puris spernite fictilibus:

végre 41 k. v.:

non ego divitias patrum fructusque requiro,
quos tulit antiquo condita messis avo.

E hangulat jellemzi Tibull minden alagyáját: panaszolja szegénységét, — paupertas — mely kedvese elnyerésében gátolja; dúsgazdag kiván lenni, hogy kedvessét cosbeli aranysá-

volyos öltönynyel ékesithetné stb. Ily óhajok és panaszokra azonban nem lehet súlyt fektetni, az alagyás költészet természetével nem fér össze dús birtok. A csorbitott vagyon fogalmát is ki lehetne olvasni a föntebbi versekből: miért nem vagyok gazdag? miért nem vagyok többé gazdag? annak előtte hiányát nem érezém — most érzem! Hanem az idéztünk hely Horácban arra mutat, hogy Tibull panaszolkodott, hogy nem oly gazdag, mint lenni kivánna. Összevetve e kesergésekkel nyernek értelmet Horác szavai:

et mundus victus, non deficiente crumena,

elég vagyonnal birsz, hogy tisztességesen megélhess, a pénzből nem fogysz ki — ha nemis vagy épen dúsgazdag. E mély értelem elenyészik, ha Bentley és Ribeckkel, „et domus et victus"-t irunk. Horác azt mondja, hogy Tibull a „mundus victus"-sal megelégedhetik; mundus különben is érteményre nézve középhelyet foglal el egyrészt a sordes, másrészt a fény között (v. ö. munda supellex Ep. I. 5. 7). A mivel az istenek ezen kivül megáldották: „sapere et fari posse, quae sentiat", „gratia, fama, valetudo", mindhárma bő mértékben — alig szorul magyarázatra. Gratia az emlitett Messala-körre vonatkozik, melyben a költő honos volt, fama költői hirnevére; alagyáinak első könyvét ő maga adta ki 728 vagy 729-kben, a második könyv, valamint az alagyagyüjtemény többi költeményei kiadását valószínűleg Tibull halála után Messala eszközölteté.

E felfogással azonban világos ellentétben állanak e versek:

non tu corpus eras sine pectore: di tibi formam,
di tibi divitias dederunt artemque fruendi.

A „divitiae" és „mundus victus" közti különbséget kiegyeztetni nem lehet: „divitiae" Horácnál és mindenütt a szükséget jóval meghaladó birtokot jelent. De föltéve, hogy az elégséges birtokot jelenti, mikép képzelhető, hogy Horác ugyanazon fogalmat ily módon ismételte volna. A kit az istenek divitiae-vel áldottak meg, annak a „mundus victus"-nál többet adtak; viszont, kinek mundus victus-t adtak, attól megtagadták a „divitiae-t". A kettő közül okvetlenül választani kell. Tekintetbe veendő továbbá, hogy a „forma" mint az istenek adománya aligha nagyon illik Tibull mostani korához.

S mikép kivánhatja Horác Tibullt a „f o r m a“-ra való emlékeztetés által vigasztalni, bátorítni, midőn épen arra inti, hogy másnemü élvezetben iparkodjék feledni szerelmét? Ez emlékeztetés a „f o r m a“-ra a fenforgo viszonyok közt inkább sértő lett volna; hiszen kevéssel előbb intette volt a költő Tibullt, ne vegye nagyon szivére, hogy kedvese, Glycera, egy ifjabbért — junior — mellőzte. Ez okokból, melyekhez még a „corpus sine pectore“ kifejezés kétes volta járul, a 6 és 7-ik vers törlendőknek látszanak. Ez által elenyészik az ellenmondás „divitiae“ és „mundus victus“ közt, valamint az ellenmondás ezen Horác által Tibullnak tulajdonított „divitiae“ és az utóbbinak tényleges vagyoni állapota közt. Tibull nem gazdag, de helyzete biztosítva van; s z e g é n y n e k csak akként nevezi magát, a mennyiben nélkülözi az eszközöket, melyek által kedvesét biztósíthatná vagy visszahódíthatná.

Horác intelme Tibullhoz így hangzik:

inter spem curamque, timores inter et iras
omnem crede diem tibi diluxisse supremum:
grata superveniet, quae non sperabitur hora.

Itt is mindenütt halk, de mégis megérthető célzás van. Tibull költeményeiben két kedvesével ismerkedünk meg; az egyik, a 728 v. 729-ik évben kiadott könyvben megénekelt: Delia, a másik N e m e s i s. Itt csak ez utóbbiról lehet szó; valószinü, hogy az Od. I, 33 v.-ben említett G l y c e r a és N e m e s i s ugyanazon személy; amaz valódi, ez költői neve. Képét az alagyák második könyvében elszórva található vonásokból bárki összeállíthatja magának. Hataera volt, minők a gazdagokat birtokaikra vagy villáikra követni szokták, de Tibull ily kivánságát elodázta a nélkül, hogy szakított volna vele: „jaceo, cum saucius annum et faveo morbo, cum juvat ipse dolor, usque cano Nemesim etc.“ mondja Tibull. Meddig tartott e viszony, azt nem határozhatjuk meg; létezett már, mielőtt Horác ódáit kiadta, és tartott még, midőn a jelen epistolát irta. E két költemény kelete közt ennélfogva nem lehetett nagy időköz. Az I k. 33 ódája az utolsó ódák egyike volt, a tárgyaltuk epistola pedig az elsőkhöz tartozott. Senkinek sem juthat eszébe, e szókat: „i n t e r s p e m c u r a m q u e, t i m o r e s i n t e r e t i r a s“ másra,

mint e viszonyra vonatkoztatni. Tibull maga a második könyv utolsó alagyájában énekli:

jam mala finissem leto, sed credula vitam
s p e s fovet et fore cras semper ait melius.
s p e s alit agricolas, s p e s sulcis credit aratis
semina, quae magno fenore reddat ager:
haec laqueo volucres, haec captat arundine pisces,
cum tenues hamos abdidit ante cibus:
s p e s etiam valida solatur compede vinctum
(crura sonant ferro sed canit inter opus)
s p e s facilem Nemesim spondet mihi —

„i r a s" alatt itt aligha szerelmi ingerkedést szabad érteni, mint Terentiusnál olvassuk: „amantium i r a e amoris integratio est", hanem Tibull haragos kitöréseit, melyek félelemmel — „t i m o r e s" — váltakoznak, hogy a kedves végleg elutasíthatná. Tibull k í n o s k é t e l y é t festi ama vers; Horác arra inti, hogy ennek kötelékeiből szakaszsza ki magát és pedig az által, hogy az életet s a jelent élvezi, mintha e nap az utolsó volna.

Tibull falusi birtokán van, s Horác kivánná tudni, hogy itt mivel foglalkozik:

scribere quod Cassi Parmensis opuscula vincat?

Cassius Parmensis különben teljesen ismeretlen előttünk ép ugy, mint o p u s c u l a-i; itt is azonban valósziniileg elegiák értendők;

an tacitum silvas inter reptare s a l u b r i s:

e sor az évszakra emlékeztet, melyben az epistola iratott, az őszre, melyben, a ki csak tehette, az egészségtelen Rómát elhagyta, s falura vagy a hegyek közé rándult:

curantem quidquid dignum sapiente bonoque est?

a mi bölcshöz méltó, azaz a szenvedélyek legyőzése és az uralom azok fölött, a mint Horác önmagáról is mondja Ep. I. 1, II:

quid verum atque decens, curo et rogo et omnis in hoc sum.

A foglalkozás a bölcsészettel gyakorlati irányzattal bir. Horác ilyképen szól: „Midőn az erdőben barangolsz, arról gondolkozol-e, mint mutathatnád magadat s a p i e n s és b o n u s-nak, azaz mint bátorodhatnál fel s lerázhatnád a bilincseket és gondokat, melyek alattt most sínlődöl?" Ebhez csatlakozik azon gondolat: „te mindennel birsz, mit a leggondosabb n u t r i c u l a

(dajka) kivánhat az ápoló gondjaira bizott gyermeknek. Ennyi előny birtokában valóban örvendhetsz az életnek: méltatlan ily férfihoz, egy hetaera szeszélyeinek hódolni. Én részemről élvezem az élet örömeit, a miről személyesen meggyőződhetel, ha alkalmilag átrándulsz hozzám".

Ez a szép és mélyen érzett epistola tartalma.

Hóman O.

Achilles pajzsának leirása az Iliásban
s abból némi következtetések a műivészetek, ipar és mezőgazdaság akkori állapotára.

A költészetet beszélő festészetnek szokták mondani. Ha ezen kifejezés valahol alkalmazható, úgy különösen illik Homér költeményeire, melyekben a költői lángelme egyes képzeleti szüleményeinek mintegy műremekeknek összhangzó, összefüggő csoportozata vegyül az alapul szolgáló történeti vagy mondai események eposi leirása közé. Számtalan képekből állnak ezek, melyek úgyszólván egyedüli forrásaink, hogy a legrégibb görögök életéről, állapotuk s körülményeikről ismeretet szerezhessünk. Knight [1]) mondja: „Quis fuit antea rerum Graecarum status, quae regum ac civitatum iura, qui mores hominum, quibus porro artibus et quo cultu vitae, emolliti quodammodo et expoliti essent, ex his carminibus cuivis scire licet: omnia enim facundia ea simplici et exquisita, lectorum animis ita obversantur, ut depicta potius quam enarrata videantur.“ S habár e képek a költő képzelete által némileg eszményítve is vannak, azoknak való alapjára mégis csak lehetséges következtetni, miután a történetileg előadott események bővítései, részletezései és episodjaiként tünnek fel, melyeket a költőnek bizonyára valóban létező alapokra lehetett csak fektetnie; mert képzelni a nélkül, hogy a képzeletnek megfelelő alap valóságban léteznék, a lehétetlenségek közé tartozik. De nem akarjuk e szavainkat félreértetni azért ismételve hangsulyozzuk, hogy azok költői leirások, melyeknek nem teljesen ily minőségben kellett létezniök a valóságban, hanem léteztek mint-

[1]) Rich. Payne Knight. Ilias et Odyss. Notis ac prolegomenis(1820. Proleg. p. 1.

egy egyes vonalok, melyekből a költő egész képeket szebben nagyobbszerűen alkotott, a valóságban csak mintegy a mag létezett, melyből a költő képzelme a pompás fát alkotá.

I.

Mi a nagy képcsarnokból egy kisebb csoportot választánk ki, mely az isteni müvész keze által lőn egy lapra, az Achilles számára készített müvészi pajzsra készítve, mint az Ilias XVIII. énekében a 478 v.—608-ig van leirva. Ugyanis miután Patroclus elestével Achilles fegyverei Hector birtokába kerültek (XVI XVII én.), Achillest a fájdalom felhője borította el; hamut hintvén fejére, elrutítá kedves arcát, porba feküdve kitépte haját s szörnyen jajveszékelt. Ezt hallván Thetis, felmerül a tengerből s vigasztalja őt igérvén, hogy reggelre uj fegyvereket hoz neki, s elment Hephaestushoz (XVIII. 5—184 v.), kit a dologba elmerülve s izzadva talált. — Elmondá neki jövetele okát s ez megigérte, hogy bámulatra méltó fegyvereket fog készíteni (367—467 *)) miért is azonnal ércet, ónt, aranyt és ezüstöt olvasztott s egyik kezébe fogván a nagy kalapácsot másikba a fogót, az üllőhöz lép (468—477). Legelőször készít egy nagy, erős pajzsot, hármas fénylő széllel, ötszörös réteggel s mindenféle müvészi munkákat készite rajta találékony elméjével: *ποίει δαίδαλα πολλὰ ἰδυίῃσι πραπίδεσσιν* (482.). — Következik most ezen müvészi munkáknak, képeknek költői leirása. Költői leirása, mondom, mert úgy kell felfognunk a bőven részletezett és minden oldalról feltüntetett alakokat, cselekvényeket, mint az egyes képekben kifejezett eszmének olyatén értelmezését, hogy ott mind a megelőző dolgok, mind a belőlök következtethető események, állapotok le vannak irva; a jelen vagyis a festett helyzet pedig ugy van részletezve, mintha az alakok valóban mozognának, cselekednének stb. s innen történhetett, miszerint némely értelmezők azt vélték, mintha a pajzson 24 kisebb kép volt volna, mint egy-egy eseménynek több oldalu előtüntetései. Azonban a legtöbb jeles értelmező megegyezik abban,

*) Hol a római számok vagyis az ének száma kitéve nincs, mindig a XVIII. ének értendő.

hogy a leirt eseményeknek csak központja, vagyis fő mozzanata volt valóban kép alakban előtüntetve s mint Lessing [1]) igen helyesen megjegyzi, csak ott kell egy-egy külön képet képzelnünk, hol maga Homér azt külön megjegyzé ilyetén nyilt szavakkal ἐν μὲν ἔτευξε, — ἐν δὲ ποίησε, — ἐν δ' ἐτίθει — ἐν δὲ ποίκιλλε s így, megjegyezvén egyszersmind, mit a 490. versben nyomatékosan kifejez: ἐν δὲ δύω ποίησε πόλεις — csak 10 képet készített Hephaestus s csak tiz képet ir le Homér bővebben részletezve, mint ezt Lessingen kivül mások is értelmezik, igy Crusius [2]), La Roche [3]), Kiene [4]) és mások. — E képek következők:

1. A csillagos ég a nap- és a holddal; a föld és tenger (483—489 v.)

2. A békés város képe menyegzővel és népgyüléssel. (400—509.) Megjegyzem itt, hogy a békés város képét a bő leirás folytán maga Kiene [5]) is két részre, két kisebb képre osztja u. m. a menyegzőre (490—496) és a népgyülésre, melyen jogi vita tárgyaltatik (497—598). A következő képet pedig:

3. az ostromlott várost, Kiene ismét két részre osztja s így az egyik lenne a zárt város védve gyermekek és öregektől, melyet kétfelől az ellenség csapatai vesznek körül; a másik a városból az ellen által megrablott nyájak és csordák megvédésére kirohanók csatája. Söt Faesi és Doederlein [6]) 3 kisebb képre osztják ezt fel, mint Doederlein mondja: „Triplex haec scena fuit; prima amborum (exercituum) colloquium, altera gregis trucidatio, tertia praelium exprimebatur.“

4. Kép: A szántók, kiknek, midőn a föld szélére érnek, bor nyujtatik.

---

1) Lessing Laookon. XIX. §.

2) Gottl. Christ. Crusius. Homeri Ilias. Excurs zu v. 475: Die zahlreichen Untersuchungen der Neuern beziehen sich mehr auf die Gestalt und Anordnung der Gemälde, von denen einige 24, andere am wahrscheinlichsten 10 annehmen.

3) J. La Roche Homers Ilias, a XVIII. én. értelm.

4) Ad. Kiene Das Schild d. Ach. beim Hom. etc. Philologus XXV. pag. 577.

5) u. o.

6) Kiene szerint (f. i. m.)

5. Az aratás, hol a háttérben a sütő-főzők is láthatók.
6. A szüret táncolókkal.
7. A marhacsordák pásztorokkal és ragadozó oroszlánokkal.
8. A juhnyáj az aklokkal.
9. A karok dédali táncai vigadó ifjakkal, leányokkal és bámuló nézőkkel. [7]) —

Végül 10. kép a pajzsot körülvevő oceán. Hogy miként voltak e képek a pajzson felosztva és elhelyezve, erről igen sokat vitatkoztak értelmezők és müvészek; mi ezeket mellőzve, csak a képek leirásáról akarunk szólni. Mint már említettük, e képek csak középpontjai a Homér általleirt rajzoknak, vagyis más szóval Homér e képeket mintegy látott és halott eseményeket irja le előzményeik és következményeikkel: tehát Hom. a Hephaestus által készített képeknek költői értelmezője mint Heyne [8]) mondja: „descriptio etsi operis arte facta, tamen non ad ipsem artem est comparata, sed . . . poetica est, hoc est, quod res a poeta narrentur non sic, ut ab arte redditae sunt ac reddi possunt, sed quomodo eaedem res in phantasma poeticum versae narrari possint ac debeant". És Homér e képek leirásánál igen tisztában volt avval, mit és hogyan kelljen a költőnek leirni, mert ő csupa cselekvényeket ir le. Tudva levő dolog, hogy a testek külső tulajdonságaikkal tulajdonkép csak a festészetnek lehetnek tárgyai, a költészet tárgya a cselekvény, mert ez nem egymás mellé helyezett, hanem egymás után következő jelekkel, (szavakkal) él, ezekkel pedig csak egymás utáni mozzanatok jelölhetők, mi nem más mint cselekvény; s bár a festészet is jelölhet, utánozhat cselekvényt, de csak jelölve, mintegy jelenítve a testek által. Viszont pedig a költészet a testet cselekvény által tünteti fel, s Lessing helyesen jegyzi meg, hogy Homér csak haladó cselekvényeket fest, az egyes testeket, tárgyakat pedig csak az által festi — többnyire csak egyetlen vonással (jelzővel) — hogy részt vesznek a cselekvényben. [9]) Ő a szépséget is csak több-

---

[7]) Itt és több helyen is használtam D. Télfy Iv. Hom. Ilias ford. I. f. Ilias tartalma XXVII. l.

[8]) Homeri Carm. Tom VII. vol. 2. pars 2. Exc. de clyp. Ach. p. 581.

[9]) Lessing Laokoon XVI. §.

nyire hatásában szokta inkább festeni, mint pl. midőn Helena a trójai öregek közé lép, nem Helena szépségét irja le Homér, (Il. III. 156—158), hanem a megjelenés hatását, midőn is az ott levők igy szólnak:

Οὐ νέμεσις, Τρῶας καὶ ἐϋκνήμιδας Ἀχαιοὺς
Τοιῇδ' ἀμφὶ πολὺν χρόνον ἄλγεα πάσχειν.
Αἰνῶς ἀθανάτῃσι θεῇς εἰς ὦπα ἔοικεν

(Nem méltatlan, hogy a trójaiak és lábpáncélos Achaeok ilyen nőért sok ideig fájdalmat szenvednek. Nagyon hasonlít arcában a halhatatlan istennőkhöz.*) Vagy legfelebb egy vonással azt mondja: Nireus szép, Achilles még szebb, Helena isteni szépség [1]), de a részletezésbe nem bocsátkozik, úgy vélvén, hogy a költő ünnepeltetheti a szépséget, de hű képét a nyelveszközzel nem adhatja. Korántsem akarjuk ezt tiltó példaként felhozni, mintha a költő előtt a testi szépség nyelv általi festése elzárva volna, hanem csak intő példa ez az óvatosságra. — Különben ezen a festészet és költészet közti párhuzamban nem akarunk tovább menni, csak még megjegyezzük, hogy midőn Homér egyes testet ir le, s ennek vonásai oly gyorsan, tömött rövidségben haladnak egymás után, hogy egyszerre véljük hallani: ebben a görög nyelvé az érdem, mely nemcsak megengedi a jelzők összecsoportosítását, összekötését, hanem ezeket oly szerencsés rendben is helyezi el, hogy a szavak sora nem függeszti fel figyelmünket anélkül, hogy tudnók, miről leszen szó pl. 479. v. *περὶ δ' ἄντυγα βάλλε φαεινήν, τρίπλακα μαρμαρέην* már az első szók: *περὶ δ' ἄντυγα βάλλε* — után tudjuk, miről leszen szó, s csak azután jő a jelzők közelebbről meghatározó csoportja, míg a magyarban helyesen így kellene mondani: „s körül tett fényes, háromszoros, fehérlő karimát“, tehát a jelzők felfüggesztik figyelmünket s még nem tudjuk mi lesz fényes, háromszoros stb. De másrészt Hom. átalában a leirásnál sokkal helyesebben járt el mint pl. követője Vergil (Aeneis VIII. 625—728.). Homér ugyanis mint a költőnek kell, nem csak értetni akar, hanem akarja, hogy a képzelet, melyet fölkelt, oly élénken legyen előttünk, hogy feledve a szó-

---

*) A forditások mindig Dr. Télfy I. Ilias ford. nyomán közöltetnek.
[1]) Lessing Laokoon XX. és XXI.

kat, mintegy magát a tárgynak befolyását, hatását érezzük. Azért a pajzsot nem is mint készet vagy készülendőt irja le, hanem követi annak készülési folyamát, s igy a test, az egyes tárgyak hosszadalmas festése helyett, a cselekvés élénk rajzát adja, míg Vergil a kész pajzsról mintegy leolvassa a képeket. Sane interest — mondja Servius [1]) — inter hunc et Homeri clypeum: illic enim singula dum fiunt narrantur, hic vero perfecto opere noscuntur, nam et hic arma prius accepit Aeneas, quam spectaret, ibi postquam omnia narrata sunt, sic a Thetide deferuntur ad Achillem. — Ezen kivül a képeket is, melyek a pajzson feltüntetendők valának, sokkal tapintatosabban választá meg Homér, mintegy leereszkedve olvasóihoz, szép és magasztos, de igazsághű jeleneteket fest, és rövidke 130 versben az ős görög népnek, miveltségének, szokásai és törvénykezésének, foglalkozásai és életmódjának rajzát adja. Nem annyira a képeket tünteti ő fel nagyszerűeknek, nem azok eszméjét művészinek, hanem a kidolgozást állitja és mutatja az isteni művészhez méltónak. Hogy a pajzs céljának megfeleljen, mindenesetre nagyszerűnek kelle lennie t. i. hogy az amugy is Briseis elvesztése miatt elkeseredett Achillest kiengesztelje. Azért is igéri az ezüstlábu Thetis vigasztalásul (136—137.)

Ἠῶθεν . . . νεῦμαι . . , . ,
Τεύχεα καλὰ φέρουσα παρ' Ἡφαίστοιο ἄνακτος

(reggel eljövök s z é p fegyvereket hozva Hephaestus királytól.)

Azért is készitteti a költő e fegyvert isteni kezek által, hogy az kitünő mesteri mű legyen, — s viszont, ha már isteni kezekből kerül ki a fegyver, úgy kell, hogy a mű mesteréhez méltó legyen mind elkészíttetésében, mind a rajta levő képekben; Hephaestus szavaiban érezteti is ezt a költő, midőn Heph. így válaszol biztatva Thetist (466—467):

. . . οἱ τεύχεα καλὰ παρέσσεται, οἷά τις αὖτε
'Ανθρώπων θαυμάσσεται ὅς κεν ἴδηται.

(Szép fegyverei lesznek, minőket a számos emberek mindegyike csodálni fog, akárki látandja.)

---

[1]) Servius ad Aen. VIII. v. 625.

De meg különben is Homérnak kellett pajzsot csináltatnía, mint a fenebbiekből is láthatjuk, s hogy nagyszerű legyen azért késziti Hephaestus, ki diszitéseket, képeket készit rá a pajzs kedveért, kiválókat: hogy hozzá méltó legyen; de Vergilnél egészen felesleges a pajzs, s úgy látszik Vergil a pajzsot csak azért késztteti, hogy elmondhassa azt, mit úgy ad elő, mintha a pajzsnak diszítése volna. A nagyszerűséget Vergil abban keresi, mintha a pajzson a rómaiak egész történeti jövője volt volna megjövendölve s ez által a rómaiak dicsőítését hangoztatá. Mig tehát Achilles pajzsa majdnem szükségképen kiegészítő rész az Ilias XVIII. énekében, addig „Aeneas pajzsa csak valóságos toldalék egyedül arra szánva, hogy a rómaiak nemzeti büszkeségének hizelegjen.“ [1]) Azonkivül pedig maga Vergil is (625 o.) . . . clipei non enarrabile textum-nak mondja a diszítést s úgy véli, annál kevésbé mondhatja el, miként késziti azt Vulcán, hanem (a 444—453 v.-ig) röviden megemlítvén az előkészületeket, csak a már készen levő pajzsot irja le. E tekintetben Servius[2]) úgy védi Vergilt, hogy a pajzson nem csak azon események voltak, melyeket ő leir, hanem

. . . . genus omne futurae
Stirpis ab Ascanio pugnataque in ordine bella (628 s.)

tehát a hosszu sort a költő az isteni gyors készités után le nem irhatta. „Opportune ergo Virgilius — mondja Servius — quia non videtur simul et narrationis celeritas potuisse connecti, et opus tam velociter expediri, ut ad verbum posset decurrere.“ — Némileg igaza van Serviusnak; azonban épen ott van a hiba, miért vette fel Vergil az egész történet hosszú sorát! ime Hom. rövidke nehány képben mindent előad, mi a görög világ akkori állapotában előfordult. — Azonban Lessing szerint[3]) inkább azért nem irja ő le a készülő pajzsot, mert vagy nem érzi itt mintaképének finomságát, vagy az utánzásban is eredetiséget akarván mutatni, más dolgokat akart a pajzson készíttetni; de ezek olyanoknak tüntek fel előtte, hogy nem lehete helyesen

---

[1]) Lessing Laokoon XVIII.
[2]) I. m.
[3]) Lessing. Laokoon. XVIII. §. jegy.

szemeink előtt készülniök. Jövendelések voltak ezek s természetesen igen helytelen lett volna, ha azokat az isten jelenlétünkben oly világosan nyilvánitja, mint később a költő értelmezi, kifejti. S ezen mentség dicséretesb is Vergilre mint Serviusé. Mindamellett Vergil a leirásban sem érte el azon művészi fokot, élénkséget, melylyel Homér a képeket leirja s mintegy szemeink elé varázsolja. Vergil képeinek csak jelentését emliti meg, s tárgyokat csak az észnek, értelemnek gondolkodási tárgyul adja, mig Homérnál az egész jeleneteket látni, hallani véljük, tehát érzékeinknek tárgyává teszi.

Méltán mondja tehát Heyne: [1]) „Homericus clypeus haud dubie plus habebat varietatis, maioremque faciebat operis tam affabre facti, ut dei manus habeantur, mirationem, — quod ad vitae priscae morem, sensum, opinionem, quam totum eius opus spirat, haec erant narrata .... Dum autem (Verg.) artis et ingenii exspectationem his ipsis facit, excutit ille animis nostris antiquae heroum vitae, in qua versari debebat narratio, morem speciemque."

Ennyi az, mit a pajzs leirásáról aestheticai szempontból mondani kivántunk. Ezzel kapcsolatban tekintsük meg röviden az ellenvetéseket is, melyeket ezen pajzs leirásából meritettek, minthogy ez is a müvészeti szemponttal van némi összefüggésben.

Azon ellenvetésekre, melyeket némelyek, igy többek közt Heyne, [2]) Hermann — ebből az Ilias egysége ellen felhoznak: hogy Achilles pajzsának leirása nem füg össze a történettel; hogy a pajzs alkotása nem felel meg céljának; hogy lehetetlen miszerint Vulcán ily mesterművet oly rövid idő alatt készitett legyen stb., ezekre, azon kivül, mit már itt ott elszórva mondottunk, legyen szabad röviden Dr. Télfy Iván úr szavaival válaszolnunk: „A pajzs leirása annyiban függ össze az általa félbeszakasztott történettel, a mennyiben Ach. elvesztvén saját fegyvereit és pajzsát Patroclus halála által, ujakra volt szüksége, melyek szintén, mint az előbbiek, isteni hatásuak legyenek; ez

---

[1]) Heyne. Virg. M. In Aeneid. l. VIII. Excurs. 4.

[2]) Heyne. Carmina Homeri. A szövegmagy. és Exc. de clyp. Ach. VII. 2. 2.

által elegendőleg igazoltatik Thetisnek elmenetele Vulcánhoz uj fegyverkészület kaphatásáért. Hogy a pajzs istenileg ki volt ékesítve, abból még nem következik annak céltalansága. Itt alkalmazhatni Horác mondatát: omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci. Az Ilias minden könyve elég borzasztó jeleneteket tartalmaz, úgy, hogy magának a szerzőnek is éreznie kellett, hogy azok közé némelykor a béke, családi élet s vigalmak jeleneteit is közbeszőnie szükséges".[1])

Épen a pajzsnak, illetöleg a pajzs ékességeinek változatos tartalmából sokat következtethetünk az akkori korra mivelődéstörténeti szempontból is. Mi különösen a müvészetek, ipar és mezőgazdaság állapotáról kivánunk szólni.

II.

Thucydides[2]) úgy képzeli a Homér elötti, tulajdonképen a trójai háború elötti görögöket, mint kik erődités nélküli falvakban szegénység, nyerseség és gondtalanság állapotában laktanak; félvén attól, hogy egymástól elválasztatnak, nem épitettek, még gyümölcsfákat sem akartak ültetni; gondolván: hát ha úgysem ehetnek terméseikből, miután mindig készek voltak lakukat elhagyni? bár mint Grote megjegyzi[3]) mind ez csak vélekedés és nagyitás, mint a kezdetleges állapotoknak a barbarokkali összehasonlítása; miután bizonyos, hogy már akkor a többi törzsek sokkal miveltebbek voltak, mint a Thucydides által vázolt aetolok és locrisiak: mégis ha e jellemzést sokkal alább szállítjuk is, összehasonlitva a pajzson festett állapotokkal, azt találjuk, hogy a míveltség azon korban sokkal allantabb fokon állott, mint azt a homéri költeményekben találjuk, tehát Homér-

---

[1]) Dr. Télfy I. Hom. Iliasa. Ilias szerzője. 29-ellenvetés.

[2]) I. 2. Φαίνεται γὰρ ἡ νῦν Ἑλλὰς καλουμένη οὐ πάλαι βεβαίως οἰκουμένη, ἀλλὰ μεταναστάσεις τε οὖσαι τὰ πρότερα, καὶ ῥαδίως ἕκαστοι τὴν ἑαυτῶν ἀπολείποντες, βιαζόμενοι ὑπό τινων πλειόνων· τῆς γὰρ ἐμπορίας οὐκ οὔσης, οὐδ' ἐπιμιγνύντες ἀδεῶς ἀλλήλοις, οὔτε κατὰ γῆν οὔτε διά θαλάσσης, νεμόμενοι δὲ τὰ αὐτῶν ἕκαστοι ὅσον ἀποζῆν κτλ.

[3]) Grote. „Griech. Geschichte l. 475, ford. Meissner N. N. W.

ig a mivelődés igen előre haladott s Hermann szerint[1]) épen a homéri kort kell az átalakulás idejének tartanunk, mely a kezdetleges eredeti állapotnak végét veté, consolidálódni kezdett, is lerakta alapját a hellen életnek. Sőt jobban mondva: azon állapotok és körülmények, melyeket a homéri költemények nyomán szükségképen, ha talán csak gyenge és vékony vonásaiban is, feltételeznünk kell, mutatják hogy az átalakulás már igen messze haladt. Csak sajnálnunk lehet, hogy körülményesebb adatokkal nem birunk, melyekből azon korábbi állapotok biztos képét nyerhetnők; de annyi bizonyos, hogy bár a homéri eposban a görög világ legelőször lép elénk, már ez élet — mint Curtius[2]) helyesen megjegyzi — nem a kezdetlegességek élete, nem a bizonytalan fejlődések közepette felfogott élet, hanem egy tökéletesen kész, érett, magában befejezett világ, meghatározott életrenddel. S valóban, ha csak az általunk alapul felvett pajzs képeit tekintjük is, itt egy egész életrend változatosságait, foglalkozásait láthatjuk, s biztos ténykép elfogadván, hogy e pajzs leirása nem későbbkori betoldás, hanem magától az Ilias szerzőjétől eredt, mint ezt több tudós eléggé bebizonyitotta, kétségtelenül felismerhetjük itt már a rendezett társas élet biztos jeleit, mint mely a görögök közt már Homér korában ingatlan lábakon állt. A társas élet pedig már magában foglalja a magvakat, melyekből a művészeteknek, ipar és mezőgazdaságnak mintegy szükségképen fejlődnie kell. De különben is e három mivelődési ágnak biztos kifejezéseit is találhatjuk Achilles pajzsán s most eseket akarjuk sorban szemlélet alá venni.

A mi a művészeteket (s némi részben az ipart is) illeti, némelyek az egész kutatásnak egyszerüen avval akarják utját állni, hogy tagadják, miszerint Homér irta volna Achilles pajzsának leirását, minthogy Homér korában még ily pompásan feldiszitett pajzsok nem léteztek, pedig e rész költőjének szükségképen kellett szeme előtt lenni egy ily pajzsnak, vagy már előbb látnia kellett ilyet, vagy legalább hasonló diszitésü más

---

[1]) K. F. Hermanns Kulturgeschich. der Griech. u. R. Dr. K. G Schmidt, pag. 31.

[2]) Curtius E. Griech. Gesch. I. 1. 116.

tárgyakat. Igy mondja Heyne: .... „clypeus Achillis a poeta fingi nequit, nisi iam tum similis artificii opera exstarent quaecumque tandem illa essent“ [1]) Másutt pedig: „Si vere notio artis et operis similis observata est poetae animo: nae vixit ille ea aetate, qua metallorum tractandorum ratio esse debuit admodum elaborata.“ [2]) De épen ezen ellenkezésökben bizonyitják e rész eredetiségének ellenei, mit mi bizonyítni akarunk; hogy akkor már a művészeteknek legalább alapja megvolt. Mert habár megengedjük is, hogy az ily nagyszerű műhöz megkivántató mesterségek még Homér korában annyira kifejlődve nem voltak, — mert hisz az egész csak költői rajz s „épen abban áll a költő szabadsága — (lángelméje) — hogy ő korának világánál nagyszerűbb lényeket és tárgyakat teremt képzeletében“ mondja Dr. Télfy I. [3]); — de nem is kellett neki épen ily nagyszerű művet látnia. Látott egyszerű véséseket, fegyvereket, talán durva, művészet nélkül készitett alakokkal, s költői képzeletével e kezdetleges készítmények alapján egy isteni művész kezeihez méltó diszítményeket alkotott: „et quum poeta — mondja Knight[4]) — clypeos et thoraces, rudibus forte figuris, malleo extusis aut acu vel pigmento impressis, ornatos vidisset, perfacile erat vivido eius ingenio, maiorem in imitando solertiam ac peritiam deo tribuere; atque pleniora argumenta ex omni rerum natura collecta, ei subiicere.“ — És igen helyesen jegyzi meg valamivel előbb[5]), Heyne azon ellenvetésére, mintha a mit leirunk, már érzékeinkkel fel kellett volna fognunk: „id verum esse de simplicibus tantummodo, et primariis animi notionibus et conceptis, a quibus composita pro libitu confingere unicuique liceat,“ — például hozván fel, hogy Jupiter azon magasztos képét, melyet a régi szobrokon mégmost is csodálunk, nem a költő meríté valamely műről, hanem Phidias a költő verseiből merité, „atque ita necesse est omnia omnium artium inventa, mente prius concepta esse

1. Heyne Homeri Carm. VII. 2. 2. Excurs. De clyp. Ach. p. 582.

2) Heyne, Hom. Carm. I. 2. Ad. H. XVIII. 561—572.

3) Dr. Télfy I. Hom. Iliasa. I. Az Il. szerz. 29. ellenv.

4) Rich. Payne Knight, Ilias et Od. Notis ac proleg. — Proleg. p. 10.

5) u. o. p. 9.

quam manu perficerentur." E részben tehát állithatjuk, hogy a vésés, faragás, ércöntés s más ilyetén müvészetnek akkor még virágoznia ugyan nem kellett, de kezdetleges állapotuk már Homér idejében megvolt; sőt a kültartományokban pl. Phoeniciában, Lydia, Kretában előrehaladottabb is lehetett; pedig nem épen figyelem nélkül hagyandó azon vélemény sem, melyet Cantu Caesar felhoz[1]), hogy Homér azért mondja az általa felhozott müveket Vulcán müveinek, mert talán azt akarja értetni, hogy azok kivülről jöttek Lydiából vagy Krétából.

Szól Homér másutt is szobrokról pl. Alcinous palotájának leirásánál az ifju alakokat előtüntető arany szobrokról, melyek fáklyákat tartottak (Od. VII. 100), ebeket ábrázoló ezüst szobrokról (Od. VII. 91.) s igy ha bizonyosan állithatjuk is, hogy festészet, szobrászat s más ilynemű müvészet, a szó igazi értelmében véve, a görögök közt akkor nem létezett: fell kell tennünk, hogy voltak tárgyak, melyek szemlélete szikraként hatott a költő lelkébe, hogy a képzelet erejével azt lánggá növeszsze. De magasabb ponton álltak bizonyára a müvészetek a Homér által emlitett kültartományokban, Phoenicia, Lydia, Krétában, az ázsiai népeknél, kik érintkezvén a görögökkel, oda is átültették a müvészetek magvait. Midön tehát a Homér által leirt müveket tárgyaljuk, — melyek bizonyára nagy pompát tüntetnek elő, — a költői gondolatokat le kell szállítanunk való alapjokra s így a müvészeteket még kézmüvesi, csak diszítésre szoritkozó munkáknak kell nyilatkoztatnunk, melyek úgy állnak a teremtő müvészethez, mint az ösztön az eszméléshez[2]). E korban még az istenek szobrai is inkább csak durva kődarabok, felcicomázott fatuskók voltak, s e merev jellegöket még hihetőleg sokáig megtartották, s csak mintegy az 59. ol. k. nyertek müvészi jelentőséget.

A valódi festészetről az Iliasban ugyan semmit sem olvasunk, s bár az is bizonyos, hogy a festészet még a 600. év körül is csak az egyszerü árnyalásokig haladt; de az Achilles pajzsán előforduló szin-megnevezéseket különféle alakoknál külön-

---

1) Cantu C. ford. Sz. Ist. tan. II. 730.

2) Hermanns Kulturgesch. d. Griech. u. R. Dr. K. G. Schmidt 120.

félekép alkalmazott ércvegyülékeket, melyeknek tehát szinök is más-más volt, könnyen tarthatjuk a festészet előhirnökének, vagy legalább e szinjátékokat Homérban rejlő festészeti érzéknek kell tulajdonítanunk. Igy pl. 522: *είλύμενοι α ἴ θ ο π ι χαλκῷ* —, 529: *'Αργεννῶν ὀΐων·* — 538: *Εἷμα .. δαφοινεὸν αἵματι φωτῶν* — 577: *χ ρ ύ σ ε ι ο ι νομῆες* — 548: *Ἡ δέ* (t. i. *νειὸς*) *μ ε λ α ί ν ε τ᾽ ὄπισθεν ἀρηρομένῃ δὲ ἐώκει* — 561—565: *'Εν δ' ἐτίθει σταφυλῇσι μέγα βρίθουσαν ἀλωήν, κ α λ ὴ ν, χ ρ υ σ ε ί η ν· μ έ λ α ν ε ς δ' ἀνὰ βότρυες ἦσαν· ἑστήκει δὲ κάμαξι διαμπερὲς ἀ ρ γ υ ρ έ ῃ σ ι ν· ἀμφὶ δὲ, κ υ α ν έ η ν κάπετον, περὶ δ' ἕρκος ἔλασσε κασσιτέρου.*[1]) stb. Söt P o p e (Ilias Vol. V. Obs. p. 61.) azon körülményből, hagy Homér a testek egymás melletti vagy távolabbi állását megkülönbözteti, péld., hogy a tölgy, mely alatt az aratóknak főznek, félre áll (558); hogy három marokszedő a többi megett áll (554); vagy, hogy két kém a baromcsordákra leskelődve félreül (523.) stb. — azt következteti, hogy Homérnak már a perspectiváról is volt fogalma.

(Vége következik.)

---

[1]) 522: betakarva ragyogó érccel. — 529: fehér juhok (nyájai). — 538: ruhája vörös volt férfiak vérétől.— 577: arany pásztorok (míg az ökrök ón és aranyból voltak); — 578: Ez (a szántóföld) hátul feketült és hasonlított a megszántotthoz. — 561—565: Reá tett azután szőlőkkel nagyon megterhelt szép arany szölöföldet; s fekete fürtök voltak rajta. Állt pedig sorba ezüst karókon, köröskörül huzott sötétszinű árkot és sövényt ónból.

M a l m o s i K.

Közlemények a görög dalköltészet történetéből.

Terpander, Alcman, Stesichorus.

I. A lantos költészet korszaka.

A homéri eposok a görög irodalom legrégibb maradványai. De e régi maradványok nyelvezete, művészi szerkezete, a tökély, melyet alak és tartalom tekintetében föltüntetnek, azon szükségképi föltevésre vezetnek, hogy e költeményeket az eposok hosszú láncolatának kellett megelőznie, melynek zárszemét amazok képezik ép úgy, mint tartalmuk azon kornak rajzát, mely a görög úgy nevezett történetelőtti korszakot megelőzte. Másrészt magának az eposnak lényege, mely a költőtől alanyi érzelmeinek megtagadását és a szellemi abstractio oly magas fokát igényli, hogy azt semmiféle bölcselmi okoskodás sem fogja valamely nép szellemi miveltsége első nyilvánulásainak föltüntethetni, — az eposét megelőző oly korszakra vezet vissza, melyben a költészet alanyi felfogáson alapult, tárgyát a természet, a külvilág benyomásai által előidézett kedélyhangulat nyilvánulásai képezték; e kedélyhangulatot vagy a természet okságilag meg nem fejthető, s ezért természetfölötti lények működésének tulajdonitott tüneményei, vagy a külvilág, állami, családi, társas élet eseményei okozhaták. Bölcsészetelméleti úton tehát azon eredményhez jutunk, hogy az elvont eposköltészetet az alanyi fölfogáson alapuló vagyis a lyrai költészetnek kellett megelőzni.

Mindkét feltevés ama legrégibb költői maradványok, az Ilias és Odyssea által igazoltatik. Mi e helyen csak az utóbbit tesszük rövid vizsgálat tárgyává, a mennyiben t. i. egy, az eposit megelőző lantos költészet nyomai észlelhetők Homér eposaiban.

Az Ilias első könyvében olvassuk, hogy az achivok viszszaadván Chrysesnek, Apolló papjának leányát, az isten megengesztelésére szent hekatombát áldoztak, és lakoma után ifjak serlegekben kiosztták a bort, és (A. 472):

οἱ δὲ πανημέριοι μολπῇ θεὸν ἱλάσκοντο,
καλὸν ἀείδοντες π α ι ή ο ν α, κοῦροι Ἀχαιῶν
μέλποντες Ἑκάεργον. [1])

Az achiv ifjak e szerint p a e a n t énekeltek Apolló tiszteletére, illetőleg megengesztelésére, hogy megszüntesse a seregre bocsátott dögvészt (azért ἑκήβολος). A paean k a r b a n énekeltetett, de hangszerkiséretről, táncról itt szó nincs; hogy azonban az Apollo kultusához tartozó paeannál e kisérő müvészetek sem voltak kizárva, az a pythoi Apollóra irt u. n. homéri hymnusból tünik ki, mely bár nem származik Homértól, mégis az éposi költészet virágzó korszakából való. A crétai hajósok, kiket papjaiul rendelt Apollo uj szentélyéhez, a crisssai parton nyujtott áldozat és lakoma után vonulnak fel Pythoba (Hymn. in Apoll. 514):

ἦρχε δ' ἄρα σφιν ἄναξ, Διὸς υἱὸς Ἀπόλλων,
φ ό ρ μ ι γ γ' ἐν χείρεσσιν ἔχων, ἐρατὸν κιθαρίζων
καλὰ καὶ ὕψι βιβάς· οἱ δὲ ῥήσσοντες ἕποντο
Κρῆτες πρὸς Πυθὼ καὶ ἰ η π α ι ή ο ν' ἄειδον
οἷοί τε Κρητῶν παιήονες, οἷσίτε Μοῦσα
ἐν στήθεσσιν ἔθηκε θεὰ μελίγηρυν ἀοιδήν. [2])

Míg amott a kar együttesen énekli a paeant minden kiséret nélkül és helyben maradva, itt phorminx kiséretet és tánclépteket találunk, a kar pedig menetben van; *ἰὴ παιήων* pedig az ismétlődő refrain, melyet a kar hangoztat. [3])

Mindkét hely azonban Apollo tiszteletére vonatkozik, itt az isten egyszerű magasztalását, ott megengesztelését tüntetve föl a paeanéneklés céljának; a paean eredetét tehát Apollo cultusánál kell keresnünk; ott is leljük fel és pedig először Pythoban,

---

[1]) „Ők pedig egész napon át dallal engesztelék az istent, szép p a e a n t zengedezve, az achaeok ifjai, énekben magasztalák a messzelövőt."

[2]) „Vezette őket az isten, Zeus fia, Apollo, kezében phorminx-szal elragadóan játszva, szép, magas lejtésü léptekkel; azok pedig dobbantva követék Pytho felé, a krétek, és J e P a e a n t hangoztatának, úgy amint szokásban vannak a paeanok a Kréteknél, kiknek a múzsa keblökbe ülteté a bájhangzatu dalt".

[3]) V. ö. a római diadalmeneteknél szokásos fölkiáltásokat (O v i d. Met. XIV. 720): „Dicite Jö Paean, et Jö bis dicite Paean".

hová vagy az Olympus alján elterülő Pieriából, honnan a rege szerint az isten maga jött, [4]) vagy Cretából, honnan első papjai vándoroltak be, származott át Görögországba.

Itt azonban nem maradt Apollo tiszteletére szorítva, hanem győzelmi dallá lett nemcsak a későbbi időkben, hanem már Homér korában.

Achilles Hector legyőzése után fölszóllítja az achivokat, hogy *paean* hangoztatása mellett térjenek vissza vele a hajókhoz (H. X. 391.);

νῦν δ' ἄγ', ἀείδοντες παιήονα, κοῦροι Ἀχαιῶν,
νηυσὶν ἔπι γλαφυρῇσι νεώμεθα, τόνδε δ' ἄγωμεν. [5])

S hogy mi lehetett tartalma e győzelmi éneknek, azt Achilles maga a következő versekben megjelöli:

ἠράμεθα μέγα κῦδος· ἐπέφνομεν Ἕκτορα δῖον,
ᾧ Τρῶες κατὰ ἄστυ, θεῷ ὥς, εὐχετόωντο, [6])

A *paean* e szerint ünnepélyes, vidám dal, mely vagy Apollo tiszteletére magasztaló vagy engesztelő énekkép hangzott, vagy győzelmi dalkép harsogott a diadalmasok ajkairól. Az utóbbi mindig *karban* adatott elő, zeneszer kisérete nélkül, az elöbbinek előadatása az idézett hymnus nyomán oly módon is történhetett, hogy a dalt az előénekes (ἔξαρχος) [7]) zengte el, a phorminx hangjai mellett, a többiek vagy egy helyben, vagy helyet változtatva, a refraint *ἰὴ παιᾶν* hangoztatták, s a dalt táncmozdulatokkal kisérték. Valószínű, hogy mindkét al-

---

[4]) Innen van, hogy a rege magát Apollót tartja a *paean* föltalálójának.

[5]) „Most pedig, achiv ifjak, ám térjünk vissza a vájt hajókhoz, *paeant* énekelve, és ezt (Hectort) is vigyük magunkkal".

[6]) „Nagy dicsőséget arattunk; megöltük az isteni Hectort, kit a trójaiak a városban istenkép tisztelték". — Hogy itt Apollót magasztaló énekről nem lehet szó, az már csak azon körülményből is kiviláglik, mért épen ez isten volt Hector védője, úgy hogy Achilles hálaéneke csak gúnykép hangozhatott volna. Eredeti rendeltetésétől tehát elvonatott a paean már ekkor, mint későbben Pláto és Xenophon korában, kik asztal fölött, vagy Thucydidesében, ki támadás előtt és nyert csata után hangoztatja. V. ö. *Plato* Sympos. 316 E; *Xenoph.* Sympos. 2. 1; *Thucyd.* I. 51; IV. 43 és II. 91.

[7]) Aligha nem arra vonatkozik *Hymn.* in Apoll. 514: „ἦρχε δ' ἄρα σφιν ἄναξ" κτλ.

kalommal énekes, zenész és táncos bizonyos, meghatározott, és általánosan elfogadott dallamhoz tartották magukat.

Egy másik nyomát a legrégibb lyrai költészetnek a Linosének felemlitésében leljük. Homér Achilles pajzsának rajzai közt egy szüret képét festi, midőn szüzek és ifjak kosarakban hordják az édes fürtőket (Il. Σ 569):

τοῖσι δ' ἐν μέσσοισι πάϊς φόρμιγγι λιγείῃ
ἱμερόεν κιθάριζε· λίνον δ' ὑπὸ καλὸν ἄειδεν
λεπταλέῃ φωνῇ· τοὶ δὲ ῥήσσοντες ἁμαρτῇ
μολπῇ τ' ἰυγμῷ τε ποσὶ σκαίροντες ἕποντο. [8])

Homérból csak annyit tudunk meg, hogy az éneket egy ifju adta elő; körűle szüretelő ifjak és szüzek csoportja mint egy kart képezett, énekét rivalgással, dobbantással és szökdöséssel kisérve. Az ének tárgya Linos volt, kit Homér *καλός*-nak nevez, s kit a későbbi rege többnemű változatokban bájos ifjunak fest, kit fiatal, virágzó korában ragadott el a halál; sirját a Heliconon és Olympuson mutatták, s Göröghon különböző vidékein, Argos, Thebae, Chalcisban keseregték halálát.

Természetes, hogy ily éneknek alaphangulata bús, gyászos, és előadását panaszos hangok — Hom. *ἰυγμός* — felkiáltások kisérték; az utóbbiak „*αἰ Λίνε*" vagy *οἶτο Λίνος* [9]) szókból álottak, mely a dalnak bizonyára a kar által ismételt refrainje volt. E szókból származott az *αἴλινος* v. *οἰτόλινος* kifejezés, mely búdalt jelentett általában, s mely a görög tragicusoknál gyakran szerepel. [10]) E búdalok *λινῳδίαι* v. *λίνοι*-nek neveztettek, s mint már Homérnál látjuk, nők vagy gyermekek által énekeltettek — népénekek voltak.

Feltünő, hogy ugyanezen, vagy ehhez hasonló dal létezett egyéb keleti népeknél, Phoeniciában, Cyprus szigetén és másutt

---

[8]) „Közepettük pedig egy fiu hangzó phorminxon édesdeden játszék; a szép Linost éneklé zengő hangon; azok pedig együttesen dobbantva, dallal, rivalgással és lábaikkal szökdözve követék",

[9]) Még Sappho, ki az Oetolinus nevét Pamphos dalaiból ismerte, Adonissal egyetemben énekelte meg Linos halálát. Frről valamint az *οἰτόλινος* névről l. Pausan, IX. 29. 3.

[10]) L. Aeschylus Agam. 120. 137. 154; Eurip. Or. 1293. Hel. 170.

is, sőt Aegyptusban is zengtek gyászdalt, melyről Herodot [11]) emlékezik: „καὶ δὴ καὶ ἄεισμα ἕν ἐστι, Λίνος, ὅσπερ ἔν τε Φοινίκῃ ἀοίδιμός ἐστι καὶ ἐν Κύπρῳ καὶ ἄλλῃ“, azon különbséggel, hogy ott Μανέρως-nak nevezik, s az ország első királya, Aegyptus egyetlen fiának tartják, kinek kora halálát gyászdallal ülik meg, „καὶ ἀοιδήν τε ταύτην πρώτην καὶ μούνην σφισι γενέσθαι.“ [12]) Ez általános elterjedettsége a Linos-éneknek, főleg egyéb népeknél, bizonyságául szolgál annak, hogy Linos nem a görög istenvilág tagja, nem a regevilág alakitása, hanem sokkal régib kornak képzeménye, melyben a természeti tünemények személyesíttettek, s így népénekek tárgyát képezték; Linos nem, mint Hesiodus előadja [13]) a múzsa Urania fia, hanem a nyár heve által érlelt vagy elölt virágzó természet; azért ületett meg halála egyidőben a tenyészélet elhaltával, aratáskor, vagy Homér szerint szüretkor. [14])

Még egy nemével a búdaloknak ismertet Homér: a kesergő dalokkal — θρῆνοι — elhúnytak fölött, és pedig már oly fejlődött alakban, hogy később alig változtak meg.

Midőn Hector holdtestét Priamus megváltván Achillestől visszahozza Trojába, a holtat kiterítik az ágyon és (Il. Ω 720):

παρὰ δ' εἶσαν ἀοιδούς,
θρήνων ἐξάρχους, οἵτε στονόεσσαν ἀοιδὴν
οἱ μὲν ἄρ' ἐθρήνεον, ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες. [15])

A legrégibb időkben kétségkivül csak rokonok és ismerősök keseregtek az elhunyt fölött és énekeltek búdalt; itt e szokást már oly fejlődött fokon találjuk, hogy előénekesek, mesterénekesek — ἔξαρχοι — hangoztatják a threnost, melyet a résztvevők hangos zokogással kisérnek. [16]). Sőt a következőkben

---

11) Herod. II. 79.

12) „Ez volt első s maradt egyetlen daluk“.

13) L. Hesiod. fragm. XCVII. Goettl. Schol. in Hom. Il. II. p. 513. A. 28. ss. Bekk.

14) V. ö. az egész tárgyról Brugsch: Die Adonisklage und das Linoslied. A búdalokról általában Müller O. Dorier I. 346, k. ll.

15) „És énekeseket ültettek melléje, a kesergő dal (θρῆνος) kezdőit, ezek pedig panaszos énekben kesergének, és nők is belejajdulának“.

16) Egészen hasonló módon fejlődtek a rómaiaknál a neniae.

három kesergő dalt olvasunk Homérnál, melyek kora szokása szerint és az akkor divók mintájára alkotvák, és pedig mint Leutsch igen elfogadhatólag kifejtette szakaszokban — *στροφή* — a kesergést, a mely *γόος*-nak neveztetik Andromache, Hecuba és Helena kezdik, ez esetben tehát ők az *ἔξαρχοι*; Andromachéról mondatik (Ω, 723): [17])

τῇσιν δ' Ἀνδρομάχη λευκώλενος ἦρχε γόοιο. [18])

Hekabéról (746.)

τῇσιν δ' αὖθ' Ἑκάβη ἀδινοῦ ἐξῆρχε γόοιο. [19])

Helenáról (760):

τῇσι δ' ἔπειθ' Ἑλένη τριτάτη ἐξῆρχε γόοιο. [20])

A kesergést a jelenlevő asszonyok (*ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες* 746) és az egész nép visszhangozák (*γόον δ' ἀλίαστον ὄρινεν·* 760 és *ἐπὶ δ' ἔστενε δῆμος ἀπείρων·* 776). Egy-egy threnos négy szakaszból áll, mindenike három soros; a tartalom mély megindulást, szenvedélyességet árul el, s lantos költészethez méltó emelkedettséget mutat. Álljon itt például Hekabe kesergése a strophás felosztás szerint (748—759 vv):

Ἕκτορ, ἐμῷ θυμῷ πάντων πολὺ φίλτατε παίδων!
ἦ μέν μοι ζωός περ ἐών, φίλος ἦσθα θεοῖσιν·
οἱ δ' ἄρα σεῦ κήδοντο καὶ ἐν θανάτοιό περ αἴσῃ.
ἄλλους μὲν γὰρ παῖδας ἐμοῦ πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεὺς
πέρνασχ', ὅντιν' ἕλεσκε, πέρην ἁλὸς ἀτρυγέτοιο
ἐς Σάμον, ἔς τ' Ἴμβρον καὶ Λῆμνον ἀμιχθαλόεσσαν.
σεῦ δ' ἐπεὶ ἐξέλετο ψυχὴν ταναήκεϊ χαλκῷ
πολλὰ ῥυστάζεσκεν ἑοῦ περὶ σῆμ' ἑτάροιο,
Πατρόκλου, τὸν ἔπεφνες· ἀνέστησεν δέ μιν οὐδ' ὥς.
νῦν δέ μοι ἑρσήεις καὶ πρόσφατος ἐν μεγάροισιν
κεῖσαι, τῷ ἴκελος, ὅντ' ἀργυρότοξος Ἀπόλλων
οἷς ἀγανοῖς βελέεσσιν ἐποιχόμενος κατέπεφνεν. [21])

---

[17]) L. Metrische Studien. Philologus XII. 34 s k. ll.

[18]) „Közülök a fehérkaru Ardromache kezdé a kesergést."

[19]) „Közülök azután Hekabe kezdé a hangos kesergést."

[20]) „Közülök aztán a harmadik, Helena, kezdé a kesergést."

[21]) „Hector, lelkem legkedvesebbike minden fiaim közt! Valóban, mikor még éltél, kedves voltál a istenek előtt, s ezek vőnek gondjuk alá a halál végzetében is.

Mert többi fiaimat a gyorslábu Achilles eladogatta, a kit csak elfo-

E kesergő dalok előadásánál tehát énekest s kart helyettesítő közönséget, alakilag pedig symmetricus szakaszokat találunk; [22]) mind meg annyi elem, csira, melyből fejlesztés, átidomítás által a későbbi melicai költészet változatos műfajai képződtek. [23]).

Még egy dalt kell említenünk, melyről Homér népszokás rajza közben megemlékezik: a nászdalt — *ὑμεναῖος*. — Achilles pajzsának egyik mezején két várost tüntetett fel Vulcan (Il. Σ 491):

ἐν τῇ μέν ῥα γάμοι τ' ἔσαν εἰλαπίναι τε·
νύμφας δ' ἐκ θαλάμων, δαΐδων ὑπὸ λαμπομενάων,
ἠνίγεον ἀνὰ ἄστυ· π ο λ ὺ ς δ' ὑ μ έ ν α ι ο ς ὀ ρ ώ ρ ε ι·
κοῦροι δ' ὀρχηστῆρες ἐδίνεον, ἐν δ' ἄρα τοῖσιν
αὐλοὶ φόρμιγγες δὲ βοὴν ἔχον. [24])

Ha jól elemezzük e versek értelmét, ugyanazon mozzanatokat fogjuk itt szűkebb keretbe szorítva föllelhetni, melyeket Hesio-

---

gott, tul a terméketlen tengeren, Samosba, Imbrosba s a hozzáférhetetlen Lemnosba.

Neked pedig miután lelkedet kiragadta hegyesélű érccel, sokat meghurcolt bajtársa, Patroclus sírja körül, kit te megöltél; de föl nem támaszthatá így sem.

Most pedig itt fekszel harmatosan és üdén lakomban, hasonló ahhoz, kit az ezüstijas Apolló szelid nyilaival elérve ölt meg."

Andromache threnusa az imént közölthöz hasonló terjedelmű és alàku, ha a középső rész (731—739 vv,) mint későbbi tolvadék kirekesztetik. Ugyanígy hagyandók ki Helena kesergéséből 765 és 766 vv. L. L e u t s c h Phill. XII. 35. l.

[22]) Három soros strophák a későbbi melicai költőknél is előfordulnak, igy Alcaeusnál.

[23])Csak mellesleg említjük fel a kesergő dalt,mely Achilles holtteste fölött a kilenc muzsa által fölváltva énekeltetett,míg Thetis a Nereidák karával és az achiv sereg panaszos fölkiáltásokkal s jajveszékléssel kisérték (l. Odyss, ω 58. kk), mert e hely eredetiségét már régi criticusok gyanuba vették, nem mintha a threnost vonták volna kétségbe, hanem mert a múzsák kilences számáról Homér egyéb helyeken mit sem tud, s u. o. alább általában is csak a múzsáról van szó.

Kisérő zenehangokról nem tétetik említés; a későbbi időkben fuvolahangok mellett énekeltetett a threnos. S. L u c i a n de luctu 29. §

[24]) „Az egyikben nász volt és lakoma; arákat vezettek a szobákból fáklyák fénye mellett a városon keresztül: és harsányan zendült meg a nászdal; és ifjak táncban forogtak, s köztük fuvola és phorminx harsogva szólt."

dus [25]) megkülönböztet és bővebben kifejt. Szerinte a menyasszony kocsin vitetik a férjhez, előtte viruló szüzek kara a phorminx hangjai mellett lejtve vonul, utána ifjak kara következik a pánsíphoz — syrinx — zengedezve dalát; az egész menetet fáklyavivő szolgák veszik körül. A nászmenettel szembe jő ifjak víg csoportja, kik fuvola zene mellett *κῶμος*-ban dallal, tánccal vagy víg nevetközéssel mulatnak.

Homérnál is feltaláljuk e részleteket: az ara fáklya világítása mellett vitetik a városon keresztül, karok (erre mutat: *π ο λ ὑ ς*) zengik a nászdalt — *ὑμεναῖος* —; az ifjak, kik lakoma után — *εἰλαπίναι* — a phorminx és f u v o l a zenéje mellett táncolva vonulnak víg menetben, *κῶμος*-t képeznek, mit főleg a fuvola — *αὐλοί* — használata is bizonyít, melynek e régi időkben csak a *κῶμος*-nál volt helye. Homér tehát egy *κῶμος*-szal egybekötött nászmenetet ír le, hol zene, kar, tánc és ének szerepelnek; valószínü, hogy a Linoséneknél (*αἶ Λίνε*), a paeannál (*ἰὴ Παιάν*) előforduló refrain, melyet az összes kar hangoztatott, itt sem hiányzott, s a később divó befejezés: „*Ὑμὴν, ὦ Ὑμεναῖε*" még ez időből származik. [26])

Összefoglalva az eddig mondottakat, felemlítve találjuk Homérnál a társas életből merített tárgyú, vagy annak egyes alkalmaival előadott termékeikép a lyrai költészetnek a Linoséneket s az evvel rokon threnost, és a hymenaeost; az istentisztelethez tartozott, legalább eredetileg: a paean. A legrégibb zeneeszközök a Pán isten találékonyságának tulajdonított pásztorsíp — *σύριγξ* — és a nemzeti zeneeszközzé lett apollói cithehera *κίθαρις* vagy *φόρμιγξ* [27]) voltak, a phrygiai eredetü fuvola — *αὐλός* — csak a zajos *κῶμος* előadásánál szerepel.

---

[25]) S c u t u m H e r c. 272—285 vv.

[26]) A görög regészetben H y m e n a e u s utóbb mint a nászéj istene fordul elő. — A régi korból csak e g y nászdal maradt reánk teljesen Theocritnál, ki észrevehetőleg régibb minta után költött. L. I d. XVIII.

[27]) E két szó azonos jelentését bizonyítják oly kifejezések, mint: a φ ό ρ μ ι γ ξ-ον citherázni, p. O d y s s. a. 153:

κήρυξ δ' ἐν χερσὶν κ ί θ α ρ ι ν κεριχαλλέα θῆκεν
Φημίῳ . . . . .
ἤτοι ὁ φ ο ρ μ μ ί ζ ω ν ἀνεβάλλετο καλὸν ἀείδειν.

és viszont, Il. Σ 569:

S voltak e már Homér kora előtt ismert nevű lyrai költők? Herodot, ki azt irja, hogy ő Homért és Hesiodot nem tartja négy száz évnél többel idősebbeknek önmagánál, így nyilatkozik: „a költők, kik régibbeknek tartatnak, úgy hiszem, későbben éltek.“ [28]) A higgadt megfontolással iró történész ez itélete igen sokat nyom még Aristoteles nézete ellenében is, „hogy léteztek költők előtte (Homér előtt) és mellette“ [29]), — annyiban mindenesetre igazolva van a tények által, hogy a görögök történelmének nálánál korábbi költőről nincs tudomása, mert a hagyományozott nevek többé-kevésbé a mythus homályában enyésznek el. A monda szerint többnyire idegenek voltak; hazájuk a mesés Hyperborea, vagy Caria, vagy Thracia, legvalószinübben a muzsák legrégibb székhelye Pieria, s vándorlásaik összeköttetésben állanak a régi népvándorlással, az u. n. Heraclidák visszatérésével. A népekkel együtt terjedt az istenek s a muzsák tisztelete, s vele dal, zene összekapcsolva költészettel. Innen van, hogy azon személyek kik a legrégibb költőkül emlittetnek, jósoknak, dalnokoknak, papoknak mondatnak. [30]). Láttuk, hogy a lantos költészet legrégibb emlékei Apolló tiszteletére vezetnek; ezt bizonyítja a monda, mely szerint az ő szolgálatában állottak: Olenus, kitől sok régi hymnust tudtak Delosban, [31]) Pythoban [32]), ki első tanította énekben adni elő a hexametert [33]); Philammon, ki a delphii szűzkarokat alakította és Apollo és Artemis születését énekelte meg [34]);

τοῖσιν δ' ἐν μέσσοισι πάϊς φόρμιγγι λιγείῃ
ἱμερόεν κιθάριζε.

A phorminx az isteni tiszteletnél hosszu ideig kizárólag, Apollo tiszteleténél épen nélkülözhetetlen kiegészítő részt képzett, annyira, hogy p. Hesiod azért nem bocsáttatott a pythoi versenyhez, mert ő nem pengette költeményei szavallatánál a citherát.

[28]) L. Herod. II, 53.

[29]) „γεγονέναι τινὰς πρὸ αὐτοῦ καὶ κατ' αὐτόν“ l. Aristoteles Poetica IV, 9.

[30]) L. ennek bővebb kifejtését Müller és Donaldson görög költészettörténetében ford. Récsy. 26. s. k. ll.

[31]) L. Herod. IV, 35.

[32]) Paus. X. 5, 4.

[33]) Paus. X. 5, 8.

[34]) Heraclid. Pontic. p. 37.

Chrysothemis, ki a monda szerint első magasztalta *νόμος*-ban, azaz bizonyos, állandó dallamhoz kötött énekben Apollót [35]). Homér már dalversenyekre — *ἀγῶνες μουσικοί*-enged következtetnünk, midőn a thrak Thamyris sorsát beszéli el, ki Dorionban (Elisben) dicsekedve hirdette, hogy magukat a muzsákat meggyőzné, ha versenyre kelnének, miért azután látásától és citherajátékbeli müvészetétől fosztatott meg. [36]) S a monda szerint Thamyris Philammonnal és Chrysothemissel egyetemben csakugyan győzött a pythoi dalversenyeken, [37]) sőt az utókor hymnusköltőnek is nevezi. [38]) A hieratikus költészet tehát már mutat fel művészeket, ha nem is lehet működésöket határozottan körvonalozni; — a népies költészet még nem.

S ha alakját kérdezzük e legrégibb költeményeknek? Az már Homér előtt bizonyára a hatméretű dactylusi vers volt. Minden költészet, így bizonyára a görög is, kezdetben hangsúlyos volt; de az első művészi (mértéken alapuló) versláb kétségkívül dactylus volt, ennek rhytmusa egyez meg legjobban a régi nyelvalakkal,[39]) a nép jellegével; egyszerü alkata (— ⏑⏑), az arsis és thesis arányossága, időbeli egyenlősége ünnepélyes, egyszerüen komoly, megható előadásra fölötte alkalmassá teszik; s így lett a dactylus alapja az istentiszteleti költészetnek, oly régi, mint a költészet, mint az istentisztelet maga. Származására nézve két nézet uralkodik; az egyik, Thiersch-é szerint,[40]) két tripodia dactylica catalecticából származott, s legrégibb alakja lett volna:

⏗ ⏑ ⏑́ – ⏑ ⏑ – ⏓
⏗ ⏑ ⏑́ – ⏑́ ⏑ – ⏓

a másik[41]), valószinübb nézet alapul a négyméretü dactylust

---

[35]) Phot. Proclus p.320, B. 1.

[36]) L. Ilias. B. 594 k. vv,

[37]) Paus. X, 7, 2.

[38]) Plato de Leg. VIII, 829[D] D; de Rep X, 510e B.

[39]) Még Homérnál is számtalan, és pedig a régi istentiszteletbeli költészetre emlékeztető szóban és kifejezésekben esik össze a szó hangsúlya a versictussal; p. βοῶπις πότνια Ἥρη, ἔκλυε Φοῖβος Ἀπόλλων, γλαυκῶπις Ἀθήνη s m.

[40]) Denkschriften der Ak. der. Wiss. zu München 1813. p. 38.

[41]) Leutsché, l. Phil. XII. Über die Erstehung des ep. Hexameters.

állítja föl, s eredeti alaknak, melylyel a thrák költészet képviselői Linos, Orpheus stb. éltek, ezt állapítja meg:

— ◡ ◡ — ◡̇ ◡ — ◡ ◡ — ◡̇ ◡

— ◡ ◡ — ◡

E schema alá lehet a legrégibb jóslatokat hozni. [42]) A kifejtett müvészi hexameter [43]) dactylusok és nehéz spondeusok vegyületéből áll, melyek egyformán a λόγος ἴσος [44]) szabályain alapulnak, s így egyenlő rhythmusuak, mely hat tagon — lábon — átvonul; a megkurtított utolsó tag által rövid, ugy szólva az egésznek csak külső előadását könnyítő szünet — κατάληξις — áll be. E nem szaggatott, szenvedélynélküli rhythmus egyenlőn illett az istenek ünnepélyes kijelentéseihez, melyeket papjaik a jósdákban hirdettek, és a komoly áhitathoz, melylyel az istenfélő kedély isteneihez fohász vagy hálaadás végett fordult, valamint az istenek s hősök dicső tetteinek előadásához, mely az epos tárgyát képezte. A hexameter természetszerüleg a legrégibb lyrai és eposköltészet mértéke volt.

A kar már a legrégibb lantos költészet termékeinek előadásánál szerepet játszik, de ama szót nem szabad oly értelemben vennünk, mint később a kifejlett μέλος korában; χορός eredetileg tánchelyet jelent, így használja még Homér, p. Od. ϑ. 256 k. vv. mielőtt a dalnok Demodocus kar közepén Ares és Aphrodite szerelmét zengené (260):

λείηναν δὲ χορόν, καλὸν δ' εὔρυνον ἀγῶνα[45]).

Kimutattuk, hogy a paeant Homérnál egy gyülekezet együttesen énekli; de a tánckar személyei — ezek is χορός-nak neveztetnek — nem énekelnek, hanem a dalnok énekét és játékát

---

[42]) Péld. Herod. I, 85; IV, 159: V, 59, s m.

[43]) Plin Hist. Nat. VII. 56, 205 szerint a delphii jósda találta föl: „Versum heroicum Pythio oraculo debemus. De poematum origine magna quaestio est: ante Trojanum bellum probantur fuisse." Mások szerint (Plutarch. de Pyth. orac. c. 17, Pausan. X, 5, 5; Atil. Fortun· II, 8, 4 p. 2691 P.) Apolló maga, vagy Olen (Paus. X, 5, 4) vagy Pythia (Strabo IX, 3, 5) voltak föltalálói.

[44]) Oly verslábak rhythmusa, melyekben az arsis annyi mora-ból azaz időrészecskéből áll, mint a thesis; a hosszu szótag egyenértékünek vétetvén két röviddel.

[45]) „Kisimiták a tánchelyet s a térséget szépen elegyengeték."

tánccal kisérik. Egészen részletesen irja le egy ifjak és szüzekből álló krétai kar táncát Homér az Achilles pajzsán levő dombormüvek rajza közben Il. Σ 580—606:

Ἐν δὲ χορὸν ποίκιλλε περικλυτὸς Ἀμφιγυήεις, [46])
τῷ ἴκελον, οἷόν ποτ᾽ ἐνὶ Κνωσῷ εὐρείῃ
Δαίδαλος ἤσκησεν καλλιπλοκάμῳ Ἀριάδνῃ.
ἔνθα μὲν ἠΐθεοι καὶ παρθένοι ἀλφεσίβοιαι
ὠρχεῦντ᾽, ἀλλήλων ἐπὶ καρπῷ χεῖρας ἔχοντες.
τῶν δ᾽ αἱ μὲν λεπτὰς ὀθόνας ἔχον, οἱ δὲ χιτῶνας
εἵατ᾽ ἐϋννήτους, ἦκα στίλβοντας ἐλαίῳ.
καί ῥ᾽ αἱ μὲν καλὰς στεφάνας ἔχον, οἱ δὲ μαχαίρας
εἶχον χρυσείας ἐξ ἀργυρέων τελαμώνων.
οἱ δὲ ὅτε θρέξασκον ἐπισταμένοισι πόδεσσιν
ῥεῖα μάλ᾽, ὡς ὅτε τις τροχὸν ἄρμενον ἐν παλάμῃσιν
ἑζόμενος κεραμεὺς πειρήσεται, αἴ κε θέῃσιν· [47])
ἄλλοτε μὲν θρέξασκον ἐπὶ στίχας ἀλλήλοισιν. [48])
πολλὸς δ᾽ ἱμερόεντα χορὸν περιΐσταθ᾽ ὅμιλος,
τερπόμενοι· μετὰ δέ σφιν ἐμέλπετο θεῖος ἀοιδός,
φορμίζων· δοιὼ δὲ κυβιστητῆρε κατ᾽ αὐτούς,
μολπῆς ἐξάρχοντος, ἐδίνευον κατὰ μέσσους.

A kép oly teljes, hogy nem szórul semmi magyarázatra; az önmagától értetődik, hogy a tánc rhythmusai öszhangzásban voltak a zene és ének rhythmusával, mit a két külön táncosra nézve az idézet utolsó sora amúgyis kifejez.

A lantos költészet és az azt kisérő müvészetek Homér korában tehát már tetemes fejlődést mutatnak, s a következő szá-

---

[46]) „Azután kart tüntete föl rajta a hirneves Vulkán, hasonlót ahhoz, minőt hajdan a tágas Cnosusban Daedalus készített a szépfürtü Ariadnénak. Ott ifjak és bájos szüzek táncoltak, kéztövön tartva egymást. Ezek finom vásznat viseltek, azok jól szőtt öltönyt hordtak, olajtól csillámlót; és amazoknak szép koszorúik voltak, ezek arany kardokat viseltek ezüst szíjakon. És majd jártas lábbal futostak könnyedén, mint midőn kezeiben illesztgetve a fazekas ültében megpróbálja a tányért, valjon pereg-e; majd meg sorokban futostak szemben egymásnak. S a kedves kart nagy csoport állta körül, gyönyörködve; közöttük énekelt az isteni dalnok, citherázva; két táncos pedig, midőn az éneket kezdé, középen forgolódott."

[47]) Ebből származtatja legujabban a trochaeus nevét Kirchhoff L. a tanulságos cikkecskét a Philologusban 1870, 394 l.

[48]) Tehát körtánc felváltva sortánccal rajzoltatik.

zadokban kétségkivül tökélyesedtek, bár a fejlődési fokokat kimutatni a történeti hagyományok hiányossága miatt nem lehet. E kor különben is az epos kora volt, mely a lantos költészet fejlődését háttérbe, az ion törzsnél majdnem teljesen kiszoritotta. Vallásos és nemzeti ünnepélyeknél, versenyeknél Homér költeményei hangzottak a rhapsodok ajkairól, ünnepélyes hangon szavallva, a phorminx pengetése előjátékul szolgált e szavalathoz, bevezetésül pedig segitségül hivása az istennek, kinek ünnepélyéhez az előadás csatlakozott [49]) az u. n. prooemia — nyitányok — által,minőket Homér hymnusainak neve alatt ma is birunk. Ezek azonban néha oly terjedelmüek és tartalmuak voltak, hogy nem egyes rhapsodiák, hanem egész rhapsod-versenyek bevezetéseinek kell tartanunk. [50]) A lantos költészet az epos mellett csak lassan fejlődhetett, s így is majdnem kizárólag az aeol és dór törzsnél; müalakját az epostól nyerte, a zeneeszköz ugyanaz volt mint amannál, kivéve, hogy a fuvola általánosabb érvényre emelkedett. Kedvezett a lantos költészet fejlődésések ama tőrzseknél a hit- és államéleti ünnepélyek intézménye, úgy hogy,valamint az ion törzs költészeti termékeihez mintegy nemzeti sajátságaihoz tartozott az epos, ama törzseké vala a lantos költészet. Főleg a dór államok s azok törzs székhelye Lacedaemon, hol a dór törzs a legrégibb időkben s egyszersmind legkorábban jutott egyéni fejlődöttségre, képezte gyupontját az e téren kifejlett mozgalomnak. Itt az istenek, főleg Apollo tisztelete zene, tánc és dalban a legfőbb polgári kötelmekhez tartozott, a képesités e kötelmek teljesitésére a nevelés egyik fontos feladatának tartatott.

E körülményben leli magyarázatát a dór költészet két jellemző sajátsága, az általánosság és nyilvánosság egyrészt, másrészt a karalak — χορός. — A zene terjedettségét, a Μῶσα λίγεια-t Spartában kiemeli maga Terpander; a szüzek, ifjak, férfiak és aggok karainak intézménye, melyről dicsérőleg szól Pindar, s

---

49) Erre utal gyakran maga a hymnus, p. Hom. Hymn. VI, 19; XXX. 18 stb.

50) Ezekről bővebben Müller és Donaldson (Récsy) görög irodalomtörténet 35 l.

melyet spartai minta szerint fest maga Pláto eszményi államában [51]), a dór városokban oly régi, mint maguknak a városoknak állami szervezete, illetőleg eredete.

A lantos költészet folytonos gyakorlása és mívelése névleg Spartában szükségkép szült nagyszámu költőket, [52]) — de ezeknek a szokás és hagyomány által szentesített alakok határán belül kelle mozogniok: mire nem csekély fontosságu bizonyiték az, hogy a legrégibb ujítók a lantos költészet terén, a *μέλος* teremtői és tökeletesítői, Terpander, Thaletas, Alcman-idegenek voltak.

Mielőtt ezekre áttérnénk, kisértsük meg a sovány hagyomány alapján röviden kimutatni a költészet állományát e korban.

A paean éneklés régi szokása, melyet már Homér korában találtunk, föntartotta magát, s főleg Spartában eredeti rendeltetéséhez képest Apollo ünnepeinél: a carnea[53]) és gymnopaediánál [54]) dívott. Az előadás jellege komoly és szenvedély nélküli [55]), a zene hangneme a dór volt. [56])

---

51) Plato de leg. 2 p. 664.

52) Csakugyan irja Athenaeus, hogy nagy számmal voltak náluk költők; F: XlV, 632 [1]: συχνοὶ παρ' αὐτοῖς ἐγένοντο μελῶν ποιηταί."

53) Ezekkel a 26-dik Olympias óta zeneversenyek voltak egybekötve. Itt nyerte az első győzelmet Terpander, L. Plutarch de mus. 6 p. 1133.C.

54) Ez ünnep alkalmával Apolló tiszteletére paeanok, és a thyreaei győztesekre dicsdalok énekeltettek ifju és férfi kar által; Lex. Rhet. p. 234: „ἐν Σπάρτῃ παῖδες γυμνοὶ παιᾶνας ᾄδοντες ἐχόρευον Ἀπόλλωνι τῷ Καρνείῳ κατὰ τὴν αὐτοῦ πανήγυριν" és Athen XV. p. 678.: Θυρεατικοί. οὕτω καλοῦνται στέφανοί τινες παρὰ Λακεδαιμονίοις, ὥς φησι Σωσίβιος. φέρειν δ' αὐτοὺς ὑπόμνημα τῆς ἐν Θυρέᾳ γενομένης νίκης τοὺς προστάτας τῶν ἀγομένων χορῶν ἐν τῇ ἑορτῇ ταύτῃ, ὅτε καὶ τὰς Γυμνοπαιδίας ἐπιτελοῦσι. χοροὶ δ' εἰσὶ τὸ μὲν πρόσω παίδων, τὸ δ' ἐξ ἀρίστου ἀνδρῶν, γυμνῶν 'ὀρχουμένων καὶ ᾀδόντων Θαλήτου παὶ 'Αλκμᾶνος ᾄσματα παὶ τοῦ Διονυσοδότου τοῦ Λάκωνος παιᾶνας. A szavak részben utóbbi időre vonatkoznak, de a szokás régibb, az ünnep legalább Ol. 28, 4 hozatott be. V. ö Phrynichus Bekk. p. 32. Bernhardy Grundriss I, 2. 604.

Az emlitett két ünnnepélyhez járultak a Hyacinthia is.

55) L. Plut. Mor. p. 389 B.

56) L. Schol. in Pind. Olymp. I, 26.

Apollo mellett a többi istenek is tiszteltettek dalokban, melyek a későbbiek által a **hymnus** gyűnévvel neveztetnek. [57]) A hymnus kiegészitő része volt az istentiszteletnek, alapíttatása történetét vagy az isten dicsőitését tartalmazván.

Igen régi keletüek a *νόμος*-ok, hagyomány szentesítette dallamok, melyek vagy pusztán a zeneeszközökön, citherán vagy fuvolán adattak elő — *νόμοι κιθαριστικοί, αὐλητικοί*, — vagy azok kísérete mellett énekeltettek — *ν. κιθαρῳδικοί, αὐλῳδικοί.* — [58]) Eredetileg Apollo cultusához csatlakoztak [59]) s azért rokon tartalmuak a paeanokkal [60]); e körülmény is bizonyitékául szolgálhat annak, hogy a „*νόμοι κιθαρῳδικοί*," a legrégibbek; a legujabb kutatások pedig kétségtelenné tették, hogy „*νόμοι αὐλῳδικοί*" csak Terpander után keletkeztek, feltalálójuk tegeai Clonas; az e név alatt előfordulók pedig, melyek Olympus phrygiai zenésznek, az enharmoniai hanglejtő feltalálójának vagy meghonosítójának Göröghonban [61]) tulajdoníttatnak: „*αὐλητικοί*" voltak. [62]) Göröghon vidékein sok ily régi *νόμος* énekeltetett, melyek közül nyolcat Terpander gyüjtött és alakjukat

---

[57]) A régi költészeti hagyomány osztályozása az alexandriai tudósok müve; ők állapították meg a különbféle fajokat — εἴδη —, melyek alá sorozták a költők munkáit (p. Ἀπολλώνιος ὁ εἰδόγραφος és mások: Schol. in Pind. Pyth. II), a melicusokra nézve nem ritkán eltérő véleménynyel. Didymus is írt a költeményfajok mehatározásáról: ‚Περὶ λυρικῶν ποιητῶν'. V. ö. Ulrici Geschichte der gr. Litt. II, 121.

[58]) Azért ᾆσμα-nak (Paus. VIII, 50, 3) is, μέλος-nak is neveztetik a νόμος. (Plut de Alex. virt. or. II, 2 p. 335. A.)

[59]) Procl. Chrest. c. 13: „ὁ μέντοι νόμος γράφεται μὲν εἰς Ἀπόλλωνα, ἔχει δὲ καὶ τὴν ἐπωνυμίαν ἀπ' αὐτοῦ, νόμιος γὰρ ὁ Ἀπόλλων." Chrytothemisről, ki a monda szerint az első νόμος-t éneklé Apollo tiszteletére, már szólottunk.

[60]) Procl. Chrest. c, 14: „ὁ δὲ νόμος δοκεῖ ἀπὸ τοῦ παιᾶνος ῥυῆναι· ὁ μὲν γάρ ἐστι κοινότερος, εἰς κακῶν παραίτησιν γεγραμμένος, ὁ δὲ ἰδίως εἰς Ἀπόλλωνα·" tehát fohászt vagy magasztalást tartalmazott, mely egyenesen az istenhez irányoztatott.

[61]) Három hanglejtőt különböztettek meg a régiek, a diatont, mely szerint a κίθαρις volt hangolva, a chromaticus és az enharmoniait. L. a legszükségesebb előismereteket a zenéről: Müller és Donaldson (Récsy) Irodalomtt I, 171. k. ll.

[62]) Töle származotttaknak említtetnek e νόμος-ok: Πολυκέφαλος Apollóra (Plut. c. 7. és Pindar Pyth. XII, 15 és Schol. e helyhez), Ἁρμάτειος vagy Ὄρθιος Minervára v. Marsra (Plut. 7; 33; 29. Dio Chrys. I,

megállapította. Jellegük az egyszerüség és komoly méltóság, melyet a késő századokig megőrizték.[63])

Ha Apollo cultusának komoly oldalát a paeanok tüntették fel, ennek ellentétét, a vidám részt a hyporchema képezte.[64]) Ez cretai eredetü, de korán meghonosodott Göröghonban, s már Homér korában[65]) a harci tánccal egybekötve találjuk az ünnepi éneket, sőt kezdetét a mimusnak, melyet egy kisebb csoport (Homérnál két személy) adott elő. Később kar által előadott dallá lett, melynek tartalmát mímesek illő taglejtésekkel, tánccal mintegy értelmeztek.

Az elsoroltak mellett a már Homér korában divó nászénekek és gyászdalok, s kétség kivül egyéb termékek is, melyeknek emléke sem maradt reánk, képezték az előzményeket, melyekből egy teremtő müvész kiindulhatott, a költői beszéd, zene és tánc, mindenik már a fejlődöttség egy bizonyos, alacsonyabb vagy magasabb fokán, — az elemeket,[66]) melyeknek bizonyos rendszer szerinti, összhangzatos egyesítése szülé a μέλος-t. Ennek teremtője: Terpander.

Hóman O.

1—3 Plato Cratyl, 417 E), Φρύγιος (Schol. in Aristoph. Acharn. 14 és Plut. 19), Μητρῷα (Plut. c. 19 és 29), Ἐπικήδειος (Plut. 15.). — V. ö. az egész tárgyról Bergk Poetae lyr. Gr. pars III p. 809 s.

63) Phrynisig (az V. száz.) Megszabott alakjáról — νενομισμένον εἶδος τῆς τάσεως — l. Plut. de mus. 6, p. 1133 B·

64) L. Il. Σ 590—606 fölebb idézve.

65) Apollot magát nevezi a tánc mesterének Pindar fragm. 115: „ὀρχῆστ' ἀγλαΐας ἀνάσσων, εὐρυφάρετρ' Ἄπολλον."

66) Plato Resp. III. p. 398 C: „τὸ μέλος ἐκ τριῶν ἐστι συγκείμενον, λόγου τε καὶ ἁρμονίας καὶ ῥυθμοῦ"; és még szabatosabban Aristoxenus Elem. rhyth. Morelli p. 279: „ἐστὶ δὲ τὰ ῥυθμιζόμενα τρία· λέξις, μέλος, κίνησις σωματική·"

Külföldi cl. phil. folyóiratok kivonata.

Neue Jahrbücher für Philologie und Paedag. 1870. X. Heft.

Tillmanns L. *Eἰ* a föidők indicativusával és *ἐάν* coniunctivussal (649—664 l.)— Könnyü ezen képzetek : *εἰ* opt.-sal — utómondat opt. *ἄν*-nal és *εἰ* ind. pret.-mal — utómondat praet. *ἄν*-nal, lényegét felismerni ; de nehezebb ezeket : *εἰ* ind-sal — utómond ind. *ἄν* nélkül, és *ἐάν* coni.-sal, mert az ujabb nyelvek, söt a latin sem mutat analogiát. A grammaticusok igen eltérnek egymástól ; így Bäumlein Gr. Schulgr. (3. kiad.) 603. §. nem tesz köztük lényeges megkülönböztetést s *ἐάν*-t con-sal akkor állitja használandónak, ha „a cselekvés mind bekövetkező föltételeztetik,“ de jelen esetekben is használja. Berger Gr. Gr. (2. kiad.) 377. §. az 1-söre (*εἰ* ind. — utóm. ind. *ἄν* nélkül) *) azt mondja „föltétel és következmény, mint valók állittatnak. A főmondat bizonyosan bekövetkezik, ha a mellékm. teljesítve van“ s a 2-ikra : „az elöm. lehetőséget jelel, melynek beteljesítését várjuk. An ind. az utóm.-ban a következményt szükségesnek, határozottnak jeleli, az opt. *ἄν*-nal, mint valószinüt ; az imp. mint mondottat“. — Buttmann Gr. Gr. (17. kiad.) 139. §. A 1-sörc : „lehetőség a bizonytalanság kifejezése nélkül (1. jegyz.) A jövő mindig bizonytalan, azért = a görög. coni. De *εἰ* áll ind. fut.-val is, még az indirect beszédben is“. (Ezen megjegyzések a legjobbak a gramm. közt.) Igy eltérnek még egymástól Curtius Gr. Schulgr. 7. kiad. 536 §. 1. Fuísting Gr. Schulgr. 2. k. 140. §. Koch Gr. Schulgr. 114. §. Krüger Gr. Spr. 4. k. .I 54. §. 9. és 12. §. Kühner Gr. Schulg. 3. k. 339. §. Matthiae Ausf. Gr. Gr. 3. k. 523—526. §. Schnorbusch és Scherer Gr. Spr. 493. §. Halm Elementarb. 4. k. 20. §. Bernhardy Wiss. Synt. Bäumlein. Über die Modi. Her-

*) Rövidség végett ezt 1-sőnek, *ἐάν* coni. 2-iknak nevezzük.

mann Viger. 3. k.-hez. Még leghelyesebbek Kühner, Buttmann és Bäumlein megjegyzései. Mind megegyeznek vagy nyiltan vagy hallgatagon ezekben: 1) A már megtörténtnél csak εἰ lehetséges, nem ἐάν coni. 2) Jelennél ἐάν akkor lehetséges, ha nem egyes, a beszéd pillanatában létező eset van szóban. 3) Jövőnél εἰ fut. ritkább, mint ἐάν coni., mely praes. (v. *aor.*-)sal áll, de fut. soha. Ezt értekező 1) theoriticus, 2) empiricus uton vizsgálja. Indic. = valóság, tehát szorosan véve csak mult és jelenben volna használható. De van ind. fut., ha bizonynyal bekövetkezőt értünk, máskor használtabb opt. ἄν--nal. Tehát ποιοίην ἄν, ποιῶ és ποιήσω közt áll. Conj. = kivánt való (Krüger), vagy föltétes lehető (Bernh.) v. törekvés a valóra (Bäuml.) azért multról nem használható. A kivánt tehát mindig indic., de a mely már, közönségesen κεν v. ἄν-nal, a jövőt oly határozottan magában rejti, hogy elég a praes. vagy aor. idő. Tehát a föltétes előmondat a mult és jelenhez εἰ ind., a jövőhez ἐάν conj. — A látszólagos jelent, mely talán szorosan jövőt jelent, szorgosan meg kell különböztetni, mert így látszólagos kivételt vélhetnénk, a szabály alól. Valóságos kivétel, hogy a jövőhöz εἰ ind. fut. is használtatik. Ind. fut. határozottabb, mint conj. praes. De Herod. Thuc. Xenoph. Demosth. Isocr. Plato mind többször használnak ἐάν praes. és *aor.* mint εἰ fut. Tehát: Jövő eseményt, mely föltétes mellékmondat alakjában fejeztetik ki, ἐάν conj praes. (v. *aor*) jelöl; de ha bizonyosnak veszszük: εἰ ind. fut. Az említett irókból példák idéztetnek.

Hübler. Sallust Catilinájához (664 l.) 31. 3. talán publicae törülendő rei mellett s akkor rei magnitudine mint abl. causae az állitmányra vonatkozik.

Plew E. Az Joról szóló mythushoz (665—672). Engelmann R. kutatásának (de Jone commentatio archaeol. Berlin 1868) eredménye: „Jo, quae primis temporibus semper vaccae sub specie picta est, paullatim sub virginis specie repraesentabatur, cui tamen cornua adderentur etc.“ Mythologiai és hittörténeti kutatást tett Wignard: „Etude sur le mythe d'Jo“ de sem alapos, sem kimeritő. Az Aeschyl Hiketidáiban talált alak (291 kk. s.) nem lehet eredeti (K. O. Müller proleg. 192 k. l.); hogy Jo Egyptomból eredt mert ioh = hold, elutasitandó. — A források hiányosak. Az első bizonyos adat Aegimius költőjénél (Apoll. od. II. 1. 3.) Ugyanazon költő (Hesiod. fr. 4. Göttling) Jot Euböába hozza, melynek neve előbb Abantis, s most Euboea

lett (fr. 3.). Hes. talán Epaphost is Jo fiának mondá. Jo hazája Argos, atyja Peiren (Preller), ez talán Argos valamely helyének neve. — Az Jo mythus legeredetibb alakját s jelentését nem ismerjük, — a természetre nem vihető át. Miért iparkodik Hermes a hold-tehenet ellopni, ha később mégis feljő? stb. Herodot Apist Epaphosszal, Jot Isisszel azonosítja (II. 41. s másutt) tehát Egyptusból eredt. De Herodot Isist Demeterben is felismeri: A görögök Egyptusban látták Isis képét s azt Jonak vélték, ki tán oda is eljutott, de megismervén azon istennő lényegét, Demetert ismerték fel benne. A classicus korban azt, hogy Jo Egyptusban tiszteltetik, nem tudták, (Aesch. Prom; Hiketidak 565 k. v., Eurip. Phoen. 676) hanem az alexandrini korban kezdődött. (Kallim. epigr. 60.) — Apollod. II. 1. 3: Ἰὼ εἰς Αἴγυπτον ἐλθοῦσα .... ἱδρύσατο ἄγαλμα Δήμητρος ἣν ἐκάλεσαν Ἶσιν Αἰγύπτιοι, καὶ τὴν Ἰὼ Ἶσιν ὁμοίως προσηγόρευσαν. Nonno Dion. III. 275 kk. Jo Αἰγυπτίς Δημήτηρ-nek mondatik (n. o. XXXI. 37.) — Herod. II. 38. II. 153. III. 27; ὁ Ἆπις τὸν Ἕλληνες Ἔπαφον καλέουσιν. III. 28. Nehéz feltenni, hogy már akkor vettek volna föl a görögök a hőskörbe idegen n e v e t; hanem Apist azonosíták Epaphosszal. Apist egy anthropomorphicus isteni lény symbolumának vélték. Uj mythusok, Apollod. II. 1. 37: Apis Osiris élő képe, Epaphos és Osiris összevegyülésének kapcsa.

K. H. F. L y s i a s XII. 77-hez (672) — Helyes Frohberger szerint: ὀνειδίζων δὲ τοῖς τῆς πολιτείας μετέχουσιν, ὅτι πάντων τῶν πεπραγμένων τοῖς εἰρημένοις τρόποις ὑπ' ἐμοῦ αὐτὸς αἴτιος γεγενημένος τοιούτων τυγχάνοι πολλὰς πίστεις αὐτῷ τῷ ἔργῳ δεδωκὼς καὶ παρ' ἐκείνων ὅρκους εἰληφώς. R i e s e A. T h e o p o m p o s h i s t o r i c u s. (I. tanulm. 673—684.) Már régen vagy igazságszeretőnek és hitelt érdemlőnek vagy ócsárlónak és vádlónak mondák; ujabban: hogy mint aristocrata és Sparta hive részrehajló. (C. Müller fr. hist. gr. bď. I. p. LXVII. W. Fricke: Untersuch. über d. Quell. d. Plut. im Nik. u. Alkib. Leip. 1869.) Első dicséret Böck Staatsh. d. Ath. I² 404 után. E. Curtius Gr. Gesch. III. 518. 773. — Suidas Ἔφορος b alatt φιλαλήθης ἐν οἷς ἔγραψεν-nak nevezi; v. ö. Athenäus III. 85ᵃ. Kutatás végetti utazásai (Dion. ad. Cn. Pomp. p. 782. ss.) jó véleményt keltenek. Bár néha πικρός, βάσκανος, κακοήθης-nek mondatik, de szorosan becsmérlései igaztalanoknak nem mondatnak. (Dion. m. fenebb, Suidas, Ἔφορος b", Plut. Lys. 30 Θ. A vélemény arról, hogy ocsárló, így nőtt, míg Corn.

Nep. Alc. 11. öt és Timäust duo maledicentissimi névvel jeleli; de igazságtalannak csak egyedül Proclus (Plato Timäusához fr. 172) mondja, mivel Athent Saisból alapitottnak állítja. — Photius bibl. cod. 176. csak atyja lakonismusát bizonyítja, míg ő épen az ellenkező párton demokrata volt; de részrehajlásra egy helye sem mutat, sőt Athenről, Spartáról, maced. királyokról más államokróli töredékei épen ellenkezőt bizonyitnak. Igaz, hogy ócsárlásai gyakoriabbak mint dicséretei, de igazoltak (kivéve a Demosthenest illetőket.) Ábból, miként itéli meg Philippus erkölcsi roszaságát és politikai nagyságát, legjobban látható hogy sem ócsárolni vágyó, sem lakon érzelmü nem volt. Alapelve: Nagyságot és genialitást nyiltan itél, de a moralis hibát nem hagyja észrevétlenül. Hogy a magán tulajdonságokra nagyobb sulyt fektetett, ebben ellentéte Thuc.-nek és ez teszi némileg memoir iróvá. Részrehajlatlanságát bizonyítja Paus. VI. 18. (v. ö. Josephus G. Apion I. 24). Thuc. = Phidias = isteni magasság; Theopomp = Lysippus erőteljes, hatásos rhetorikát is felhasználó energia. — Ephoros rövidebb mint Theop. -

K o c h H. A. V o x o r = u x o r (lásd 283—286) (685—7) — Brambach is Lat. orthogr. 90. kk. elismeri, hogy *vo*-ból *u* lesz pl. (93 l.) Ulsiniensibus = Volsiniensibus (Fasti Capitol. 474. u. c.) Schuchardt Vocalism. d. vulgär. lat. II. 162. Pavolina = Paulina. Plautusnál si voltis — sultis, eredetileg si ultis; Tehát Poen. III. 6. 19. D. és Rud. 820. B. és C. szerint stultis, azaz si ultis e hely: sultis. De másutt is, pl. Asin. 152. ulam; Bach. 83. ules, Ritschl. voles; Stich. 686 ulo, Rud. 1045 ultis. Sőt ulim az eredeti volim helyett (=velim) Curc. 268. ulint stb. Voluntas = uluntas Glor. 1124. Stich. 59. Haut. 1025. stb. Uco = voco v. ö. szanszkr. uktá ebből vak 'mi (Bopp. vergl. Gram. II² 206. Most. 1005. Stich. 182. me ucat; Capt. 70 eo quia inucatus stb. voltumus = ultumus Glor. 608. Ea usque ad . . ltu . ., uoltumam vagy uultumam Most. 995. CDa uultūas. Capt. II. helyes voltumus. Corssen Krit. Beitr. 301. még e tekintetben nem elég biztos.

F ü h r m a n n K. valami a h a s o n l í t ó m o n d a t o k r ó l P l a u t u s n á l [v. ö. 1868. év 841—854] (687—8). — Sehol sincs a partikulák és coniunctiók használata oly határozott körben, mint Plautusnál pl. v e l u t. Aul. III. 4. 3. véluti Megadorus me templat omnibus miserum modis Curc. 682. Most. 159. Merc. 227. Pseud. 771 stb. Csak valamely általános mondatnak egy specialis példa általi fel-

világositásánál használja. Így már több helyről itélhetünk pl. Bacch. 1068. jól Hermann szerint: pulcre elhagy. és felveendő veluti utána pedig nunc. — Epid. III. 3. k. lesz: velut égomet dudum fili causa coeperam. Poen. IV. 1. 2. velut, s utána qui. Most. 862. Lorenz szerint: velút ubi advorsum ut eant etc. — Glor. 551. k. értelme: Philocomasium s a hospita oly hasonló, mint egy kutból meritett viz; tehát A. szerint aeque irandó. (l. Fleckeisen kiadása elején I. XXVI. Bergk. z. f. d. an. 1850. 331. — Jahrbüch. 1868. 844.)

Prien Kár. Tibullus kritikájához és értelmezéséhez. I. cikk. (689—709.) — Főleg az I. k. 1-ső és 10-ik elegiáját illetőleg. — Az 1-sőről ujabban el van ismerve, hogy nem jol függ össze s a gondolatmenet nem szabályos. Scaliger szerint 19—24 helyesebb a 37. felkiáltása előtt, mely a Lareseket illeti: de ha a 35. 36. hic ego pastorem que etc. a kézirati helyen 19 előtt hagyjuk, jobb az öszszefüggés. A 4. dist. ipse seram teneras etc. helyesen nem áll 3. és 5. közt, hanem focus után vessző teendő s értelme: „Halmozzon össze gazdagságot stb. . . . ki a harci bajokat nem féli — nekem legyen kényelmes élet részem, csak bőséges tüz legyen tűzhelyemen s bő aratásom, szüretem." Tehát a kivánság dum által mérsékelve, föltételezve. Kivánsága, hogy otium-ot élvezhessen; dum luceat assiduo igne focus — acervos praebeat frucum et musta (5 k., 9 k.) és iam mihi possim vivere. Ez az egésznek alapgondolata. Tehát paupertas nem szorult, nyomasztó helyzet. — Így összehangzat van a kezdet s vég közt; mint Tibull költeményeiben mindig, az elül kimondott alapgondolat zárja is a költeményt „nec spes gestituat" kifejezést illetőleg l. Liv. I. 41. 1. Scaliger többi változtatásai hibásak. — Haase (Index. lect. Breslau 1855) szerinti változtatások nem találtak tetszésre. Sokkal helyesbek Ribbeckéi (Index Scholarum Kiel 1867), hol helyesen a 3. és 4. distichon egyesítve van és 18—24 o. 37 elé helyezve. De nem helyeselhető, hogy 7. k. 28. és 29. v. előtt álljon, mert így „nec tamen" ellentétes hatálya elvész, és a 25—32 közti összefüggést megzavarja. Továbbá ha 35. 36. hic ego lustrare soleo Palem etc. a 12. után tétetik, az istenek helytelen rendben következnek. Ebből következik, hogy 25—28 (a modo nunc possim v. Schneidevin szerint „iam mihi, iam possim) helyesen választja el a kéziratok szerint az istenek két csoportját; tehát 25—28 helytelen tétetik a 10. v. elé és 29—34 a 11. elé. — Csak annyit kell változtatni, hogy 19—24 v. 37. v. elé jöjjön és két

distichon, melyek a gondolatmenetet zavarják s az elegia alapgondolatával elenkeznek, kihagyandó s ezek 1.) a 7 és 8 v.

ipse seram teneras maturo tempore vites
rusticus et facili grandia poma manu

Mert a költő így nem gondolkodhatott: „nekem maradjon otium, csak kellemes legyen — én magam a k a r o k mint rusticus szölőt mivelni — és legyen nekem bő aratásom és szüretem.“ — És 2) a 33. 34. v.

at vos exiguo pecori, furesque lupique,
parcite: de magno est praeda petenda grege.

zavaró a kivánat: possim vivere nec deditus viae sub umbra arboris és motiválása közt: his lustrare et spargere soleo Palem. Helyes gondolatmenet lesz tehát így: A 8 dist. α 4 (2+2) + 3 4 (2+2) = 1—18 v. Más legyen gazdag, ki a harcot nem utálja; nekem legyen nyugalmam korlátolt helyzettel, csak kellemes legyen és bővelkedjem gabonában, borban (α) (s ezt remélhetem) mert tisztelem Terminust és Silvanust mint szintén Cerest és Priapust (β). — A' 8 dist. α' 4 (2+2) + β' 4 (2+2) = 19—36. v. Elégedetten, távol a harci fáradalmaktól akarok a hőségben a fák arnyában élni s néha az eke szarvát is megfogom (α') (s ezt remélhetem is) mert tisztelem Palest és Lareseket áldozatokkal stb. (β') s i. t. — B 8 dist. γ 4 (2+2) + δ 4 (3+1) = 37—52. v. — B' 8 dist γ' 4 (2+2) + δ' 4 (3+1) = 53—68. C 5 dist. ε 5 = 69—78 v. A vers így volna összealkotandó:

α Divitias alius fulvo sibi congerat auro — A
et teneat culti iugera multa soli,
quem labor adsiduus vicino terreat hoste,
Martia cui somnos classica pulsa fugent:
me mea paupertas vita traducat inerti,
dum meus adsiduo luceat igne focus
nec spes destituat, sed frugum semper acervos
praebeat et pleno pinguia musta lacu.

β nam veneror, seu stipes habet desertus in agris
seu vetus in trivio florea serta lapis;
et quodcumque mihi pomum novus educat annus,
libatum agricolam ponitur ante deum,
flava Ceres, tibi sit nostro de rure corona
spicea, quae templi pendeat ante fores;

pomosisque ruber custos ponatur in hortis,
terreat ut saeva falce Priapus aves.
α' Iam mihi, iam possim contentus vivere parvo A'
nec semper longae deditus esse viae,
sed Canis aestivos ortus vitare snb umbra
arboris ad rivos praetereuntis aquae.
nec tamen interdum pudeat tenuisse bidentes
ant stimulo tardos increpuisse boves,
non aquamve sinu pigeat fetumve capellae
desertum oblita matre referre domum.
β' hic ego pastoremque meum lustrare quotannis
et placidam soleo spargere lacte Palem;
vos quoque, felicis quondam nunc pauperis agri
custodes, fertis munera vestra, Lares.
tum vitula innumeros lustrabat caera invencos:
nunc agna exigui est hostia parva soli;
agna cadet vobis, quam circum rustica pubes
clamet „io messes et bona vina date“!
γ Adsitis, divi, nec vos e paupere mensa B.
dona nec e puris spernite fictilibus;
fictilia antiquus primum sibi fecit agrestis
pocula, de facili composuitque luto.
non ego divitias patrum fructusque requiro
quos tulit antiquo condita messis avo:
parva seges satis est, satis est, requiescere lecto
si licet et solito membra levare toro.
δ quam iuvat immites ventos audire cubantem
et dominam tenero detenuisse sinu,
aut gelidas hibernus aquas cum fuderit auster,
securum somnos imbre iuvante sequi!
hoc mihi contingat: sit dives iure, furorem
qui maris et tristes ferre potest pluvias.
o quantum est auri potius pereatque smaragdi,
guam fleat ob nostras ulla puella vias.
γ' Te bellare decet terra, Messala, marique B'
ut domus hostiles praeferat exuvias.
me retinent vinctum formosae vincla puellae,

et sedeo duras ianitor ante fores:
non ego laudari curo, mea Delia: tecum
dum modo sim, quaeso segnis inersque vocer;
te spectem, suprema mihi cum venerit hora,
te teneam moriens deficiente manu.

δ' flebis et arsuro positum me, Delia, lecto,
tristibus et lacrimis oscula mixta dabis;
flebis: non tua sunt duro praecordia ferro
vincta, neque in tenero stat tibi corde silex:
illo non iuvenis poterit de funere quisquam
lumina, non virgo, sicca referre domum.
tum manes ne laede meos, sed parce solutis
crinibus et teneris, Delia, parce genis.

ε Interea, dum fata sinunt, iungamus amores;
iam veniet tenebris Mors adoperta caput,
iam subrepet iners aetas, neque amare decebit
dicere nec cano blanditias capiti:
nunc levis est tractanda Venus, dum frangere postes
non pudet et rixas inseruisse iuvat.
hic ego dux milesque bonus: vos, signa tubaeque,
ite procul, cupidis vulnera ferte viris;
ferte et opes: ego composito securus acervo
despiciam dites despiciamque famem.

Már az olvasásnál feltünnek a főrészek A A' 1—18 = 19—36, B B' 37—52 = 53 — 68, c 69—78, ezek alosztályai $\alpha + \beta = \alpha' + \beta'$, $\gamma + \delta = \gamma' + \delta'$ s a kisebb distichonkolák α (2+2) β (2+2) γ (2+2) δ (3+1) ε (3+2). Tibull költeményeinek idylli vonása itt még Delia szerelmével bővül. Bevezetés nincs. A befejezés interea-val élesen elkülöníttetik. A thema: „Ellenszenv uj háboruban résztvenni (miután az aquitaniban részt vett) bár Messalajának oldalán: őt nem vonzza gazdagság, harcihir, csak kellemes életet akar élni és Delia szerelmét élvezni“, két strophapárban van kidolgozva A = A' és B=B'. A A'-ban a motiválás hátul áll és positiv, BB'-ben elül áll és negativ.

Az I. 10. elegiája 25 v. után két v. hiányzik; 10 s k. v. kihagyandók. — 45—68 v. nem más költeményből vannak átvéve; 51—68 a bella Veneris-t festik a békében, tehát a 45—50 v.-ben festett

békére vonatkoznak; de miután 50 v. az 51. v.-sel grammaticailag que-vel nem jól függ össze, (bár nyelvileg jó), 51 v. előtt hézag (Haupt.). A taglalás lesz: A 6 dist. α 3 + β 3 = 1—14 v.

Ki találta fel az iszonyu kardot? Evvel kezdődött a gyilkosság, harc, az iszonyu halál rövid utja. Vagy az nem oka, csak mi használjuk sértésre, mit ő vadak ellen szerzett? (α) Oka az arany. Nem volt háboru, midőn bükkserleg állt az egyszerü lakománál stb. Most háboruba kell mennem β) — B 5 dist. γ 5 (3+2)=15—24 v. De, Laresek, óvjatok! Ne szégyeljétek, hogy fából vagytok, így voltatok az ősöknél is. Akkor még érvényben volt a hűség és adott szó, midőn a kis templomban fából vala az isten, ki könnyen engesztelhető vala, ha szőlőt, kalászt stb. áldoztak neki (γ) — B' 5 dist. $\tilde{\gamma}$ 5 (3+2) = 25—32 v. Mégis, Laresek, tartsátok tőlem távol a nyilakat, ([két hiányzó sor :] melyeket az ellen lő. Fogok áldozni földi termékeket) s egy sertést; stb. Így akarok én nektek tetszeni, más legyen vitéz, hős stb. (γ') — A' 6 dist. α' 3+β'3= 33—44 v. Mily iszonyu a halált önkényt keresni háboru által! Úgyis megjő lopózva. Ott alatt nincs vetés, szőlő; ott Cerberus van és Styx utálatos révésze, ott tévelyg az árnyak sápadt serge (α'). Mennyivel szerencsésb, ki gyermekei, unokái körében kis kunyhóban él! őrzi a juhokat, fia a bárányokat; neje gondoskodik fürdőről. Ezt kivánom magamnak, hogy mint ősz szóljak a multról. (β') — C 7 dist. δ 3+ ε 4=45 —52 v. Addig béke áldja a mezőket. A béke vezeté először szántásra az ökröt, ápolta a szőlőt stb. míg a fegyvereket rozsda marta (δ) ([6 hiányzó sor :] és ünnepen a mezőgazda az istenség szentélyéhez járul, s áldozik övéivel s lakomáz), azután szekéren haza indul (ε) — C' 7 dist. δ' 3+ ε' 4=53—66 v. Ekkor Venus harcai égnek s panaszkodik a lányka kuszált haja, feltört ajtó miatt; sir, hogy arca megüttetett, de sir a harcoló is, hogy kezei ezt tevék; mig Amor civakodást okoz és békében ül a haragvó pár közt (δ'). Kőből van, ki a lánykát üti, az sérti az isteneket. Elég a ruhát letépni, a hajékét feloldani, könyeket kicsalni; négyszeresen boldog, kiért, ha haragszik, a leány könyet ejt. De ki kezével dühöng, hordjon pajzsot s legyen elhagyatva Venustól(ε') — D 1 dist. ζ 1=67. 68. De, te béke, közeledjél hozzánk kalászszal, gyümölcscsel (ζ). — Igy ezen elegia is megfelel a tibulli compositio elvének. Interea (45 v.) által a két főrész élesen el van különítve: Az 1-ben (1—44) a háboru, 2-ikban (45—68) a béke szolgál alapul. Az 1-söben sed Lares — at Lares az ótalomérti könyörgéssel két megfelelő

tag ($\gamma=\gamma'$), s a másik két tag quis fuit — quis furor által megfelelöknek jelöltetnek ($\alpha+\beta = \alpha'+\beta'$). Tehát a strophák responsioi és következései A B B' A' az értemény által és külsőleg is jelöltetnek. Épígy a 2. részben Pax colat — Pax veni. — 53—66 ($\delta'+\varepsilon'$) Venussal kezdődik és végződik s ennek megfelel 45—52 ($\delta+\varepsilon$). Itt is mint az előbbi elegiában parallelismus van stropha és antistropha közt A = A', B = B', C=C'. Változatosság szép symmetriával: α itt a földön és 3pf. fuit, nata est, meruit; α' az Orcusban és 3 praes. β régen (és most) β' most (és jövőben), γ mult, γ' jövő; $\delta+\varepsilon$ künn a mezőn, ligetben, nappal, $\delta'+\varepsilon'$ benn a házban — este és éjjel. —

A. F. — Plautus Truculentusához. (709—712). — I. 2. 30. az A és B C D codd. ellenében a vulgata szerint irando így: manufestam mendaci, mala, te téneo. ‖ quid iam, amábo? v. ö. Bacch. 696 (quem mendaci prendit manufestum modo — Ritschl, Gulielm) — I. 1, 65 jelentékeny javitással: quem inpénse odiosum tíbi esse memorabát mala. (qui manifesta ac odiosum hely.) — II. 4, 29 k. lesz A és B C D-ből egyet csinálva: verúm tempestas mémini quom dudúm fuit, quom intér nos sordebámus alter álteri, mit Diniarchius önmagában vagy csak a közönséghez mond. — I. 2, 21. lesz: vóbis multa qui bóna esse volt. ‖ dato (két cat. troch. tripodia.).

A responsio Aristophanesnél. Oeri I.-tól (Neue Jahrb. 1870, 353 k. ll.) Hermann G. Elementa doctrinae metricae művében, fölsorolván a parabasis szerkezetére vonatkozó régi bizonyitékokat, így ír (723. l.) „non autem in sola barabasi hae repetitiones (t. i. az epirrema és antepirrema versszáma) usurpatae fuerunt, sed multae etiam aliae partes comoediarum, eaeque interdum longissimae aequali metrorum comparatione sibi respondent; ut in avibus, ubi a v. 551 primo stropha, deinde tres et sexaginta tetrametri anapaestici sunt, quorum in fine systema positum est ex trimetris anapaesticis: eaque metra deinde omnia eadem lege repetuntur a v. 626". Oeri e jelenség nyomait kutatja Aristophanesnél.

A responsio szabályszerű ismétlődése egy vagy több meghatározott versszámnak, mely vagy egy beszédben annak különböző részei közt, vagy egy párbeszédhalmazban az egyes párbeszédek közt mutatkozik; célja tehát egyes beszédek, párbeszédek vagy nagyobb részletek arányos tagolása. Mi lehetett célja, főleg az utolsó nemű tagolásnak, azt nem értjük; költészeti ok nem foroghatott fenn, néző és olvasó nem

vehette észre ez arányosságot, mely a költőt korlátolja, valószinüleg a kisérő müvészetek egyike tételezte fel.

I. A mi elsőben egész párbeszédhalmazok responsióját illeti, azok, melyek négyméretü anapaest, jamb vagy trochaeusokban vannak szerkesztve és kétméretü systemákban végződnek, külön ἦθος-szal birnak, élénk párhuzamos tartalmu jelenetek, leginkább feltüntetik a responsiot, s ez már korán észrevétetett. Ilyenek (részben már Hermann G., Reisig, Erger és Helbig által feltüntetve) a következők:

a Lovagokban 303—456: 1 stropha (303—311)
10 troch. tetram. (312—321)
2 stropha (322—332)
{34 jamb. tetram. (333—366)
{16 jamb. syst. (367—381)
1 antistropha (382—388)
10 troch. tetram. (389—396)
2 antistropha (397—406)
{34 jamb. tetram. (406—441)
{16 jamb. syst. (442—456)
4 jamb. tetram. (457—460)

a Felhőkben 949—1104: stropha (949—958)
51 anap. tetram. (959—1008)
14 anap. syst. (1009—1023)
antistropha (1024—1033)
51 jamb. tetram. (1034—1084)
4 jamb. trim. (1085—1088)
19 jamb. syst. (1089—1104);

a Darazsakban 333—394: kommos (333—345)
10 anap. tetram. (346—355)
Philocleon beszéde, 2 anap. tetr. 7 dim. (356—364)
kommos (365—378)
10 anap. tetram. (379—388)
Philocleon beszéde, 6 anap. tetr. (389-394)

a Madarakban 451—626: stropha (451—459)
63 anap tetram. (460—522)
16 anap. syst. (523—438)

antistropha (539—547)
63 anap. tetram. (548—610)
16 anap. syst. (611—626)

Lysistratéban 467—607 : 8 jamb. tetram. (467—475)
stropha (476—483)
49 anap. tetram. (484—531)
9 anap. syst. (532—538)
2 jamb. tetram. (539—540)
antistropha (541—548)
49 jamb. tetram. (549—598)
9 anap. syst. (599—607)

E schemákból is látszik, hogy teljes arányosság és szabályosság után nem törekedett a költő mindig, sem a mértéket, sem a versek számát illetőleg. Különben sok helyütt a szöveg van megrontva, s nem lehetetlen, kogy a felállított schema nyomán javitások eszközlendők.

II. Az oly párbeszédrészletek responsiói által, melyek háromméretű jambusokban szerkesztvék, vagy két jelenet, vagy egy jelenet két része állíttatik szembe egymással; jelenet alatt egy önmagában befejezett párbeszédet értvén, melyben ugyanazon főszemélyek ugyanegy helyen vesznek részt, s mely ugyanegy főtárgy körül forog.

A két jelenet közti responsio vagy oly párbeszédekben lelhető fel, melyek a darab cselekvényéhez nem tartoznak szükségkép, hanem csak epizódszerüleg vannak beszőve; ezek rendszerint párosan vannak összeállitva, s ezáltal már külsőleg is az alak és tartalom párhuzamosságát kitüntetik, mint:

az Acharnaiakban: kommosra (1008—1017) következik a jelenet (1018—1036),

az antistrophicus kommosra (1037—1046) következik a jelenet (1047—1066);

a Darazsak elején 4 jelenet páronkint felel meg egymásnak: 136—151 és 152—167; 168—198 és 199—120; ugyanazon darabban 1341—1363 vv. és 1364—1386, továbbá 1387—1414 és 1415—1441, végre 1442—1449 és 1474—1481 páronkint egyenlő versszámmal megfelelnek egymásnak;

a Békákban a megfelelő jelenetek ezek: 464—478 és 479—493, 494—533 és 549—589;

hasonlókép a Madarakban, hol a háromméretü jambusok közé próza és másméretü versek vannak keverve: 903—957, mely 27 jamb. trimetert és 7 lyrai helyet (904. 5. 907—10, 913.14, 924—30, 936—39, 441—45, 950—53), tehát a responsiora 34 verset számlál, — és 958—991, mely 20 trimeter és 14 hexameter, tehát összesen 34 versből áll; 992—1020 (29 trim.) 1021—1057 (28 trimeter és 4 prózai hely, melyek nem számittatnak, úgy hogy az első jelenet egy verssel nagyobb, vagy a másodiü egygyel kisebb) megfelelnek egymásnak;

vagy föllelhető a responsio oly párbeszédekben, melyek a darab cselekvényének szükségkép kiegészitő részei, így:

a Lovagokban 997—1110 és 1151—1262 (hol 1203 után egy vers kiesett);

a Madarakban 1196—261 és 1269—1336. (amaz 66 trimeter, ez 44 trim. és két systemából áll);

a Darazsakban 760—862 és 891—994;

a Thesmophoriazusákban 1—38 és 63—100, mindenik jelenet 38 verssel, megfelelnek egymásnak; épígy

a Lysistratéban 980—1013 és 1074—1107 34—34 verssel;

a Felhőkben a versszámkülönbség 1215—1258 és 1260 —1302, továbbbá 1476—1492 és 1494—1510 közt későbbi átdolgozásból származik.

A responsio egy jelenet két része közt is gyakori; így:

a Békákban a 38 versből (539—589) álló jelenet két egyenlő részre oszlik;

a Madarakban 903—930 és 931—957 egy jelenetet képeznek; hasonlókép 1021—1034 és 1035—1057, 1196—1218 és 1229—1261;

a Lovagokban a fönemlített 2 jelenet szinte mutat ily belső tagolást: 1151—1206, 997—1010, 1011—1095 és 1097 —1110.

Oly jelenet azonban, melynek nem felel meg egy más jelenet, nem igen mutat responsiot saját részei közt sem.

Egy nagyobb verösszszeg egymásnak megfelelő részei gyakran nagyobb közbeeső epizódok által lehetnek elválasztva egymástól

mire csak egy példát hozunk föl az Acharnai nőkből 719 —1142):

114 vers (719—835) megarai jelenet
4 megfelelő stropha (836—859)
114 vers (860—970) boeotokkali jelenet
stropha (971—987)
antistropha (988—999)
8 vers (1000—1007) hirnök és Dicaeopolis
kommos (1008—1017)
19 vers (1018—36) jelenet a földészszel
komos antístrophája (1037—46)
114 19 vers (1047—1066) a paranymphosszal stb.
76 vers (1067—1142) jelenet Lamachussal.

A prologok közt a Loagoké (1—35 és 36—70), Béke és Darazsaké mutatnak symmetriát.

(Folytatjuk.)

Pest, 1872. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

Kalauz az összehasonlító nyelvészet terén.

(V. Közlemény.)

A Guna és a Vriddhi,

A hāngfokozásnak második neme az önhangzónak ikerhangzóba való átmenetből áll, mely fokozás a szanszkritban Guna és Vriddhi megnevezések alatt ismeretes.

Mi a Guna és Vriddhinek jellemző része, arról már feljebb szólottunk, jelenleg a feladat csak, azon okot nyomozni, mely a Guna és Vriddhi létrehozására mérvadó. A tudósok azt azon körülményben keresik, mely szerint a hang azon czélból, hogy valamely szótagra a figyelem ébresztessék és neki bizonyos fontosság tulajdoníttassék, ugyancsak azon szótagon nyomatékkal nyugszik.

Ezen magyarázat az által nyer megerősitést, hogy a hangsúly és a fokozódás āltālában összeesik. Ugyanis a szanszkritban, hol korlátlanabb a hangsúlyozás és még is a legtöbb esetben találjuk, hogy a fokozódás a hangsúlylyal találkozik. Így lesz b h i d $\sqrt{}$ből (mordeo) a kettöztetett múlt b i - b h a í d - a (momordi) a fokozódott gyök hangsúlyozásával; és b i - b h i d - i m á (momordimus) a nem hangsúlyozott szótagnak g u n á - j a nélkül. Ilyen: t u - t a ú d - a (tutudi) és t u - t u d - i m á (tutudimus), tud $\sqrt{}$-ből. Az ige *i* (ire) G u n á-val fordul elő a jelen idő azon személyeiben, melyekben a gyökszó hangsúlyozva vagyon; mig ellenben azon személyekben hiányzik, melyek hangsúlytalanok; tehát: a í m i, a í š i, a í t i (eo, is, it) imás, ithá, j á n t i, *iánti helyett (imus, itis, eunt.)

A mi ezen ige fokozódott alakjait illeti a görög-nyelv a a szanszkrit nyelvet követi, de a nem fokozódott alakokban eltér

töle a hangsúlyozást illetőleg, a mennyiben a görögben ezen nyelv sajátságos hangsúlyozási törvényeinél fogva, a hangsúly az igeragokon nem állhat. E szerint áll: εἶμι. εἶς, εἶσι, ἴμεν, ἴτε, ἴασι.

Említettük feljebb, hogy a G u n a abban áll, ha a fokozandó rövid önhangzók, különösen *i* és *u* elé rövid, a V r i d d h i pedig, ha ugyanazon önhangzók elé hosszu *ā* tétetik, úgy hogy az *i* és *u* a G u n a következtében *ai*, *au*, a Vriddhi következtében pedig *āi*, *āu*-vá válik.

Lássuk most az egyes eseteket, melyekben *i* és *u* fokozva fordulnak elö. Ezen alkalommal azt fogjuk tapasztalni, hogy ezen hangzók fokozása a rokon nyelvekben is előfordul, de nagyobbrészt G u n a alakjában.

Az önhangzó *i*.

Az *i* eredeti a sskr. i m a s (ἴμεν, imus) √ *i*; v i d m a s (ἴδμεν, videmus) √ v i d; a g ó t: v i t u m (wir wussten); v i ç-á t i (intrat); v i ç - a s (homines, agricolae) √ v i ç (intrare); div-am, div-as (acc. gen. coelum) √ d i v, splendere; továbbá a nőnemü főneveket képző ragban *-ti*; pl. p a k - t í - s (πέψις = πεπ — σις, coctio.)

A hosszu *ī* igen gyakran mint a rövid *ĭ*-nek megnyujtása fordul elő a szanszkritban és pedig, vagy *a)* mint h a n g p ó t - l á s, vagy *b)* mint egyszerü h a n g n y u j t á s; az elsőre nézve példa p á t ī n (dominos) *p a t i-m s helyett p a t ĭ tőből; p a k t ī-s (nőn. több. acc. coctiones) *p a k t i-m s helyett p a k t i-tőből; a másodikra nézve pedig g ī r (sermo) *g i r - s helyett g ī r - š ú, (helytjel. többes) g ī r - b h i s (sermonibus) *g i r - š ú, *g i r - b h i s helyett g ĭ r √-ből.

A görögben szinte találjuk ugyanazon gyököt majd rövid, majd hosszú *i*-vel; pl. rövid ἔπιον-ban de hosszú πίνω és πῖθι-ben.

A *i*-nek G ú n á j a a szanszkritban: *ai* pl. a í - m i (√ *i*) = εἶμι (megyek); v a i d - a (√ v i d) = οἶδα; d a i v - a - s (Deus √ d i v, splendere); v a i ç - a - s (√ v i ç, intrare) = οἶκος, vicus; p á k - t a i - s (p á k - t i - s -nak egy. gen.); p á t - a i - s (p a - t i - s, úr egy. gen.) b i - b h a í - t i (timet, b h i, timere √ - b ő l); n a i-

tra-m, szem (tulajdonképen: a vezető ni √-ből = vezetni); çaitai (√ çi, quiescere) = κεῖται. stb.

Az ι-nek Vriddhije: āi. Ennek segitségével a már Gúnával képződött alakokból más új másodrangu származtatások jönnek létre. Így lesz: daiv-a-ból: dāív-a (divinus) és dāív-a-m (sors); vaid-ból: vāid-ja (sapiens); vaíç-a-ból: vāíçja, zsellér, a harmadik osztályból való férfiu. Önhangzók előtt nem áll āi, hanem āj; pl. ni √-ből, vezetni lesz a Vriddhi: nāj-aka-s, a vezető és nāj-ája-ti, elvezetteti.

A görög nyelv képezi a Gunát ι-ből az α-nak egy egyenértéküinek: ε és ο-nak eléje való csatolása által. Így találjuk a Gúnát αἴθομαι és ἰθαίνω igék gyökében, melyekben a tiszta √ ιd = sskr- idh (égetni); ugyanezen √ re vezetendő vissza αἰθ-ήρ (aether), αἴθ-ουσα (csarnok) = aed-es, aid-ilis, melylyel összehasonlitandó az ófn. eit (tűz), eit-ar (genyedség); továbbá αἰ-Ϝών alapalakja: ai-vāns (idő, hosszu idő) = aevom sskrt. aí-vas (menet), gót: aι-vs (idő, hosszu idő); και-ρός, időpont összeh. a gót: hveila alapalak: kai-ra (óra, idő) sláv: chvila.

Az ι-nak Gúnája ει εἶμι-ben összehasonlítva ἴμεν-nel. Ide tartozik πείθ-ω √πιθ, λείπ-ω √λιπ, λείχ-ω √λιχ; στείχ-ω √στιχ; Ϝ εἴδ-εται, εἴσομαι *Ϝ ειδ σομαι helyett, Ϝ ειδ-ος (alak) √ Ϝ ιδ; εἰκ-ών (kép), ἐπι-είκ-ελος, ἀ-εικ-έλιος, ἀ-είκ-ης, εἰκ-άζω, ἐΐσκ-ω összehasonlitva ἔ-οικ-α, ἐ-ίκ-την, ἠ-ίκ-το, ἴκ-ελος-szal valószinüleg, ἰκ √-ből (hasonlónak lenni, hasonlítani.) *)

Ει és *οι* közt a fokozás bizonyos neme létezik, a mennyiben, a mint azt feljebb láttuk, *ο* súlyosabb *ε*-nál. Épen ezen jelenségből megmagyarázhatók azon árnyalatok, melyek λίβ-ος (gutta); λείβ-ω (libo); λοίβ-η (libatio) közt feltünnek.

A latinban az *i*-nek Gunája az *a*-nak és az evvel egyenértékü *e* és *o*-nak közvetitésével lesz: *ai*, *ei*, *oi*. De a latin nyelv classicus korszakában *ai* átment *ae*-be, *ei* *ī*- vagy *ē*-be; *oi* pedig *ī*- söt *ū*-ba, a mint ez a régi latinság alakjainak a később koruakkal való összehasonlitásából kitünik.

---

*) L, Curtius. Grundzüge d. griech. Etymologie 587. l.

Az *ai* vagy *ae*-féle Gúnát mutat: aedos (aides); aedilis (aidilis); aestas *aed-tas helyett idh $\sqrt{}$-ből összehasonlítva αἴθ-ω és αἴθ-ουσα (vestibulum) alakokkal; ae-vom (ai-vom) = sskr. ai-vas gör. αἰ-Ϝών, ι (menni) gyökből; maes-tus összehasonlítva mis-er-rel, melyhez a görög μισ-έω is vonandó; aem-ulus összehasonlítva im-itari, im-agoval; laevos = λαιϜός; scaevos = σκαιϜός.

Ei és *oi* helyett találunk *ī*-t következő alakokban: dīv-os *deiv-os helyett = sskr. daiv-as div (splendere) $\sqrt{}$-ből; dīc-o (deic-o), alapalak: daik-āmi dic $\sqrt{}$-ből = δείκ-νυμι; fīd-o (feid-o) fid $\sqrt{}$-ből; vīv-os (veiv-os) összeh. a sskr. ǵīvas gı $\sqrt{}$-ből (kettőztetve: gig, vig, giv *) viv (*v*-vel *g* helyett *gv* közvetítve) l. a sláw: živ-ot, živ i; vīc-us (veic-us) sskr. vaiç-as, gör. Ϝοἶκ-ος; vīn-um (vein-um) gót: vein, gör. Ϝοἶνος. Ide tartozik valószinüleg ĭd-us is *eid-us helyett (határozott nap a hónapban, eredetileg: azon napok, melyekben holdfény uralkodik, tehát: a fényes napok) id $\sqrt{}$ sskr. idh (ardere).

Ē helyettesíti az *ī*-t vēndemia szóban *vīn-demia helyett; a többes szám *-ēs* azelőtt *-īs* végzeteiben *-eis* helyett; pl. omnēs, omnīs, omneis. Ezen *ē* röviddé is válik más önhangzó előtt; pl. Dĕus *dēvos, *deivos helyett, összehasonlítva dīvos-szal.

Oi helyett találunk *oe*-t foe-dus-ban összehasonlítva fĭdos-szal.

Oe átmegy *ū*-ba ūnus, commūne, mūnire, lūdus, ūtier szókban, melyeknek a régibb alakok: oinos, comoinem, moeniro, loidos, loedos, oitier, oetier, megfelelnek. Igy lett Punicus Poenus — és punire poena-ból.**)

Az *i*-nak Gunája a gótban *ei* eredetileg *ai*, az ófelnémetben *ei*; pl. in-veit-an (an-be-ten) $\sqrt{}$-vit; steiga (ich steige) = στείχω sskr. staigh-āmi $\sqrt{}$stig; teiha (zeige)

---

*) L. Schleicher. Compendium 90. l.

**) Schleicher. Compendium 91. lap, és utána Baudry. Gram. comp. 56. lap, ezen *oe* és *ū*-féle alakokban a második fokozásnak (Vriddhi-nek) jeleit vélik látni.

ó-latin: d o i c o, sskr. d a i k - ā m i $\sqrt{}$ t i h l. δείκνυμι; v e i n lat. v ī n u m *v e i n o m helyett; h v e i t s (weisz), sskr. çvētas, alapalak: k v a i t a s $\sqrt{}$ k v i t (fényleni); v o i c h s, lat. v ī c u s *veicos helyett sskr. v a i ç a s. A Guna ép oly nagy szerepet játszik a német igehajlitásban mint az önhangzók gyengitése. Így lesz b i t $\sqrt{}$-ből (mordeo) sskr. b i d h, mely tiszta a gót multnak többes elsö személyében b i t u m (wir bissen) az ó-felnémet: b i z u m e s, a gót mult egyes személyében b a i t, ó-felnémet: b e i z (momordi). E tekintetben összehasonlítható a sskr. b i-b h i d - i m a (momordimus) és b i b h a i d - a, (momordi). Ide vonandó: t a i h (ich zeigte) $\sqrt{}$ t i h; s t a i g (ich stieg) $\sqrt{}$ s t i g; v a i t (ich wusste) $\sqrt{}$ v i t gör. Fοῖδα; l a i f (ich blieb) $\sqrt{}$ l i b = gör. λέ-λοιπ-α; miből b i - l a i b - j a n (hátrahagyni), l a i b o s (maradék = λοιπ-ός keletkeztek.*)

Az önhangzó *u*.

Az önhangzó *u* eredeti a sskr. b u d d h a (sapiens) $\sqrt{}$ b u d h (sapere) összeh. πυνθάνομαι $\sqrt{}$ πυθ és j u g a szóban = ζυγόν, i u-g a szóban = ζυγόν, i u g u m, gót: j u k sskr. $\sqrt{}$ j u g (iungere) $\sqrt{}$ iug).

Ezen *u* meghosszabbul némely esetben. Így lesz a sskr. d h u r (timon) az egyes acc.-ban: d h u r a m de az egyes nom.-ban: d h ū r *d h u r s helyett, többesben d h ū r b h i s. Hasonlólag majd rövid majd hosszu a görög υ ὕδωρ szóban a névragozás némely eseteiben.

A görög-, latin- és gótban az *u*-nak tiszta és egyszerü fokozása nehezen megkülönböztethető Gunájától.

Az *u*-nak Gunája *au* a szanszkritban; találjuk ezt b a u d h-a t i (scit) $\sqrt{}$ b u d h; j u j a u g a (iunxit) $\sqrt{}$ j u g; b h a v a t i (fit) *b h a u a t i helyett $\sqrt{}$ b h ū (φύω) szókban.

Az *u*-nak Vriddhije *āu* és szolgál a másodlagos származtatások létrehozására; így lesz j u g a -ból a Guna: jauga (elmélkedés) és ebből a Vriddhi: j ā u g i k a (elmélkedéshez tartozó) b u d h $\sqrt{}$ - ből b ā u d h á s (buddhista); t u d $\sqrt{}$ - ből (tundo) á - t ā u t - s a m *a - t ā u d - s a m helyett (tutudi az aoristos egyes

*) Schleicher. Compendium 155. l.

I. szem.); çru $\sqrt{}$ gyökből (hallani): á-crau-sam (az aor. egyes I. szem.)

Az *u*-nak Gunáját jelképezi a görögben: *αυ*, *ευ*, *ου*. A leggyakoribb *ευ*. Ily viszonyban állanak egymáshoz: φεύγω és az aoristos: ἔ-φυγ-ον; πεύθ-ομαι $\sqrt{}$budh és a múlt: πέ-πυσ-μαι; Ζεύς egyszerű Guna által helyettesíti a Vriddhit, mely a megfelelő szanszkrit alakban djāus (coelum) dju-ból $\sqrt{}$div (splendere) mutatkozik.

Az *υ*-nak Gunája *αυ* αὔω (uro) szóban, összehasonlítva a latin urere $\sqrt{}$uš (supinum: ustum) igével.

Ου Guna a homéri alakban: εἰλήλουθα II. aoris. ἤλυθοι; σπουδή-ben σπεύδω-ból, feltüntetvén spud $\sqrt{}$-nek a Gunáját, melyet kis változtatással a latin stud-ere alakban vélnek a tudósok feltalálni. Lásd a német: sput-en-t. Ide tartozik még λούω összehasonlítva λύμη, λύδρον és a latin luere alakokkal.

Az *u*-nak Gunája a latinban sohasem *eu*, hanem *au*, különösen *ou*, mely a classicus korszakban *ū*-ba ment át. Innen van, hogy Lūcina, lūmen, plūs, iūs, iūdex, iūrare alakoknak az ősrégi loucina, loumen, plous, ious, ioudex, iourare megfelelnek. Addoucit, mely a Scipiók sirboltján olvasható, bizonyítja, hogy az *ū* dūco-ban Guna dŭcem-ből.

Au mint Guna fordul elő aurum, aurora szókban, mely mind a kettő urere igére sskr: uš (ardere, splendere) $\sqrt{}$-re utal. Vesd össze a sskr. ušas (aurora).

Az *av* (*au* helyett) szinte Guna lavere alakban, mely luere-nek fokozódott alakja. Vesd össze a görög: λούω-t.

A Guna *au* gyakran gyengül *iu*-ba*) a gótban, melynek az ó felnémetben *ie* felel meg. Tuh-nak, mely megfelel a latin ducere-nek, és tiszta tuhum (duximus) alakban, Gunája tauh (duxi), mely *iu*-ba módosítva, tiuha alakban fordul elő = úfn. ziehe. Lub (amo = lat. lubere) angol: love, lesz: lubum (amavimus); de: liuba (amo), úfn. ich liebe; bug (plicare) angol: bow, lesz bugum (plicavimus), baug (plicavi); de: biuga (plico) úfn. ich biege.

Bartal A.

*) Ez magyarázza annak eredetét, mely szerint az angol hosszu *ū iu*-nak ejtendő ki: pl. huge (igen nagy) tube (kár), use (szokás) tehát: hiuj tjúb, yus.

Achilles pajzsának leirása az Iliásban
s abból némi következtetések a művészetek, ipar és mezőgazdaság akkori állapotára.

(Vége.)

A zenét illetőleg a 495. versben szó van fuvolákról (αὐλοί) és citherákról vagy hárfákról (φόρμιγγες), valamint az 569. versben is, hol a cithera mellé az ifju énekel is; és némely kiadások (Crusius, La Roche) szerint a 604. versben a táncolók közt isteni dalnok énekelt citherázva, (ἐμέλπετο θεῖος ἀοιδὸς φορμίζων.) Összevetvén e helyeket Homér más említéseivel pl. Od. XVII 270. k.: φόρμιγξ . . . ἣν ἄρα δαιτὶ θεοὶ ποίησαν ἑταίρην [2]), — Od. VIII. 99. stb. s megerősítve az átalánosan ismert mythusokkal Apollóról, Orpheusról Hermes-, Athene-, Panról stb. — mindannak dacára, hogy némelyek [3]) a tulajdonképeni zene történetét Torpandertől (27—33. ol.) keltezik, valószinüséggel állíthatjuk, hogy már Homér korában e müvészet viszonylag a többi müvészetekhez meglehetős fokon állott.

Ugy hiszszük, ha valamiről, bizonyosan az épitészetről elmondhatjuk, hogy Homér korában már valóban müveket mátatott fel, legalább a homéri költemények leirásából itélve, itt leghátrabban szólhatunk müvészetről inkább, mint csupán kézmüvességről, mert tagadhatatlan, hogy a hőskorban épült és a legujabb időkig is emlékül fenmaradt falak, a kyklopsi építmények a nagy erő mellett talán még több technikai tehetséget söt müvészetet kivántak meg, mint jelenkori gépszerü épitészetünk, s azért müvészeti jelleget is kell az akkori épitészetnek engednünk, habár — tekintve a görögöknek e nemben ki-

---

[2]) . . . gyönyörü lant . . . mit lakomához adott társul az isten (Szabó István forditása szerint. 1846.)

[3]) Müller és Donaldson Gör. irod. tört. ford. Récsy 2. I. 173.

fejtett későbbi jelességeit — bizonyos, hogy e müvészet akkor még csak csecsemő korában élt. Az is bizonyos, hogy, ha valamiben, bizonyára ebben igen elütő a homéri kor müveltségi állapota attól, melyet — mint fönebb említettük — Thukydides leir. Már e korban nemcsak lakházok, állandó tartózkodási helyök volt a görögöknek, hanem már Achilles pajzsán (490. k. v.) utcákkal és köztérrel (ἀγορή 497. v.) biró két szép városról van szó, egyik a béke, másik a harcok szinhelye falerődökkel. Ebből azt kell következtetnünk, hogy az építészet már ekkor nagy keletnek örvendett s maga neméban eléggé tökéletes volt már; miről a másutt említett városok, melyeknek rendes falaik, kapuik, utcáik, forumaik vannak pl. Od. VII. 43. kk. VII. 80: Athenae. IV. 1; V. 20: Lacedemon. Il. II. 12: Troja. Od. XXIV. 376: Nerioum Il. II. 605. k. v. több város stb. = továbbá a pompásan feldíszített és osztályokra különitett nagyszerü paloták leirása pl. Od. VII. 80 k- v. Alcinousé, Od. IV. 44. kk. Menelausé, — ezek is meggyőzhetnek.. — Az sem lehet csupán esetlegesség, hogy épen azon városokban, tájakon. melyek a homéri költeményekben szerepelnek, még ma is találunk emlékeket, melyek csak a hős-korszakból származhatnak. Orchomenos említtetik az Il. II. 605. és Od. XI. 283. versében, s e várost felismerhetjük egy épület romjaiból, melyet a későbbi görögök, mint Minyos kincsházát. a világ csodái közé soroztak; igy a mykenaei kyklops épületek (Il. II. 569. Od. III. 305.) a nagy 50 láb hosszú alaguttal biró várkapuval stb. Mindezek mutatják, hogy legalább a középületek, s fejedelmek lakai nagyszerü épületek voltak ércfalakkal s különféle szobrokkal diszítve. Bár Pausaniasnál (VIII. 10—2.) azt olvassuk, hogy Poseidon temploma Mantineaban még csak tölgyfából [1]) a delphii templom pedig (X. 5. 5. szerint) babérlombokból ágakból volt [2]): mégis a leirtakból középületekre s pedig kényelmesen rendezet-

---

[1]) Paus. VIII. 10—2: . . . παρὰ δὲ τοῦ ὄρους (Ἀλλήσιου) τὰ ἔσχατα τοῦ Ποσειδῶνός ἐστι τοῦ Ἱππίου τό ἱερόν . . . τὰ δὲ ἐξ ἀρχῆς . . . τό ἱερὸν τοῦτο Ἀγαμήδης λέγονται καὶ Τροφώνιος ποιῆται δρυῶν ξύλα ἐργασάμενοι καὶ ἁρμόσαντες πρὸς ἄλληλα.

[2]) Paus. X. 5. 5. Ποιηθῆναι δὲ τὸν ναόν τῷ Ἀόλλωνι τό ἀρχαιότατον δάφνης φασὶ . . . καλύβης δ'ἂν αὐτός γε εἴη παρεσχηματισμένος ὁ ναός.

tekre kell következtetnünk. Szépen irja Curtius [1]), hogy egyes mondák, legendák alakulnak ugyan rejtélyes épületek felől: hasonlóan nőnek, mint a moh és folyondár az előidő romjai körül, de ily különféle és jellemzetes alakokkal telt eposi költeménynyel, minők a homériek nem eredhetnek. — Annyi bizonyos, hogy a magánlakok kisebbszerüek voltak, sőt igen egyszerüek, s hogy mindenütt a pompa nem uralgott, mutatja az, miszerint Telemachust igen csodálatra ragadja a Menelaus palotájában talált fény (Od. IV. 70. kk. v.); de minő volt épitési módjok, arról tiszta fogalmunk nincs. Ugy látszik mégis, hogy falakkal valának környezve: legelül volt a terem és csarnok a vendégek fogadására, hol egyszersmind az idegenek aludtak; azután az előterem, és végre az alvószoba következett. A háztető lapos volt, a bejárat pedig a gyakori támadások ellen megerősíttetett. [2]).

Az ipart illetőleg, (melyhez a kézmüvességet is soroljuk) igen sok utmutatást találunk a pajzs leirásában s. már ebből magából is igen szép iparra következtethetünk. Mindjárt az elején különféle szerszámokat találunk említve: XVIII. 468. és 470. a fuvókat (φῦσαι), továbbá 470. olvasztó kemenczét (χόανον); 476. üllővasat (ἄκμων) tőkéjével ἀκμόθετον); 777: kalapácsot (ῥαιστηρ) czipővasat (πυράγρα). Találunk különféle érceket megnevezve u. m. 474—5 aranyat (χρύσος), ezüstöt (ἄργυρος), rezet (χαλκός), cint (κασσίτερος); 564: acélt (κύανος). Ebből láthatjuk, hogy az érc elég használatnak örvendett s a felemlített eszközökkel sokféleképp feldolgoztak ugy a legkülönfélébb támadó és védfegyverzetekre, mint kisebb-nagyobb mérvben fényüzési cikkekre, mint fáklyatartókra (Od. VII. 100.) kelyhek vagy serlegekre (Il. X XIII. 741.Il. VI. 220), az épületeknél ajtószárra, küszöbre, falak bevonására (Od. VII. Alcinous palotájában) stb. Érceket mindenesetre, valamint egyéb cikkeket és mütérmékeket is más tartományokból hoztak, (Od. XIV. 290. XV 416. Il. VI. 190. stb), melyekkel részint ellenséges, részint barátságos uton megismerkedtek s azután hajóikat kikülték a

[1]) Griech. Gesch. I. 124.

[2]) Cantu Caesar. Világtört. ford. Szt. Istv. társ. II. 730.

különféle cikkekért. Mert, hogy hajóik voltak az a homéri költeményekből fényesen kimutatható. A boeotoknál szabály volt, hogy a mezőmunka bevégzése után hajón is kereseted üzzenek s a bocot Orchomenos valóságos tengeri kereskedő város volt. — Kereskedésök azonban csak cserélésből állott. Igy olvassuk (Il. VII. 470 ss.), hogy a lemnusi Eumaeus bort küld az atridakhoz, melynek egy része a zsoldosok közt osztatik ki, s ezért cserébe más cikkeket kapnak.

Emlitve találjuk a pajzson a kézmüvesek körül 601. a fazekast (κεραμεύς), másutt Il. VI. 315 emlitetnek ácsok (τέκτονες): V. 62. XIII. 391. XV. 411. XVI. 493. hajóépítők (szintén τέκτων); Il. VI. 244. a kőfaragó; Od. III. 432. az érccel dolgozó χαλκεύς különféle szerszámaival; továbbá Od. XVII. 382. k. átalában más kézmüvesek (δημιουργοί) különösen fával dolgozók (τέκτων δούρων) stb. Mindent összevéve láthatjuk, hogy e kornak már elég kézmüvesei voltak, s a különféle ércvegyülékkel készített fegyverekből, a ruházatokból, eszközökből (zászló, eke stb.) láthatjuk hogy ügyességök elég tért nyert volt, habár Hermann[1]) úgy véli, hogy lehetetlen, miszerint e gazdag ipar és kézmüvesség egészen idegenektől származott volna át: mégis tekintetbe véve, hogy még Aristoteles is azt mondá[2]): Ἡ δὲ βελτίστη πόλις οὐ ποιήσει βάναυσον πολίτην.) A legjobban rendezett álladalomban a kézmüvesnek nem adatik polgári jog); továbbá azon körülményt hogy későbben is pl. a szakácsmesterség azon sajátságos feltéttel engedtetik meg, hogy mint Egyptusban a fiunak az atyja mesterségét kellett követni (Herod. VI. 60): arra kell következtetnünk, hogy azon tárgyakon kivül, melyek készitése a házi dolgokhoz tartozott pl. a ruhák, étkek készitése, — a többi kézmüvesek hihetőleg idegenek voltak. A görögök otthon főztek, szőttek, a gabonát is otthon kézimalmokban őrlék meg, mint ez Od. VII. 104 k., XX. 106.-ból kitünik. A homéri költeményekben az idegenek ügyessége különféle dolgokban többször dicsértetik: Priamos házában phoenici nők szőnek szőnyegeket, Eumaeus atyja Sidonból küld igen ügyes

---

[1]) K. F. Hermanns Kult. Gesch. der Griech. u. R. Dr. K. G. Schmidt 95.
[2]) Arist. Polit. III. 5.

szolgáló nőt, az Il. IV. 141. v. ben a festéshez maeoni és kariai nők említtetnek. Hogy az ércek ásása, a bányadolgok a görögöknél varázslásnak, erőfeletti munkának tartatott, ezt bizonyítja az is, hogy ezen munkákat többnyire bizonyos mondás homályba burkolták; így a kýklopsok és belchinekről i mondák, az aranygyapjuérti nagy expeditio stb. s a scholiasta Apollonius Rhodius I. 1128-hoz az érccel dolgozókat egyenesen a varázslók közé sorolja [1]).

Mindezek felett azonban legszebb és legteljesebb képét nyerhetjük a mezőgazdaságnak az achillesi pajzsról s látjuk ott mind a földmivelést, mind a barom- és juhtenyésztést, szőlő mivelést, és pedig többféle stadiumban. Ezeket a többi homéri költeményekből kiegészítve meggyőződhetünk, hogy azon kor munkásságának legvirágzóbb iránya volt a mezőgazdaság, mintha csak Aristoteles azon mondása lebegett volna szemeik előtt: Legjobb nép az mely földmiveléssel foglalkozik, *Βέλτιστος δῆμος ὁ γεωργικός ἐστιν.* [2])

A földmívelésnél ott látjuk a pajzson a szántókat (*ἀροτῆρες*) mint iparkodnak ekéikkel a barázda végére jutni (541—549); az aratókat éles sarlóikkal, utánok a kévekötőket s köztük a munkásságon örvendő fejedelmet (550—557). — Szántásra a szarvasmarhák és öszvérek használtattak, de úgy látszik Homér az öszvéreket e munkára legalkalmasabbaknak találta, mert Il. X. 352. az öszvérekről (*ἡμίονος*) azt mondja: ezek jelesebbek az ökröknél az erős eke huzására a mély ugarszántásban, *αἵ γάρ τε βοῶν προφερέστεραί εἰσιν Ἑλκέμεναι νειοῖο βαθείης πηκτὸν ἄροτρον.*

Ha az aratás leirását tekintjük azt a mostanihoz egészen hasonlónak találjuk. Eszköz a sarló (*δρεπάνη*), munkások az aratókon kivül a marokszedők (*παῖδες δραμεύοντες*), kik a marokcsomókat (*δράλματα*) nagyobb kötegekké ölbe szedve *ἐν ἀγκαλίδεσσι φέροντες*, átadják a kévekötőknek (*ἀμαλλοδετῆρες*). — Gabona négyféle említtetik: Il. XIV. 123. buza (*πυρός*); Il. V. 196. árpa (*κριθή*), zab (*τίφη, ὄλυρα*), tönköly (*ζειά*); azonkivül

---

[1]) Γόητες δὲ ἦσαν και φαρμακεῖς, καὶ δημιουργοὶ σιδήρου λέγονται πρῶται καὶ μεταλλεῖς γενέσθαι.

[2]) Arist. Polit. VI. 4.

hüvelyes vetemények is Il. XIII. 589: fekete bab (κύαμοι μελανόχροες) és bagoly-borsó (ἐρέβινθοι). — A földet Il. XXI. 257 kk. szerint öntözték és Od. XV I. 299. szerint trágyázták is (κοπρήσοντες).

Már a fennebbiekből következik, hogy a földmivelés mellett a baromtenyésztésnek is nagy szerepet kellett játszania. Azért mondatik a hét városról, melyeket Agamemnon Achillesnek felajánl (Il. IX. 154). Ἐν δ' ἄνδρες ναίουσι πολύρρηνες, πολυβοῦται, hol jó modu juhász, és gulyás gazdák laknak. Továbbá a pajzson említtetnek szarvasmarhák csordái (ἀγέλη βοῶν ὀρθοκραιράων) az erősen bőgő bikával (ταῦρος) (573—577); — (529:) juhnyáj (πώεα οἰῶν); (531:) hosszú lábú lovak (ἵπποι ἀερσίποδες). Ezeken kivül Il. XI. 677. kk. említtetnek sertések (συῶν συβόσια), kecskék (αἰπόλια αἰγῶν), csikós kanczák (ἵπποι θήλειαι és πῶλοι) sok helyen mint Il. XXIII. 265: öszvérek (ἡμίονος), s ezeknek hazájául (Il. II. 852.) Paphlagonia mondatik. A barmok időjárás szerint fedett vagy fedetlen istállókban, aklokban tartattak: így a pajzson is (589.) meg vannak különböztetve: az istálló (σταθμός) kunyhó (κλισία) és fedett akol (κατηρεφὴς σηκός). Látjuk tehát hogy a baromtenyésztés igen széles körü volt. Dús legelőiken tartottak úgy vonó, futó mint kisebb barmokat is. Felimletendő itt még az eb is, mely nem csak mint házőr Il. XXIII. 173. Od XVII. 294.), hanem mint a pásztorok (νομῆες) segéde, társa is szerepel (Il. XVIII. 577).

A szőlőmívelés szintén már odatartozott azon kor gazdaságához s pedig egészen rendezett szőllőkertekben mívelték a borágot. A pajzson látjuk egy ilyen dúsan termő szőlőkert képét (561. σταφυλῇσι μέγα βρίθουσαν ἀλωήν) fekete szőllőfürtökkel (μέλανες βότρυες) díszelegve. A borág már ekkor nagyobbrészt, mint itt is láthatjuk (563), karókhoz (χάραξ) volt kötözve; ritkán futtatott el a fákon vagy néha csak támasz nélkül a földön kúszott. Átalában a kertek eleinte csak is a szőllő és más gyümölcs termesztésére voltak számítva; ilyen igen szép kert van leirva az Od. VII. 112—131. későbben kerültek a kertekbe más növények is (Il. XIV. 123: φυτῶν ὄρχατοι).

Azon kor emberei tehát, mint e mondottakból látjuk, leginkább mezőgazdák voltak vagy mintegy Varró mondása sze-

rint[1]) : De antiquis illustrissimus quisque pastor erat. A baromtenyésztés még a népvándorlásokkal is összeférő gazdálkodás; ez tehát a legeredetibb foglalkozás volt, s mihelyt megállapodtak, a fekvő birtokok hasznát is élvezni akarván, a mezőgazdaság csakhamar virágzó lőn s a földmivelés a vallási körben is oly mélyen összeforrt az erkölcsi és társadalmi érdekekkel,[2]) hogy Demeter a földmivelés istene egyszermind a házasság és törvényhozás istenként is tiszteltetett.

Malmosi Károly.

---

[1]) Varro R. R. II. 16.
[2]) Herrmann Griech. Privatalterthüm. I. 16.

A római történetirók.

(L. I. füz. 19. k. ll.)

Naeviushoz mind időre mind müködésre nézve legközelebb áll

Quintus Ennius.

Q. Ennius saját vallomása szerint született Rudiaeben, Calabria városában C. Manicius Turinus és O. Valerius Falto consulságuk idejében 515 R. é. u. = 239 k. e. (Varro apud Gell. XVII, 21; Cic. Brut. 18). Ő magát Messapusnak, az alsó-italiai főnök utódjának vallja, kit Vergil (Aen. VII. 691.) lóidomítónak és Neptun fiának nevez, — „a kin a tűznek".

Nem fog lángja sehogy s kit nem birt dönteni fegyver.

Ennius részt vett mint római vitéz a második pún háborúban, mely alkalommal az öregebb Scipio Africanus, kit később egy költeményben dicsőitett, barátságát nyeré meg magának; — megfordult Sardiniában, hol mint centurio Torquatus alatt szolgált; itt ismerkedett meg Catoval. Cato őt magával hozta Rómába, mit amannak Corn. Nepos nagyobb érdemül ró fel, mint ha bár mily nagy diadalt aratott volna Sardiniában (Vita Catonis c. 1). Később 565 (=189) elkisérte Aetoliába M. Fulvius Nobiliort, kinek fia őt a római polgárjoggal ajándékozta meg (Cic. pro Archia 9, Brut. 20), minek folytán 570 R. (=184 k. e.) év körül Rómában allandóan letelepedett. Az Aventinuson szegényen, de sorsával megelégedetten, csak egy szolganőtől környezve élt. „Ő mindkét terhet, mondja Cicero (de sen. 5.) melylyek legsúlyosabbaknak tartatnak, a szegénységet és az öregséget úgy viselé, hogy azok neki majdnem kedveseknek tetszének". Rómában nyilvánosan és házában nyujtott oktatást a görög s latin nyelvben (Suet. de ill. gramm. 1.); a város leg-

előkelőbb emberei keresték társaságát: a Scipiók, M. Fulvius Nobilior és annak fia, sőt maga Cato is. Ez azonban őt mindig csak félgörögnek nézte, ki az idegen miveltséggel, melyet Rómában meghonositott, a római szellemre kártékonyan hat. Enniusnak Scipio Nasicához való legbensőbb barátsági viszonyáról legjobb tanuságot tesz azon adoma, melyet Ciceronál olvasunk (de orat. II, 68): „Midőn egykor Nasica Enniust meglátogatni akará, a szolganő eltagadta ura honlétét. Nasica ezt magának megjegyzé. Midőn tehát néhány nap mulva Ennius Nasicához jött és ajtaja előtt utánna kérdezősködött, kikiálta emez, hogy nincsen hon. Hogyan? mondá Ennius, nem ismerek e szavadra? Mire Nasica válaszola: Te pajkos, midőn a minap utánnad kérdezősködtem, szolganődnek adtam hitelt, hogy nem vagy hon, és te nem akarsz nekem hinni?" Hogy olyan férfiu mint Ennius széles tudományánál, önzéstelenségénél és becsületes, nyilt jelleménél fogva sok barátot szerezhetett magának csak természetesnek fogjuk találni; saját jellemrajzát ő maga adja ezen szavakkal:

„Eo ego ingenio natus sum,
Aeque inimicitiam atque amicitiam in fronte proptam gero.
(Gell. XIX, 8.)

„Az természetem, hogy a szeretetett és a gyülöletett egyaránt nyilt homlokomon láthatni".

Ősrómai érzületét festik Phoenix cimü szomorujátékból fennmaradt következő versek:

„Sed virum virtute nova vivere animatum addecet
Fortiterque obnoxium vocare ad adversarios
Ea libertas est, qui pectus purum et firmum gestitat
Alias res obnoxiosae nocte in obscura latent.
(Gell. VII, 17.)

A bátor férfiuhoz illik, hatalmasan hatni a földön
És bátor lélekkel perbe idézni a bünöst;
Szabad a férfi, kinek keblében tiszta és szilárd sziv dobog.
Különben sötét éjben lappang a gonosz tett."

Ő nem vala ellensége a bornak azért és szólhatott róla Horatius (Epist. I, 19, 7.):

„Ennius ipse pater nunquam nisi potus ad arma
Prosiluit dicenda. „Ennius atyánk maga is csak mámorban fogott a csaták rajzához“.

Jóllehet öt a köszvény gyötré, azért még sem veszté el jó kedvét. Ez állapotáról ő maga enyelegve szól: „Nunquam poëtor, nisi podager (Prisc. VIII. p. 829). „Csak akkor költök, ha a köszvény bánt“. Késő koráig munkás volt, minek bizonysága, hogy saját vallomása szerint 67-ik évében fejezte be fömüvét az Annaleseket. Hetvenedik évében halt meg közvényben O. Marcius Philippus és Cn. Servilius Caepio idejében 584 (=170 K. e.) Mondják, hogy Rudiaeban, szülővárosában temettetett el, és hogy képét a Scipiók a capeni kapn melletti családi sírboltban őseik képei közé állittaták fel, mint a ki úgy is szellemével azok tetteit dicsőïté. (Cic. Brut. 20 de sen. 5; Liv. XXXVIII, 56. Val. Max VIII, 14.) Síremlékét a következő felirat diszíté:

„Adspicite, o cives, senis Enni imaginis formam
Hic vestrum panxit maxima facta patrum,
Nemo me lacrumis decoret, neque funera fletu
Faxit, Cur? Volito vivus per ora virum.
Szemetek polgárok csügjön ösz Ennius képén
Őseitek tetteit megörökíti dala.
Köny ne dicsőïtsen, sírom ne érje a gyászdisz
Mért? Örökön lebegek élve a nép ajakán“.

Ennius legkiválóbb képviselője a régiebb római irodalomnak. Már fiatal korában elsajátitá magának a görög miveltséget, mely akkor a görög gyarmatvárosok által alsó Italiában el vala terjedve és majd a római táborokban majd Rómában társalogván a legkitünöbb férfiakkal, alkalma volt a római nyelvszólással és Róma történetével megismerkedni.

Ennius volt az, ki a római szellemet görög formába öltözteté, és megszabá utját a római irodalomnak, melyet ez azontul követett. A saturnusi verset a hexameterrel cserélte fel; nagyobb gondot forditott a kifejezésre. A hexameter behozatala és alkalmazása nem járt csekély nehézséggel, a mennyiben a hexameter nem könnyen alkalmazkodott a latin nyelv hangsulyához, mint a trochaeusi vagy iambusi versmértékek, hanem a szóta-

gok mennyiségük szerinti mértékét igénylé, a minő a görög versekben uralkodik.

Ezen ujitások által a latin költészet közelebbi viszonyba lépett a göröggel. A nyelv maga nemesebb és hajlékonyabb lőn, az alak darabosságával együtt elenyészett a tartalom kezdetleges szaggatottsága is, és helyt engode nemesebb izlésnek. Nem csoda, hogy a rómaiak Enniust mint irodalmuk teremtőjét tisztelték. Varro a muzsák tanitványának nevezi és valamint a görögök előtt Homér, époly szent vala a rómaiak előtt Ennius. Erre céloznak Vitruvius szavai: „Itaque qui litterarum incunditatibus instructas habent mentes, non possunt non in suis pectoribus dedicatum habere sicuti deorum sic et Ennii poëtae simulacrum". (Kik lélokben érzik a tudományok gyönyörét, kell hogy kebleikben Ennius szentelt képét viseljék valamint az istenekét". (Vitr. IX, 3). Hasonlóan nyilatkozik Quintilian (X, 1, 88): „Ennium sicut sacros vetustate lucos adoremus, in quibus grandia et antiqua robora non tantam habent speciem, quam religionem". (Tiszteljük Enniust mint a régiség által megszentelt ligeteket, melyekben a hatalmas és régi tölgyfák nem annyira nagyszerüek, mint szentek.)

Ennius legnevezetesebb müve az Annales. Ezen mü nemzeties tartalmánál és uj alakjánál fogva felkölté a kortársak figyelmét és bámulatát. Az utókor pedig tisztelé benne a valódi római érzületnek emlékét, annyira, hogy még Vergil Aeneise sem vala képes kiszorítani. Erre céloznak Martialis szavaj (V, 10, 7.):

„Ennius est lectus salvo tibi, Roma, Marone".
(Olvastad Enniust Róma, bár létezo Máro).

Hadrian császár pedig többre becsülé Enniust Vergilnél (Spart. Hadr. 15.). Annalesei az iskolákban fejtegettettek, és a szinházakban az úgynevezett Ennianisták által nemcsak Rómában, hanem a tartományokban is felolvastattak. Még Gelliusnak volt alkalma Puteoliben ily Ennianistát hallani (Gell. XVIII, 5.). Q. Vargunteius volt a hagyomány szerint első, ki ily felolvasásokat nagyszámu hallgatók előtt rendezett (Suet. de illust. gramm. 2.). Így váltak Ennius Annalesei népkönyvvé, melyből a rómaiak régi hazai történelmüket tanulták ismerni és mint

Naevius hősköltemánye úgy Ennius Annalesei is kútforrásul szolgáltak, melyből a későbbi annalisták és történetirók adataikat meritették. Az Annales lényege nem állott egyébből mint chronologiai felsorolásából a történeti eseményeknek; csak a költői alak, a hitregének és a mondának közbeszövése, természeti tüneményék és helyek rajzai, a hasonlatok, a szereplő személyek szájába adott beszédek, miben leginkább Homért utánozta, tették azokat költeménynyé.

Maga Ennius osztá be azokat 18 könyvre.

Mommsen (Röm. Geschichte p. 935) kemény itéletet mond Ennius ezen müve fölött, midőn ezt irja: „Egészben véve az évkönyvek Enniusnak legelhibázottabb müve. A terv egy uj Iliast késziteni, önmagát itéli el. Ennius volt az, ki ezen költeményével epos és történelemből összealkotott szörnyképletet hozott be legelőször az irodalomba, mely abban azóta kisértetkép fölföltünik".

Dacára ezen kemény itéletnek kénytelen Mommsen, ki úgy látszik, nézeteiben és birálataiban túlszigorú, bevallani (u. ott.): „Azt azonban tagadni nem lehet, hogy e költeménynek eredménye volt".

Lássuk ezen évkönyvek tartalmát:

Ennius is a költők szokása szerint a múzsák segitségül hivásával kezdi müvét:

„Musae, quae pedibus magnum pulsatis Olympum
(Varro d. L. L. VII, 10);

Múzsák, kik lábaikkal tapossák a magas Olympust".

„Musae quas memorant Casmenas esse Latini;"

„Muzsák, kiket Casmenáknak hívnak a latinok".

Erre álmát mondja el: A Parnassuson találja magát. Lelke, mely Homérból előbb egy pávába, utóbb belé költözött át, készti őt a római hősök dicső tetteinek megéneklésére. Sejti, hogy költeményei elterjednek a népek közt:

„Latos per populus terrasque poëmata nostra Clara cluebunt." (Prob. p. 1401.)

„Költeményem dicsősége elterjed a népek és országok közt".

Az elbeszélés kezdetét képezi Trója pusztulása:

„Cum veter occubuit Priamus sub Marte Pelasgo“ (Prisc. III, p. 607.)

„Midőn az ősz Priamus kimult pelasg fegyver alatt“. — Aeneas elhagyja hazáját Anchisessel:

„Doctusque Anchisa Venus quem pulcherrima dium
Fata docet fari, divinum ut pectus haberet“ (Prob. in Verg. Ecl. VI, 31.)

„A bölcs Anchisessel, kit Venus, az istenek legszebbike jövendölésre tanita, hogy keble isteni legyen“; — és Itáliába érkezik:

„Est locus, Hesperiam quam mortales perhibebant
Quam prisci casci populi tenuere Latini“ (Macrob. Sat. VI, 1.)

„Van egy hely, melyet a halandók Hesperiának neveztek, melyet a hajdani ős latin népek lakták“.

Alba királya fogadja őt. A trójaiak és latinok egy néppé egyesülnek. Aeneas meghal; szelleme megjelenik Ilia leányának álmában és megjósolja jövendő sorsát. A leány elbeszéli álmát nénjének, Eurydicének.

„Excita cum tremulis anus attulit artubus lumen,
Talia tum memorat lacrimans, exterrita somno:
Eurydica prognata, pater quam noster amavit,
Vires vitaque corpus meum nunc deserit omne.
5. Nam me visus homo pulcher per amoena salicta
Et ripas raptare locosque novos: ita sola
Postilla, germana soror, errare videbar
Tardaque vestigare et quaerere te neque posse
Corde capessere: semita nulla pedem stabilibat.
10. Exin compellare pater me voce videtur
His verbis: „O gnata, tibi sunt ante ferendae
Aerumnae, post ex fluvio fortuna resistet“
Haec ecfatus pater, germana, repente recessit
Nec sese dedit in conspectum corde cupitus:
15. Quamquam multa manus ad coeli caerula templa
Tendebam lacrimans et blanda voce vocabam,
Vix aegro quum corde meo me somnus reliquit.“

„Midőn a felköltött aggnő mécset hozott remegő kézzel, e szavakat rebegé sirva felriasztva az álomképtől: Eurydice nénémj, kit atyánk szeretett; erő és élet elhagyja egész testemet. Mert úgy tetszett, mintha egy deli férfiu magával ragadna kies füzesen és partokon és ismeretlen virányon át: így tévelygék, testvér, egyedül és csak habozva követém a nyomot, keresvén téged, de nem szorithatálak szivemhez: az ösvényen nem haladtak biztosan lépteim.

Erre úgy rémlett, mintha hallanám atyám következő szavait; „Oh leányom, előbb sok baj érend téged, azután üdvöd a folyamból támad". Ezeket mondá atyám, oh nővér, és rögtön eltünt s vágyó szemem nem pillanthatá őt meg, bár sokszor emelém kezem az ég kékes boltozatához könyezve és nyájas szóval hivám, ép most ébredék fájdalmas szivvel."

(Cic. de divin. I, 20.)

A vesta-szüz Ilia titkon egybekél Marssal.

Ikergyermekei Amuliusnak az albaniai királynak parancsára a vadak prédájául tétetnek ki, azonban egy farkasnőstény által tápláltatnak, míg Faustulus, a pásztor, megleli őket; pásztorokkint nevelkednek föl. Egy civaj alkalmával a király pásztoraival Remus elfogatik és Amulius elé vezettetik. Faustulus föltárja Romulus előtt az ő és testvére eredetét; ez megszabadítja Remust és Amuliusnak tudtára adja kilétét. A testvérek azon a helyen, melyen kitéve volták, várost alapítanak.

„Curantes magna cum cura tum cupientes
Regni dant operam simul auspicio augurioque.
Hinc Remus auspiciis se devovet atque secundam
Solus avem servat. At Romulus pulcer in alto
5. Quaerit in Aventino, servat genus altivolantum.
Certabant urbem Romam Remoramne vocarent,
Omnibus cura viris uter esset induperator.
Exspectant veluti, consul quum mittere signum
Volt, omnes avidi spectant ad carceris oras,
10. Quam mox emittat pictis e faucibus currus:
Sic exspectabat populus atque ora tenebat
Rebus, utri magni victoria sit data regni.

Interea sol albus recessit in infera noctis.
Exin candida se radiis dedit icta foras lux.
15. Et simul ex alto longe pulcerrima praepes
Laeva volavit avis: simul aureus exoritur sol.
Cedunt de coelo ter quatuor corpora sancta
Avium, praepetibus sese pulcrisque locis dant.
Conspicit inde sibi data Romulus esse priora,
20. Auspicio regni stabilita scamna solumque."

„Gondteljes szivvel epedve az uralom után, Keresik a jeleket és madárjóslatot. Itt Remus a szent szemlére adja magát és egyedül kémleli az üdvhozó madarat; de az aventini magas dombon fürkész a dicső Romulus és kémkedik a magasan repülő madarak után. Ők ugyanis viszálykodának vajjon a várost a Romának vagy Remának nevezzék-e? A férfiak lelkét megszállá a gond, ki lenne közülök az úr.

Mint midőn a consul jelt adni készül és mindenki szeme kiváncsian a korlátra mereszti, mikor ereszti ki majd a tarkaszinü ajtókból a kocsikat! épúgy vára felszülten a nép a történendőket némán hallgatva, ki nyeri majd el győzedelmeskedve a nagy uralmat.

De mélyen merüle ezalatt a nap az éj sötétségébe és ismét felmerüle a sugarak visszaverődött halovány világa, a midőn szerencsét hirdetve balra a magasból elérepüle a legfényesebb madár; de midőn az arany nap kikelt, leszáll az égből háromszor négy szent darab madár és siet a kedvező szerencsés térhez. Innen látja Romulus, hogy neki elsőség adatik és a kedvező jel által uralmának széke és helye megerősíttetik."

(Cic. de divin. I. 48.)

Romulus épiti a várost a Palatinuson és árokkal keriti. Remus átugorja azt, mire őt Romulus megöli;

„Nec pol homo quisquam facet impune animatus
Hoc nisi tu; nam mi calido das sunguine poenas."

„Ezt Istenemre egy ember sem fogja tenni büntetlenül, a mit te tettél, mert te ezért meleg véreddel lakolsz."

(Macrob. VI. I.)

Most leirja, miként raboltattak el a sabini nők. A caecinaiak megkezdik a háborút, de legyőzetnek. Romulus templomot szentel Jupiter Feretrius tiszteletére. Szövetség vet véget a sabinokkali háborúnak, melynek nyomán Titus Tatius és a sabínok Rómába vétetnek föl. Romulus eltünése förgeteg alkalmával. A rómaiak siratják királyukat:

„Pectora dura tenet desiderium — simul inter
Sese sic memorant: O Romulo, Romulc dic,
Qualem te patriae custodem di genuerunt!
O pater, o genitor, o sanguen dis oriendum!
Tu produxisti nos intra luminis oras."

„A vad kebleket vágy szállja meg és igy szólnak egymáshoz: Oh Romulus, isteni Romulus, a hazának mily védőül nemzének téged az istenek; Oh atyánk, oh nemzőnk, oh i teni vérnek sarjadéka! Te vezettél bennünket a világosság országába".

(Cic. de rep. I., 41.)

„Romulus in coelo cum dis genitalibus aevum degit."
„Romulus ezentul a teremtő istenekkel éli napjait."

(Serv. in Aen. VI. 764.)

A költő fohásza Romulushoz és nejéhez Hersiliához, kik Quirinus és Hora név alatt isteni tisztelettel illettettek, képezé valószinüleg az I. könyv végét.

„[Teque] Quirine pater, veneror; Horamque Quirini;" — Dicső ég néked Quirinus atya és Horának, Quirinus nejének."

(Non. Hora.)

A második könyv kezdetét képezi Numa királylyá választatásának története és a harmadik könyvben berekesztetik a királyok történelme. — A negyedik könyvben foglaltatik a római történelemnek folytatása egészen a gallok elvonulásáig Rómából.

Az ötödik könyv főtartalmát képezék a samnitekkeli háborúk. Decius Mus hős halálára vonatkoztatják a tudósok a következő töredéket:

„Divi, hoc audite parumper,
Ut pro Romano populo prognariter armis
Certando prudens animam de corpore mitto.

Et tum, sicut equus, qui de praesepibus factus
Vincla suis magnis animis abrupit et inde
Fert sese campi per caerula laetaque prata
Celso pectore, saepe jubam quassat simul altam
Spiritus ex anima calida spumas agit albas.
(Macrob. VI. 3.)

Iniicit irritatus, tenet occasus, iuvat res."
(Fest.)

„Istenim hallgassatok meg rövid ideig mily öntudattal vagyok kész harcra kelve lelkemet testemből kilehelni a római népért. — És erre, mint a mén, mely az akolnál jól ápolva széttöri a féket szilaj kedvében és lefelé rohan a síkság zöldelő és kies virágain, magasan tartva mellét és rázva a lecsüngő sörényét liheg és tüzes leheletével a fehérlő tajtékot szórja: — Igy tör elő dühében, elesik, megmenti a hazát."

A hatodik könyvben a Pyrrhussali háborút ecseteli. A bevezetésben előkészíti az olvasót ezen harc nagyságára:

„Quis potis igentis oras evolvere belli?"
„Ki képes leirni az iszonyú háború szinhelyét?"
(Quinct. VI. 3. 86.)

Az istenek tanácsa együtt van. Csak nehezen engedi Jupiter, hogy Pyrrhus változó hadi szerencse után végre legyőzessék; mert

„Navus repertus homo, Graio patre, Graius homo, rex
(Fest.)

Nomine Burrus, uti memorant, e stirpe supremo"
(Non. stirps.)

„Létezett akkor derék görög férfiu, kinek atyja Graus Burrus névvel, a mint mondják Jupiter szülöttje."

Apollo kétértelmü felelete:

„Aio, te, Aeacida, Romanos vincere posse"
(Cic. de divin. II, 56.)

rábirja őt a rómaiakkali háborúra:

„Quam semper fuit stolidum genus Aeacidarum
Bellipotentes sunt magis quam sapientipotentes."

„Mint volt mindig ostoba az Aeacidák nemzetsége,
harcban hatalmasabb mint megfontolásban“.

A tarentumiak által segitségre hivatva, kiköt Pyrrhus Itáliában és legyőzi a rómaikat Heracleánál. Csata után megégetteti az elesett harcosok holt testeit. A fát a máglyához összehordják:

„Incedunt arbusta per alta, securibus caedunt,
Percellunt magnas quercus, exciditur ilex,
Fraxinus frangitur atque abies consternitur alta,
Pinus proceras pervertunt; omne sonabat
Arbustum fremitu silvai frondosai.“ (Marc. VI, 2.)

Sürü erdőkön hatolnak át, fejszékkel döntenek,
és leteritik földre a hatalmas tölgyet, dül a cser
esik a köris és lezuhan a hatalmas jegenye,
az óriás fenyőfát is ledöntik és a robajtól viszhangzik a
lombozatos erdőnek környéke“.

Ezen győzelem után szentel Pyrrhus következő feliratot a tarentumi Jupiter templomában:

„Qui antehac invicti fuerunt, pater optume Olympi
Hos et ego in pugna vici victusque sum ab isdem.“
(Oros. IV, 1.)

„Kik azelőtt győzhetetlenek valának, óh hatalmas ura az égnek, azokat legyőztem én is a harcban, s általuk legyőzettem én is.“

A rómaiak Fabricius Luscinus consult küldik Pyrrhushoz, hogy a foglyokat kiváltsa. A király következőleg válaszol:

„Nec mi aurum posco nec mi precium dederitis
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,
Ferro, non auro vitam cernamus utrique.
Vosne velit an me regnare hera quidve ferat Fors,
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono ducite doque volentibus cum magnis dis.“
(Cic. off. I. 12, 38.)

„Tőletek nem kell nekem arany sem haszontalan váltság, mert nem silány nyereség a harcnak czélja; harcban fegyverrel, ne pedig aranynyal döntsük el életünk sorsát. Vitézséggel tün-

tessük ki, vajjon a hatalmas sors azt akarja, hogy én vagy ti bírjátok az uralmat. De halljad még ezon szó: Kiket a bátor harcban a hadi szerencse megkimélt, biztos lehetsz, hogy éltüket megkimélve szabadságukat is visszaadom nekik. Vedd azokat ajándékul és adományul az istenek akaratja szerint".

Pyrrhus erre Cineast küldi Romában, hogy békeajánlatokat tegyen. A tanács hajlandó volt erre, de Appius Claudius ellenzi azt mondván:

„Quo vobis mentes, rectae quae stare solebant
Autehac, dementes sese flexere viai?"

„Hová lett eszetek, mely eddig ép és helyes vala, mily utra tért esztelonségében?"

(Cic. de sen. 6, 16.)

Appius győzedelmeskedik és a háborúnak folytatása elhatároztatik:

„Orator sine pace redit regique refert rem."

(Varro d. C. L. VII.)

„Béke nélkül tér vissza a szónok s közli a királylyal a dolgot".

Manius Curius Deutatus consul idejében:

„Quem nemo ferro potuit superare nec auro".

(Cic. de rep. III, 3, 6.)

„Kit sem aranynyal sem vassal soha le nem győzhete senki."

A háború Beneventum mellett vivott döntő ütközettel fejeztetik be.

„Ast animo superant atque aspera prima volucra
belli despernunt".

(Schol. Veron. in Verg. Aen. V, 473)

„De győzelmet arat bátor lelkük nem is gondol a kemény sebekkel minapi csatákból".

A hetedik könyben leirja az első pún háborút.

A nyolcadik és kilencedik könyvnek tárgya a második pún háború. A háborúnak okait említtetnek és:

„Postquam discordia taetra
Belli ferratos postes postasque refregit"

(Hor. Sat. I, 4, 60; Serv. in Verg. Aen. VII, 622.)

„És miután a gyászos viszály a háború vas ragaszait és kapuit feltörte“ —

maguk a harcok vették kezdetőket.

Itt eseteli Ennius Propertius tanusága szerint (III, 2.):

„Victricesque moras Fabii pugnamque sinistram
Hannibalemque Lares Romana sede fugantes“ —

„Fabius győzedelmeskedő késedelmezését, a Cannae melletti vereséget, mint hallgatták meg az Istenek a kegyeletes imát, miként üzték el a rómaiak házi istenei Hannibált a rómaiak tüzhelyéről“.

Ezen könyvben dicsöítette Ennius, mint Cicero mondja (pro Arch. 9.) Fabius Cunctatort, kiről mondja:

„Unus homo nobis cunctando restituit rem:
Noenum rumores ponebat ante salutem.
Ergo postque magisque viri nunc gloria claret“
(Cic. de off. I, 24.)

„Egyedül egy férfi állitá vissza országunkat kesédelmezése által, nem ügyelt a nép haszontalan mende mondájára, kedvesebb levén előtte a haza üdve; azért is tündöklik a férfiu dicsősége minél tovább annál dicsőbben“; — továbbá Marcellust és mindenek fölött Scipiot.

A 10-ik könyvben elbeszéli a költő a macedoniai háború történetét, melyet a római nép Philippus ellen viselt. E háború leirásánál ismét segitségül hívja fel a múzsákat:

„Insece Musa, manu Romanorum induperator
Quod quisque in bello gessit cum rege Philippo.“
(Gell. XVIII, 9.)

„Múzsa! a római hősök tetteit beszéld el, melyeket kiki harcban Fülöp királylyal véghez vitt.“

A könyv végét képezi a Cynocephalaenél vivott csata.

A 11-ik és 12-ik könyvnek tartalma: a békekötés Fülöppel, az isthmiai játékok ünnepélyének leirása; ez alkalommal hirdettetett ki a függetlenség és szabadság a görögöknek. A gallok és ligurok elleni harcok. Cato tevékenysége Rómában és győzelmei a hispánok fölött.

A 13-ik könyvben elő vannak adva az Antiochus elleni ázsiai hadjáratnak okai és az ehhez való előkészületek. A 14-ik

könyv magának ezon háborúnak leirását foglalja magában. Némely töredékot a myonnesusi tengeri ütközetre vonatkoztatnak a tudósok. Aemilius Regillus, a fővezér vezeti a hajóhadat

„Verrunt extemplo placidum mare marmore flavo
Caeruleum spumat sale conferta rate pulsum.
(Gell. II, 26.)
Labitur uncta carina: volat super impetus undas."
(Macr. Sat. VI. 1.)

„Sárgás tenger színét nyugton hasítja a gálya,
Felbugyog a kéklő tenger hajók összetolulván
Száll vizmosta hajó s repül a felvert habok árján".

Az ellenséges hajóhad is megjelenik:

„Cum procul adspiciunt hostes accedere ventis
Navibus velivolis". (Macr. Sat. VI, 5.)

„Távolról a midőn látták közeledni az ellent
Széltől duzzasztotta vitorlás fürge hajókon".

A csata kezdődik, és a csatazajtól:

„Litora lata sonant" (Prisc. X, 863.)

„Messze viszhangzik a part"

A könyv végét képezi a döntő csatának leirása Magnesiánál, mely egyszersmind a háborúnak véget vett. A római fővezér így buzditja katonáit a csatára:

„Nunc est ille dies, cum gloria maxuma sese
nobis ostendat, sive vivimus, sive morimur".
(Prisc. X. p. 880.)

Ime a nap, mely reánk a dicsőség nagyszerű fényét árasztja élve vagy halva."

A seregek egymás ellen vonulnak:

„Horrescit telis exercitus asper utrimque"
(Macr. VI, 4.)

„Hemzseg fegyverben nagy bősz sereg állva itt szemben."

A rómaiak győzedelmeskednek és Antiochus siratja vesztett hatalmát:

„Infit: O cives, quae me fortuna ferocem
Contudit, indigno bello confecit acerbo."
(Prisc. X. p. 891.)

„Igy kezdé : Mily sors polgárim semmisítd meg
A dölyföst s keserü harcban megtörte erömet.“

A 15-ik könyvben, mely M. Fulvius Nobiliornak volt ajánlva, értekezik a költő az Aetoliában végbevitt hadi tettekről. Fulvius legyőzé az aetolokat több csatában, melyekben maga a költő is részt vett, (Cic. Brut. 20.) míg végre őket Ambraciában körülzárván megadásra kényszeríti. Az Ambracia körüli csatára vonatkozik ezen töredék :

„Occumbunt multi letum ferroque lapique
Aut intra muros aut extra praecipe casu.“
(Prisc. VI. p. 725.)

„Számosan rogynak le halva vas és kő által elejtve
Kőfalon kivül és belül vészteljes csapástól,“

A 16-ik könyben dicsőiti a költő barátját T. Caecilius Dentert és annak fivérét (Plin. hist. not. VII. 101.) Továbbá említi a rómaiak tetteit a ligurok és celtiberek ellen.

A 17-ik könyvben folytatólag irja le a celtiberek elleni harcot M. Fulvius Flaccus alatt. Ezt követi M. Lepidusnak dicsőitése, ki tagtársával M. Fulviussal, kinek legelkeseredottebb ellensége vala a táborban, azon a napon, melyen censorrá megválasztatott, ismét kibékült, hogy a mint mondá, a censori hivatal tisztjét egyetértésben teljesithessék.. (Cic. de prov. cons. 9.) A celtiberek elleni csatának képét adják ezon versek :

„It eques et plausu cava concutit ūngula terram
(Macr. VI. 1.)

Concurrunt, veluti venti cum spiritus austri
Imbricitor aquiloque suo cum flamine contra
Indu mari magno fluctus extollere certant.“
(Macr. VI. 2.)

„A lovasság üget s a paták dobogásától megrendül a föld ; égbe emelkedik a mindenünnen felhangzó zaj. Összecsapnak, mint midön az esőthozó déli szellő lengése az éjszaki szél rohamos fuvalmával találkozik, a nyilt tengeren a habokat vetekedve fölkorbácsolván.

A 18-ik konyvvel, melyben a költő az istriaiak elleni hadjáratot irja le, berekesztetik a római történelem. A római tábort

Coelius katonai tribun hősiesen védelmezé, mely közbeszőtt elbeszélés még részben fennmaradt:

„Undique conveniunt velut imber tela tribuno
Configunt parmam, tinnit hastilibus umbo,
Aerato sonitu galeae, sed nec pote quisquam
Undique nitendo corpus discerpere ferro.
Semper obundantes hastas frangitque quatitque
Totum sudor habet corpus multumque laborat
Nec respirandi fit copia, praepete ferro
Histri tela manu iacientes sollicitabant."

„Mintegy záporeső körülzugja a nyil sokasága a tribunt; átlyukgatva megcsendül lövedéktől a domború paizs és az érccel fedett sisak. De bármennyire igyekszenek, senki sem képes megsebzeni testét vassal. Szüntelen tördesi és rázza le magáról a számtalan dárdát.

Izzadság lepi el testét, hatalmas munkában üdülésre nincs ideje, mert gyors vassal és kézből hajított nyillakkal zaklatják az istriaiak".

Hőskölteménye végén magáról szól Ennius, hogy Messapiában Rudiaeban született és Fulvius által a római polgárjoggal ajándékoztatott meg:

„Nos sumus Romani qui fuimus ante Rudini".
(Cic. de orat. III. 42.)

„Római vagyok, ki azelőtt Rudiaei valék," továbbá, hogy 67 éves korában készítette ezen költeményét; jelenleg pedig bágyadtnak érzi magát és nyugalom után kivánkozik:

„Sicut fortis equus, spatio qui saepe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit."
(Cic. de sen. 5, 14.)

„Mint a tüzes mén, mely gyakran a döntő versenyben nyeré az olympiai jutalmat, most pihen: az aggkor rabja".

Bartal A.

Közlemények a görög dalköltészet történetéből.

Terpander, Alcman, Stesichorus.

II. Terpander és kora.

Az első melicai költő, kinek neve s működése legalább némi részben, történeti adatok által biztositva van: Terpander. A carnea ünnepén, melylyel a 26-ik ol. óta dalversenyek voltak egybekötve, ő nyerte az első győzelmet, s működése, mely mint látni fogjuk, leginkább a zenére terjedt ki, és hire a lacedaemoniak közt ez eseménynyel kezdődik. [67]) Születéshelye bizonytalan; legvalószinübb, hogy Antissa lesbosi városból származik, [68]) hol a monda szerint a dalnok Orpheus feje volt eltemetve, s hol régi időktől fogva nagy tiszteletben állott a költészet és dal. Innen vándorolt át Görögországba, hogy azt hazája zenészeti termékeivel megismertesse; négyszer győzött a pythoi versenyekben, [69]) s állandóan megtelepedvén Spartában, oly hirre vergődött művészete és tekintélye, hogy egy lázongás alkalmával neki sikerült a békét a polgárok közt helyreállitani, [70]) ujitásai és találmányai pedig a zene terén korszakot

---

[67]) Iskolája a lesbosi Periclitusig szakadatlanul fentartotta hirét. V. öt Plutarch de musica c. 6.

[68]) Svidas Τερπ. irja: „Τέρπανδρος Ἀρναῖος ἢ Λέσβιος ἀπ' Ἀντίσσης ἢ Κυμαῖος, οἱ δὲ καὶ ἀπόγονον Ἡσιόδου ἀνέγραψαν, οἱ δ' Ὁμήρου, Βοίου λέγοντες αὐτὸν τοῦ Φωκέως τοῦ Εὐρυφῶντος τοῦ Ὁμήρου." E mesés származtatás kétségkivül nagy hirének következése.

[69]) Plut. de mus. c. 4. Azon körülmény, hogy a 47. ol. előtt, tehát Terpander idejében, nem mint ez után, minden negyedik, hanem csak minden nyolcadik évben tartattak versenyek, nem ingatja meg ez adat hitelességét. V. ö. Müller Dorier II, 320 k. l.

[70]) Plut. de mus. 42. a tekintélyről emlékezvén, melyet a γενναῖα μουσική élvez rendezett polgárzatokban, igy folytatja: „Τέρπανδρον δ' ἂν τις παραλάβοι, τὸν τὴν γενομένην ποτὲ παρὰ Λακεδαιμονίοις στάσιν καταλύσαντα·"

alkottak. Müködése idejére vonatkozólag már a legrégibb irodalomtörténészek, Heraclides, Glaucus, Aristoxenus, kiknek müveiből hoz kivonatokat Plutarch „Περὶ μουσικῆς“ a zene történetére fontos értekezésében, [71]) ellentmondó adatokat közölnek, s főleg a régi költők és müvészek időbeli sorrendjében mutatnak eltéréseket, nem is emlitve azon általánosan elfogadott szokást, hogy az egyes hangszerek és játékok eredetét istenekre vagy mondai személyekre vitték vissza, mert ebben az ünnepi krónikák — ἀναγραφαί — példáját követték, melyeknek alapitói, hogy az ünnepek nagy fontosságát s régi hirét emeljék, a rendes feljegyzést megelőző korra nézve nagyhirü, meséskoru dalnokok neveivel kezdik meg a jegyzéket, mint p. a sicyoni krónika Amphion, Linos, Pieros, Philammonnal. [72]) Ebből önkényt következik, hogy a mennyiben a régi irók tudósitásai a krónikák történeti idejében feljegyzett adatokból meritvék, hitelt érdemelnek, s igy nem fogunk tévedni, ha Terpander működését a fentidézett adatok, s a Marmor Parium jegyzése nyomán, mely szerint a 33. ol. 3-dik évében lépett fel uj zeneelméletével, irott hangjegyekkel stb., — a 25. és 35. ol. közti időbe helyezzük. [73]) Hogy Archilochusnál korábban élt, azt Glaucusnak „Περὶ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν τε καὶ μουσικῶν“ müve nyomán Plutarch állitja, [74]) hogy annak egészen uj rhythmicai találmánya és iránya nem, vagy csak kevéssé folyt be Terpender müvészetére, az azt bizonyitja, hogy vagy nem ismerte, vagy nem találta egészben saját irányával összeférőnek s ennek folytán mellőzte.

Terpander rendszere a héthúrú κίθαρις-on, a heptachordon alapult. A legrégibb görög zenében csak a tetrachord volt is-

---

[71]) Westphal R. érdemes kiadásában „Plutarch über die Musik. 1866.“ kimutatja helyenkint a forrásokat, melyekből P. müvecskéjét meritette, ugy hogy a 44 fejezet közül (Wittenbach felosztása) csak 14 származik magától Plutarchtól, a többi, és pedig épen azok, melyek legtöbb adatot tartalmaznak a régi zenére vonatkozólag, régibb müvekből vannak, legtöbbnyire szó szerint átvéve. L. az id. munka 19. k. ll.

[72]) Plut. de mus. c. 3.

[73]) L. F. Hermann Ant. Lacon. p. 72 s a 20. olympias elé teszi.

[74]) De mus. 4.

meretes, [75]) melyet maga Terpander is használt még p. a *νόμος τετραοίδιος*-ban; [76]) de ő már lelt heptachordot is, s ha ennek föltalálása neki tulajdonittatik, [77]) ez csak azon változtatásra vonatkozik, melyet ő eszközölt. Képzeljük az egész nyolcadot, a hangok szokott nevezeteivel együtt ilyformán:

e	f	g	a	h	c	d	e
ὑπάτη	παρυπάτη	λιχανός	μέση	παράμεσος	τρίτη	παρανήτη	νήτη

akkor a négy első hang a régi tetrachordot képviseli, az egész sor a későbbi octachordot, mely tehát csak két tetrachord öszszeillesztéséből alakult. Aristoteles világosan mondja, hogy létezett egy heptachord régenten (erre illik az *a* megnevezése *μέση*-nek), melyből Terpander a *c*-t kiküszöbölte, a magas *e*-t illesztvén hozzá. [78]) Az általa föltalált heptahord, mely később általánosan elfogadtatott, egy nyolcadra terjedt, melyből a *τρίτη* hiányzott, tehát *διὰ πασῶν* vagy egy egész nyolczadfogás kiterjedését nyerte, melyben a két szélső hang oly viszonyban állott egymáshoz, mint egy a kettőhöz, mi ezentul alaphangegye-

---

[75]) Boeth. I, 20; Macrob. Sat. I, 19.

[76]) Pollux 4, 66; Plut. de mus. 4.

[77]) Svidas Τερπ. irja: „Πρῶτος ζ' χορδῶν ἐποίησε τὴν λύραν." Strabo XIII, 618: „Τέρπανδρον δὲ τῆς μουσικῆς τεχνίτην γεγονέναι φασὶν.... τὸν πρῶτον ἀντὶ τῆς τετραχόρδου λύρας ἑπταχόρδῳ χρησάμενον"

[78]) Aristot. Probl. 19, 32: „ἑπτὰ ἦσαν αἱ χορδαὶ τὸ ἀρχαῖον εἶτ' ἐξελὼν τὴν τρίτην Τέρπανδρος τὴν νήτην παρέθηκε" V. ö. Arist. Prob. 19, 7 és az egész tárgyról: Rossbach u. Westphal Metrik der Griechen 2. Aufl. I köt. 294 k. ll., ki Nicom. Mus. p. 14 nyomán azt állitja, hogy még egy heptachord volt használatban Terpander előtt; a két heptachord szerinte e hangokból állott:

I hept:	e	f	g	a	h	c	d
II hept:	e	f	g	a	b	c	d
	ὑπάτη	παρυπάτη	λιχανός	μέση	τρίτη	παρανήτη	νήτη

zésnek ismertetett el, [79]) az egyes hangközök és fogások szabályoztattak és megállapittattak, egy szóval a zeneelőadás a heptachordra alapitva, művészi rendszeresitést nyert, a nélkül azonban, hogy a régi görög zenét jellemző komoly mél'óság legkisebb csorbát is szenvedett volna, söt épen ez az, mi a későbbiek előtt mindig magasztalás és utánzásra serkentés tárgya volt. [80]) Mindaz, mit Plutarch régi források alapján Terpander találmányaként sorol föl, a zenére vonatkozik: „*Οἱ γὰρ ἱστορήσαντες τὰ τοιαῦτα Τερπάνδρῳ μὲν τήν τε δώριον νήτην προςετίθεσαν οὐ χρησαμένων αὐτῇ τῶν ἔμπροσθεν κατὰ τὸ μέλος, καὶ τὸν μιξολύδιον δὲ τόνον ὅλον προςεξευρῆσθαι λέγεται, καὶ τὸν τῆς ὀρθίου μελῳδίας τρόπον τὸν κατὰ τοὺς ὀρθίους, πρός (τε) τῷ ὀρθίῳ (καὶ τὸν) σημαντὸν τροχαῖον. ἔτι δέ, καθάπερ Πίνδαρός φησι, καὶ τῶν σκολιῶν μελῶν Τέρπανδρος εὑρετὴς ἦν.*“ [81])

Még fontosabbá vált a zenére nézve Terpander működése az által, hogy a zenészet terén tett vivmányokat állandósitotta, ő levén a hangjegyzés föltalálója. [82]) Hangjegyei azonban később, Pythogaras idejében másokkal cseréltettek fel, valamint egész rendszere is; az, a melyről hézagos tudomásunk van, Aristoxenustól származik.

Terpander tevékenysége természet szerint oda irányult, hogy rendszerét a görög zenére alkalmazza, ezt a szerint alkossa vagy átidomitsa. Forrásaink azt mondják, hogy a citharához irt *νόμος*-okat, [83]) vagy hogy azoknak nevet adott és meghatározott alakot, mely azontul változatlanul megmaradt.

---

[79]) L. bövebben Müller-Donaldson Görög irodalomtörténet Récsy ford. I köt. 175 k. ll.

[80]) L. Plut. de mus. c. 32. 37. 42.

[81]) Plut. de mus. c. 28. „Azok ugyanis, kik e tárgyakról irtak, Terpandernek tulajdoniták a dór νήτη feltalálását, melyet előtte nem használtak a dallamhoz; beszélik továbbá, hogy az egész myxolyd hangnemet ő találta föl, valamint az orthiosdallam azon faját, mely orthiosokból áll, s az orthioshoz hasonlólag a trochaeus semantust is. Terpander azon fölül, mint Pindar mondja, a skolion-dalok föltalálója volt.“ A myxolyd hangnem föltalását (Plut. c. 16.) Sapphonak is tulajdonították.

[82]) Plut. de mus. 3. Clem. Alexandr. Strom. I. 369. Photius p. 523.

[83]) Svidas Τέρπ. „νόμους λυρικοὺς πρῶτος ἔγραψεν·“ Photius p. 302, 16, Clemens Alex. id. h.: „τοὺς Λακεδαιμονίων νόμους ἐμελοποίησε.“

Pollux nyolc *νόμος*-t sorol föl, a többi forrás csak hetet, de egyet különböző névvel, ugy hogy Pollux, ugy látszik, egy sorba egyesitette őket; szerinte kettőt népek szerint nevezett el: *Αἰόλιος* és *Βοιώτιος*-, kettőt a rhythmus után: *Ὄρθιος* és *Τροχαῖος*-, kettőt a hangnem szerint: *Ὀξὺς*-[84]) és *Τετραοίδιος*-, végre kettőt saját és tanitványa neve után: *Τερπάνδρειος*- és *Καπίων*-nak.[85]) Hogy azonban e *νόμος*-oknak nem maga Terpander szerzője legalább nem mindnek, az kitűnik nehánynak elnevezéséből, mert ‚boeot‘ és ‚aeol‘ alig enged más értelmezést, mint hogy a dallamok Boeotiában vagy az aeoloknál, talán Lesbosban voltak honosak; de bizonyitják forrásaink is, melyek szerint némelyek állitólag a delphii Philammontól, kiről alkalmilag emlékeztünk, származtak.[86]) Fölebb emlitettük már, hogy ily *νόμος*-ok Göröghon különböző vidékein divtak, ezeknek zenei alakját állapitotta meg Terpander, maga is szerzett, ezeket dallammal látta el és versenyeknél énekelte, és pedig bevezetésül egy nagyobb dalhoz vagy szavalathoz,[87]) ugy hogy a prooemiumoktól, melyek szerzőjekint szinte emlittetik, aligha különböztek; ezek ugy mint amazok fohászt, segélyhivást, vagy egyszerü megszólitást tartalmaznak valamely istenséghez, s a töredék, mely egy ilynemü dalból reánk maradt, majd egy *προοίμιον* majd egy *κιθαρῳδικὸς νόμος* kezdetének neveztetik.[88])

[84]) Ez ὄρθιος-nok is neveztetik.

[85]) Pollux IV, 65; v. ö. Plut. de mus. c. 4; Photius id. h. és Svidas v. νόμος és ὄρθιος νόμος. — H. ö. Bode Geschichte der hellenischen Dichtkunst II k. 198 k. ll.

[86]) Svidas Τέρπ: νόμους λυρικοὺς πρῶτος ἔγραψεν, εἰ καὶ τινες Φιλάμμωνα θέλουσι γεγραφέναι.“ és Plut de mus. c. 5: „Τινὰς δὲ τῶν νόμων τῶν κιθαρωδικῶν τῶν ὑπὸ Τερπάνδρου πεποιημένων Φιλάμμωνά φασι τὸν ἀρχαῖον τὸν Δελφὸν συστήσασθαι.“

[87]) Plut. Mus. 3. A helyre alább visszatérünk.

[88]) Bergk Poetae lyr. Gr. III p. 813. n. 2. Schol Aristoph. Nub. 595: „Τὸ δὲ ἀμφί μοι αὖτε ἐκ τῶν Τερπάνδρου προοιμίων· καὶ γὰρ ἐκεῖνος οὕτως ἤρξατο· ἀμφί μοι αὖτις ἄνακτα, καὶ τὸ προοιμιάζεσθαι δὲ ἀμφιανακτίζειν ἔλεγον“ — prooemiumnak nevezi; Hesychius pedig v. „ἀμφὶ ἄνακτα· ἀρχὴ κιθαρῳδικοῦ νόμου“ — νόμος-nak, hasonlóan Svidas, ki hoszszabb töredéket őrzött meg, s arról is értesit, hogy ez az ugy nevezett νόμος Ὄρθιος-nak kezdete volt: v. „ἀμφιανακτίζειν· ᾄδειν τὸν Τερπάνδρου νόμον, τὸν καλούμενον Ὄρθιον, οὗ τὸ προοίμιον ταύτην τὴν ἀρχὴν εἶχεν· Ἀμφί μοι αὖτον ἄναχθ᾽ ἑκατηβόλον ᾀδέτω φρήν.“

A versalak nem tért el az eposban divó hősmérettől, mit Plutarch egyenesen állit, Timotheust hozván fel bizonyságul s hozzá tevén, hogy dithyrambusi kifejezést és eposi mértéket egyesitett, hogy ne lássék a régi zenei szabályokat megtörni. [89]) Az emlitett tö edék is e mértéket mutatja:

Ἀμφί μοι αὖτε ἄναχθ' ἑκαταβόλον ᾀδέτω [ἁ] φρήν. [90])

A νόμος-ok szerkezete különben már a müvészi tökély magas fokát mutatja, ha azok, mint Pollux irja, [91]) Terpander fölosztása szerint hét részből állottak, s ha e fölosztást még Pindár is némely győzelmi dalaiban követte; [92]) nagyobb zenemüvek voltak azok, melyeknek szakaszain keresztül egy egységes eszme vonult keresztül, mely a kezdetben megjelöltetett, a végben teljesen befejeztetett. A Terpandernek tulajdonitott versek:

Σοὶ δ' ἡμεῖς τετράγηρυν ἀποστέρξαντες ἀοιδὰν
ἑπτατόνῳ φόρμιγγι νέους κελαδήσομεν ὕμνους·

melyek Strabo [93]) és ujabbak szerint hangszertalálmányára vo-

[89]) Plut. de mus. c. 4: „ὅτι δὲ οἱ κιθαρῳδικοὶ νόμοι οἱ πάλαι ἐξ ἐπῶν συνίσταντο, Τιμόθεος ἐδήλωσε.“ κτλ.

[90]) ἁ botoldásával φρήν előtt Hermann szerint; a névelő könyen kieshetett a főnév előtt, mint még két helyen van, megrontva az olvasás. L. 88. jegyz. Bergk id. h. tetram. dact. és jamb. penthemimeresre osztja ilyformán:

Ἀμφί μοι αὖτε ἄναχθ' ἑκαταβόλον
ἀειδέτω φρήν.

Az Ὄρθιος és Τροχαῖος elnevezések e szerint valószinüleg nem a versmértékre, hanem zenei vagy egyéb sajátságra vonatkoznak.

[91]) Pollux IV, 66: „μέρη δὲ τοῦ κιθαρῳδικοῦ νόμου, Τερπάνδρου κατανείμαντος ἑπτά· ἀρχά (vagy ἔπαρχα). μέταρχα, κατατροπά, μετακατατροπά, ὀμφαλός, σφραγίς· Bergk olvasása szerint, csakhogy még ἐξόδιον egészitendő ki. V. ö. Bergk P, L. G. III p, 815. Leutsch a Philologusban XXIX, 273, 318 és 549 ll. Más rendet állapít meg Westphal Gesch. d. alt. und mittl. Musik I, 77 l., alig helyesen. — Az itt elősorolt részek közt az ἔπαρχα és μέταρχα, a κατατροπά és μετακατατροπά, végre σφραγίς és ἐξόδιον összetartoznak, s valószinü Bergk azon sejtése, hogy Terpanderig a νόμος négy részből: ἀρχά, κατατροπά, ὀμφαλός és σφραγίς-ból állott.

[92]) P. a VI phyth. o.

[93]) Strabo XIII, 618; l. az idézetet 77-ik jegyzetben, melyhez

natkoznak, ép oly joggal jelölhetik az uj fölosztást, melyet dalaira nézve (*νέους ὕμνους*) megállapitott.

Hatméretü dactylusokban van irva egy másik töredék, melyet Plutarch tartott fön, [94]) s mely talán a lacedaemoniak villongását megszüntető dalból való:

> *Ἔνθ' αἰχμά τε νέων θάλλει καὶ μῶσα λίγεια*
> *καὶ δίκη εὐρυάγυια, καλῶν ἐπιτάρροθος ἔργων·* [95])

Prooemiumokat, melyek, mint láttuk, az utóbbi időben fölcseréltettettek a nomosokkal, úgy látszik, minden nyilvános ünnepély alkalmával, melylyel dalelőadás volt összekötve énekeltek. [96]). Plutarch azt mondja, hogy eleget tevén az isten iránt tartozó kötelességöknek, azonnal áttértek Homér vagy mások költeményeire. „Kitetszik ez Terpander prooemiumaiból.“ [97]) Az isten iránt tartozó kötelesség teljesitése — *ἀφοσιοῦσθαι* — [98]) nem állott egyébből, mint épen a fohász vagy könyörgés, egy szóval a prooemium előadásából.

---

még járulnak e szavak: „*καθάπερ καὶ ἐν τοῖς ἀναφερομένοις ἔπεσιν εἰς αὐτὸν λέγεται· Σοὶ δ' κτλ.*“ Az értelem a szerint különbözik, a mint ‚*τετράγηρυς ἀοιδά*‘ alatt ‚négyszakú‘ azaz négy részből álló, vagy ‚négyhangu‘ azaz négyhúrú citharán előadott dalt értünk.

[94]) Plut. Lyc. 21: „*ὁ μὲν γὰρ* (t. *Τέρπανδρος*) *οὕτως πεποίηκε περὶ τῶν Λακεδαιμονίων· Ἔνθ' κτλ.*“ Arrian az egész töredéket közli: Tact. 44, 3.

[95]) „Itt az ifjak harci bátorsága és a csengő múzsa honol és igazság a széles utcákban, hős tettekre serkentő. V. ö. Bergk Pindari carmina 250 fr. a jegyzetet.

[96]) Ilyenre lehet gondolnunk Joh. Lydus de mens. 72 szavainál: „*Τέρπανδρός γε μὴν ὁ Λέσβιος Νύσσαν λέγει τετιθηνηκέναι τὸν Διόνυσον, τὸν ὑπό τινων Σαβάζιον ὀνομαζόμενον, ἐκ Διὸς καὶ Περσεφόνης γενόμενον, εἶτα ὑπὸ τῶν Τιτάνων σπαραχθέντα·*“ Az alkalom talán egy Dionysos tiszteletére tartott ünnep volt.

[97]) Plut. de mus. 6: „*τὰ γὰρ πρὸς τοὺς θεοὺς ἀφοσιωσάμενοι ἐξέβαινον εὐθὺς ἐπί τε τὴν Ὁμήρου καὶ τῶν ἄλλων ποίησιν. δῆλον δὲ τοῦτ' ἐστι διὰ τῶν Τερπάνδρου προοιμίων.*“

[98]) E szót természetesen nem szabad úgy fordítanunk, mint azt Westphal Plut. 38 ol. tevé: „Nachdem sie den Göttern ein Opfer gebracht.“ Általánosabb jelentményben, melyben mi veszszük, előfordul Plut. mor. p. 1133 C, de Herodotnál is: *ἀφοσιοῦσθαι τῷ θεῷ* I. 199 s m. h.

„Ezután azonnal áttértek Homér vagy mások költeményeire;" ezt mondja Plutarch. (id. h.) Ebből kitetszik, hogy Terpander korában a homéri költeményeknek rhapsódok általi előadása már divott, sőt ő az előadás módját is megváltoztatta. Plutarch ide vonatkozó szavai ezek: „καὶ γὰρ τὸν Τέρπανδρον ἔφη κιθαρῳδικῶν ποιητὴν ὄντα νόμων κατὰ νόμον ἕκαστον τοῖς ἔπεσι τοῖς ἑαυτοῦ καὶ τοῖς Ὁμήρου μέλη περιτιθέντα ᾄδειν ἐν τοῖς ἀγῶσιν." [99]) azaz Terpandor az epos előadását azaz szavalását, melyet eddig csak zenei bevezetés előzött meg, — ἀναβολή — [100]) s legfölebb egyes akkordok kisértek, összhangzatban az azt megelőző nomosszal — κατὰ νόμον ἕκαστον — dallammal látta el, énekelte és mindvégig zenével kisérte, vagyis az epos előadását melikaivá tette. Ily módon adta elő Homér eposait és saját hősmértü versekben irt költeményeit, ő egyesítette a zenészt és költészt egy személyben, ő füzte egybe s tette egymástól függővé Pláto szavaival élve [101]) a szót, rhythmust és harmoniát, — a lyrai költeményekben amaz elemekhez a testmozgás, a tánc is járulván: — joggal neveztetik a μέλος teremtőjének.

Csak a versmérték tekintetében nem tért el az eddig divó alakoktól. Birunk azonban két töredéket, melynek méreteit ujabk vizsgálók többféleképen magyarázzák és nevezik. Az egyik egy Zeushoz irt hymnus kezdete, melyet Clemensnél igy olvasunk: [102])

Ζεῦ πάντων ἀρχά, πάντων ἁγήτωρ,
Ζεῦ, σοὶ πέμπω ταύταν ὕμνων ἀρχάν. [103])

---

[99]) Plut. de mus. c. 3. — Hasonlóan Clemens Alex. Strom. 1 p. 308 l.

[100]) Pindar I Pyth. o. 7 v; Aristoph. Béke 830. V. ö. Bode Gesch. d. hell. Dichtk. II, 177 k. ll.

[101]) Plato Resp. 3 p. 398 D.

[102]) Clem. Alex. Strom. VI, 784: „ἡ τοίνυν ἁρμονία τοῦ βαρβάρου ψαλτηρίου τὸ σεμνὸν ἐμφαίνουσα τοῦ μέλους ἀρχαιοτάτη τυγχάνουσα ὑπόδειγμα Τερπάνδρῳ μάλιστα γίνεται πρὸς ἁρμονίαν τὴν Δώριον ὑμνοῦντι τὸν Δία ὧδέ πως· Ζεῦ κτλ." Hasonlóan Arsen. 261 és Apostol. III, 29, c. V. ö. Bergk Poet. Lyr. Gr. III, 813.

[103]) „Zeus, mindennek kezdete, mindennek kormányzója, Zeus, hozzád fohászkodom énekem kezdetén!"

Plutarch irja,[104]) hogy Olympus az Athenéhez szóló nomos kezdetén a paeon epibatust használta, hogy továbbá[105]) ugyanő, Terpander és Archilochus paeon epibatusszal ugyan éltek, de a krétai versmértéket (nemcsak magát a creticust, hanem annak különbféle változatait is, melyek öt időegységgel — *χρόνος πρῶτος* — birtak) még nem ismerték, ezt az ifjabb Olympus és Thaletas hozták be. Ebből következik, hogy a paeon epibatus (— — — — —) Terpander korában, sőt a mesés Olympus idejében, vagyis oly időben, melyről a történeti hagyományok hallgatnak, már divott a görög költészetben vagy zenében. Emlékezzünk vissza az apolloi hymnusban foglalt leirásra, mely szerint az isten papjai dobbantva vonultak a szentélyhez, s lépteikben *ἰὴ παιήων*-t hangoztattak;[106]) e szók ugyanazon mértéket mutatják, mint a paeon epibatus, s a nehéz, hosszu szótagok, kisérve dobbantással[107]) az istenek segitségül hivása végett elmondott imák komoly méltóságához kiválóan illenek, úgy hogy, midőn azt olvassuk, hogy Terpander és Archilochus hymnusaik bevezetésében öt hosszu szótagos sorokat használtak, lehetetlen elodáznunk azon gondolatot, hogy e mérték az ő idejökben általánosan szokásos s a paeon epibatus azonos volt az *ἰηπαιήων*-nál; a későbbi metricusok elvükhöz képest osztották be rendszerökbe, oly paeonnak nevezvén az *ἐπιβατός*-t, melynél dobbantatik,[108]) és ki-

---

[104]) De mus. c. 33.

[105]) U. o. c. 10.

[106]) L. Philol. Közl. II. évf. 60. old.

[107]) Az isten fölszólitását megjelenésre vagy azok segétségül hivását rendesen lábdobbantás, vagy a földnek kézzeli megérintése kisérte; így Meleagros anyja Il. I, 568:

> *Πολλὰ δὲ καὶ γαῖαν πολυφόρβην χερσὶν ἀλοία*
> *κικλήσκουσ' Ἀΐδην καὶ ἐπαινὴν Περσεφόνειαν.*

Hera az apolloi hymnusban; később a kuruzslók is megholt lelkek idézésére éltek e szokással, l. Lucan. Phars. 6, 741; Statius Theb. 4, 477:

> Solvite pulsanti loca muta et inane severae
> Persephones.

V. ö. Buchholtz. Die Tanzkunst des Euripides 38 k. ll.

[108]) Aristides 10 p. 101 b 26: „*ἐπιβατὸς τέτρασι χρώμενος*

emelvén hatását a hallgató kedélyére, melyet e rhythmus megrázkódtat s egyszersmind felmagasztal. [109]) Az idézett töredék e szerint így lesz felosztandó:

> *Ζεῦ, πάντων ἀρχά*
> *πάντων ἀγήτωρ*
> *σοὶ πέμπω ταύταν*
> *[τὰν] ὕμνων ἀρχάν.* [110])

Hasonló ehhez egy másik töredék, mely fohászt tartalmaz a muzsákhoz és Apollóhoz; szerzője nincs megnevezve, valószinü a fentebbmondottak nyomán Bergk gyanitása, hogy ez is Terpandor müve; a töredéket igy olvassuk:

> *Σπένδωμεν Μώσαις*
> *ταῖς Μνάμας παισὶν*

μέρεσιν, ἐκ δύο ἄρσεων καὶ δυοῖν διαφόρων θέσεων γίνεται" és közelebbről meghatározva ezeket: *„ἐκ μακρᾶς θέσεως καὶ μακρᾶς ἄρσεως καὶ δύο μακρῶν θέσεων καὶ μακρᾶς ἄρσεως."* Azt talán már fölösleges is említeni, hogy arsis és thesis alatt épen ellenkezőjét kell érteni annak, mi versmértanról szóló könyveinkben általánosan mondatik. Bentley félreértése folytán ugyanis a nehéz ütemrész arsisnak neveztetik, holott ez tulajdonképen *θέσις* vagy *βάσις* — *τιθέναι πόδα,* — a gyenge ütemrész thesisnek, mely helyesen *ἄρσις* — *αἴρειν πόδα.* —

[109]) Aristides id. h. mondja: *„συνταράττων μὲν τῇ διπλῇ θέσει τὴν ψυχήν, ἐς ὕψος δὲ τῷ μεγέθει τῆς ἄρσεως τὴν διάνοιαν ἐξεγείρων."* Az egész helyről v. ö. Rossbach és Westphal Metr. d. Gr. I köt. 653 k. ll. és Brambach Metrische Studien 159 k. l.

[110]) Egyéb változtatás nem történt, mint hogy a második megszólitás ‚*Ζεῦ*' kihagyatott, s a ‚*ταύταν*' után várt ‚*τάν*' betoldatott (már Ritschl által). Bergk azt mondja, hogy molossus és spondeusokat tartalmaz, a lábak pedig: *τροχαῖοι σημαντοί* cat. vagy acatalectici, és *σπονδεῖοι διπλοῖ* v. *μείζους* e schema szerint:

⊔̇ ⊔̇ ⊔ ⊔̇ ⊔̇ ^	*Ζεῦ πάντων ἀρχά,*
⊔̇ ⊔̇ ⊔ ⊔̇ ⊔̇ ^	*πάντων ἀγήτωρ*
⊔̇ ⊔ ⊔̇ ‿	*Ζεῦ, σοὶ σπένδω*
⊔̇ ⊔ ⊔̇ ⊔ ⊔̇ ⊔	*ταύταν ὕμνον ἀρχάν.*

Caesar Rhythmik 177 l. megnyujtott jambusokat lát bennük, melyek *ὄρθιος*-oknak neveztetnek. Rossbach és Westphal id. m. most Bergk véleményén vannak.

καὶ τῷ Μωσάρχῳ
[τῷ] Λατοῦς υἱεῖ. [111])

A versmértéket illetőleg uj alakokat Terpandernél nem találunk; ő költeményeiben, melyekhez az eddigieken fölül még paeanok és skolionok járulnak,[112]) vagy az imént tárgyalt paeon epibatust, vagy a hősmértéket használta.[113]) Működése főleg a zenére irányult, e téren ő alkotja a régiek egyhangu itélete szerint Spartában az első korszakot.

Kortársai és utódai az egyik téren folytatták a megkezdett munkát, a másikon úttörök voltak, s a vivmányok kölcsönös kicserélése, felhasználása által legszebb virágzásnak indult költészet, zene és a kisérő tánc, egy szóval a μέλος. Vessünk egy pillantást e kor szereplő egyéniségeire és vivmányaira!

A régiek a zene történetében Alcmanig két korszakot — κατάστασις τῶν περὶ τὴν μουσικὴν — különböztetnek meg; az elsőt Terpander alkotja a cithara-zenére megállapított műszabályokkal; emlitők már, hogy követői az u. n. lesbosiak Periclitusig szakadatlan sorban győztek a carnea ünnepek dalversenyein. A második korszak főbb mestereiként a következők em-

[111]) „Hozzunk áldozatot a muzsáknak, Mneme gyermekeinek, s a muzsák vezetőjének, Leto fiának." Keil Anal. Grammat. 6. 6: „Σπονδεῖος δ' ἐκλήθη τοῦ ῥυθμοῦ ἀπὸ τοῦ ἐν ταῖς σπονδαῖς ἐπαυλουμένου τε καὶ ἐπᾳδομένου, οἷον· Σπένδωμεν κτλ." Az idézetben „Μώσαις" „ταῖς Μνάμας παισὶν" után áll, és „τῷ" hiányzik. Bergk ennek előtte három sorra osztotta a töredéket, most négyre osztja, ὄρθιοι és σπονδεῖοι μείζους lábakkal. L. Poët. L. Gr. III, 814 l.

[112]) A nevezetek ily régi idő hagyományainál, midőn az egyes fajoknak még nem fejlődött ki, úgy szolva, egyéni jellegök, itéletünkre pedig egy töredék sem szolgáltathat alapot vagy csak némi támpontot is, fölötte kétségesek. Közöljük a neveket a források szerint, melyek, mellesleg megjegyezve, maguk is nem ritkán haboznak, hogy egyes darabokat mely fajhoz sorozzanak. Különösen a hymnusnak, ugy látszik soha sem fejlett ki határozottan körvonalozott jellege.

[113]) Ez okból sem tartom Terpandert a Dionysius Halic. által de comp. verb. c. 17 névtelenül felhozott sor:

Ὦ Ζηνὸς καὶ Λήδας κάλλιστοι σωτῆρες

szerzőjének. L. Bergk Poet. L. Gr. III, 815. Leutsch Philol. XI, 342.

hittetnek Plutarchnál:[114]) Thaletas, Xenodamus, Xenocritus, Polymnastus és Sacadas; mind e mesterek, kikhez az ifjabb Olympus és Clonas számitandók, Terpanderrel egyidejüleg vagy nem sokkal utána müködtek. Le kell mondanunk a kisérletről életidejöket szabatosan megállapítani akarni, csak munkásságuk szembeötlőbb körvonalait s annak befolyását a melosra akarjuk kiemelni.

Az öregebb és ifjabb Olympus története és müködése sokszorosan van egybefonva egymással.[115]) Mindkettő phrygiai eredetünek s a müvészi fuvolajáték müvelőjének és meghonositójának mondatik Hellasban; az ifjabb Olympusnak, vagy egyik görög tanitványának Cratesnek tulajdonittatik a hires *Πολυκέφαλος* és több más fuvola-nomos, nemkülönben a harmadik, enharmoniai hanglejtő feltalálása;[116]) ő hozta divatba a rhythmusoknak egy uj faját, a *γένος ἡμιόλιον*-t, melyben az arsis a thesis vagy basis másfél időtartamával bir, mi az eddig divó *γένος ἴσον* és *διπλάσιον*[117]) mellett nagy haladást mutat, 's zenének és költészetnek nemcsak változatosságot, hanem különös élénkséget és erélyt kölcsönzött. A krét lábakat, melyek e fajon alapulnak, Plutarch szerint Thaletas tőle vette át. Olympus tehát a zene elméleti és gyakorlati terén kiváló tevékenységet és haladást mutat, az ókor öt fuvolásnak tartotta, s még késő korban is dallamainak egyszerü és mégis fenkölt, müvészi alkata Plutarch szerint a hang- és alakdús későbbi szerzeményeket messze túlszárnyalja.[118])

A mi Terpander a cithara mellett énekelt nomosokra, az volt tegeai Clonas a fuvolakiséret mellett énekeltekre nézve. Ő volt a *νόμοι αὐλῳδικοί* gyüjtője, részben talán szerzője, kétségkivül ő állapitotta meg azok későbbi alakját. Neve alatt fordulnak elő a *νόμος ἀπόθετος*, *σχοινίων*, melyeknek szerzőjekint a

---

114) Plut. de mus. c. 9.

115) L. Plut. de mus. c. 7. s m. h.

116) L. fölsorolva a 62-ik jegyzetben.

117) Amarról l. I. füz. 69 el; erről alább Archilochusnál lesz szó. A *γένος ἡμιόλιον*-nál (p. cretic. ⏗ ⏑ –, vagy paeon I ⏗ ⏑ ⏑ ⏑) az időtartamok — *χρόνος πρῶτος* — aránya 2: 3.

118) De mus. c. 18.

krónikák bizonysága tünteti őt fel, továbbá az *ἔλεγος, κωμάρχιος, ἐπικήδειος, Κηπίων* és *τριμερής*. [119])

Minde költői és zenészeti termékek az istentisztelet s avval egybekötött ünnep kiegészitő részét képezték, melynél már régi időtől fogva krétai szokások honosodtak meg, krétai befolyás érvényesitette magát; innen jött a mag, [120]) mely a görög földben erős gyökeret vert, s hatalmas fává fejlődött. A krétai művészettörténet homályából első gortynai Thaletas lép ki. Művészetéhez füződik a monda, hogy a lacedaemoniak egyenetlenségét szüntette meg, s egy gonosz járványtól szabaditotta meg őket. [121]) Spartában ő oktatta az ifjakat fuvolajátékra, táncra és énekre, melyek a gymnopaedia ünnepi versenyeiben szerepeltek. [122]) Ily alkalmakra szerezhette a paeanokat és hyporchemákat, szervezhette és gyakorolkatta be a karokat, egy szóval ő honositotta meg Lacedaemonban a zenével és énekkel egybekötött művészi kartáncot, melynél ő szerepelt mint *χοροδιδάσκαλος*. Hogy a krét versmértékét Olympus zenedarabjaiból átvette, s azt a költészetben alkalmazta, már fölebb emlitettük.

---

[119]) Plut. de mus. c. 4. *Κηπίων* mint *νόμος αὐλῳδικός* is előfordul (l. f.); lehet, hogy tévedésből jött a jegyzékbe, de lehetséges az is, hogy mind két alakban divott ép úgy, mint az *ἐπικήδειος*, mely mint *νόμος αὐλητικός* Olympus neve alatt volt ismeretes. L. 62-ik jegyz. A *νόμος τριμερὴς* Sacadasnak is tulajdonittatik. (L. a.)

[120]) L. I. f. 60. old. — Schol. Pind. II. pyth. 127 a táncra vonatkozólag: „*ἔνιοι μὲν οὖν φασι πρῶτον Κούρητας τὴν ἔνοπλον ὀρχήσασθαι ὄρχησιν, αὖθις δὲ Πύρριχον Κρῆτα συντάξασθαι, Θάλητα δὲ πρῶτον τὰ εἰς αὐτὴν ὑπορχήματα.*“ Polybius IV, 20, 6 irja, hogy a régi krétaiak és lacedaemoniak a fuvola lelkesitő hangjai mellett vonultak csatába. Krétában a zeneoktatás már a legrégibb időben a gyermeknevelés tárgyát képezte. L. Aelian Var. hist. II. 39.

[121]) Az elsőt Plutarch irja Pratinas nyomán, de mus. 42; az utóbbit Pausanias I, 14, 4: „*Θάλης* (így neveztetik Thaletassal fölváltva) *δ' ὁ Λακεδαιμονίοις τὴν νόσον παύσας κτλ.*“

[122]) Még később is énekelték ez ünnep alkalmával dalait; Athen. XV, 678 „*Θυρεατικοί* ...... *χοροὶ δ' εἰσὶ τὸ μὲν πρόσω παίδων, τὸ δ' ἐξ ἀρίστου ἀνδρῶν, γυμνῶν ὀρχουμένων καὶ ᾀδόντων Θαλήτου καὶ Ἀλκμᾶνος ᾄσματα, καὶ τοὺς Διονυσοδότου τοῦ Λάκωνος παιᾶνας.*“

A zenészet gyakorlati téren müködtek a többi müvészek, kik Thaletassal együtt a második korszakot alkotják, részben egyidejüleg vele, részben utána: Xenodamus Cytheréból, hyporchemák szerzője, Xenocritus Locri Epizephyriiből egy uj hangnemet talált föl. az u. n. locriit vagy italiait, Polymnastus Argosból Clonas példájára fuvola mellett énekelt nomosokat irt, végre Sacadas Argosból fuvolajátékával három izben nyert győzelmet a pythoi versenyekben; ő már oly müvészi nomost irt, melynek három szakaszában a dór, lyd és phryg hangnemek váltakoztak, s mely e sajátsága miatt ‚νόμος τριμερής'-nek neveztetett. [123])

E müvészek tevékenységének különböző városok voltak szinhelyei; [124]) az élénk közlekedés, melyet a görög törzsek közt a vallási és nemzeti ünnepek közvetitettek, szülé a müvészet terjedését és a találmányok kölcsönös elsajátitása, cseréje által annak tökélyesedését. Ezt tapasztaljuk e korban a görögök vers- és költeményfajainál. Mig a dóroknál és aeoloknál a müvészi szabályok szerint alkotott melicai költészet forrása még mindig a hitéletből fakadt, addig az élénk, politikailag és társadalmilag fejlettebb ion törzs a nyilvános és magánélet eseményeit, az általuk keltett reflexiókat belevonta a költészetbe; öröm és bánat egyrészt, buzditás, keserüség szülte csipős élc és gúny másrészt, költészeti alakban kerestek és leltek kifejezést: „szivből jövén, hogy szivhez szóljanak." Az ionok teremték az elegiai és jambusköltészetet, nem csak tartalmilag, hanem az összhangzatnál fogva, melyet a görög elme szüleményeinél eszme és kifejezés közt általában föllelünk — alakilag is. Az elegia versmértéke a megszokott s elterjedt hexameterből és annak csekély módosulatából a pentameterből tétetett össze, és a Callinus és Archilochus mesteri kezök által megszabott mérték napjainkig megtartotta alakját. A társadalmi visszaélések vagy személyek ellen irányzott gúnyt, az erényre, bátorságra buzditó beszéd azonban nagyobb könnyüséget, gyorsaságot, gördülékenységet igényelt, mint minőt a komoly

[123]) V. ö. Böckh de metris Pindari p 212, 245, 279. Müller Donaldson Irodalomtt. I, 187 k. ll; főkint Plut. de mus. c. 8, 9, 10.

[124]) L. Plut. de mus. 9.

lejtésü hősvers nyujtott, a szükség, a helyes érzék szülé a tartalomnak megfelelő versalakot, mely egyenlőtlen rhythmusok, könnyü és nehéz ütemrészek összekötésén, a γένος διπλάσιον-on alapszik, s a szerint, a mint a könnyü ütemrész megelőzte a nehezet (υ _́ jamb.) vagy követte (_́ υ troch.), a beszéd heves, támadó, vagy a hangsúly sülyedésénél fogva szelidebb jellemet s könnyed lejtést nyert. A jambusi költészet legnagyobb mestere Archilochus, ki, ha nem is találta föl az alapmértéket, alkalmazási szabályait kétségtelenül meghatározta. Az általa használt nevezetesebb sorok a dactylicusokon kivül a trim., jamb., tetram. troch.; legnagyobb befolyással a későbbi költészetre volt az asynartoticus sorok és az epodok, különböző hoszszuságu sorok rendszeresen változó használata.

Archilochus nagy hire bizonyitja müvészi termékei elterjedettségét, melyek a melica alakgazdaságára a legelőnyösebb befolyást gyakorolták már Alcmannál, ugy hogy az ő találmányait saját vagy követői: amorgusi Simonides, Tyrtaeus s. m. müveiből már amaz I. korszakbeli melosköltők kellett, hogy értékesitsék. A Terpander és Alcman közti időszakban vétettek föl a melosköltészetbe ama soknemü versalakok, melyeket utóbbinak töredékeiben találunk. Archilochus példája folytán honosult meg a μέλος szakaszokra osztása; mert p. Sacadas nomos trimeres-e,[125]) melyben a hangnemek váltakoztak, csak szakaszosan adathatott elő, mire a régiek azon hire is utal, hogy Spartában divott a τριχορία, azaz az előadás azon módja, mely szerint a dal részeit a különböző karok (aggok, férfiak, ifjak kara) egymásután vagy fölváltva énekelték. E korszakban találtatott fel a μεταβολή (hangnemváltoztatás ugyanazon darabban és több hangszer (cithara és fuvola) együttes használata. Csak ezen s hasonló előzmények tették lehetségessé, hogy a dór ókor legnagyobb költője Alcman mindez elszórt elemeket rendszeres egészbe öntve, remekmüvei által uj korszakot alkosson.

Hóman O.

---

[125]) L. 123-ik j.

Kalauz az összehasonlitó nyelvészet terén.

(VI. Közlemény.)

A hangpótlás.

A gyökönhangzók alá vannak vetve a gyengítésnek, ha hozzájok súlyos ragok vagy végzetek járulnak. Ellenben épen a hangpótlás következtében megerősíttetnek, ha utánok mássalhangzó vagy egyes szótag kiesik; gyakran fordul elő, hogy a kiesett mássalhangzó helyében a megelőző önhangzó vagy nyujtás vagy ikerhangzó által fokozódik. A franciában erre nézve több példa található. Az *s*-nek kiesése a szó közepén ugyanis a megelőző szótagnak megnyujtását vonja maga után; így lesz rester (maradni) igéből arrêter (marasztalni); pasteur-ből pâtre.

Ezen fokozásnak gyakran van helye a szanszkritban, ha önhangzó után egy vagy több mássalhangzó kiesik. A fokozás ezen esetben 1-ször az önhangzó megnyujtásában áll. Így áll: akšār (strömte) √kšăr; atsār (beschlich) √tsar; abhār (trug) √bhar; asrāk (streckte) √srg = sarg; adrāk (sahst du) √drç = darç = *δέρκομαι* a következők helyett: akšart, atsart, abhart, asrakt, adraks, a mennyiben ezekben az aoristus második és harmadik személyének ragjai: *s* és *t* kiestek.*)

Így képezi durmanas (rosz szándéku) az egyes himnemű nominativust durmanās durmanas-s helyett (az utolsó *s* levén a nominativus ragja). Az *a*-ra végződő hímnemű szók többes accusativusának végzete *ān ans* helyett, a vég *s*

*) L. Kuhn. Zeits. f. vergl. Sprachf. XVIII, 378—379 l.

kiesése következtében; r ā ǵ a n (király) lesz az egyes nominativusban r ā ǵ ā *) r ā ǵ a n s helyett és p i t a r-nak (pater) nominativusa p i t ā *) p i t a r s helyett. 2-szor. A hangpótló fokozás ikerhangzó által jön létre, mig ismét más esetekben sajátszerü alakokban nyilatkozik. Említve volt, hogy a szanszkritban az *a* fokozható megnyujtás által, de hogy ikerhangzóvá nem fokozható. Ha még is vannak esetek, hogy a hangpótlás következtében *ai* vagy *au* alakok fordulnak elő, ez nem magyarázható másként, mint, hogy vagy az *a*-hoz az erősítő *i* vagy *u* járult, vagy hogy a megnyujtás beálltával a második *a* (tehát $\bar{a} = a + a$) *ι* vagy *u*-ba gyengüllt. *)

Így a i d h i (légy) *) a s d h i helyett $\sqrt{}$a s (esse) nem magyarázható másképen, mint a hangpótló *ι*-nek közbevetése által a belhangu *s* kiestével. Benfey magyarázata szerint ellenben *) a s d h i-nak *a*-ja megnyujtatik a hangpótlás következtében *ā*-ba, volna tehát *) ā d h i, melynek megfelelője a a d h i, hol is a második *a* *ι*-be gyengülvén *ai*-t képez.

Máskép magyarázandó az *ai* d a i h i (da) $\sqrt{}$d ā és d h a i h i (pone) $\sqrt{}$dhā alakokban. Ezen alakok Beaudry értelmezése szerint a kettőztetett régi alakoknak d a d ā h i és d a-d h ā h i összevonásából keletkeztek, melyekben a gyökönhangzó előbb *ι*-be gyengült, tehát: * d a d i h i és d a d h i h i, és pedig az utolsó szótagnak hangsúlyozása és azon hajlam következtében, melyet a hangsúlyt megelőző szótagok a gyengítés iránt mutatnak pl. az igenév dhitá * d h a t á helyett. Így tehát, lenne: d a d ā h í = d a d i h í = d a i h i.

Az *au*-ba való hangpótlás csak is az *as* végzetekben található mely tisztán hangzó mássalhangzók és kezdő *a* előtt *au*-ba változik; pl. N a l a u n a m a (Nalus nomine) N a l a s n a m a helyett.

Ha az *s*-et más önhangzó előzi meg mint *ă*, a vég *s* *r*-be megy át azon esetre, ha *r*-rel kezdődő szóval találkozik; pl. k a k š u s r a m ă t a i lesz k a k š u r r a m a t a i (oculus gaudet). De miután a két *r* találkozásánál az első kiesik, pótlása fejében a végönhangzó megnyújtatik, lesz tehát: K a k š ū r a m a t a i,

---

*) L. B e a u d r y. Gramm. comp. 60. l.

mely esetből következtetni lehet, hogy hasonló esetben a vég *au* áll *ar* helyett, mint a franciában is az *au* az *al-t* helyettesíti; pl. *au* = *a le*, chevaux = chevals. Az ilyen esetben tehát az *r* és *l* kiesésével hangzópótlást kell magyarázatképen feltételeznünk, melynek következtében a megelőző *a* *aa* helyett *au* által erősíttetik.*)

Az önhangzók felcserélése mássalhangzókkal csak két esetben engedhető meg:

Ilyen 1) az *i* és *u* önhangzóknak felcserélése *j* és *v* félhangzókkal; mely változást az utolsó hangoknak vegyes természete eléggé magyarázza.

2) Az orrhangoknak felcserélése *u* és *i*-vel. Ezen eset csak ritkán és homályosan fordul elő a szanszkritban. Így változik az *an* *u*-ba a potentialis és a cselekvő múlt többes 3. személyében, mely us-ba végződik — ant helyett; am megy át *ū*-ba ubhau alakban * ambhāu helyett gör. ἄμφω lat. ambo. Sokkal gyakoribb ez azonban a görög nyelvben: így a többes accusativusban ους ονς helyett; a cselekvő többes harmadik személyben ουσι οντσι helyett; az εις végzetü igenévi alakokban, pl. τιθείς τιθεντς helyett.

A latinban előfordul ōs alakban * ons a többes accusativusban és ōsus ragban onsus helyett; pl. formōsus l. a régi: formonsus-t. Található ez a francia époux, couvent szókban is, melyeknek a lat. sponsus, conventus megfelel. Ezen esetben nem megy át tényleg a mássalhangzó önhangzóba, hanem az orrhangúvá lett önhangzó an, on átmegy ikerhangzóba, azaz: a kiesett *n* helyébe hangpótlás áll be.

A görögben a hangpótlás igen gyakori és a szanszkritének megfelelő. Ott is mint itt a hangpótlás történik:

---

*) Erre nézve cheval-nak változása chevaux-ba vethet világot. Találni ugyanis kezdetben chevals alakot, később ugyanezt váltakozva chevaux val és közvetitőjével chevax-szal (melynek x-je = s). Ezen alak használatos még a Normand tájnyelvben, mely chevās — (svā)nak ejtetik ki. A kiesett *l*-nek pótlása a megnyujtott *ā* által itt szembeszökő, miért is *au* csak a hosszu *a*-nak módosulását tünteti föl.

1) megnyujtás által. Így lesz *πατήρ, δυσμένης, ἱστᾶς, λελυκώς, φέρων* * *πατερς, δυσμενεσ-ς, ἵσταντς, λελυκ* Ϝ *οτς, φεροντς* helyett.

2) Ikerhangzó által. Így lett *εἰμί* * *ἐσμι* dór *ἐμμί, κρείττων* * *κρατίων* helyett.

A latinban a hangpótlásnak szinte van helye:

1) megnyujtás által; pl. a r i ē s a r i ĕ t s (l. ariĕtis) és e x ā m e n e x ă g m e n helyett (l. ăgere).

2) Ikerhangzó által. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a latin ikerhangzók már jó korán elhomályosultak és egyszerü önhangzókká változtak. Ide tartozik a perfectum: f ē c i, l ē g i (făcio, lĕgo-ból), mely a kettőztetett alakokból: f ĕ f i c i, l ĕ l i g i a közbeneső *f* és *l* kiesésével f e i c i és l e i g i által közvetítve keletkezett; a mint is a szanszkritban áll t a i n a * t a t a n a (tendistis) helyett.

A z ö n h a n g z ó k t a l á l k o z á s a.

Az önhangzóknak találkozása oka háromféle tüneménynek. Ilyenek:

1) A h i a t u s (hangür), midőn két önhangzó, mely egy szóban, vagy két szó között találkozik, megmaradván, két külön szótagot képez.

2) Az ö s s z e v o n á s, midőn az önhangzók találkozván, vagy ikerhangzó vagy egyszerü hosszu önhangzóba egyesülnek és egy szótagot képeznek.

3) Az e l i s i o (hangkivetés), midőn az önhangzók egyike másik önhangzó előtt kiesik.

Lássuk most ezeket a tüneményeket az egyes nyelvekben.

I. A szanszkrit nyelv. 1) H i a t u s (vivritti). A véd szanszkrit proxodiájában léteznek ennek némi nyomai, a mennyiben némely esetben *a—i, a—u, i—a* kettős szótagnak vétetik; a classicus szanszkritban azonban azt egészen mellőzve találjuk a szók belsejében, két szó között pedig csak kivételes esetben és csakis a tökéletlen elisio következtében.

2) Az ö s s z e v o n á s. A classicus szanszkritban a h i a t u s két szó között az ö s s z e v o n á s által helyettesíttetik, melynek szabályai a következők:

a) Ha két egyenlő önhangzó találkozik, ezek egy megfelelő hosszu önhangzóba egyesülnek; pl. $a + a = \bar{a}$, $i + i = \bar{\imath}$, $u + u = \bar{u}$. A hosszu önhangzó találkozvún hosszu- vagy röviddel, szinte csak hosszu önhangzót ád; pl. $\bar{a} + \bar{a} = \bar{a}$ stb.

b) Két egyenlőtlen önhangzó találkozván, ha az első *a* vagy *ā* az összevonás eredménye ikerhangzó, tehát: $a + i = ai$, $\bar{a} + i = \bar{a}i$; $a + u = au$; $\bar{a} + u = \bar{a}u$.

i c) Ha az első c vagy *u*, akkor ezek a megfelelő félhangzóba mennek át; így lesz: $i + a = ja$; $i + u = ju$; $u + a = va$; $u + i = vi$ stb.*)

d) Az ikerhangzók találkozván as összhangzókkal, azon változásoknak alá vannak vetve mint elemeik, melyekből állanak; így lesz $ai + a = aja$; $au + a = \bar{a}va$; $ai + i = aji$; $au + u = avu$; $a + ai = \bar{a}i$; $a + au = \bar{a}u$ stb. Az egy szóból a másikba való összevonásnál a vegyülésnek (crasis) van helye, azaz: a kót szó egy szóban iratik; pl. atrāgas (hic arbor) atra + agas helyett.

3) A hangelvetés (elisio). Ennek bizonyos esetben van helye; így a véghangu *ai*, *au* és a kezdő *a* közt, mely utolsó, ha rövid, kiesik; pl. vanai' sti vanai asti helyett (in silva est); gag'au' sti gag'au asti helyett (elephas est). Ha ellenben a kezdő *a* hosszu, akkor az ikerhangzónak végső önhangzója az, mely kiesik; pl. vana āsīt vanai āsīt helyett (in silva fuit); gag'a āsīt gag'aū āsīt helyett,(elephas fuit).

Itt vehető észre, hogy ezen tökéletlen hangelvetés, mely a görög prosodiában is előfordul, a hiatust hozza létre.

A szók belsejében gyakran van helye az elisionak, kiváltképen a képző elemek közt. Ezen esetben, ép úgy mint a latinban, az összetétel első részének végönhangzója az, mely kiesik; dhanva (arcus) összetéve *-in* képzővel, lesz: dhanv-in (nyilazni) és nem dhanva-in vagy dhanva-n.

Némelykor a szók belsejébeu a hiatus elkerülésére, a nélkül, hogy vagy az elisionak vagy összevonásnak volna helye *i* és *u* közbevetik megfelelő félhangzóikat saját

---

*) A valótlan önhangzó *ṛ* az összevonás következtében *r* mássalhangzóvá változik; így lesz: $ṛ + a =$ ra; $a + ṛ = ar$.

magok és a követő önhangzó közé; így például. bhī-i = bhiji (in metu); bhrū + i = bhruvi (in supercilio); çuçru-us = çuçruvus (audierunt); āpnu-anti = āpnuvanti (obtinent). De az ilyen képzések csak szórványosak. Ezen jelenség okvetlen azon eljárás igen finom észleléséből ered, melynek a hiatus alkalmával helye vagyon, midőn *i* és *u* képző elemek. A görögök és latinok, kik nem kerülték a hiatus ezen nemét, kiejtéseikben a szanszkrit eljárást jelezték, a nélkül azonban, hogy azt irásban feltüntették volna; pl. aio Maia*) szókban.

II. A görög nyelv. 1) A hiatus. A hiatus az egyik szóból a másikra korlátlan vala a régi görög prosodiában. Találkozunk vele Homérnál számos példában, melyekben a digamma a hiatus enyhítésére nem engedhető meg; pl. Ilías K. 565. *ἄλλοι ἴσαν* 575. *καὶ ἀνέψυχθεν* 577. *καὶ ἀλειψαμένω Λ.* 15. *ζώννυσθαι ἄνωγε;* 22. *ἀναπλεύσεσθαι ἔμελλον;* 143. *οὔδει ἐρείσθη.* **) stb.

Prózában, hol a hiatus szabályos, pl. a viszonyitó *ἐπὶ* és az önhangzóval kezdő szó között, melyhez tartozik, a hiatus igen gyakran irva találtatik, a nélkül, hogy kiejtési módját ismernők.

A hiatus annál elterjedettebb a szók belsejében minél inkább találkoznak az önhangzók majd az önhangzórendszer (vocalisatio) majd a félhangzóknak, különösen az σ-nek gyakori kiesése következtében.

Az ioni tájnyelv leginkább tünik ki a hiatus-hoz való vonzalma és az önhangzók összetolulása által, elvetvén az összevonást, melynek segítségével a többi tájnyelvek a hiatust elkerülék.

2) Az összevonás. Az önhangzók összevonása a szók belsejében kétféle irányban nyilatkozik, a mint két vagy több önhangzó egygyé olvad, vagy a kétszótagos hiatus egy szó-

---

*) Cicero ugyan megkisértette külsőleg is jelezni ezen körülményt, a mint Quint. Inst. orat. I. VI. 11. írja: Sicut enim Ciceroni placuisse aiis Maiiamque geminata *i* scribere. De ez nem lett általánossá.

**) L. Matthiae. Grich. Gramm. 42. §. és Freund. Prima. p. 194.

tagu ikerhangzóvá változik, mint *τείχει*-ben *τείχεϊ* helyett, mely *τεῖχος*-nak többes dativusa *τείχεσι* helyett; ilyen: *αἰδοῖ* *αἰδόϊ* helyett. Az összevonásnak főszabályai: a) A hosszu önhangzók *η*, *ω* elnyelik az egyszerü önhangzókat; b) Az *α* elnyeli az utána következő önhangzókat *ο* és *ω* kivételével; c) Az *ε* vegyül az utána következőkkel, *ο* és *ω* kivételével, képezvén *ει*-t vagy *η*-t; d) *ι* és *υ* elnyelik az utánok következőket és ikerhangzóba vonatnak össze a megelőzővel. Megelőző *α*, *η*, *ω* után az *ι* azok alá iratik; e) *ο* vegyül *ου*-ba a szomszéd önhangzóval, az *ι* kivételével, melylyel *οι*- vagy *ω*, *ῳ*-ba vegyül.*)

Az összevonás az egy szónak végönhangzója és a másiknak kezdő önhangzója közt, mely ritka Homérnál és a régi görög nyelvben, gyakori az atticai nyelvjárásban és ismeretes crasis (vegyülés) megnevezése alatt; pl. *κἀγώ* = *καὶ ἐγώ*; *τἄλλα* = *τὰ ἄλλα* etc.**)

3) Az elisio. A crasis csak kivétel. A közönséges eljárás az önhangzók találkozásánál különböző szók között a hiatus vagy az elisio. Az utolsóra vonatkozólag azon szabály áll, hogy az elisio alkalmával a végönhangzó, ha rövid, kiesik; ha pedig hosszu, csak megrövidül, azaz: hogy a hosszu önhangzó vagy ikerhangzó két önhangzóba oldódik fel, melyeknek utolsója az elisio következtében kiesik, a mint ezt már feljebb a szanszkritnál észleltük. Azon eset, hol az elisio nem fordul elő, a digammának létezése által nyer magyarázatot. A következő vers mely az Iliásból (VIII, 517) vétetett, példát nyujt mind a három eljárásra nézve: *Κήρυκες δ' ἀνὰ ἄστυ Διὶ φίλοι ἀγγελλόντων.* az elisio beállott *δέ* és *ἀνά* közt; nincsen helye *ἀνά* és *ἄστυ* közt, miután az utolsó szóban a gyenge hehezet a digammát helyettesíti tehát: *Ϝάστυ* sskr. vastu (város); végre *φίλοι* és *ἀγγελλόντων* között az elisio röviddé teszi az *οι* ikerhangzót.

A görögben, de csak is a régieknél találkozunk az elisio egynehány jelenségével, melyet a szanszkritban egynehányszor már észleltünk. Ez t. i. azon eset, hogy midőn a végönhangzó

---

*) L. Müller, Lattmann. Grich. Formenlehre 121. §.
**) L. Müller, Lattmann. Grich. Form. 9. §. III. 2.

hosszu, a kezdő önhangzó pedig rövid, az utolsó kiesik; pl. ποῦ 'στιν ποῦ ἐστίν helyett, ἐμοῦ 'πάκουσον ἐμοῦ ἐπάκουσον helyett.

Az elisionak a görögben ép úgy mint a szanszkritban a szók képzése — és összetételeiben vagyon helye; ἔπ-οδος δί-οδος stb.

III. A latinnyelv. 1) Hiatus. A latin költészet nem türé a hiatust az egymást követő szók között, és valószinü, hogy ugyanez vala az eset a prózában is. De az irás nem jelzé a hiatus elnyomását és csak a kiejtés az, mely azt helyettesité. A szók belsejében sem képez az önhangzók egy csoportja két tagot, ha ez *a*-val kezdődik. A többi csoportok fentarták magokat kéttagu állapotban, különösen ha az első elemek *u*, — *i* vagy *ι*-ből lett *e*-ből állanak; pl. lues, patrius, eunt. Az összetett szók szinte megtartják a hiatust, melyet másutt hiába keresnénk; pl. *ee, oo*: deesse, cooptare.*) Az *u* és *i*-ra vonatkozólag is találunk példát kettőztetésre nézve; pl. quercuum, tuus, filii.**) A hiatust a latinban valamint a görögben gyakran a közbeeső mássalhangzónak kiesése is okozza; pl. fluere * fluvere helyett l fluvius;***) boare * bovare helyett, l. bovis.

2) Az összevonás. Ennek gyakran van helye a szók belsejében, a mennyiben a szomszéd önhangzók majd egytagu ikerhangzóba, majd egyszerü önhangzóba mennek át. Így lesz: $a + e = \bar{a}$; pl. amārunt = amaverunt; $a + i = ae$, rosai = rosae; vagy $\bar{e}$: amēm = amaim; $a + o = \bar{o}$: amō = amao; $e + i = \bar{e}$: docēs = doceis, omnēs = omneis; $e + o = \bar{o}$: nōlo = nevolo; $i + e = \bar{\imath}$: sīm = siem; filī = filie; $o + i = \bar{o}$: bonō (dat. sing.) = bonoi; $o + i = \bar{\imath}$: bonī (gen. sing. és nom. plur.) = bonoi;

*) Ezen hiatus enyhíttetett később a latin nyelvben és némelykor egészen eltávolíttatott. pl. Cōperimentum. Gell. 5, 7, 2. membra parmis cōperta Lucr. fenoribus copertus est Cato. fr. L. bővebben Lachm. Lucr. 2, 1061. ugyanott coptoról is. Derunt = deerunt a feliratokon. (l. Orelli inscr 4859.)

**) Mely alakok azonban későbbi koruak. L. Kuhn. Zeits. f. vergl. Spr. XVIII, 288.

***) Ez különben eredetileg vala flovere, miből flouere, flūere, flŭere keletkezett.

$u + i = \bar{u}$: senatūs = senatuis (a régi genetivus vala senatuos) más esetben *ui* egy szótagba vonatik össze; ilyenek: huic, cui, melyek a prosodiában gyakran egy taguaknak vétetnek. [1])

3) Az elisio. A kezdő önhangzó előtt kiesik a megelőző szónak végönhangzója a latinban. Ezen csekély önállóság az által nyer magyarázatot, hogy a végönhangzó hangsúlytalan. A latin nyelv különbözik e tekintetben a görögtől 1) mert a végönhangzók, legyenek bór hosszúk vagy rövidek, egyaránt kiesnek; 2) mert az elisio az *m*-mel ellátott önhangzót is érinti. [2])

A latinban nincsen ugyan helye a tulajdonképeni elisionak az összetétel tagjai közt; pl. prŏinde, praeesse, comitium, cooptare; de gyakran alkalmaztatik az összevonás, így: deesse, deinde, proinde alakokban az *ee*, *ei*, *oi* a prosodiában gyakran csak egy szótagnak vétetik. A contractio még a helyesirásban is nyilvánul a következő alakokban: praeter, cuncti, debere, praeberc * praeitor, coniuncti, dehibere, praehibere helyett [3])

A franciaknál az előbbi századokban meg vala engedve a hiatus a költészetben. (L'hiatus n'était nullement défendu dans les premiers siècles de la poésie française. [4]) Megszoríttatott Morot és Roxesard óta, végre eltiltatott Malherbe óta, mig a prózában feltételesen meg vala engedve. [5])

Az angol nyelv ellenben igen érzéktelennek mutatkozik a hiatus irányában és nemcsak a metszetben, hanem a versszak más helyein is megengedi azt. [6])

---

[1]) L. erről bővebben: Leo Meyer I, 190—316. és Corssen Ausspr. II. 131—185.

[2]) Az utolsó elisionak nincsen mindig helye Enniusnál; pl. Insigneita fere tum mīlĭă mīlĭtŭm octo, de Plautusnál is olvashatni e tekintetben több példát. L. Corssen. Ausspr. II, 197.

[3]) L. Beaudry. Gramm. Comp. 58 – 70 lap.

[4]) G. Weigand Traite' de versification française p. 213.

[5]) „En poésie ce concours de voyelles — est absolument défendu dans le genre sévère, à moins que la première voyelle ne soit e muet qui s'élide par la prononciation devant la voyelle suivante." u. o.

[6]) Fiedler, Sachs. Wissens. Gramm. d. engl. Spr. II. kötet 281. lap.

A német nyelvben sem nyom sokat a hiatus; sőt előszeretettel alkalmaztatik a keményebb elisiok elkerülése végett; alkalmatlan csak az ugyanazon hangu önhangzóknak találkozása; pl. Goethe: „Die Kränze, d i e i c h im Gedanken flocht" vagy: „Ich freute mich b e i e i n e m jéden Schritt A magyarban is sértő az ugyanazon hangu hiatus; p. Szász Károlynak „B á r ó J ó z s e f e m l é k e z e t e" cimü költeményében 9. stropha 5 v.

Nagy s z i v e e g é s z világnak elég volt és 12. stropha 1. v. S z e r e t t e *e* hazát, nem égbe nyuló és 14. stropha 1. v. Nagy eszményét s z e r e t t e *ö e* népben.

B a r t a l A.

A hasonlító mythologia.*)

Wlassich Gyula (a Reform mult évi 358. számában) Petersennek a görög s római tizenkétistenrendszerről irott művét ismerteti, s ismertetését igy végzi: „Ezzel a tizenkettős kultusz eredetét, fejlődését s összefüggését a csillagászattal röviden körvonalozván, megismertettük a magyar olvasó közönséget azon fontos kulturtörténeti kérdéssel, mely napjainkban oly élénken foglalkoztatja a külföld tudományos köreit.“ A kérdés nincs ugyan megnevezve, de a cikk tartalma sejteti, hogy „azon fontos kulturtörténeti kérdés“ alatt a mythologiát kell értenünk. Igen, a mythologia egyike a jelentősb kulturkérdéseknek az emberiség történetében, s különböző útakon kisértették meg a régibb és ujabb idők emberei, hogy rá kielégitő választ adjanak; de az emlitett cikk — bár egyébiránt érdekes és tanulságos — nem hogy e válaszokat ismertetné, de jóformán magát a kérdést sem érinti.

A mythologia, a vallásnak ezen jogtalan örököse, a ragyogó és a sötét, a bűbájos és a rémitő regéknek ezen bonyolódott, sokszor alig áthatható szövedéke valódi talányként tünt föl régibb és ujabb korok gondolkodóinak. S a kik pl. Görögország történetét ismerték, a kik tudták méltányolni magasfoku fejlettségét értelmi, erkölcsi és szépészeti tekintetben, gyakorta csodálkoztak, olyan nemzet hogy fogadhatott el olyan vallást és hogy tarthatta azt türhetőnek csak egy pillanatig is? Minél inkább csodáljuk a görögök genialitását, annál inkább kell bámulnunk éretlenségét és képtelenségét annak, a mit vallásuknak neveznek. Legrégibb bölcsészeik csak úgy tudták, mint mi tudjuk, hogy az Istenségnek, hogy Istenség legyen, tökéletesnek,

---

*) Forrás: Müller Miksa Fölolvasásai a Nyelvtudományról (Lectures on the Science of Language) és Esszéi.

egynek, indulat és szenvedély nélkül valónak kell lennie: és mégis sok istent hittek, és legfőbb istenüket is felruházták minden olyan bünnel és gyengével, melyek bármely embernek is gyalázatára válnak. Költőik szinte ösztönszerüleg tartózkodnak minden túlzástól, minden rendkivülitől és iszonyatostól, és — isteneikről mégis olyakat regélnek, milyek hallatára rémület és iszony kapná meg a legvadabb kannibált: mint csonkitotta meg Kronos a maga apját Uranost, mint falta föl saját gyermekeit és mint hányta ki utóbb elevenen valamennyit, mint akasztotta föl legdicsőbb istenük, Apollo a vele versenyezni akaró Marsyast egy fára, és mint nyúzta meg elevenen stb. stb.

Még sokkal csodálatosb, még bajosabban megfejthető talánynyal állanánk szemben, ha a görögök maguk olykor-olykor nem gondoltak volna erre, ha egy tudósuk, egy bölcsészük sem botránkozott volna meg soha ezen — sit venia verbo — vallási torzképeken! De nem hiába nevezzük őket aesthetikus nemzetnek: bölcsészeiknek már a legrégibb időkben feltünt e különös jelenség, ámbár megfejteni nem igen tudták. Csak emlitenünk kell Xenophanest, ki a titánok, az óriások és centaurok harcát az elődök koholmányának (πλάσματα τῶν προτέρων) nevezi, — Heraclitot, a ki nyilvános gyülekezetekből való kitiltásra, botozásra mondja érdemesnek Homért és Archilochust. Ezeknek a bölcsészeknek kétségkivül magasztosb és tisztább vallásos fogalmaik voltak, mint a homéri rhapsódoknak, de a regés hit sokkal inkább összeforrott a görögök államéletével, sem hogy soká türték volna az efféle önállóbb, magasztosabb fölfogások nyilvánulását: Anaxagorast börtönbe vetették, mivelhogy az istenek nevének képletes értelmet mert tulajdonitani; Protagorast elüzték Athénből, mert azt mondta, az istenekről nem lehet tudni, léteznek-e vagy sem; Sokrates áldozatául esett azon puszta gyanunak, hogy nem hisz elég erősen a Homér-és Hesiodféle istentanban, pedig ugyan nem lehetett szemére vetni, hogy megtámadta volna valaha a szent hagyományokat. Utóbb a politikai szabadság fogytával mindinkább fölszabadult a gondolat, s Plátó a maga államából száműzte a „csalóka regéket“ (μύθους ψευδεῖς). Hogy még a költők is meg — megütköztek ezekben a regékben, erre csak egy példát: Aeschylus Eumeni-

dában azt kérdi a kar, hogyan hagyhatta meg Zeus Orestesnek az apagyilkosság megtorlását, mikor ő maga is Kronos apját trónjától fosztotta meg és békóba vetette? Ne csodáljuk azonban, hogy hitök rejtélyeinek megfejtése nem sikerült nekik, hogy bölcseik csak nagy félénken vagy csak alig merték érinteni ezeket a kérdéseket. Gondoljuk meg, hogy ezen regék, melyekel mai tudósaink oly szabadon bánnak, mint akár a geológ a maga kövületeivel, a görög népnek szentek voltak, hogy tiszteletes hagyománykép szállottak apáról fiura, hogy alapul szolgáltak legszebb intézményeiknek.

A görögök kisérlette megfejtésekben különösen három irányt különböztethetünk meg: egy ethikust, egy természetit és egy történetit.

Ethikus, azaz erkölcsi célokat tulajdonítottak némelyek a hitregetannak, mikor látták, mily hathatós eszközt nyujt a vallás, hogy az egyeseknek imponálni, állami egyesületeket rendben tartani lehessen. Azt hitték ugyanis, hogy réges régen, az emberek javitása és könnyebb igazgatása céljából találták föl bölcs emberek az istenek mindentudásáról és mindenhatóságáról, a jók jutalmazásáról, a gonoszok büntetéséről stbről szóló regéket. Hogy milyen fölületes ez a fölfogás, már csak azon egy ellenvetés is mutatja: ha fölveszszük, hogy a mythologia hasznos részeit bölcs emberek találták föl, épen olyan joggal tulajdonithatjuk azután az istenek-és emberekről szóló erkölcstelen meséket balgatag költőknek. Pedig ezt az ellenvetést már Euripides tette.

Mások (legtágabb értelemben vett) természeti alapot adtak a mythologiának. E magyarázásmód szerint a regeköltők régi természettudósok voltak, a kik ezen az úton akarták a népet természeti tünemények értésére s a természeti erők ismerésére oktatni. Némelyek szerint azt a kifejezésmódot, azt a phraseologiát birjuk a mythologiában, melynek segélyével az emberek hajdanában, a regék keletkezése korában gondolataikat egyáltalában közölni szokták egymással; mások szerint pedig azt a jelképes, mystikus nyelvet, mely által a regéknek költői tanuk titkait inkább leplezve, burkolva, mintsem értelmezve, fölvilágosítva adták elő. A mint látjuk, a regéknek ilyetén értelmezé-

sét találóan nevezhetjük allegorikus, jelképes magyarázatnak is. — Már Pythagorasnak egyik tanitványa, Epicharmus mondotta azt, hogy voltaképen a szél, viz, föld, nap, tüz és csillagok az istenek:

„Ὁ μὲν Ἐπίχαρμος τοὺς θεοὺς εἶναι λέγει
Ἀνέμους, ὕδωρ, γῆν, ἥλιον, πῦρ, ἀστέρας."
(Stobaeus, Flor. XCI. 29.)

Empedocles a tüz, levegő, föld, viz nevének mondta a Zeus, Hera, Aïdoneus és Nestis neveket. Már a régi természetbölcsészek szerették az ő alapelemüket (levegő, tüz, νοῦς stb.) Zeussal vagy egy-egy más istennel azonosítani. Sőt Metrodorus nemcsak Zeust, Herát és Athenét, hanem még Agamemnont, Achillest és Hektort is természeti erők personificatiójának mondta, és kalandjaikat természeti események képletezésének tartotta. Sőt 'Aristoteles is az allegorikus magyarázat felé hajlott. Socrates haszontalannak mondta, hogy minden regét igy értelmezzenek, mindazáltal ő és vele Plato sokszor emlegetik a regék alatt rejlő értelmet (ὑπόνοια). Socratesről a legujabb időkig sokan hitték, hogy a hitregetanból hajdankori bölcsészet maradványait lehet kibányászni, — némelyek csillagászatot, mások a természettudományok egyéb ágait hitték benne fölfedezhetni, s még századunk első negyedében jelent meg egy nagy munka *), mely föladatául tűzte annak bizonyitását, hogy a mythologiát keletről jött tudós papok állitották össze oly célbol, hogy a göröghoni félvad népeket magasabb foku miveltségre s az Istenség tisztább ismerésére vezéreljék.

A harmadik, a történeti elmélet rendszerint Euhemerus nevéhez füződik. N. Sándor kortársa volt s azt mondják, Kassander Makedoniából fölfedezések végett a vörös tengerhez s Ázsia déli partvidékire küldötte, s ő utját egy vallásos regényfélében (Ἱερὰ Ἀναγραφή) irta meg. Elbeszéli ebben a müvében, hogy Panchaea szigetén talált föliratokat (ἀναγραφαί),

*) Creuzer: „Symbolik und Mythologie der alten Völker" (1816—1821.), franciául átdolgozva (Vinet Ernő és Maury Alfréd közreműködésével) Guigniaut M. által; „Les réligions de l'antiquité considérées principalement dans leures formes symboliques," Paris 10 vol.

melyek hirt adnak a görögök főbb isteneiről, de nem isteneknek, hanem királyoknak, hősöknek és bölcseknek tüntetik fel őket, a kiket holtuk után istenekké magasztaltak kortársaik. — Ámbár Euhemerus műve (és forditása Enniustól) elveszett, eszméi oly hirre tettek szert, hogy regék történeti magyarázata közönségesen euhemerismusnak mondatik. Pedig sokan magyaráztak igy egyes regéket, különösen a későbbi görög történetirók közül. A rege pl. azt beszélte, hogy réges régen két fekete galamb röpült Libyába és Dodonába s monnó helyen meghagyta a népnek, állítson jósdát Zeusnak. Már most Herodot azt mondja, hogy ez két valóságos egyptomi, thebaei asszony volt s hogy galamboknak mondták idegenszerü, madárcsicsergéshez hasonló hanguk, felketéknek pedig arcuk barna szine miatt, — és hozzá veti, hogy ezt a magyarázatot egyptomi papoktól hallotta. Későbbiek szerint Aeolus időjóslatokban megbizható, tapasztalt hajós, a Cyclopok Siciliában lakozó vadak, a Centaurok lovasok, Atlas nagy csillagász és Scylla sebesen evező kalóz volt. S ezen nézeteknek is találkoztak később s a legujabb időkben is hivei. Szent Ágoston, Arnobius s a keresztény egyház legrégibb polemikusai általában fölhasználták ezt a fölfogást a görög s római vallástan ellen irányzott támadásaikban: hogy oly isteneket imádnak, a kikről maguk is azt tartják, hogy nem istenek, hanem csak istenített halandók. Különösen a mult században kapták föl ezt az elméletet Franciaországban a bölcselkenő történetirók. Banier abbé („A mythologia és az ókor meséi a történetből megvilágosítva“ c. terjedelmes művében) nagy bizakodva érvel, hogy „dacára mindazon ékitményeknek, melyekkel a regék ellátvák, csekély ügygyel-bajjal meg lehet ismerni, hogy a legrégibb idők iörténelmének tartalmazzák egy részét.“ Sőt mainap is találunk a hitregetannak némely kézi könyvében ilyeneket: hogy Jupiter krétai uralkodó volt, Herakles győzedelmes hadvezér, Priamus keleti király és Achilles derék harcos Trója ostrománál. És ezt a trójai hadmenetet is még sokan hiszik való történeti ténynek, holott egy csöppel sincs jobban megbizonyitva, mint az hogy a Titánok az Olympust ostromolták vagy bár az, hogy Nagy Károly Jeruzsálemet meghóditotta, pedig erről is tud mesélni néhány középkori lovagregény.

Előitélet nélküli tudósok érezték e magyarázatoknak elégtelenségét, de minthogy lehetetlennek látszott a mythologiának, ennek a Sphinxnek, talányait kielégitőbb módon megoldani, a legtöbben egyezkedésre léptek az elmondott három elmélettel s megengedték, hogy a mythologia némely részeinek erkölcsi, másoknak physikai, még másoknak történeti jellegük van. De belátták, hogy a regék igen nagy számának így sem lehet kimutatni alapját. A sphinxnek legfőbb talánya megoldatlan maradt.

A mult század végén szülemlett hasonlító nyelvtudomány ujabb lökést adott a mythologikus probléma megfejtésére irányult törekvéseknek is. Felfödözték távol keleten a régi hinduk nyelvét, a szanszkritot, melynek ismeretét Wilkins, Sir W. Jones, Colebrooke munkáinak köszönjük. A dúsgazdag szanszkrit irodalomnak, a hinduk szent könyveinek ismerete egészen uj látkört nyitott a hajdankor történetében, s a vele foglalkozót egészen uj fölfogásra, uj combinatiókra utalta.

Schlegel, Humboldt, Bopp és mások lángeszű kutatásai folytán tudjuk, hogy a hindu brahmánok, a görögök és rómaiak, a celt, germán és szláv törzseknek nyelve mind megannyi testvér nyelv, hogy mindegyik épen olyan tovább-fejlése egy közös ősnyelvnek, a milyen továbbfejlései a latinnak az úgynevezett román nyelvek: a francia, olasz, spanyol, portugall stb. Ha világos fogalmával birunk a nyelvrokonságnak, ha tudjuk, hogy testvér nyelvek nem annyiro gyermekei egy régibb nyelvnek — mint pl mi emberek szüleinknek vagyunk gyermekei —, hanem annak csak módosult, modernebb alakulatai, be fogjuk látni, hogy: oly szónak, mely több rokon nyelvben van meg nem adhatunk oly etymologiát, mely csak az egyik nyelvben érvényesíthető, s a rokon-nyelvbeli kifejezésre nem alkalmazható. Ha pl. Plato θεός-t (isten) θέειν (futni) igéből származtatja, minthogy az első istenek — nap, hold — folyton futják az eget, vagy ha Herodot τιθέναι-tól (megtenni, megalapítani) származtatja, úgy hogy θεός annyit tenne, mint rendező, törvénytevő, — az ilyen szófejtések ellen, ha a görög nyelv terén maradunk, nem igen tehetünk kifogást. De mihelyt tudjuk, hogy θεός

a szanszkritban és latinban a rokon dēva, deus alakokban jelenik meg, mindjárt el fogunk vetni minden oly etymologiát, a mely csak a görög szóra vet világot, a többire pedig nem. Igy van ez s egy csöppel sem különben a mythologiában is. Mert a hasonlító nyelvészetből nem csak azt tudtuk meg, hogy a legközelebb, a legszükségesebb fogalmaknak = mint apa, anya, fi, lány, férj, tehén, kutya, ló, fa, malom, föld, ég, viz,csillag — valamennyi árja v. indgermán nyelvben egyenlő jegyük van, hanem azt is hogy mindegyik ezen nyelvek közül oly elemeit birja a mythologikus szólásmódnak, melyek a közös erdetnek kézzel fogható nyomait mutatják. Hasonlító mythologiának nevezzük azt a tant, a mely a kifejlődött mythologikus rendszereket összehasonlítja, a rokon nyelvü népeknek rokon hitregéit egymással összevetve fejtegeti és így iparkodik kimutatni eredetüket. A hasonlító mythologia a tudomány legifjabb szülöttje s e téren bizonyára Müller Miksának köszönhetünk legtöbbet, a ki az ő essai-i*) közt irt egy mythologikus tanulmányt szokott szellemességével.

A nyelvtudomány hozza napfényre az emberi elme legősibb müködésének folyamatát, irányait, módjait. A történettudomány beszéli el a már társadalmakká, népekké, államokká tömörült embereknek tetteit, törvényhozó intézkedéseit stb. De a kettő között van még egy korszak, a közönségesen úgy nevezett mythikus korszak; ebbe esik az első állami intézmények keletkezése, az első vallások és a hitregék fejlődése. És az emberi elme ismerni akarja ezt a kort is, ámbár azt mondják sokan, hogy „hasztalan fáradság a görög élet mondáiban az igazságnak sejthető alapját nyomozni“, és az emberi ész bizik magában, hogy leküzdve a nehézségeket, a tudomány fáklyájával bele fog világítani a mythusok homályába, ámbár azt mondják némelyek, hogy „a mythologia olyan mult, a mely nem volt jelen soha“. Mert mi célból tanulmányozzák korunkban az okor történetét, az ókor nyelvét? mi célból fejtegetik az ősrégi feliratokat és nyomozzák a mythusok eredetét korunkban, melyben joggāl mondták, hogy a „Times“-ben több a bölcsesség, mint Thucy-

*) „Chips from a German workship.“

didesben s hogy Bacon művei tanulságosabbak a Purânák kosmogoniájánál? Az a meggyőződés ösztönöz bennünket minderre, hogy ha eleget akarunk tenni a delphii tanitásnak, ha tudni akarjuk, mi az ember, — előbb azt kell tudnunk, mi volt az ember.

A mythuszok, a hitregék 1) a természetes vallásnak, 2) a régi korbeli emberek költői kedélyének és 3) a nyelv némely tulajdonainak köszönik fejlésüket.

Kant bizonyítja,*) hogy gondolásunk a tapasztalásból s annak értelmes földolgozásából indulva fölfelé az elveket keresi és elégedést csak egy legfőbb és legelső egységben talál, mely minden többséget, mindennek létokát magában foglalja; — ez az Isten eszméje. Az ember nem gondolhatná végesnek magát és a körötte levő dolgokat, ha nem volna jelen gondolkodásában a végtelen, a tökéletes eszméje. Lelkében dereng a végtelennek érzete, vágyva sejti a tökéletest, a föltétlent, az istenit. És az emberiség gyermekkorában, mikor az ész inkább csak ösztönkép működik s a derengő eszme látható tárgyat keres magának, mi lehet erre alkalmasabb, mint az ég, a mely mindent befog, s mely mindennek fényt és meleget ád? Ma is mondunk ilyeneket: tudja a jó ég! az égre kérlek stb. A négereknél és malájoknál, sőt a sínaiaknál ma is az ég neve fejezi ki az Isten fogalmat. És az Isten név közös árja alapszava, dio szintén a fényes égre utal. — Látjuk, hogy a vallás eredetileg egy — isten — hit volt, de nem gondolatilag világosan meghatározva, hanem eleven szemlélésben, mint az ösztönszerü vallásos érzet első kifolyása, mint oly egységben való hit, mely magában foglal minden többséget. És épen ezért fejlődik és bontakozik ez az egység. Az ember más természeterőnek, lelki érzetnek is érezheti hatalmát és istenítheti. Igy a mindent nyujtó ég és a fogantató föld között oly viszonyt talál mint férfi és nő között (v. ö. ég és föld együttes tiszteletét a védákban; Zeus és Dionét a pelasgoknál, Baalt és Melittát Babylonban.) Igy teszi a napot, mint a fény kútfejét, az égnek elsőszülött fiává. Igy személyesíti a természetnek tavaszát és őszét, nyarát és telét, a

*) Kritik der reinen Vernunft.

napnak mindennapi születését és leáldozását vagyis a szenvedést, a halált és az ujjászületést, és lesz belőlük Adonis, Osiris, Dionysus*).

Igy járul aztán az első észleletekhez utóbb a képzelem, a poézis. Már a szavaknak s a mozdulatnak alakításában van költészet. Mikor az ember a természet tüneményei fölött kezdett elmélkedni, képzelete szinezte ki következtetéseit, a képzelet, a költészet fejlesztette tovább a jelképeket. Ma is mondjuk, hogy a róka a ravaszságnak, az oroszlán az erőnek jelképe. A gyermekkorát élt emberiség könnyen tehette mindezeket szellemi tulajdonok és isteni hatalmak jelképévé. Az állatistenités nem egyéb, mint állatsymbolika. A sötétben látó baglyot a hellének éles elme jelképévé tették; Dionysust, Indrát neveztek bikának; Baalt bikaalakban rajzolták. Ha egyszer a természeti tárgyakba személyes erőket, nemtőket helyeztek, ha pl. a forrásba nymphát képzeltek bele, a ki önti a vizet kifelé, és azután „látták, hogy lengő ruhaként száll föl fehér köd a vizről, a képzet már bővült avval, hogy a forrás szüze csodás ruhát sző. A viznek locscsanását, mormogását, susogását olybá vették, mint az istenasszony szavát, csodálatos, szívhez szóló énekét. Ily elemekből sarjadtak regék nymphákról és múzsákról a görögöknél, és fonó, dalkedvelő erdei asszonyokról (Waldfrauen) a németeknél.“ (Mannhardt.)

De a „Philologiai Közlöny“ lapjain legközelebbrül érdekel bennünket az a hatás, melylyel a nyelv volt a regék fejlődése.

Be van bizonyítva, hogy beszéd nélkül nem lehet ész és hogy ész nélkül nem lehet beszéd: a kettő között jóformán csak alaki különbség van.**) Innen van, hogy pl. a görög λόγος-szal jelöli, hogy a latin ratio (ész) oratio (beszéd), a magyar gondolat és a lapp kone (beszéd) közös gyökből alakultak. Könnyen átlátható tehát, hogy a beszéd, a nyelv

*) L. többet: M. Carriere, Die Kunst im Zusammenhang der Culturentwickelung u. die Ideale der Menschheit, I. Die Anfänge der Cultur . . . in Religion, Dichtung u. Kunst. Leipzig 1863.

**) A polinéziaiak a gondolkodást „gyomorbeli beszéd“-nek nevezik.

minden szellemi tevékenységre nagy befolyással van, hogy pl. akármely népnek nyelve és gondolkodásmódja a legszorosabb kölcsönhatásban áll. Szó nélkül lehetetlen gondolkodni: „nevekben gondolunk", azt mondja Hegel. Lássuk néhány példában, mint hat a nyelv a gondolatra.

A „semmi"-ről úgy beszélnek és bölcselkednek a philosophusok, mint akármi másról, sok bölcsészeti rendszernek egyik főanyágát teszi, sok költő veszi legmeghatóbb szemlélődései tárgyául sőt Nirvâna névvel sok millió buddhista imádásának főtárgyává lett. Pedig a semmi olyan szó, vagy akár fogalom, a melynek megfelelője, tárgya sehol sincs. És épen ezért a nyelv ssm adhatott neki más módon kifejezést, mint úgy, a mint csakugyan tette is: valami létezőnek vagy egyáltalában a létnek tagadása által. Igy a magyar semmi = misem nem is valami; a franczia ne rien = non rem (nem valami), ne point = non punctum (egy pont, egv szúrás sem); az olasz niente = non en(t)s (nem való, nem levő); a latin nihil v. nihilum = nifilum, ne-filum (még egy szál sem, egy fonál sem); a szanszkrit asat (semmi) = *a* + sat (nem + levő). De mivel e kifejezések lassankint egy-egy rövid szóvá lettek, lassan lassan hozzá szokott az ember a semmiről, mint akármi másról beszélni, azt költésnek és bölcselkedésnek, sőt imádásnak tárgyává tenni. Ime ez egy példája a legvalóságosabb mythusnak. Mert Müller szerint mythologiának nevezzük azt a processust, melyben a beszéd lassankint erőt vesz a gondolkodáson, mig nem uralkodik rajta.

Igy pl. Zeust a görögök már igen régi időben elnevezték *Κρονίων*, *Κρονίδης*-nek s ez tulajdonképen nem jelentett mást, mint „az idővel való, az idő képeviselője, az időn végig létező". Idővel elhomályosult a névnek ilyetén értelme, kivált mikor az időt jelölő *κρόνος*-ból is lassankint *χρόνος* lett. Az *ιων*, *ιδης* végü nevek pedig utóbb kizárólag mint patronymikumok, atyanevek maradtak használatban. Mikor tehát utóbb arról gondolkoztak a görögök, Zeust miért hivják *Κρονίδης*-nek, természetesebb felelet nem lehetett, mint az, hogy „Zeus Kronion egy régibb Kronos nevü istennek a maradéka, a fia." És kész volt a genealogia: Kronost tették Zeusnak atyjává.

Igy Apollot a régiek elnevezték Λυκηγένης-nek, a világosság szülöttjének, s lett belőle Lykia fia; nevezték Δήλιος-nak, fényesnek, s rámondták utóbb, hogy „delosi, Delosban született".

Hogy a beszéd, a nyelv ilyeténkép erőt vesz a gondolaton, az értelmen, ez különben is számos példákon észlelhető. Csak egyet emlitek még. Szanszkritban dhava férj; ebből lett vidhavâ férjtelen, özvegyasszony, latinban vidua. De a latin nyelvben lassankint elhomályosult e szó eredetének tudata, úgy hogy utóbb az özvegyembert is úgy hitták, hogy viduus, pedig ha a szónak eredetét veszszük tekintetbe, ez épen oly értelemellenes („férj nélküli férj"), mint a német wittwer, az angol widower.

Az árja regék fejlődésére még az is nagy befolyással volt, hogy az árja nyelvekben legtöbb, sőt eredetileg minden névnek vagy him vagy nő neme volt, úgy ha pl. Natura-ról képletesen beszéltek, okvetetlen asszonyi lénynek képzelték, Helios-t pedig férfinak.

De a hajdankor beszédmódjának még egy tulajdonságát kell itt szemügyre vennünk. „Az ujabb nyelvek annyira telítve vannak abstract kifejezésekkel, hogy már alig vagyunk képesek öt-hat sort leirni képek nélkül." *) A régi nyelvekben természetesen hiányzottak az elvont kifejezések, s ezeket sokkal objectivebb, s ha kellett, merész képes szólamok pótolták. Mai költőink a helyett, hogy „a nap fölszijja, elpárologtatja a harmatot" képletesen mondják, hogy „a nap fölcsókolja a harmatot" : az őskori embernek alig volt erre egyéb kifejezése. Shakspere azt mondatja Júliával:

Ó éj, bocsásd le sürü fátyladat . . .

Hajdanta egészen rendesen beszéltek így. És e beszédmódban sok regének találjuk magyarázatát. Volt pl. egy hires dalnok; azt mondták róla magasztalásképen, hogy még a kövek is megindulnak énekére; utóbb ezt szó szerinti értelemben vették és azt mesélték, hogy csakugyan volt egy zenész, a ki játékával megindította a köveket s úgy rakott belőlük várfalakat. Érdemes lesz átvenni Müller M. eml. essai-iből egy szép példáját az ilyen regealakulásnak.

---

*) Szarvas G. Nyelvtud. Közl. X. 144 l.

A fölkelő napot nevezi a germán mythologia Wustan fejének, az Isten arcának; Hesiod azt mondja róla:

Πάντα ἰδὼν Διὸς ὀφθαλμὸς καὶ πάντα νοήσας; a védák is nevezik az istenek arcának. „Hasonló felfogás neveztette a görögökkel a napot Kephalosnak (fejnek). És ha Kephalost Herse (a harmat) leányának mondják, ez a patronymikon a rege nyelvén ép azt jelenti, a mit mi úgy mondanánk, hogy „a harmatos mezők fölött kelő nap". Kephalosról beszélik, hogy Prokrisnak volt férje, hogy szerette, hogy hűséget fogadtak egymásnak. De Eos (a hajnal) is szereti Kephalost, megvallja szerelmét, de Prokrisnak hű férje megveti őt. Eos azt mondja neki, addig legyen Prokrisnak hive, mig Prokris meg nem szegi fogadását. Kephalos rááll, idegen alakjában megy Prokrishoz és elnyeri szerelmét. Mikor Prokrisnak szégyene napfényre jut, Kretába menekül. Ott Diana olyan kutyát és lándzsát ád neki, melyek sohasem tévesztik céljokat. Prokris vadásznak öltözik és visszatér Kephaloshoz. Ez együtt vadász vele és kéri, adja neki kutyáját és lándzsáját. Azt a föltételt adja, hogy őt szeresse Kephalos, s a mint ez rááll, Prokris megismerteti magát és Kephalos viszszafogadja. De Eos kecseitől félti Prokris a férjét s míg féltékenyen szemléli, Kephalos akaratlan megöli lándzsájával, mely sohasem téveszti célját.

„Mielőtt megfejthetnők ezt a regét, (melyet sok változattal mondanak el görög s latin költők), előbb föl kell ~~b~~olnunk és alkotó elemeire bontanunk.

„Első: „Kephalos szereti Prokrist." Prokrist a szanszkrit segélyével kell magyaráznunk, a hol pruš, priš = föcscsenteni és kivált esőcsöppökre vonatkozik . . .

„Ugyanaz a gyökér germán nyelvekben (f r o s t stb.) a d é r fogalmát vette föl, és Bopp szerint pruš = ófeln. frus (frigere). Görögben erre a gyökre vihetők *πρώξ πρωκός* harmatcsöpp és *πρόκρις* harmat . . . . Regénknek első része tehát egyszerüen annyi mint: A nap csókolja a (reggeli) harmatot.

„A második mondat: „Eos szereti Kephalost." Ez nem szorul magyarázatra. Ez az a régi rege, mely százszor is viszszatér az árja mythologiában: A hajnal szereti a napot.

„A harmadik: „Prokris hűtlen; de uj kedvese, ámbár

más alakban, mégis ugyanaz a Kephalos." Ez a költői kifejezése lehet annak, hogy a nap sugarait a harmat sokféle szinben tükrözi vissza, úgy hogy azt lehetne mondani, Prokrist sok szeretője csókolja; de mind ugyanaz a Kephalos az, álruhában, de utóbb mégis megismerszik.

„Az utolsó mondat: „Kephalos megöli Prokrist" azaz: a harmatot fölszívja a nap. Prokris szerelméért hal meg és Kephalos megöli, mert szereti. A harmatnak a forró napsugarak által való lassu, de elmaradhatatlan fölemésztése az, a mit olyan igazán fejez ki a rege, hogy: Kephalosnak sohasem hibázó lándzsája akaratlan találja az erdő mélyében rejtező Prokrist.

„Csak egymás mellé kell állítanunk ezt a négy mondatot, s akármelyik költő azonnal elmondja a regét Kephalos, Prokris és Eos szerelméről és féltékenységéről ...."

Lássuk most az árja mythologiának néhány jelesebb istenét és istenasszonyát.

Az árja mythologia legfőbb istenének a neve szanszkritban Djaus, görögben Zeus, latinban Jovis*) vagy Jov, Ju ebben: Jupiter, ónémetben Zio, angolszászban Tiu (ezekben: Tiusdaeg, Tuesday). Mindezek egy eredeti dju (guna djo, vriddhi djau) vagy div (g. dev, v. daiv) gyökre vannak visszavezetve, melynek fényeset, fénylőt kellett jelentenie, mert dju a szanszkritban *t*-vel továbbképezve (djut) am. sugárzani és dju maga = nap és ég; az ég fogalom pedig, tudjuk, legközvetlenebb szolgáltatja az isten kifejezését. A görögben lett Zeus és a boeotiai tájnyelbben Deús (Δεύς). Ugyanezen gyökérből lett Ζήν, a latin Jan, később Janus**) és Jûno. Innen vannak Diespiter, dîvum v. dîum (ég), dies sőt Diana e. h. Divana a mennyei szüz. Az általános istennév is származhatott ezen gyökből (deva, deus θεός), mert az első istenségek csupa ragyogó lények voltak,

---

*) Előfordul mint nomiativus Enniusnál: Jupiter = Jovis pater (Jovis atya), úgy hogy Jupiter izről izre egyezik Djaušpitar-ral (Djaus atya), mely a védákban sokszor előfordul. — Ide tartozik Dius is ebben: Dius Fidius (Ζεὺς πίστιος).

**) Januspater ép úgy volt egy szónak véve, mint Jupiter, Diespiter.

nap, ég, hajnal, kikelet, ezekre tehát ráillett a közös d e v a (fényes) név. Az Eddában Djausnak T y r felel meg. Említendő még, hogy d a i v a már a későbbi szanszkritban végzetet, fátumot jelent; a zendben és a szláv mythologiában ép így lettek a d i v e k démonokká, gonosz szellemekké.

A görög Uranós (Οὐρανός), mely tulajdonképen az eget jelentette (οὐρανὸς εὐρὺς ὕπερθεν) ugyanaz, mi a szanszkrit Varuna, mely az éjnek istene, de az éji eget, az eget is jelenti. Gyökük v a r födni, takarni, befogni.

A mindent befogó csillagos éjjeli égnek megfelel másfelül a nappal uralkodó nap. A fényes égnek (a div-nak, Zeus-nak) fiául, mindenható erejének kiváló nyilvánulásául, a fény osztójaul lép föl a nap. A napnak eredeti közös mythusa minden egyes nép hitregéiben hagyott nyomokat.

A védákban S a v i t a r a napisten. Erről kell egy regét említenem, mely szintén föltünteti a szó hatását a gondolatra. Savitart több helyen nevezik a védák aranykezünek. Ez nyilván költői jelölése a napsugaraknak, egyszerü metaphora. És ime! magyarázatul azt mesélik a régi brahmánok, hogy a napisten áldozás alkalmával elvágta kezét és hogy aztán a papok aranykezet csináltak neki.

A görögöknél a napisten mint Helios, Phoebus, Apollon jelenik meg. A fő, a közös napisten mellett mindenütt napistenféle hősök tünnek föl. Ilyen Trita Indiában = Thraêtona a Zendavestában = Feridun a persa höskölteményekben. Ilyenek H e r a k l e s (a ki leküzdi Cerberust; Kerberos = sskr. çarvara, çarvarî éj, melyet leküzd a kelő nap), B e l l e r o p h o n, P e r s e u s, az ind K a r n a, a kelt T r i s t a n a germán S i e g f r i e d. Mindezekről azt beszéli a rege, hogy náluknál gyöngébbeket szolgáltak, úgy mint a n a p, mely fényt és meleget oszt, elüzi vagy kiirtja az éj szörnyeit és ez által az embereknek, tehát nálánál gyöngébb lényeknek szolgál. — Achilles, Meleager, Kephalos, a germán Baldur és Siegfried, a persa Sijavuš mind ifju kora virágában hal meg, mint a nap, mely teljes erejében hal meg este, mikor az oceán hullámaiba merül.

De a napistent minden nap megelőzte a hajnal, melyet majd anyjának, majd leányának, legtöbbször pedig kedvesének

mondanak, a szerint a mint egyik vagy másik fölfogása érvényesült. A hajnalpir elterjed az égen, hirdeti a nappalt, de a nap elől eltünik, fut előle, meghal kedvesének csókjától, ölelésétől, azután keresi a napisten és este, nyugaton megint találkoznak. Egy-egy rege (v. ö. fönnebb a Kephalos, Prokris és Eosról szólót) úgy tünteti föl a napot, mintha hütlenné válnék reggeli kedvcséhez: este más kedvest ölel és azért hal meg. — A hajnal sokféle alakban jelenik meg a mythologiában; különösen Müller Miksa származtat sok regét gyönyörü és szellemdús fejtegetéssel a hajnal mythusától. Legismertebb nevei szanszkr. Ušas = görög Ἕως = latin Aurora (*Ausosa) = germán Ostera (a keletnek, o[illegible] istenasszonya; az ő tiszteletére ünnepelték a tavaszi O[illegible]r ünnepet, s ez a név ment aztán át a keresztény husvétr[illegible])

A nap és a hajnal közti viszonyra vezeti vissza Müller a védáknak szép regéjét, Pururavas és Urvasîról. Urvasî csak oly föltétellel megy nőül Pururavashoz, ha mindig csak királyi ruhájában mutatja magát. Pururavas egyszer sértett önérzettel fölpattan, hogy rablókat vegyen üzőbe, nem ér rá öltözködni, meztelen jelenik meg (a meztelen fényben fölkelő nap). Erre szemérmes kedvese eltünik, de igéri, hogy visszajő: Pururavas élte alkonyán megtalálja kedvesét (a nap este az esthajnalt.)

Tithonos (= sskr. dîdhjânas, ragyogó) sem más, mint a ragyogó nap. Eos kérelmére halhatatlanná lesz, de mivel Eos elfelejt örök ifjuságot kérni neki, elfonyad, mint egy roskatag vén ember, örök ifju neje karjaiban, (az esti nap az esthajnaltól ölelve) a ki szerette, mig ifju volt és nyájas hozzá vénségében.

Endymionban is (ettől: ἐνδύω alámerülni,* ἔνδυμα leáldozás) a leáldozó napot találjuk föl. Zeusnak, a fényes égnek és Kalykénak, a mindent elrejtő éjnek (καλύπτω) a fia, vagy más változat szerint Zeusé és Protogeniáé, a korán szülő hajnalé. Azt mondták a régiek: „Selene (a hold) szereti Endymiont, őrködik fölötte“ e. h., „sötétedik, a nap után jön a hold.“ „Selene álomban csókolja Endymiont“ e. h. „éj lesz.“ Mikor ilyen töredékes kifejezéseknek eredeti értelme elhomá-

lyosult, fejlődött lassankint egy mythus. Endymion és Selene szerelméről, egy-egy öreganya a képzelemnek nagy megerőltetése nélkül mesélhette unokáinak, hogy Endymion egy ifju volt, a kinek örök éltet, de örök álmot adott Zeus, hogy a latmosi barlangban, az éj barlangjában (mert Latmos azon gyökből van, melyből Leto, Latona) merült álomba stb. stb.

Ἑστία vagy V e s t a, a tűznek, azután a szüzies tisztaságnak istenasszonya, ugyanazon v a s v. u š gyökérből való, melyből Ušas, Eos, Aurora (ugyanabból valók sskr. u s r a kora, u š n a forró; lat. u r o = uso, aurum; görög *αὔω, αὔρων, ἦρι;* néw. o s t).

Müller E r o s t is a napra viszi vissza, mely a védákban A r v a, A r a s a néven is neveztetik.

E r i n n y s t is a hajnal egyik szanszkrit nevével, S a r a n j u v a l állitja össze K u h n és M ü l l e r. Utóbbi szerint E r i n n y u s v. E r i n y s nem volt kezdetben egyéb, mint a hajnal, mely napfényre hozza, földeríti a gonosz tettet, és így fejlődött azután egy, majd több f ú r i a belőle.

Müller szerint még pl. *Ἀάφνη* és *Ἀθήνη* = az ind A h a n â-v a l (szintén a hajnalnak egyik neve), *Χάριτες* = H a r i t a s (a napistent vivő paripák), O r p h e u s = R i b h u (Indrának és a napistennek melléknevе,) *Ὄρθρος* = V r i t r a (szörny, melyet a védákban Indra, a görögöknél Herakles győz le) és így több más.

Volt tehát már az egységes árja népnek mythologiája, ámbár ez a mythologia ugy mint az árja nyelv és az árja költés teljes virágzásra Hellasban fejlett. Annyi minden esetre kitünik az eddigi fejtegetésekből, hogy a görög mythologiában igen igen sok van, a mi nem speciális görög fejlemény, a mit nem birunk megmagyarázni, ha görög téren maradunk; hogy a közösen még együtt élt árja népnek volt már mythologiája, és hogy ez a mythologia (különösen ha még az indogermán nyelvek közös tulajdonaiban, közös észjárásában rejlő tényezőket is tekintetbe veszszük) magában hordta az utóbb külön külön kifejlett egyes mythologiák csiráit és épitő anyagait; hogy tehát, ha egy-egy árja népnek hitregéit sikeresen akarjuk fejtegetni, biztos

út, a melyen bátran haladhatunk a cél felé, egyedüli eszköz, a mely teljes siker reményével kecsegtet: a **hasonlítás**.

„Hogyha Hegel“ — azt mondja Müller —„ a görög és szanszkrit nyelv közös eredetének felfödözését egy uj világ felfödözésének nevezte, ugyanezt mondhatjuk a görög és a szanszkrit mythologia közös eredetéről. A fölfödözés megtörtént, és a hasonlító mythologia tudománya nem sokára olyan jelentős lesz mint a hasonlító philologia.“

Steiner Zsigmond.

Pindarica.

II.

(L. Phil. Közl. I, 319 kk.)

Odae Olymp. II. quum plures locos, tum et versus 61 et 62-um corruptos exhibent codices manuscripti, eaque corruptela efficit, ut et quae antecedunt, et quae sequuntur, vel intellegi, vel ab interpretatoribus recte explicari nequeant. Poeta (v. 53-o) divitias virtutibus ornatas multarum rerum opportunitatem habere dicit, et (vv. 56—70.):

εἰ δέ νιν ἔχων τις, οἶδε τὸ μέλλον,
ὅτι θανόντων μὲν ἐνθάδ' α ὐ τ ί κ' ἀπάλαμνοι φρένες
ποινὰς ἔτισαν, τὰ δ' ἐν τᾷδε Διὸς ἀρχᾷ
ἀλιτρὰ κατὰ γᾶς δικάζει τις ἐχθρᾷ
60. *λόγον φράσαις ἀνάγκᾳ.*
ἴ σ ο ν δ ὲ ν ύ κ τ ε σ σ ι ν α ἰ ε ί,
ἶ σ α δ' ἐ ν ἁ μ έ ρ α ι ς ἅλιον ἔχοντες, ἀπονέστερον
ἐσλοὶ δέκονται βίοτον, οὐ χθόνα ταράσσοντες ἐν χερὸς ἀκμᾷ
οὐδέ πόντιον ὕδωρ.
65. *κεινὰν παρὰ δίαιταν ἀλλὰ παρὰ μὲν τιμίους*
θεῶν, οἵτινες ἔχαιρον εὐορκίας, ἄδακρυν νέμονται
αἰῶνα· τοὶ δ' ἀπροσόρατον ὀκχέοντι πόνον.
ὅσοι δ' ἐτόλμασαν ἐστρίς
ἑκατέρωθι μείναντες ἀπὸ πάμπαν ἀδίκων ἔχειν
70. *ψυχάν, ἔτειλαν Διὸς ὁδὸν παρὰ Κρόνου τύρσιν. κτλ.*

quibus versibus describitur futura conditio defunctorum, quae qualis sit, scire divitem illum poeta affirmat cujus equidem tria genera discerni posse video:

1) mortuorum improbos poenam sumere hac in terra (vv. 56—58),

2) scelera hic commissa judicari sub terra (vv. 58—60),

3) eos, qui utroque loco ter ab omni injuria liberos servarint animos, introire in Saturni arcem, inque beatorum insulis vitam degere (vv. 68 ss.).

In prima sententia, que inest versibus 57 s.:

> ὅτι θανόντων μὲν ἐνθάδ' αὐτίκ' ἀπάλαμνοι φρένες
> ποινὰς ἔτισαν

sermo est de animis mortuorum (θανόντων), qui apud inferos scelera admiserunt, quorum poenas remissi in hanc terram (ἐνθάδε) luunt. Obscurum reddit sensum vocabulum αὐτίκα (subito), neque defuerunt, qui versus modo citatos cum sequentibus:

> τὰ δ' ἐν τᾷδε Διὸς ἀρχᾷ
> ἀλιτρὰ κατὰ γᾶς δικάζει τις ἐχθρᾷ
> λόγον φράσαις ἀνάγκᾳ.

conjunctos ita interpretarentur, ut significarent, alios quidem (μὲν) vitiorum poenam subito in hac terra sumere, alios vero (δὲ) judicari apud inferos; obstat, quominus verba sic intellegantur, vocabulum, θανόντων (mortuorum), quod hac de causa Oelschlaegerus haud inepte in, βροτῶν τῶν mutare voluit (similiter Hartung: φονῶν τῶν'); sed de metempsychosi verba fieri, e versibus 68 ss. quoque patet, recteque Rauchensteinius perspexisse videtur, ἐνθάδε jungendum esse cum, ποινὰς ἔτισαν' et vocabulum αὐτίκα lenissima medela in αὖτις (iterum) corrigendum esse. Sic optime jungitur huic sententiae altera (vv. 58—60) de sceleribus in hoc Jovis regno commissis judicare aliquem apud inferos ‚infesta necessitate.' Quo pertinent versus 61—67,

> ἴσον δὲ νύκτεσσιν αἰεὶ etq. s.?

Hic habes, quae Dissenius (Pind. clarm. II. p. 40) de hac re censuerit, assentientibus omnibus fere interpretibus: „Jam quod porui Pindarus tibi dicet planissime, ubi tenueris non finiri universae

sententiae ambitum v. 60., sed hanc priorem tantummodo esse partem, potiorem, a l t e r a m d e p r a e m i i s b o n o r u m. — Logica igitur ratio membrorum haec est: *οἶδεν, ὅτι ἀπάλαμνοι μὲν φρένες ποινὰς ἔτισαν, ἴσον δὲ νύκτεσσιν αἰεὶ — ἔχοντες ἀπονέστερον ἐσλοὶ δεδόρκαντι βίον*, particula *ὅτι* ad utrumque membrum pertinente."

Sed vir doctissimus, si quid video, haud recte sensum perspexit; neque enim nexus sententiarum talis est, ut conjunctio ,*ὅτι*' ad vv. 61 ss. pertineat, nec de p r a e m i i s s o l u m b o n o r u m hac sententia agitur, immo poëta ipse verba adjicit (v. 67):

τοὶ δ' ἀπροσόρατον ὀκχέοντι πόνον —

opposita poena improborum (*τοί δέ*) praemiis proborum (*ἐσλοί*); illorum sortem uno solo vocabulo ,horrendam' dicit, horum vitam — *βίοτον* — longius describit, ea, nisi fallor, de causa, quod victorem, quem laudat, Theronem, hujus sortis participem fore persuasum habeat. Perperam igitur judicavisse nuperrime videtur M. Schmidtius (Pindars Olymp. Siegesgesänge p. CXXII.), cum versibus 61 ss. hanc inesse sententiam putaret: „Necesse enim est similem sibi justorum condicionem animo formaverit poeta, sceleratorum sorti, quos docuit facinorum in vita commissorum poenas post excessum luere apud umbras, scelerum vero in Orco perpetratorum post reditum in vitam. Itaque *νύκτεσσιν* i. q. caliginosa apud inferos nox, *ἐν ἁμέραις* i. q. supra dixit *ἐν τᾷδε Διὸς ἀρχᾷ*." Nullo modo hi versus cum antecedentibus hoc modo conjungi possunt, sed cohaerent sive sequuntur ex illis interposito verbo ,*δικάζει*', ita ut vv. 61—67 descriptionem quodammodo accuratiorem contineant sortis, quae juxta judicium maneat animos defunctorum, quae qualis sit proborum, exponitur versibus 61—66; necesse igitur est hoc spectent, versus 61 s. quoque, qui vulgo sic leguntur in codicibus:

ἴσον δὲ νύκτεσσιν αἰεί
ἴσα δ' ἐν ἁμέραις ἅλιον ἔχοντες, ἀπονέστερον
ἐσλοὶ δέκονται βίοτον . . .

nonnulli ll: „*ἴσαις δὲ ν. α. ἴσαις δ' ἐν ἁμέραις κτλ*" tradunt

sensu vero utraque scriptura caret. Conjecturas plurimas collegit Bergkius (Pind. carm. p. 27), ad quus accedit Schmidtii (l. c.), qui locum sic mutare studuit:

> ἴσαις δὲ νύκτεσσιν ἄμμι
> χρόνον ἐν ἀμέραις ἅλιον ἔχοντες . . .

mutavit sane, sed haud emendavit, quamquam recte perspexit in emendando loco prae ceteris scholia esse adhibenda, in quibus legimus (l. c. p. CXXI): „ἴσον ἡμῖν τοῖς ζῶσιν χρόνον ἐπιβάλλει ὁ ἥλιος καὶ τοῖς ἐν Ἅιδου δικαίοις κτλ. § φησὶν οὖν ὅτι τοῖς ζῶσιν ἡμῖν τὸν ἴσον χρόνον ἐπιτελεῖ καὶ τοῖς ἐν Ἅιδου ἀγαθοῖς ὁ ἥλιος καὶ τόπον ἔχουσι τοιοῦτον" κτλ. Equidem censeo ἡμῖν τὸν ἴσον χρόνον e libris sumpta esse, et quum depravaretur lectio, uno et altero vocabulo expulso falsa suppleta sive repetitione (ἴσα δὲ) sive alio modo (αἰεί). Quae vero fuerit sententia poetae, si quid recte disseruimus in antecedentibus, fragmenti quod exstat threni, in quo amoenitates vitae defunctorum justorum enarrantur, initium indicat (Bergk. Pind. Carm. p. 331.):

Τοῖσι λάμπει μὲν μένος ἀελίου τὰν ἐνθάδε νύκτα κάτω· quod significat, mortuos illos luce solis frui, dum terra noctis tenebris obducta jaceat; vide, num aliud quid ferant scholia, ac per idem tempus (ἴσον χρόνον), quo apud nos (ἡμῶν) nox sit, lucere illis solem (ἅλιον), tamquam dies esset; leni igitur medela sic emendandum locum puto:

> ἴσον δὲ νύκτεσσιν ἁμῶν
> χρόνον ἐπάμεροι ἅλιον ἔχοντες κτλ.

Si hanc conjecturam receperis, npn solum versus 61—67 sensum omnino perspicuum praebere fateberis, sed tria quoque illa genera conditionum mortuorum, de quibus in initio egimus, optime inter se cohaerere.

Hóman O.

A római történetirók.

(L. III. füz. 120. k. ll.)

3. Fabius Pictor.

Enniussal elhagyjuk a költői történelmi irályt. Ezen költői történetirással majdnem párhuzamosan fejlődött a prózai történetirás. Ez utóbbinak fejlesztői a római aristocraták, míg másrészt az alsóbb ranguak a költészetnek szorgos ápolói és terjesztői voltak. Minthogy pedig az aristocraták nem annyira a nép szükségletét vevék tekintetbe, melyből magasabb és akkor divatozó görög miveltség által váltak ki, hanem inkább ezen osztály különc irányát, nem csoda, hogy az elsők, kik a római történelem irásához fogtak, ösztönöztetve a görög iróknak saját nyelvükön irt kisérletei által, melyekben, mint már egy helyütt említők, a római történelmet kisebb nagyobb részletességgel tárgyalva találjuk, családi büszkeségnek tartották, ily nyelven irt kiváltképen a rómaiak dicsőítését célzó müvek által, az akkor müveltnek tartott világ előtt e magasztos kör tagjaikint tündökölni. Ezen különc eljárásnak példáját találjuk a mivelt németvilág irodalomtörténetében is, hol Nagy Frigyes korszakában lelkészek és tanárok irodalmi tevékenysége mellett, mely eszméit német nyelven terjeszté, aristocraticus irodalom fejlődött francia nyelven, a midőn Gleim és Ramler német harci dalokat, a királyok és vezérek pedig francia haditörténeteket irtak.

Az első, ki a római történelmet görög nyelven irta, Quintus Fabius Pictor, a hires Fabius nemzetségnek ivadéka, kinek egyik őse már Róma városának alapításánál mint Remus kísérője említtetik, elődei közöl pedig sokan mint consulok tüntek volt ki. E családnak tagjai a vészes vejii háború alkalmával számra 306-an két éven át folytonosan a Cremera folyó nál harzcoltak a vejiekkel, míg végtére mindnyájan hősies-

halállal multak ki; csak egy kiskoru sarj maradt hon, ki a család törzsét a végenyészettől megmentette és később mint hadvezér késlekedése által a római birodalmat megmentette: a hires Fabius Maximus Cunctator. Ezen család magas miveltségéről tanuskodik azon körülmény, hogy egyikök nem gondolva a főrangu osztály előitéletével már 450 évben R. é. u. a Salus templomának kifestését magára vállalta, minek következtében Pictor melléknévvel, — hacsak gúnyból is — illették. [1]) Ezen Fabius unokájának mondják a történetirót Quintus Fabius Pictort, kiről csak annyit tudunk, hogy Lucius Aemilius Papus és Cajus Attilius Regulus consulok idejében 529 R. é. a gall. háboruban szolgált; 535. évben proquaestor és tanácsnok lőn és 538-ban a szerencsétlen cannaei csata után Delphibe küldeték, hogy a jósdát a fenyegető veszély elhárítása és az e tekintetben használandó eszközök iránt megkérdezze.

Fabius Pictor görög nyelven irta müvét, mint ezt a halicarnassusi Dénes, ki Fabiust mint maga Polybius is, kútforrásul használta, határozottan bizonyítja. [2]) — Történelmének cime, valamint az egyes szakaszok, melyekre a könyvek fel valának osztva, ismeretlenek élöttünk. Aeneas megérkezésével az italiai földre kezdé elbeszélését. A többi eseményeket saját koráig röviden az évkönyvek (annales) módjára adja elé, míg az utolsó részt, mely kora eseményeit, tehát a pún háborúkat is vázolja, körülményesebben tárgyalja [3]) és, a mint látszik, a római életet és szokásokat is különösen tekintetbe veszi, nem mulasztván el a régi mondákat is közbeszőni. [4]) A fennmaradt töredékek csekélyebbek, sem hogy ezen münek tartalma és irányáról biztos itéletet hozni és meghatározni lehetne, mily mértékben használta fel Fabius a görög irókot kútforrásúl. Annyit tudunk Plutarch tanuságából, hogy Romulus ifjukori történetét a

[1]) L. Plin. H. N. XXXV, 7. Cic. Tusc. I, 2, 4.

[2]) Dion. I, 6.

[3]) Dion. I, 6. *τούτων δὲ τῶν ἀνδρῶν* (l. i. *Κόϊντος Φάβιος καὶ Λεύκιος Κίγκιος*) *ἑκάτερος οἷς* etc. L. Gerlach p. 35.

[4]) Krause p. 42.

peparethosi Diocles történetéből merítette. [1]) — Fabius történeti hitelességéről tanuskodik, Polybiust kivéve, ki őt a rómaiak iránti részrehajlással vádolja, a későbbi római történetirók nagy része. [2]) Livius többször mint hiteles kútfőt szembesíti másokkal, és Lucius Cincius, Cato és Piso valamint a későbbiek közöl igen sokan történelmi adatait mint igen hiteleseket használják föl [3]), sőt maga Dionysius és Polybius kénytelenek ott, hol őt cáfolgatják, tekintélyét elismerni.

Fabius Pictornak neve alatt előfordul még egy latin nyelven irt történelmi mű, mely azonban valószinűleg Cato kortársától Servius Fabius Pictortól származik, kit Cicero jogtudósnak és a tudományokban és régiségben igen jártasnak mond [4]) és mint történetirót gyakran összehasonlít [5]) Catóval.

Ezenkivül valami Numeris Fabius Pictorról tétetik említés Ciceronál [6]), hogy görög nyelven irt évkönyveket. Hogy ki volt e Fabius, külön személy-e, vagy azonos az említett Quintussal, ugy hogy e névnek csak ferdített alakja a Numerius előnév, még eddig nem sikerült földeríteni.

4. L. Cincius Alimentus.

A második pun háború idejében élt még egy másik történetiró L. Cincius Alimentus, ki 554. évben R. é. (200.) praetornak választatván, M. Valerius consullal Siciliába küldetett. [7]) Miután Agrigentum városának bevételével a karthagói uralom e szigeten tetemesen csökkent, Cincius még a következő évben maradt Siciliában, tanács végzés által hivatalos tevékenységében a második évre is megerősíttetvén. [8]) Itt kapta a parancsot 208. évben, hogy hajóhadával Locri városának ostromát a tenger felől támogassa.

---

[1]) Plutarch. V. Romuli c. 38.
[2]) Polyb. I, 14 (1—4) 15, 12; 4. 5.
[3]) Dionys. I, 77.
[4]) Cic. Brut. XXI, 31.
[5]) Cic. de or. III, 12.
[6]) Cicero de divin I. 21. L. Krause 83. o.
[7]) Liv. XXVI, 23, 28.
[8]) Liv. XXVI. 28.

De ezen kisérlete meghiusult, miután Hannibal a város megmentésére elősietett és a rómaiakat minden ostromszer visszahagyására és gyors elvonulásra kényszerítette. [1]) Erre visszatért Cincius Romába, honnan Sextus Julius Caesarral és Lucius Lucinius Pollioval Crispinus consulhoz Capuába küldetett, ki nehány tapasztalt férfiut kért magának Rómából, hogy a háború folytatására a legcélszerübb intézkedéseket megtehesse. [2])

Ezentúl semmitsem tudunk Cinciusnak sorsáról, mi könynyen megmagyarázható Liviusnak azon adatából, hogy Cincius Hannibal fogságába esett [3]) és innen kikerülve a közügyektől elvonultan a történetirásnak szentelte életét. [4]) Cincius épen ugy mint Fabius görög nyelven irta meg Rómának történetét és pedig a legrégibb időktől kezdve koráig. Hogy könyve később jelent meg mint Fabiusé, bizonyítja Livius, ki Fabiusról azt mondja (I, 44): ‚scriptorum antiquissimus'; továbbá Dionysius számos idézeteiben, hol Cincius mindennütt Fabius után második helyen említtetik, sőt ezekben az is állíttatik, hogy Cincius Fabiust hazználta kútforrásul. Dionysius és Livius ismerték Cincius történelmét és használták müveikben. Az előbbinek itélete Cinciusról azonos a Fabiusról mondottal, hogy t. i. a régibb római történetet a város alapíttatása után felületesen, korának történetét azonban gondosan és kimerítőleg tárgyalta; az utóbbi pedig őt a régi szokások gondos buvárának nevezi. [5]) Művének cimét nem ismerjük. Fabiushozi viszonyáról többet nem mondhatni, mint a mennyit Dionysiusban olvasunk h gy Cinciusnak adatai megegyeznek Fabius adataival, kivált Romulus-, Remus- és a szüz Tarpejáról szóló történetet illetőleg [6]), továbbá, hogy a város építtetése idejének meghatározásában eltér Fabiustól, a mennyiben azt Cincius a tizenkettedik olympias

[1]) Liv. XXVII, 27.
[2]) Liv. XXVII, 29.
[3]) Liv. XXI, 38.
[4]) Krause p. 65.
[5]) Liv. VII, 3.
[6]) Dion. I, 79. II c. 38, 39.

negyedik évébe, Fabius pedig a hetedik olympias első évébe helyezi.

Hitelességét valamint tekintélyét illetőleg fontos Livius ítélete, ki őt ‚diligens talium monumentorum auctor‘-nak (VII, 3) nevezi és (XXI, 38 fej.) azt mondja: „L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Hannibale scribit, maxime auctor me moveret, nisi confunderet numerum;“ továbbá Dionysius nyilatkozata, ki őt szemtanúnak és azért hiteles irónak nevezi. [1])

Cincius Alimentusnak még következő művek tulajdoníttatnak: de fastis, de comitiis, de consulum potestate; de officio Icti, mystagogica, de verbis priscis, de re militari, de historia, de Gorgia Leontino, melyek latin nyelven voltak irva, a mint a több régi irónál megmaradt töredékek bizonyítják.

Több ujakbkori iró és ezek közt Krause p. 68. nyomatékos okokkal törekedett bebizonyìtani, hogy a fennevezett müvek nem a történetiró Cinciustól, hanem egy más Cincius nevü irótól származtak, mig ellenben Niebuhr és Gerlach [2]) Cincius a történetirónak tulajdonítják ezen müveket és állításuk bebizonyítására szintén hatályos védveket hoznak fel. De a mindkét részről felhozott bizonyítékok még sem birnak oly meggyőző erővel, hogy akár az egyik, akár a másik véleményt föltétlenül elfogadni lehetne.

5. C. Acilius Glabrio.

A harmadik, ki a római történetet görög nyelven irta meg C. Acilius Glabrio, kiről csak annyit tudunk, hogy Róma városának 551-dik, a második pún háború tizenhatodik évében Cn. Servilius Caepio és C. Servilius Geminus consulok idejében tartományi quaestor volt; a néptribuni tisztet pedig Róma városának 557. évében C. Cornelius Cethegus és Q. Minutius Rufus consulok idejében viselte és senatori méltósággal is fel volt ruházva, mely minőségben a három tagból u. m. Carneades, Diogenes és Critolaus bölcsészekből álló követséget a tanácsba ve-

---

[1]) Dionys. I. pag. 5. extr. ed Sylburg. *οἷς μὲν αὐτὸς ἔργοις παρεγένετο, διὰ τὴν ἐμπειρίαν ἀκριβῶς ἀνέγραψε.*

[2]) Gerlach Die Geschichtschreibung d. Römer. 1855.

zette és tolmácsuk volt, [1]) mi Róma városának 599-dik évében P. Scipio és M. Marcellus consulok idejében történt. Művében tárgyalta a római történelmet kezdetétől fogva, miről Cicero, Livius, Plutarchus és többen tanuskodnak; mely dolgok leirásával végzé be történelmét, meghatározni nem lehet, annyi kitűnik Liviusból, [2]) hogy még a második pún háború után, 560. évben történt dolgokat említ.

Görög nyelven irt évkönyveit (annales) mint azokat Livius [3]) nevezi, valami Claudius nevü, különben ismeretlen iró fordítá le latin nyelvre; e fordítást használta maga Livius, a mint azt két helyen említi, [4]) melyek egyikén fölhozza, hogy Glabrio az ellenség számát nagyobbra teszi, mint Piso, sőt mint Valerius Antias, ki a számokbani túlzás által vált hiressé. Az eredeti müvet használták Cicero, Dionysius, Plutarchus és a könyvecskének, melynek cime „De orig. gentis Romanae" [5]) szerzője.

Azon körülménynek, hogy Acilius adatai több tekintetben eltérnek más római irók adataitól, köszönhető, hogy némely töredékei fennmaradtak. A mi hitelességét és adatoknak kritikai megrostálás utáni közlését illeti, arról a fennmaradt töredékek után kétkedni lehet.

6. A. Postumius Albinus.

Azon irók sorában, kik a római történelmet mint rómaiak görög nyelven irták meg, az utolsó: Aulus Postumius Albinus, ki 155-ben K. e. consul vala és nem annyira a latin nyelv míveletlen volta mint inkább részrehajló előszeretete következtében hódolt a görög mívelődésnek. — Polybius nem igen kedvezőleg nyilatkozik jelleméről, [6]) nevezvén őt csevegőnek (*στώμυλος*), csacskának (*λάλος*), kérkedőnek (*πέρπερος διαφερόντως*), gyává-

---

[1]) Gellius N. A. VII, 14, 9. Plut. Cat. c. 22. Macrob. Sat. I, 5. Cic. Academ. II. 45, l. 137.

[2]) Liv. XXXV, 14.

[3]) Liv. XXV, 39. XXXV, 14.

[4]) Liv. XXV, 39.

[5]) Auctor de orig. gent. Rom. c. 10. §. 2.

[6]) Polybius XL, 6.

nak és kéjvadásznak, ugy hogy általa a görög nyelv iránti előszeretet rosz hirbe jött. Történelmének előszavában az olvasók elnézését kéri ki, ha ő római létére nem egészen helyesen kezeli a görög nyelvet. Ezért jogosan éri Catonak gáncsa, ki őt nevetségessé teszi, hogy görögül irván, mégis netaláni hibákért kénytelen az olvasók elnézéséhez folyamodni. Athénben hosszabb ideig tartózkodott és egyike volt a tiz követnek, kik Mummiussal arra voltak hivatva, hogy Corinthust és tartományát római provinciává alakítsák át. Szobra az Isthmuson vala látható. Cicero [1]) őt mívelt, tudós és nagy olvasottságu szónoknak nevezé.

Történelmi művéről csak annyit mondhatunk, hogy terjedelmére nézve az előbbiektől nem különbözött, csakhogy alkalmasint Carthago lerombolásának leirására is kiterjedett.

7. M. Porcius Cato Censorinus.

Nem lehet tagadni, hogy az eddig dívott történetirásnak azon eredménye volt, hogy a rómaiak az őket akkor környező művelt világ körében tisztes helyet foglaltak el, hazafiúi hévvel terjesztvén a római név nagyságát és a nép dicsőségét a görög világ és a görög műveltségü római aristocratia előtt, de épen ezen kizárólagos irány nagy veszélyt horda méhében, a mennyiben a nemzeties szellemi müködést fenyegeté, és azon osztályra, mely épen az állam alapját képezi, rosz befolyást gyakorolt.

Ugyanis ezen időben a rómaiak a mivelődés azon fokát érték el, melyben a szellemi élet szükségét kezdék érezni; minthogy pedig irodalmi terményeikben elegendő szellemi tápot nem nyerhettek, a görög míveltség dús kincsei kiaknázására fordíták minden gondjukat, mi mellett a görög laza erkölcsiségnek és irodalmi nyegleségnek tág tért engedtek. A görög miveltséggel együtt idegen erkölcsök és szokások kezdtek lábra kapni, mi a gondolkodó férfiakban ellenhatást szült és ama szellemnek lőn létrehozója, mely megtestesülve jelentkezett M. Porcius Catóban. Ő nyilt csatára kelt ki a hazai tüzhelyekért és oltárokért, mert belátta, hogy nemzetisége a Görögországból

---

[1]) Cic. ad. Attil. XIII, 30, 32.

Rómába átültetett miveltség és szokáeok által, melyeknek az ifju nemzedék hódolt, veszélyeztetve vagyon. Ő azon nézetből indult ki, hogy mindazt, a mit a görögök nyujtani képesek volnának, a rómaiak már birják, csak tudnák azt érvényesiteni. „Célszerü, úgymond ő, a görög irodalomba csak bepillantani, nem pedig annak komoly tanulására szentelni időnket, mert, mihelyt a görög nép saját irodalmát behozza, azonnal mindent meg fog rontani.“ [1])

Hogy Cato zokon vette, ha római irók müveik megirásában a görög nyelvvel éltek, tanusítja azon gúnyoros feddés, melylyel Postumius Albinust illette. Ezen örökké nevezetes férfiú, ki az ős Rómának hü másképe, és a népies erkölcsnek és szokásnak állhatatos őre volt, Róma városának 519-évében (235 K. e.) Tusculumban született. Ifjuságának első éveit Sabinumban töltötte, hol atyjától öröklött birtoka volt. L. Valerius Flaccusnak, ki később consuli és censori hivatalában tagtársa volt, unszolására, Rómába jött és szorgalmasan kezdé a forumot látogatni. 17 éves korában katonai pályára lépett és mint katonai tribun müködött Siciliában 540. évben Q. Fabius Maximus és M. Claudius Marcellus consulok idejében. Innen vissza térve C. Claudius Nero táborába ment és a senai ütközetben, melyben Hasdrubal, Hannibalnak fivére elesett, fontos szolgálatot tett. 550. évben quaestorrá lett P. Scipio Africanus alatt M. Cethegus és P. Tuditanus consulok idejében, mely évben Naevius meghalt. P. Scipióval, dacára hivatalos állásának, nem állt barátságos viszonyban, a mint egyébiránt annak elveivel sem egyezett meg teljes életében. Utóbb Helviussal aedilissé lett. Mint praetor Sardiniába küldetett, a honnan már az előtt, mint quaestor visszatérvén Afrikából, a költő Enniust magával hozta Rómába. 559. évben (195) consullá lett L. Valerius Flaccussal. Ezen minőségben ellenszegült, habár eredmény nélkül, a lex Oppia eltöröltetésének, mely a nők fényüzésének korlátozását vette célba. Erre vonatkozó beszédét szabadon közli Livius (XXXIV, 1—8).

---

[1]) Bonum illorum litteras inspicere, non perdiscere. — Quandocunque ista gens suas litteras dabit, omnia corrumpet. (Cat. apud Plin. hist. nat. XXIX, 7.)

[1]) Corn. Nep. Cat. I. Ego iam — conserendis.

Proconsuli minőségben az innenső Hispániába küldetett, a honnan visszatérve diadal ünnepet ült. Négy évvel későbben megverte Antiochus seregeit Thermopylae mellett 570. évben (184), mely évben Plautus meghalt. P. Claudius és L. Porcius consulok idejében censorrá lett L. Valerius Flaccussal. Ezen időben az erkölcsi romlottság annyira elharapódzott, hogy az ország atyái kénytelenültek szigorú rendeletek kibocsátása által ennek terjedését gátolni. Livius tanusága szerint [1]) az 568. (186) évben bocsáttatott ki a tanács végzés a bacchanáliak ellen. Cato a legnagyobb szigorusággal és következetességgel járt el tisztében. Szigora sulyát leginkább a nemesek érezték, kik között a fényüzés és a kicsapongás leginkább lábra kapott volt. Innen Catonak rendeletei a fényüzés ellen[2]). Scipio Asiaticust ő törölte ki a lovagok lajstromából, minthogy a syriai pénzeket elcsempészte; ugyanő utasította ki a tanácsból L. Quinctius Flaminius, a görögök megszabaditójának fivérét, minthogy egy védtelen ellenséget gyalázatosan megölt[3]). Tisztjének szigorú kezelésétől nyerte a Censorianus melléknevet. 597. évben Sex. Julius Caesar és L. Aurelius Orestes consulok idejében más alvezérekkel egyetemben Afrikába küldetett, hogy a carthagóiak és Masinissa közti háborút bevégezze. Egész életét az állam ügyeinek szentelte, semmit sem gondolva ellenfelei támadásaival. Plinius tanusága szerint[4]) negyvennégyszer vádoltaték be, de mindannyiszor a vád alól fölmentetett. Késő koráig megtartá lelki épségét és ruganyosságát, a miért is Cicero „az öregségről“ cimü könyvében őt a szereplő személyek legfőbbikekint tünteti föl. Agg korában kezdé az általa annyira gyülölt görög nyelvet és irodalmat nagy szorgalommal és kitartással tanulmányozni[5]). Meghalt 605. évben L. Marcius és M. Manilius consulok idejében

---

[1]) Liv. XXXIX, 8.

[2]) Nep. Cat. 2. „Nam et in complures nobiles animadvertit, et multas res novas in edictum addidit, qua re luxuria reprimeretur, quae iam tum incipiebat pullulare.“ Mert részint több nemest büntetett meg, részint pedig számos uj határozatot vőn fel edictumába, hogy azok által az ekkor már elharapódzó fényüzés elnyomassék.

[3]) Liv. XXXIX, 42, 44.

[4]) Plin. Hist. nat. VII, 27.

[5]) Cic. de sen. 1.

életének 85-dik évében, a mint Cicero és Plinius [1]) állitják; [2]) mások szerint 90-ik évében, egynehány évvel Carthagónak elpusztulása előtt, melynek vesztét annyira sürgette e híres szavakkal: „Ceterum censeo Carthaginem esse delendam." Hogy ezen nagy férfiu jelleme, működése elegendő anyagot szolgáltatott az utókor iróinak a buvárlásra, kételkedni nem lehet. Ennek köszönhetjük a beható életleirásokat, minők Aurelius Victoré, [3]) Neposé és Plutarché, valamint a nevezetes jellémzéseket, melyek közől kiváló, a Liviusé [4]), Neposé [5]) és legujabban Mommsené, [6]) melyeknek ismertetése talán nem lesz fölösleges. Livius ezt mondja felőle: ő erős természetű, ép de durva kinézésü volt, egész fellépésében ős erő mutatkozott, szavai nyomatékát emelte velős hangja és hatalmas testalkata. Neposnak szavai pedig ezek: Minden ügyben különös buzgóságot fejtett ki. Mert értelmes földmivelő, tapasztalt jogtudós, nagy hadvezér, meglehetős szónok s az irodalom buzgó kedvelője vala. Mommsennek jellemzése pedig, dacára annak, hogy mindent túlozni szeret, következő: „Az ujitó párt mintegy megtestesülve lép elénkbe M. Porcius Catoban (520—605). Cato a régibb még Italiára szoritkozó és a világuralomtól idegenkedő rendszernek utolsó nevezetes államférfia, miért is későbben a régi római világ becsületes jellemei egyikének tartaték, nagyobb joggal fogjuk őt az ujabb görög irányu nemességgel szemben a római közép-osztály ellenzéke képviselőjének tekinteni. Az ekétől birtokszomszédja, L. Valerius Flaccus által, ki egyike vala azon nemeseknek, kiknek a kor iránya nem volt inyökre, a politikai pályára szólittatott; a nyers paraszt a becsületes patriciusnak épen alkalmasnak látszott arra, hogy az idő árjának ellenszegüljön; és nem is csalatkozott benne. Flaccusnak vezetése alatt a jó régi szokás szerint, tanácscsal és tetteivel polgártársainak és a közügynek szolgálván, föl tudott vergődni a consulságra

[1]) Cic. Brut. c. 15, 20, 23. Cato mai. c. 10. 11.
[2]) Lin. XXXIX. 40. Plut. Cat. 15. Val. Max. VIII, 7. 1.
[3]) Aurel. Victor de illustr. vir. c. 47.
[4]) Liv. XXXIX, 40.
[5]) Nep. Cat. 3, 3.
[6]) Mommsen Röm. Gesch. 825—827.

diadalra és censorságra. 16 éves korában katonai szolgálatra lépvén, az egész hannibali hadjáratbau a trasimeni tó melletti ütközettől egészen a Zama melletti ütközetig részt vett. Marcellus és Fabius Nero és Scipio alatt szolgálva Tarentum és Sena mellett, Afrikában, Sardiniában, Spanyolországban és Macedoniában mint katona, törzstiszt és mint vezér egyaránt vitézkedett. Valamint a csatatéren, ép úgy megállott férfiasan a köztéren Félelem nélküli és talpra esett beszédje, nyers és találó paraszt élce, a római jognak és a római viszonyoknak ismerete, hihetetlen sokoldalusága és vad, edzett teste mindenekelőtt a szomszéd városokban tették őt tekintélyessé, később pedig, miután a főváros közterén és a curiában, a szinhelyen fellépett, kora legbefolyásosabb magánügyi és államszónokává vált. Azon modort vette föl, melylyel legelőször Mancius Curius élt, kit a római államférfiak eszményképekint tisztelt; egész hosszú életét arra szentelte, hogy az elhatalmasodó sülyedésnek tehetsége szerint becsületesen, minden irányban ellene szegüljön és még 85 éves korában férfiasan szembeszállott a köztéren az uj korszellemmel.

Szépnek nem lehetett őt mondani — ellenségei állíták, hogy szeme zöld és haja rőt — nagy férfiu nem volt, és legkevésbbé messzelátó államférfiu. Politikailag és erkölcsileg korlátozott, a régi jó világnak eszményképét szem előtt tartva és ajkán hordozva, megátalkodottan gyülölt mindent, a mi uj volt. Szigorú maga iránt és igazságos öntudatában, könyörületlen csipősségével és szigorúságával minden és mindenki ellen, becsületes és tisztele're méltó, de a rendőri pontosság és a kalmári becsületességen felül fekvő kötelességnek sejtelme nélkül, minden gazságnak és alávalóságnak ellensége, sohasem kisérlette meg a bajnak kútfejét elzárni és egész életében más ellen nem harcolt, csak kórjelek és — nevezetesen — személyek ellen. Az uralkodó előkelők dölyfösen lenézték ugyan mint ösök nélküli zsémbelőt, és nem minden ok nélkül magukat rajta túltehetni vélék, hanem az előkelő mezű romlottság reszketett titokban a senatusban és azonkivül a kevély magatartásu köztársasági bajnok és erkölcsbiró, a hannibali háborúból sebhelyekkel megrakott aggastyán, nagy befolyású senator és a

római parasztság védbástyája előtt. Tagtársainak egymásután nyilvánosan szemére lobbantá hibáikat, a nélkül azonban, hogy a védvek megválasztásában szigorúan eljárt volna és különös élvezettel lépett ki azok ellen, kik személyesen útjában állottak, vagy őt ingerelték. Hasonló módon dorgálta és feddte nyilvánosan minden tartózkodás nélkül a polgárságnak minden uj igazolatlan tettét és minden illetlenségét. Boszantó támadásai számtalan ellenséget keltettek föl ellene és korának leghatalmasabb nemesi coteriáival, nevezetesen a Scipiókkal és Flaminiusokkal nyilt és kiengesztelhetetlen ellenségeskedésben élt."

Catonak irodalmi tevékenysége is nagyszerü vala, a miről többi müvein kivül fő történelmi müve, melynek cime „Origines" tesz tanuságot. Ez vala teljes életének és tanulmányo-, zásának legérettebb gyümölcse és a legszebb hagyomány melylyel népét megajándékozta. Csak agg korában fogott a történetiráshoz, [1]) és életének 83. évében épen az „Origines" hetedik könyvének megirásaval foglalatoskodott. [2]) Müve hét könyvből állott, melyeknek tartalmáról ezt olvassuk Neposnál: [3]) Az első magában foglalja a római nép királyainak viselt dolgait, a második és harmadik Italia minden városainak eredetét; úgy látszik, hogy épen azért cimezte az egész munkát „Origines" azaz: „Eredetek"-nek; a negyedik könyvben az első púnháborút, az ötödikben pedig a másodikat irja le és mindez sommásan adatik elő. Hasonló módon elbeszéli a többi háborúkat is egészen Servius Galba praetorságáig, ki Lusitaniát kifosztotta. Sajátságos az eljárása e tekintetben; ő ugyanis nem nevezi meg a hadvezéreket e háborukban, hanem csak az eseményeket jegyzi föl, névmegnevezés nélkül. Ugyane könyvekben mondja el, mi történik, vagy mi nevezetes látható Italia és a két Hispaniában." Democritus szelleme ezen müben is előtünt, minthogy a csaták leirásánál seholsem nevezte meg a fővezéreket, hanem csak azok tetteit, melyeket a többi vitézek közreműködésével véghez vittek, irta le. [4]) Ezen mü vala tár-

---

[1]) Nep. Cat. 3. Senex scribere historias instituit.

[2]) Cic. de sen. c. 11.

[3]) Nep. Cat. 3. quorum sunt libri etc.

[4]) L. Gell. III, 7; X, 24. Plin. H. N. VIII, 5.

háza Italia és mind a két Hispania minden emlékezetességeinek, melyeknek összeállításában nagy tudományosságot fejtett ki. — Cato fenntidézett története egészen különbözött az eddig a rómaiaknál divatozott évkönyvektől (annales), a mennyiben Cato történelmének anyagát egészen függetlenül a görögöktől· részint szorgalmatos kutatásaiból, részint pedig saját tapasztalataiból gyüjtötte egybe és azt művészi alakban összeállította, beleszővén előadásába leirásokat és beszédeket, mi által az elevenebb és érdekesebb lőn.

Cato irályáról Cicero idejében különböző itéletek hozattak; Tullius következőképen nyilatkozik: „Jam vero Origines eius quem florem, aut quod lumen eloquentiae non habent! Amatores huic desunt sicuti multis iam ante seculis et Philisto Syracusio et Thucydidi; non ut horum concitis senteusiis, interdum etiam non satis apertis cum brevitate, tumnimio acumine, officit Theopompus olatione atque altitudine orationis suae, sed Catonis, luminibus obstruxit haec posterorum quasi exaggerata altius oratio. Cato origineseí mily virágzó és világos ékesszólással irvák! Kedvelői hiányzanak, mint több századdal azelőtt a syracusai Philistusnak, sőt magának Thuncydidesnek. Mert a mint tömött és néha nem is eléggé világos gondolatjaikat Theopompus beszédjének emelkedett és dagályos hangjával elhomályosította; ugy szorítá háttérbe a későbbi iróknak fölötte nagy emelkedettséggel mintegy túlterhelt beszédje Catónak világos kifejezését.“ Ezen itélettel ellenkezik Atticusé, [2]) midőn mondja, hogy a tusculani férfiu (Cato) nem is sejdítette, hogy mit teszen az: szóbőséggel (copiose) és ékesen (ornate) szólani; hogy Cato előadásában rövidség után törekedett és kevés szóval sokat iparkodott kifejezni, bizonyítja Sallustius [3]), ki irmodorát utánozta és őt ékes beszédünek mondja; nem különben, hogy beszédje több helyütt ósdi és kevésbbé hangzatos, a benne használt szóknak egynehánya pallérozatlan vala, arról Cicero

[1]) Brutus C. 17.

[2]) Brutus C. 85.

[3]) Victorín. ad. Cic. de Juvent. in Sallust. ed. Haveri tom. II. p. 2.

tanuskodik. [1]) Sallustius is megegyez Cicero itéletével. Plutarch igy nyilatkozik felőle: [2]) „Bájos és egyszersmind hatályos, kellemes és sujtó, örömest gúnyló és szigorú, elmés és elhatározó, ki késő korában a görög irodalommal megismerkedvén, a rövidséget Thucydidestől, a bőséget Demosthenestől elsajátitván, ezek által művének rhetoricai szerkesztésében nem csekély gyámolítást nyert." — Gelliusnál [3])olvasható Q. Ceditiusnak a katonai tribunnak története, melyet Gellius többnyire Cato szavaival közöl. Ez annyiban fontos reánk nézve, mert jellemző képét adja Cato egyszerü de világos előadásának, mely Cato egész művét jellemezte. [4])

---

[1]) Cic. Brut. c. 17. de orat. I, 37.

[2]) Plut. p. 339. c. 7.

[3]) Gell. III, 7.

[4]) Imperator Poenus in terra Sicilia, bello Carthaginiensi primo, obviam Romano exercitui progreditur; colles locosque idoneos prior occupat. Milites Romani, uti res nata est, in locum insiliunt, fraudi et perniciе obnoxium. Tribunus ad consulem venit, ostendít exitium de loci importunitate et hostium circumstantia. Maturum censeo inquit, si rem servare vis, faciundum ut quadringentos aliquos milites ad verrucam illam ire iubeas, eamque uti occupent, imperes horterisque; hostes profecto ubi id viderint, fortissimus quisque et promptissimus ad occursandum pugnandumque in eos praevertentur, unoque illo negotio sese alligabunt, atque illi omnes quadringenti procul dubio obtruncabuntur. Tu interea, occupatis in ea caede hostibus tempus exercitus ex hoc loco educendi habebis. Alia nisi haec salutis via nulla est. Consul tribuno respondit consilium quidem istud aeque providens sibi viderier; sed istos, inquit, milites 400 ad eum locum in hostium cuneos quisnam erít, qui ducat? Si alium, inquit tribunus, neminem reperis, me licet ad hoc periculum utare; ego hanc tibi et rei publicae animam do. Consul tribuno gratias laudesque agit. Tribunus et 400 ad moriendum proficiscuntur. Hostes eorum audaciam demirantur; quorsum ire pergant in exspectando sunt. Sed ubi apparuit, ad eandem verrucam occupandam iter intendere, mittit adversum illos Imperator Carthaginiensis, peditatum equitatumque, quos in exercitu habuit streniussimos. Romani milites circumveníuntur; circumventi repugnant. Fit proelium diu anceps, Tandem superat multitudo. 400 omnes cum uno perfossi gladiis aut missilibus operti cadunt: Consul, interim dum ibi pugnatur, se in locos tutos atque editos subducit. Dii immortales tribuno militum fortunam ex virtute ejus dedere. Nam ita evenit: Cum saucius multifariam ibi factus esset, tum vulnus capiti nullum evenit, cumque inter mortuos defatiga-

Előadásának ezen pongyolasága és egyszerüsége okozá, hogy Cato, a mint Cicero fennebb kitett idézetéből kitetszik, kedvelőre akadt és csak azon előszeretet, mely későbbi időkben az ókori irók iránt kezdett lábra kapni, idézte elő, hogy Cato a mivelt világban az őt illető helyet elfoglalta. Fronto [1]) legalább feltétlen tisztelettel szól ezen férfiuról mondván: „Valóban Cato dicsérendő beszédben és tettben mindnyája között a legeslegkitünőbb. Kell, hogy Cato minden városban szobrok által dicsőíttessék, ki ugyanis az italiai névnek legelső csiráját és az italiai eredetnek gyermekéveit megvilágítá" és Hadrianus császár nem kételkedett, őt magának Ciceronak is elibe tenni.

Az „Origines" külső alakjáról és céljáról annyit tudunk Plutarchból, [2]) hogy Cato azokat saját kezével és nagy betükkel irta, hogy gyermekének a hazai történelem és a régi jellemek tanulmányaul szolgáljon.

Cato hitelességét ugyan nehány utána következő iró kétségbe vonja, de létezik több iró, kik Cato lelkiismeretességéről az adatok közlésében valamínt a kutforrások és emlékek felhasználásában tesznek bizonyságot. Nem csekély érdemet szerzett magának azáltal, hogy Róma városának építtetési évét igyekezett megállapítani. (Aera Catonis: annus urbis conditae = Olymp. $\frac{6.4}{7.1}$ [752. Kr. e.), miben őt Livius, Dionysius és többen követték. Dionysius [3]) pontos, Cicero [4]) pedig legtekintélyesebb szerzőnek nevezi. Az is bizonyos, hogy Livius, Dionysius, Sisenna [5]) Sallustius [6]) és több más irón kivül, Cato művét

---

tum vulneribus atque, quod sanguen defluxerat, cognovere, eum sustulere isque convaluit, saepeque post illa operam rei publicae fortem atque strenuam perhibuit; illoque facto, quod illos milites subduxit, exercitum ceterum servavit.

[1]) Fronto p. 252. Enimvero fandi agendique laudibus longe praestantissimus Cato Porcius. — Cato oppidatim statuis ornandus, qui primam Latrni nominis sobolem et Italicarum originum pueritias illustravit.

[2]) Plut. Cat. I. 20.

[3]) Dion. I. p. 60.

[4]) Cic. in Tusc. IV, 2.

[5]) Serv. ad Aen. XI, 360 cf. fragm. Orig. lib. I.

[6]) Serv. ad. Aen. I, 6, cf. fragm. Orig. lib. I.

Coelius is kútforrásul használta, ki némely adatot szóról szóra az „Origines"-ből kiirt [1]), nem különben Hemina, kinek annalesei harmadik könyvéből ugyanazon szavak dicsértetnek, melyek Cato „Origines"-ének második könyvében foglaltatnak, [2]) mi bizonyosan nem történik, ha amaz irók nem lettek volna meggyőződve, hogy Catonak adataira, mint hitelesekre támaszkodni lehet.

Bartal A.

---

[1]) Macrob. Satur. I, c. 4.
[2]) Prisc. X p. 903 ed. Putsch.

Közlemények a görög dalköltészet történetéből.

Terpander, Alcman, Stesichorus.

III. Alcman.

A melicai költészet, melynek művészi alakját Terpander szabta meg s mely Thaletas és társai által széles körben terjesztetett és nagy változatosságban fejlesztetett, Spartában, a második messenei háboru után érte el tökélye fénypontját, midőn a nép a hosszas és fenyegető hadjáratok dicsteljes befejezése s a belviszályok elenyészte után politikai felsőbbségének öntudatában szelid művészetek gyakorlására időt és kedvet talált. Ez időbe esik Alcmannak működése, kinek korára nézve a régi chronographok tudósításai eltérők ugyan, [126]) de egyrészt költészete, mely fiatalabbnak tünteti fel Terpandernál, másrészt azon adat, hogy Ardys lyd király alatt élt, ki a 37. ol. 4. évében halt meg, azon valószinü következtetést engedik vonnunk, hogy virágzása a harmincas olympiasok második felébe esik, s a negyvenesek elejére is kiterjed, miután agg koráról ő maga is tesz említést. [127]) Életmódja, szokásai, nyelvezete dór, illetőleg spartai nevelés mellett bizonyítanak; de az kétségtelen, hogy nem származott lakón családból. Atyja Damas, vagy Titaros lyd volt, s mint rabszolga jött Sparta Mesoa nevü phyléjébe, hol Alcman született. Alexander Aetolus egy epigrammában Sardist ősei hazájának nevezi a költő, Spartát neveltetése és dicsősége szinhelyének:

---

[126]) „ἦν δὲ ἐπὶ τῆς κζ' Ὀλυμπιάδος, βασιλεύοντος Λυδῶν Ἄρδυος, τοῦ Ἀλυάττου πατρός.“ Ardys 49 évig ült a lyd trónon, s a 27. Olympias uralkodása idejébe esik, de „ἦν“ Svidasnál aligha jelentheti Alcman virágzását, hanem talán csak születését.

[127]) L. fragm. 26. Bergk Poëtae lyr. Gr. kiad. (842. l.), mely szerint alább minden töredéket idézünk.

Σάρδιες, ἀρχαῖος πατέρων νομός, εἰ μὲν ἐν ὑμῖν
ἐτρεφόμαν, κερνᾶς ἦν τις ἂν ἢ βακέλας
χρυσοφόρος, ῥήσσων καλὰ τύμπανα· νῦν δέ μοι Ἀλκμὰν
οὔνομα καὶ Σπάρτας εἰμὶ πολυτρίποδος,
καὶ Μούσας ἐδάην Ἑλικωνίδας, αἵ με τυράννων
θῆκαν Δασκύλεω μείζονα καὶ Γύγεω. [128])

Lyd eredetünek különben ő maga is büszkén vallja magát:

Οὐκ εἷς ἀνὴρ ἄγροικος οὐδὲ
σκαιὸς οὐδὲ παρ̕ σοφοῖσιν
οὐδὲ Θεσσαλὸς γένος,
οὐ ποιμὴν Ἐρυσιχαῖος
ἀλλὰ Σαρδίων ἀπ' ἀκρᾶν. [129])

Mesoában Agesidas rabszolgája volt, de csakhamar fölszabadult, [130]) polgárjogot nyert, s utóbb a lakónok által mindig ben-

---

[128]) Anthologia Palat. VII, 709. „Sardis, atyáim ős hona, ha benned nevelkedtem volna föl, táltartó volnék vagy herélt szolga aranyos öltözetben, s a szép kézi dobot verném. De íme nevem Alcman, s a hárambdus Sparta fia vagyok, és tisztelni tanultam a Helicon muzsáit, kik nagyobbá tettek a zsarnok Daskyles és Gygesnél.“

[129]) B. fgm. 25. Steph. Byz. v. *Ἐρυσίχη* . . . . . *ὡς ἐστὶ δῆλον παρ̕ Ἀλκμᾶνι ἐν ἀρχῇ τοῦ δευτέρου τῶν Παρθενείων ᾀσμάτων*· és (4. és 5. vers) Strabo X, 460, mely források szerint az egész töredék így hangzik:

οὐκ εἷς ἀνὴρ ἄγροικος οὐδὲ
σκαιὸς οὐδὲ παρὰ σοφοῖσιν
οὐδὲ Θεσσαλὸς γένος
οὐδ' Ἐρυσιχαῖος, Καλυδώνιος οὐδὲ ποίμην
ἀλλὰ Σαρδίων ἀπ' ἀκρᾶν·

Bergk a 2-ik verset e szerint tartja meg, s a negyediket az Alcmannál szorosan megtartott metricai szabályok ellenére így alkotja:

οὐδ' Ἐρυσιχαῖος οὐδὲ ποίμην·

„Nem bárdolatlan férfi sem félszeg a derekak közt, sem thessaliai eredetü, sem erysichei pásztor, hanem Sardis sziklabérceiről.“

[130]) Heraclides Pont. Politt. 2: „*ὁ δὲ Ἀλκμὰν οἰκέτης ἦν Ἀγησίδα, εὐφυὴς δὲ ὢν ἠλευθερώθη.*“

szülött költőnek tartatott [131]) s mint a dór karköltészet legjelesb képviselője a lyrai költők alexandriai kánonja élére helyeztetett.

Alcman Spartában egészen a művészetnek szentelte életét; ismerte s alkalmazta vagy fejlesztette a költészet terén eddig divó idomokat, összeköttetésben állott költő kortársaival [132]), — de mint teremtő művész önálló műalakokkal is lépett föl. „Jer Múzsa, csengő szavú Múzsa, kezdj éneket a szűzeknek, ujat, örököset" énekli maga egy hymnusa kezdetén. [133]) A karénekek általa művészi alakot nyertek, mert ő két részre osztotta a kart, s egyenlő hosszuságu s alaku szakaszokat énekeltetett velök: ő volt az antistrophicus szerkezet feltalálója. [134]) Természetes, hogy ez által a kisérő művészet a tánc fejlődésének is lendületet adott. Főleg a szűzkarénekeknek — *παρθένεια* — volt kiváló művelője; s e fajnak mindvégig legnevezetesebb képviselőjeként szerepelt. Aristides a szűzek magasztalójának és tanácsadójának nevezi, [135]) s ő maga önérzettel mondja önmagáról

> . . . . . *ὅσαι δὲ παῖδες ἁμέων*
> *ἐντί, τὸν κιθαριστὰν αἰνέοντι.* [136])

---

[131]) Svidas v. *Ἀλμὰν* csak Crates tévedésének tartja, hogy Alcman lydiainak mondatik: „*Λάκων ἀπὸ Μεσσόας, κατὰ δὲ τὸν Κράτητα πταίοντα Λυδὸς ἐκ Σαρδέων.*" — Egyébiránt az athéniek *Ἀλκμαίων*-nak nevezik (Eustath Il. I, 113-hoz), s hogy a nem lakónok a spartaiaktól elvitatták, azt bizonyítja Aelian, (Var. hist. XII, 50) azon idegen mesterek közt sorolván föl őt is, kik Spartába hivattak; Vellejus Pat. (I, 18) határozottan állítja: „Alcmana Lacones falso sibi vindicant."

[132]) Plutarch de mus. c. 5 Polymnastust ő maga is fölemlítette dalaiban: „*Τοῦ δὲ Πολυμνήστου καὶ Πίνδαρος καὶ Ἀλκμὰν οἱ τῶν μελῶν ποιηταὶ ἐμνημόνευσαν.*"

[133]) Fg. 1. Bergk. szt. L. a.

[134]) Plut. de mus. c. 12 az ujítások közt csak annyit mond: „*ἔστι δέ τις Ἀλκμανικὴ καινοτομία,*" de világosabb a fragm. p. Censor. 9: „secuit Alcman numeros et comminuit carmen."

[135]) Aristid. II. p. 40: „*ὁ τῶν παρθένων ἐπαινέτης τε καὶ σύμβουλος λέγει ὁ Λακεδαιμόνιος ποιητής.*"

[136]) „Szűzeink mind magasztalják a citharajátszót."

A karvezető szüzekről magasztalólag szól dalaiban, [137]) s agg korában bús hangon panaszolja:

> οὔ μ᾽ ἔτι παρθενικαὶ μελιγάρυες ἱμερόφωνοι,
> γυῖα φέρειν δύναται · βάλε δὴ βάλε κήρυλος εἴην,
> ὅς τ᾽ ἐπὶ κύματος ἄνθος ἅμ᾽ ἀλκυόνεσσι ποτῆται
> νηδεὲς ἦτορ ἔχων, ἁλιπόρφυρος εἴαρος ὄρνις. [138])

A szüzkarok tanítása képezte, úgy látszik, a költészet mellett életének fő, s az állam részéről is kellően méltányolt foglalkozását, melv szelid, minden szép iránt lelkesülő kedélye vonzalmával tökéletesen egybehangzott; szüzek által adatta elő nemcsak a partheniónokat, hanem egyes hymnusait is; [139]) s ez irányának kifolyása a szerelmi dalok is — ἐρωτικὰ μέλη, — mely faj föltalálása — azonban csak a dóroknál, mert az ionoknál Archilochus előzte volt meg, — neki tulajdoníttatik. [140]) Ezekben majd epedő, majd szenvedélyes hangon saját szivérzelmeinek ad kifejezést oly bájjal s tetsző modorban, hogy őt ép úgy mint Anacreont és a lesbosi dalnokokat ‚γλυκύς' és χαριείς' melléknévvel nevezték. [141]) Egy vonzó kis töredéket birunk e költészetből:

> Ἔρος με δ᾽ αὖτε Κύπριδος Fέκατι
> γλυκὺς κατείβων καρδίαν ἰαίνει· [142])

---

[137]) A szög Megalostrata említve van a 37. tör.-ben, Agido és Agesichora szépségök és ügyességökről zeng a papyrustöredékben. (l. a.)

[138]) Fg. 26 B. „Már eugem, ó mézszavu, bájhangu szüzek, nem birnak többé tagjaim. Vajha tengeri szárnyas (κήρυλος) volnék, ki a hullám szine fölött rebben a jegélyekkel bátor szívvel, a bíborszínű gyors madár.“ — Az utolsó versben νηδεὲς h. a codexek és Bergk νηλεγές-t irnak.

[139]) L. fr. 2. B. a hymnusból Zeusra: ἀρχομένα· Herára fg. 18: φέροισα·

[140]) Svidas v. Ἀλκμάν· „καὶ ὢν ἐρωτικὸς πάνυ εὑρετὴς γέγονε τῶν ἐρωτικῶν μελῶν.“ Athen. XIII, 600 F.

[141]) Amaz a scholionokban Pindarhoz p. 8 (Böckh), ez Leonid Anthol. Pal. VII, 19.

[142]) Frg. 36. B. „Kypris parancsából ujból reám bocsátkozik Eros, az édes, s hevíti szívemet.“

mely ugyanazon versmértéket mutatja (jamb. trim.), melyet Archilochus e nemü költeményeiben használt.

Költészetének e vonásával összhangzott zeneművészete, melynek alapját a dór hangnem képezte, de szeliditve lyd alakokkal; mert egyébre alig vonatkozhatnak Himerius szavai, hogy Alcman a dór lyra közé lyd dallamokat vegyitett. [143]) E téren is részben a régieket követte, főleg mi az egyszerü érzés- és hangzatdús alakokat illeti, de uj idomokat, uj dallamokat is teremtett. Uj melos feltalálásáról ő maga tesz emlitést egy töredékben:

Ἔπη τάδε καὶ μέλος Ἀλκμὰν
εὗρε, γεγλωσσαμένον
κακκαβίδων στόμα συνθέμενος. [144])

melyre Athenaeus megjegyzi, hogy Alcman ügyesen jelzi, hogy énekét a foglyoktól leste el, s érzékéről, melyet a természet utánzásában követett, tanuskodnak szavai:

Οἶδα δ' ὀρνίχων νόμως
πάντων.

Egyszerű spartai életmódjáról, [146]) szerény anyagi körülményeiről [147]) a költő egyes odavetett nyilatkozataiból értesülünk; büszkeségét költői hirneve képezte, melynek terjedését a legtávolabb népek közt a költő maga zengé, úgy hogy Aristides tréfásan megjegyzi, hogy ez ismeretlen nemzetek föltalálása nem csekély gondot okozott a későbbi grammatikusoknak. [148])

---

[143]) Himerius Orat. V. 3: „*Ἀλκμαίων δ' ὁ τὴν Δώριον λύραν Λυδίοις κεράσας ᾄσμασιν.*"

[144]) Fg. 17 B. (Athen. IX, 390 A.) „E verseket s éneket Alcman találta föl, a foglyok csevegését utánozva."

[145]) Fg. 67. B. „Értem a madarak dalait mind."

[146]) Fgm. 33. B.

[147]) A papyrustör.:

οὔτε γάρ τι πορφύρας
Τόσσος κόρος ὥστ' ἀμύναι

[148]) Arist. II. p. 508: „*καλλωπιζόμενος παρ' ὅσοις εὐδαιμονεῖ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ἔθνη καταλέγει, ὥστ' ἔτι νῦν τοὺς ἀθλίους γραμματιστὰς ζητεῖν οὗ γῆς ταῦτ' εἶναι.*" V. ö. Bergk fg. 117, 127, 128.

Alcman költeményei hat könyvben voltak egybegyűjtve, melyeknek elseje a hymnusokat, s legalább kettő a parthenionokat foglalta magában; többi dalai: paeanok, prosodionok, szerelmi és nászdalok s egyéb fajok, melyekről tűzetesebb tudomásunk nincs, három könyvet töltöttek be. A Svidas által neki tulajdonított *Κολυμβῶσαι*-uszó nők — [149]) valószinüleg csak névcsere okozta tévedésből füzettek Alcman nevéhez.

A gyüjteményben az első helyet a *Ζεῦς Λυκαῖος*-ra irt hymnus foglalta el, melyet még Himerius ismert, s melyben ennek tanusága szerint a Dioskurok és Sparta dicsőségét is zengte a költő. [150]) Kezdetét most is birjuk:

> *Μῶσ' ἄγε, Μῶσα λίγεια, πολυμμελὲς·*
> *αἰενάοιδε μέλος νεοχμὸν*
> *ἄρχε παρσένοις ἀείδεν.* [151])

[149]) Suid. v. *Ἀλκμάν*· „*ἔγραψε βιβλία ϛ' μέλη, καὶ Κολυμβώσας.*" Ez utóbbi talán Alcmaeon vagy Alcimenes egy vígjátékának címe, — bár a spártai nők uszásáról Alcman is tehetett említést szűzkarénekeiben vagy egyéb dalokban.

[150]) Himer. Orat. V, 3: „*Ἀλκμαίων — ἐτύγχανε μὲν διὰ τῆς Σπάρτης εἰς Διὸς Λυκαίου κομίζων ᾄσματα, οὐ μὴν παρῆλθε τὴν Σπάρτην, πρὶν καὶ αὐτὴν τὴν πόλιν καὶ Διοσκούρους ἀσπάσασθαι.*"

[151]) Fg. 1. Bergk szerint, de kinek metricai fölosztásától:

⏒́ ⏑⏑ – ⏑⏑́ – ⏑⏑́ – ⏑⏑́ dact.
– ⏑⏑́ – ⏑⏑́ ⏓ dact.
⏑ –́ ⏑́ – ⏑́ – ⏒ –́ ⏑ – ⏒ jamb.

melyben a harmadik sort jambusinak írja, eltértem; B. Priscian (de metr. Ter. 251 ed. Lindem.) tekintélyével védhetőnek tartja azon szabályszerütlenséget, hogy a jambusi sor negyedik lába spondeus lehet; Alcman gondosabban kerülte minden nem tiszta lábat a későbbi költőknél, sőt a lehetőleg tiszta méretekre fősúlyt fektetett, mint az a nagy papyrustöredékből kitünik, ennek nyomán vélem visszaállítandónak az eredeti idomot ily formán:

–́ ⏑⏑ – ⏑⏑ – ⏑⏑ – ⏑⏑ dact. tetr.
– ⏑⏑ – ⏑⏑ – ⏑ – ⏑ log. (= 2 d. + 2 tr.)
– ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏑ trach. dim.

megjegyezvén, hogy az első és második sor a pap. strophák alább látható 13. és 14. sorával tökéletesen egybehangzik. A többi töredékek 2—8. B. részben e schemát igazolják, részben oly bizonytalanok, hogy ellenérvet nem szolgáltatnak.

Számos felhivások az istenekhez, kikre a hymnusok irva volttak, jelemzik ez énekeket, melyek mint már említve volt, szüzek számára is irattak. Különös hírre vergődött a spartai védherosokra Castor és Polluxra készített hymnus, melynek kezdetét Herodianus őrizte meg:

Κάστωρ τε πώλων ὠκέων δματῆρες, ἱππόται σοφοί
καὶ Πωλυδεύκης κυδρός. [152])

Pausanias [153]) szerint a herosokra vonatkozó különféle regéket tartalmazta; a regék általában kiváló helyet foglaltak a költő dalaiban, s egyes eltérő vagy vitás kérdésekre nézve későbbiek által nem ritkán idéztetik. [154]) Valószinüleg egy hymnus kezdetét képezi a következő három vers, fohászt tartalmazva a muzsához:

Μῶσ' ἄγε, Καλλιόπα, θύγατερ Διός
ἄρχ' ἐρατῶν ἐπέων, ἐπὶ δ' ἵμερον
ὕμνῳ καὶ χαρίεντα τίθει χορόν· [155])

és egy hymnusból Venusra maradt fön a következő vers:

Κύπρον ἱμερτὰν λιποῖσα καὶ Πάφον περιρρύταν. [156])

A hymnusok karok által énekeltettek s részben táncoltattak: „*ὕμνον οἱ μὲν ὠρχοῦντο, οἱ δὲ οὐκ ὠρχοῦντο*“ mondja Athenaeus; mennyire terjedt azonban e tekintetben Alcman irányadó befolyása, azt meghatározni már nem lehet. Szerencsésebbek vagyunk Alcman egy más faju termékeinél, a szüzkardaloknál,

---

[152]) Fg. 12. B. Jamb. tetr. acat. „Castor és hírneves Polydeukes, gyors lovak idomítói, ügyes lovarok.“

[153]) Paus. I, 41, 5. III, 26, 2.

[154]) Niobe gyermekeit illetőleg (szerinte 10) l. Aelian Var. Hist. XII, 36; Priamus anyja, kit Hellanicus Strymonak nevez, szerinte Zeuxippe volt (Schol. Hom. Il. Γ, 250); V. ö. még Bergk fg. 104, 107, 108, 119.

[155]) Fg. 45. B. Hephaest. 40. idézvén e verseket, azt jegyzi meg, hogy a strophák egészen ily méretekben (dact. tetr. ac.) voltak irva. „Múzsa, Zeus leánya, Kalliope, jer, kezdj ünnepi dalt, árasz bájt énekemre, s kecset a karra.“

[156]) Fg. 23. B. „Elhagyva a bájos Cyprust s a tengerölelt Paphust.“ Egyéb kisebb töredékeket l. B. fgg. 19—22.

melyeknek nemcsak lényege engedi e művészetek jellegét sejtenünk, hanem több apróbb töredéken kivül egy nagyobb részletet is birunk egy ily kardalból, melyből az egész faj szerkezeti sajátságaira és előadási módjára vonhatunk következtetést.

Ez az u. n. papyrustöredék, melyet Mariette 1855-ben egy egyptomi mumia-sirban talált, s Eggernek adott át, ki azt „Memoires d' histores ancienne et de philologie. Paris 1863." 159 k. ll. közölte. Három hasábból áll, melyek közül a bal és jobb felőli roncsoltak, utóbbi majdnem olvashatatlan, a középső azonban majdnem egészen jól van megőrízve. Ten Brink a Philologusban XXI, 126 k. ll. s Bergk u. o. XXII, 1. kk. majd a Lyrici Graeci III. kiadásában 824 k. ll. ismertették s igyekeztek visszaállítani a töredéket. Legutóbb Ahrens foglalkozott a töredékkel szakavatottan és sikerrel a Philologusban XXVII, 241 kk. és 577 kk. — Egger az egész töredéket a Dioscurokra irt hymnus maradékának tartotta, s e nézetet magáévá teszi Bergk; Ten Brink azt hitte, hogy az első 15 vers, εἰς Δία Λυκαῖον hymnusból van véve, a többi pedig különféle parthenionokból összeszedve; Ahrens kétségtelenné tette, hogy az egész egyetlen költeményhez tartozik, s hogy ez egy szüzkerének volt (V. ö. id. h. 242—249), s azon fontos fölfedezést tette, hogy a töredék antistrophikus szerkezettel bír, melynek szabályai szerint a megmaradt versek ily sorban ismétlődnek:

στρ. α'	στρ. β'	στρ. γ'	στρ. δ'	στρ. ε'	στρ. ς'	στρ. ζ'	στρ. η'
	I, 8	I, 22	II, 2	II, 16	II, 30	III, 10	III, 24
	I, 9	I, 23	II, 3	II, 17	II, 31	III, 11	III, 25
	I, 10	I, 24	II, 4	II, 18	II, 32	III, 12	III, 26
	I, 11	I, 25	II, 5	II, 19	II, 33	III, 13	III, 27
	I, 12	I, 26	II, 6	II, 20	II, 34	III, 14	III, 28
	I, 13	I, 27	II, 7	II, 21	III, 1	III, 15	III, 29
	I, 14	I, 28	II, 8	II, 22	III, 2	III, 16	III, 30
I, 1	I, 15	I, 29	II, 9	II, 23	III, 3	III, 17	III, 31
I, 2	I, 16	I, 30	II, 10	II, 24	III, 4	III, 18	III, 32
I, 3	I, 17	I, 31	II, 11	II, 25	III, 5	III, 19	III, 33 [157]
I, 4	I, 18	I, 32	II, 12	II, 26	III, 6	III, 20	
I, 5	I, 19	I, 33	II, 13	II, 27	III, 7	III, 21	
I, 6	I, 20	I, 34	II, 14	II, 28	III, 8	III, 22	
I, 7	I, 21	II, 1	II, 15	II, 29	III, 9	III, 23	

[157]) A római számok a hasábot, az arabok a verset jelölik.

Ebből kitünik, hogy egy-egy szakasz tizennégy verssorból áll a következő schemával:

1. –́ ⏑ – ⏑ | –́ ⏑ ⏓
2. ⏒ –́ ⏑⏑ | – ⏑ ⏒
3. –́ ⏑ – ⏒ | –́ ⏑ ⏓
4. ⏒ –́ ⏑⏑ | – ⏑ – ⏒
5. –́ ⏑ – ⏑ | –́ ⏑ ⏓
6. ⏒ –́ ⏑⏑ | – ⏑ – ⏒
7. –́ ⏑ – ⏑ | –́ ⏑ ⏓
8. ⏒ –́ ⏑⏑ | – ⏑ – ⏒
9. –́ ⏑ – ⏒ | –́ ⏑ – ⏒ | –́ ⏑ – ⏒
10. –́ ⏑ – ⏒ | –́ ⏑ – ⏒ | –́ ⏑ – ⏒
11. –́ ⏑ – ⏒ | –́ ⏑ – ⏒
12. –́ ⏑ – ⏒ | –́ ⏑ – ⏒
13. –́ ⏕ | –́ ⏑⏑ | –́ ⏑⏑ –́ ⏑⏑
14. –́ ⏑⏑ | –́ ⏑⏑ | –́ ⏑ – ⏒

troch. dim. cat.: 1, 3, 5, 7, 11, 12 vv.

log. { anacr. + dact. + dip. tr.: 2, 4, 6, 8 vv.
2 dact. + dip. tr.: 14. v. }

troch. trim. ac.: 9, 10 v.

dact. tetr. ac.: 13 v.

Az egész költemény e szerint trochaeus, dactylus, s e kétnemü lábakból összetett logaoed sorokból áll; csak azt kell még megjegyeznem, hogy Ahrens a 7., 10. és 11. sorban egy-egy basis föloldását látja a költeményben, holott ez legalább is nagyon kétséges. Ugyanis:

9. v. szerinte: –́ ⏑ – ⏒ | –́ ⏑ – ⏒ | –́ ⏑ – ⏒ (⏑⏑)
a föloldást mutatja I, 2:

ἀλλ' ἐγὼν] Λύκαισον ἐγ καμῶσιν ἀλέγω.

Troch. versben általában nem szokott az utolsó arsis föloldatni, énekünk dallamában pedig e föloldás zavarólag hatna — több hely által nincs is megerősítve, s azért elfogadhatónak tartom Christ[158]) véleményét, hogy itt *ἀλέγω* régi megrontás: *ἀλγέω* helyett.

---

[158]) Philologus XXIX, 212.

[illegible] papyrus [illegible] keresztülhu- [illegible] nem [illegible] föl azon [illegible]-ban az első basis fölol- [illegible], föleg miután Alcman egyéb ily méretü töredékes maradványaiban sem találjuk e licentiát.

Bergknek még sejtelme sem volt a strophicus compositióról [169]) Ahrens e fölfedezése nemcsak önmagában fontos, hanem az azon tekintetből is, mert [illegible] öre a netáni hozzávetéseket, vagy a kiegészitési [illegible] metrikai alak biztos határai [illegible] töredéket Ahrens olvasása és [illegible]tben emlitvén föl:

[illegible] hoc non minutis strophis constat, [illegible]aeum, sed lege est solutum."

[illegible]kat határolják, már ő is emlékezik [illegible]lelte.

— — — — — —
— — — — — —
— — — — — —

I. hasáb. — — — — Π]ωλυδεύκης
ἀλλ' ἐγὼν] Λύκαισον ἐγ καμῶσιν ἀλγέω [160])
ἐν δ' Ἐναρ]σφόρον τε καὶ Σέβρον ποδώκη [161])
Ἄλκιμό]ν τε τὸν βιατὰν
5. ἱπποτᾶν] τε τὸν κορυστὰν
εὐτείχη] τε Ϝάνακτ' ἄγ' ἀρήιον
Ἀλκμονά] τ' ἔξοχον ἡμισίων [162]).

2. szakasz.

καὶ στρατ]ῶ τὸν ἀγρέταν
Σκαῖον] μέγαν Εὔρυτόν τε .
10. δωρὸς ἀμ] πώρω κλόνον
πρέπονθ' ἄ]τε τὼς ἀρίστως
φώτας οὐ π]αρήσομες.
αἰπεῖα γ]ὰρ αἶσα παντῶν,
ἂν Πόρῳ] γεραιτάτῳ
15. τέκ' ἠυπ]έδιλος Ἀλκά.
ἀλλ' ἀπανθ]ρώπων ἐς ὠρανὸν ποτήσθω
φᾶμις ἀρ]ρήτων γάμων, τὰν Ἀφροδίταν
καὶ κασιγ]νήταν Ϝι' ἀγνὰν
πάλιν ἐπισ]πεύδ(ην, ἐπ)ᾴσα(ν)
20. αἴ ποκα μὴ σεμ]ίτ', ἐς δὲ Διὸς δ(ό)μον
αἶψα παρ]ῆν (ἰ)ερογλέφαροι.

3. szakasz.

— — — — — — — τάτοι
— — — — — — α δαίμων
— — — — — — — — φίλοις
25. — — — — — — — — ἔδ]ωκε δῶρα

---

[160]) L. f. Ahr. Ἐναροφόρον-t ír.

[161]) Ahrens a hiányzó nevet a hippocoontida ‚Δορκέα'-val [...]i ki, de azon okból, hogy tiszta dactylus maradjon a megelőző [...] végén, jobb Christ (Philol. XXIX, 212) kiegészítése: ‚Ἄλκμονα.'

[162]) A kézirat szerint, Ahrens így állítja helyre II, 6. 7:

Ἀγιδ(ών). τὸ φῶς ὁρῶρ',
ὦ Ϝάδιον ἔν περ ἅμιν

— — — — — — — γαρέον
— — — — — — λε . .'βα
— — — — — — — — . ιαν
— — — — — — τοίας
30. ψᾶφος αὐτίκα σφ'] ἔβα τῶν δαμοσιῶν
ἐς βύσον δύσασα] μαρμάρῳ μυλάκρῳ,
πόντιος δ' ἔμαρψ]εν Ἀΐδας
• ητοι
! πον, ἄλαστα δὲ

II. hasáb. ἔργα πάσον κακὰ μησαμέναι.

4. szakasz.

ἔστι τις σιῶν τίσις·
ὃ δ' ὄλβιος, ὅστις εὔφρων
(ἁ)μέραν (δι)απλέκει
5. ἄκ(λαυ)στος. ἐγὼν δ' ἀείδω
Ἀγιδῶς τὸ φῶς· ὁρῶ
ϝ' ὥστ' ἅλιον, ὅνπερ ἅμιν [163])
Ἀγιδὼ μαρτύρεται
φήν(η)ν. ἐμὲ δ' οὔτ' ἐπαινὲν
10. οὔτε πιλλέσθαι νιν ἁ κλεννὰ χορ(α)γὸς
οὐδαμῶς ἐῇ. δοκέει γὰρ αὐτὰ [163])
εὐπρεπὴς τῶς, ᾧπερ αἴ τις
(ἐ)ν βοτ(ο)ῖς στάσειεν (ἵ)ππον
παγὸν (ἀ)εθλοφόρον καναχά(πο)δα,
15. (σα)ῦ(μ') ὑ(πο)πετριδίων ὀνείρων.

5. szakasz.

ἦ οὐχ ὁρῇς; ὁ μὲν κέλης
Ἐνετικός ἁ δὲ χαίτα
τᾶς ἐμᾶς ἀνεψιᾶς
Ἀγησιχόρας ἐπανθεῖ
20. (χ)ρυσὸς (ὥ)ς ἀκήρατος
τό τ' ἀργύριον πρόσωπον.
διαφάδαν τί τοι λέγω
Ἀγησιχόρα μὲν αὕτα

---

[163]) A fönebbi javítás nyomán (II, 6. 7) itt ‚αὐτά' h. ‚αὐτα'-nak kell állni.

[164]) ‚ἱπποσείβην' a kézir. szt. Ahrens: ‚ἵππος εἰρὴν.'

ἁ δὲ δευτέρα πεδ' Ἀγιδὼν τὸ Ϝεῖδος
25. ἵπποσειβὴν ὡς κόλαξ Διὸς δραμήται. [164])
ταὶ Πελειάδες γὰρ ἅμιν
Ὀρθίᾳ φάρος φεροίσαις
νύκτα δι' ἀμ(β)ροσίαν ἅτε σήριον
ἄστρον ἀυειρομέναι μάχονται. [165])

6. szakasz.

30. οὔτε γάρ τι πορφύρας
τόσσος κόρος ὥστ' ἀμύναι,
οὔτε ποικίλος δράκων
παγχρύσιος, οὐδὲ μίτρα
Λυδία νεανίδων.

III. hasáb. τᾶν ο(ὐ μακ)άρων ἄγαλμα,
οὐδὲ π(α)ναλινῆς κόμαι·
ἀλλ' οὐ(δέ τι χρ)ὼς ἀειδής,
οὐδὲ σύ(μφυρτο)ς κὰ πώε' ἁ Ϝέσηρα.
5. οὐδ' ἐς ἄ(κρον τᾶς ἀκμᾶ)ς ἐνθοῖσα, φασεῖς,
ἀσταφίς (τις οὐδ' ἄν)ο(σ)το(ς)
καί ποτ' ἰ(σχίο)ν φ(θίν)υλλα
δᾶλλά (τις, ἅς νεα)ρὰ Ϝάδη ἀνθεμίς.

7. szakasz.

ἀλλ' ἀγ(α)σ(ᾶν) κ(ό)ρα (ἅδ)ε (κ)ύρει.
10. οὐ γὰρ ἁ ... νρας

---

[165]) II, 26—29 elég tisztán olvasható a kéziratban, hol csak ‚ὀρθρίαι' áll ‚Ὀρθίᾳ' helyett; Ahrens összehalmozott conjecturák által egészen más értelmet ad a helynek:

ταὶ Πελειάδες γὰρ ἀμὶν
ὀρθρίαι φάρος φεροίσαις
νύκτα δι' ἀμ(β)ροσίαν ἀγεσέριον
ἄστρον ἀϜειρομέναι μάχονται.

[166]) Apollodor III, 10, 5 tizenkét Hippocoontidát sorol el, kik szerinte mind elvesztek Hercules és a Dioscurok keze alatt, Diodor IV, 33 huszat, szerinte azonban csak tiz lelte halálát Hippocoonnal együtt. Alcman e helyen nyolcat sorol föl névleg, talán az elveszett versekben is voltak névleg felemlítettek; különben (I, 11. 12) ő is mondja, hogy némelyeket hallgatással mellőz. A Hippocoontidák szobrokkal tiszteltettek meg Sparta környékén, ezek mellett állott magának Alcmannak is emléke: mint Pausanias III, 15, 1 írja,

'Αγησι(χόρα . . . . ϱ αὐτεῖ
'Αγίδ
ϑωστήμ(εν) μ' επαινεῖ
ἀλλὰ τᾶν
15. δεξάσϑαι
καὶ τέλος
εἴποιμι κ' ἀ . . . . μὲν αὕτα
παϱ(σ)ένος ανω λέλακα
γλαύξ· ἐγὼ(ν . . . . χ)ῶτι μάλα πα
20. ἀνδάνην γὰϱ
ἀμὶν ἰατϱ
ἐξ 'Αγησιχόϱ(ας . . . . . δεσ
. . ἀναεϑϱασ

8. szakasz.

. . . σετωϱσα
25. (οὔ)τως εα
τ . . κυβεϱν
κ(λε)ννᾷ μα
ἀ δὲ τᾶν Σηϱ(ηνίδων)
ἀοιδοτέϱαν
30. οἷα γὰϱ (τ)ὰν
παιδῶν δὲ
φϑέγγεται δ' (ὁποῖα) πὰϱ (Ξάνϑω) ῥοαῖσ(ι)
κύκνος ἀδῶ(ν) τ' ἐν δϱι(ῶ) ξανϑᾷ κομίσκα.

A parthenion tartalma körülbelül következő: (I. hasáb). A bevezetés Pollux győzelmes harcát festi a Hippocoontidák ellen,[166]) (1—12 vv.) melyben a fenhéjázó elbizakodás vesztét leli (13—15). A következő versekben (16—34) vétkes nők [167]) tetteiről

[167]) Bergk úgy vélekedik, hogy Tyndareus leányairól énekel a kar, kinek vétkéről Homér tesz említést Od. ω, 199:
οὐχ ὡς Τυνδαϱέου κούϱη κακὰ μήσατο ἔϱγα
κουϱίδιον κτείνασα πόσιν, στυγεϱὴ δέ τ' ἀοιδὴ
ἔσσετ' ἐπ' ἀνϑϱώπους.
V. ö. Schol. Eur. Or. 240, Stesich. fg. 35. — Legközelebb fekszik a gondolat Clytaemnestrára — hogy kivüle azonban kiket érthet a költő, az homályos.

[168]) Antig. Caryst. Hist. mir. 27: „ἐστὶ τοῦτο τὸ ὑπὸ τοῦ 'Αλκμᾶνος λεγόμενον τοῦτο συνφκειωμένον· φησὶν γὰϱ ἀσϑενὴς ὢν

(*ἀῤῥήτων γάμων* 17) és bűnhődéséről van szó (*ἄλαστα δὲ* | *ἔργα πάσον κακὰ μησαμέναι* 34 v.). A második hasábban áttér a költő a karvezető szüzek Agido és Agesichora magasztalására: az átmenetet általános mondatok képezik — igen ügyesen (II, 2—15): „Van isteni megtorlás. Boldog az, ki vidám kedélylyel tölti napját bú nélkül. És én Agido fényét énekelem; mintha a napot látnám, melynek keltét tárja elénk Agido, s a dicső karvezérnőt nem lehet nem magasztalnom dalban, táncban. Mert oly delinek tűnik föl, mint midőn valaki csorda közé állít termetes lovat, versenygyőztest, tombolót, szárnyas álmak csodaképletét. A következőkben (16—25 vv.) a másik kar vezérét, Agesichorát hasonló merész vonásokkal festi; henetei paripához hasonlítja, hajzata szinaranykép, arca ezüsként fénylik, alkata legszebb Agidoé után, futása gyors mint Zeus lovat fárasztó fiáé (Castor). A következő versekben (26—29), melyeknek olvasása nem egészen biztos, s így értelmök sem teljesen világos, a két szűz és karaik (röpke galambokhoz hasonlítva) egymással vagy egy harmadik csoporttal versenyfutásban tűnnek föl, a mint Orthiának (*Ἄρτεμις Ὀρθία*) tisztelet ajándokot (ekét vagy öltönyt) visznek. A II. hasáb vége és III. kezdete, melyben az olvasás már igen bizonytalan, úgy látszik, szinte a szüzek magasztalását tartalmazza, azon gondolatnak adván kifejezést, hogy nem bővelkednek bíboröltönyökkel, arany ékszerrel stb., — de gazdagok ifjui szépségben, kellemben.

A költemény antistrophicus szerkezete kétségtelen, sőt épen az ily szerkezet által föltételezett két külön kar vezetőinek magasztalása képezi az ének tartalmát; a mythologiából vett bevezetés Alcman költészetének sajátságaihoz tartozik. Hogy futás illetőleg tánc kiséretében adatott elő, az magából a költeményből kitűnik; hogy azonban már külön táncoló és külön éneklő kar szerepelt-e az előadásnál, mint későbben gyakorta — mit II, 26—29 vv.-ből sejteni lehetne, azt e versek bizonytalan volta miatt eldönteni még most korai volna.

A parthenionok második könyvének elejéből maradt meg

διὰ τὸ γῆρας καὶ τοῖς χοροῖς οὐ δυνάμενος συμπεριφέρεσθαι οὐδὲ τῇ τῶν παρθένων ὀρχήσει· Οὔ μ᾽ ἔτι“ κτλ.

az Alcman születésére és jellemére vonatkozó fönt közölt öt vers, melyet hihetőleg a kar szájába ad a költő, kit származása miatt versenytársai talán gáncsoltak, valamint a költő agg korára vonatkozó négy vers is,[168]) melyek azt bizonyítják, hogy a hősméret is használtatott a szüzkarénekekben, melyekben alkalmilag illemszabályokat is állít föl, mint e hatméretü versben:

Πολλαλέγων ὄνυμ' ἀνδρί, γυναικὶ δὲ Πασιχάρηα, [169])

vagy gyengéd bókokat mond:

Οἶκας μὲν ὡραίῳ Λίνῳ [170]),

vagy a vonzalom tárgya utáni óhajt fejezteti ki a szüzekkel:

Ζεῦ πάτερ, αἰ γὰρ ἐμὸς πόσις εἴη. [171])

E vers különben nászénekből is lehet véve, melyek a partheni-onokkal rokon tartalmuknál fogva talán ezek közé voltak fölvéve. Ily epithalamiumban foglaltathatott az éji csend ama meglepően szép rajza, melyet Apollonius közöl, logaoed és dactylus versekben:

Εὕδουσιν δ' ὀρέων κορυφαί τε καὶ φάραγγες,
πρώονές τε καὶ χαράδραι,
φύλλα θ' ἑρπετά θ' ὅσσα τρέφει μέλαινα γαῖα,
θῆρές ὀρεσκῷοί τε καὶ γένος μελισσᾶν
καὶ κνώδαλ' ἐν βένθεσι πορφυρέας ἁλός·
εὕδουσιν δ' οἰωνῶν
φῦλα τανυπτερύγων. [172])

---

[169]) Fg. 27. B. Bő beszéd illik férfihoz asszonyhoz hallgatás.

[170]) Fg. 80. B. „Hasonlítasz a bájos Linushoz."

[171]) Fg. 29. B. „Atyám, Zeus, vajha ő lenne férjem." A scholiasta Hem. Od. ζ 244 v.-hez írja e verset e megjegyzéssel: „*καὶ Ἀλκμὰν αὐτὸν μετέβαλε, παρθένους λεγούσας εἰσάγων· Ζεῦ πάτερ*" *κτλ.*

[172]) Fg. 60. B. „Álomban nyugszanak a hegyek csúcsai s szorosai, szirtek és örvények, s a lomb, s melyeket a barna föld táplál, a kúszók mind, a rengeteg vadjai s a méhek rajai és a biboros tenger mélyében a szörnyetegek; szunyadnak a sebesröptü szárnyasok."

[173]) Fg. 74. B. „Hét párna, ugyanannyi asztal, megrakva mákhintett kenyérrel len és mézlisztből, és tálakban gyermekek számára nyalánkság."

Az éneket, melyből a közölt töredék fönmaradt, a leánysereg, mert csak ezek énekeltek nászdalokat, nászéjen az uj pár háza előtt zenghette, míg más ilynemü dalok a nászmenet alkalmával, vagy a vőlegény házában hangzottak — hymenaeusok. — Ilyennek részét képezhette a következő töredék jamb versekben:

Κλῖναι μὲν ἑπτὰ καὶ τόσαι τράπεσδαι
μακωνίδων ἄρτων ἐπιστέφοισαι,
λίνῳ τε σασάμῳ τε κὴν πελίχναις
πέδεσσι χρυσοκόλλα. [173])

Alcman nászdalai igen hangzatosak és kedveltek lehettek, mert tarenti Leonidas őt a hymenaeusok dallamos hatyjának nevezi.[174])

Kétségtelen, hogy Apollo tiszteletére is megszólalt muzsája prosodionokban és különösen lakoma fölött énekelt paeanokban, s ez magyarázza meg az enyelgő dalokban alkalmazott ion versmérték használatát, mely Hephaestion bizonysága szerint az egész dalon keresztülvonult, mint e versben:

Ἕκατον μὲν Διὸς υἱὸν τάδε Μῶσαι κροκόπεπλοι [175])

vagy e két töredékben:

Περισσόν· αἰ γὰρ Ἀπόλλων ὁ Λύκηος,
Ἰνὼ σαλασσομέδοισ', ἂν ἀπὸ μάσδων. [176])

Ide tartozik a Strabo által megőrzött paeantöredék is, melyben nézetem szerint szinte egy dimeter ion zárja a jambusi sorokat:

---

[174]) V. ö. Bode: Gesch. d. hell. Dichtkunst. II, 1. 103 k. ll.

[175]) Fg. 85. B. (Hephaest. 66.) „ó Zeus messzelövő fia, ó sárgaleplü muzsák!"

[176]) Fg. 83. 84. B. Hephaestion 81 ugyan azt irja: „*Ἀπ' ἐλάσσονός τε ἐπιωνικον τρίμετρόν ἐστι παρ' Ἀλκμᾶνι,*" de tulajdonképen csak dim. ion. egy-egy dipodia jambicával.

[177]) Strabo X, 482. Fg. 24. Bergk szt, ki az utolsó sorban a kéziratilag biztosított, s a metrum által is megkivánt *πρέπε*-t *πρέπει*-re változtatja. Schemája a töredéknek ez lesz:

– | ⏑́ ⏑⏑ | – ⏑⏑ | – ⏓
– – | – ⏑⏑ | – ⏑⏑ | – ⏓
⏑⏑ – – | ⏑⏑ – –

„Lakomák és toroknál asztaltársak közt illő paeant hangoztatni."

Φοίναις δὲ καὶ ἐν θίασοισιν
ἀνδρείων παρὰ δαιτυμόνεσσιν
πρέπει παιᾶνα κατάρχειν.[177])

Hasonló a krét hatméretű versekből álló töredék, mely a mérték után itélve prosodionhoz vagy hyporchemához tartozhatott:

Ἀφροδίτα μὲν οὐκ ἔστι, μάργος δ' Ἔρως οἷα παῖς παίσδει
ἄκρ' ἐπ' ἄνθη καβαίνων, ἃ μή μοι θίγῃς, τῶ κυπαρίσκω.[178])

Alcman az ἐμβατήριον vagy a harci indulóknál használt versmérték feltalálójának is mondatik, mely messeneinek (leginkább a mess. hadjáratok alkalmával müveltetvén ki) vagy lakonnak is mondatik, mert a lakónoknál az ugyanezen névvel nevezett aristophanesi tetrameter mellett leginkább e mérték dívott. Feltalálója nem lehetett, mert Tyrtaeus jóval előtte e mértéket használta indulóinál, sőt harci dalokat aligha költött, bár a fegyveres gyakorlatoknál hangzó zenét egy töredékben ő is magasztalja:

Ἕρπει γὰρ ἄντα τῷ σιδάρῳ | τὸ καλῶς κιθαρίσδειν·[179])

De alkalmazhatott anapaesteket egyéb versekben; legalább az egyetlen töredék, mely jelen alakjában e mértéket mutatja (dim. anap. acat.), Apollohoz fohászkodik, és csatadal szinezetével sem bír:

Ἐμέ, Λατοΐδα, τέο δαυχνοφόρον.[180])

---

[178]) Fg. 38. B. „Nem Aphrodite, hanem Eros a pajkos gyermek enyeleg. Virágok fölött lépdelve ne érintsd. — — —"

[179]) Victorin. p. 2522 id. Bode Gesch. d. hell. Dichtkunst, II, 2. 30 o. után.

[180]) Fg. 35. B. Szerintem e vers logaoed sor, tripod. anap. cat; melyet jambusok előznek meg; lehet, hogy két sorra osztandó. — A Hephaestion által (46 p. 3) névtelenül közölt tetr. anap:

Ἄγετ', ὦ Σπάρτας ἔνοπλοι κοῦροι, ποτὶ τὰν Ἄρεος κίνασιν·

(„Rajta, Spárta fegyveres ifjai induljátok Ares táncához!") valószinűleg Tyrtaeustól származik.

[181]) Fg. 19. B. „Engem, Lato fia, babérvivődet."

Versmértékekben Alcman mindazt egyesíti, mit elődei a dór karköltészet s az ion epos, alagya és jambköltészet terén meghonosították a hatméretü dactylustól az ionicus a minori mértékeig; e tekintetben Alcman híres sokoldalusága igazolva van, de az egyes lábaknak egy sorban egyesítését illetőleg a felállított minták számát jóval le lehet szállítani. Vessünk ezekre egy futó pillantást.

A hatméretü dactylus a dór melicai költészetben a legrégibb időktől honos volt, s az előszeretetet, melylyel e vers iránt viseltettek a költők, nemcsak az ősiség, hanem az isten tiszteleti melos és az epos tárgyrokonsága eléggé magyarázzák. Alcmanból az említett két töredéken kivül[182]) még három vers maradt fön, melyek ez utóbbi állításunkat igazolják:

Δύσπαρις, αἰνόπαρις, κακὸν Ἑλλάδι βωτιανείρῃ·
Καὶ ποτ' Ὀδυσσῆος ταλασίφρονος ὤαθ' ἑταίρων
Κίρκα ἐπάλειψ . . . . . ασα.
Τίς δ' ἄν, τίς ποκα ῥᾶ ἄλλω νόον ἀνδρὸς ἐπίσποι;[183])

Svidas szerint Alcman volt első, ki a dactylus mellett más mértéket alkalmazott a melosban: „*πρῶτος δὲ εἰσήγαγε τὸ μὴ ἑξαμέτροις μελοποιεῖν*“ de a költészet története eddigi előadásából is látjuk, hogy Alcmant e téren számos parosi, lesbosi és krétai költő megelőzte, sőt kisebb dactylusi sorok alkalmazásában sem ő, hanem Archilochus volt úttörő, bár ez utóbbiak rendszeres szakaszokba egybefüzésének érdeme kétségkivüli Alcmané. Leggyakoribb volt nála a tetram. dactylicus, részben más versfajokkal összekötve egy strophában, mint a papyrusi parthenionban (13. sor), részben csupán ily sorokból alkotván az egész költeményt, mint p. a következő töredékben:

Καί ποκά τοι δώσω τρίποδος κύτος,
ᾧ κ' ἔνι . . . . λε' ἀγείρῃς·
ἀλλ' ἔτι νῦν γ' ἄπυρος, τάχα δὲ πλέος

[182]) Fg. 26 és 27. B.

[183]) Fg. 40., 41. és 42. B. Az elsőben Parisról, a másodikban a varázsló Circéről és Ulyssesről van szó; ez utóbbira vonatkozhatik a harmadik is.

ἔτνεος, οἷον ὁ παμφάγος Ἀλκμὰν
5. ἠράσθη χλιερὸν πεδὰ τὰς τροπάς·
οὔτι γὰρ ἠῢ τετυγμένον ἔσθει,
ἀλλὰ τὰ κοινὰ γάρ, ὥστε; ὁ δᾶμος
ζατεύει.[184])

Néha az ily dactylicus sorokat egy dipodia trochaica zárja be, mely ama rhythmus alkalmas és szép befejezését képezi:

Πολλάκι δ' ἐν κορυφαῖς ὀρέων, ὅκα
θεοῖσιν ἅδῃ πολύφαμος ἑορτά,
χρύσιον ἄγγος ἔχοισα μέγαν σκύφον,
οἷά τε ποιμένες ἄνδρες ἔχουσιν,
5. χερσὶ λεόντειον γάλα θήσαο,
τυρὸν ἐτύρησας μέγαν ἄτρυφον
ἀργιφόνταν.[185])

E két töredék metrikai tekintetben is nevezetes, mert bizonyságot tesz először arról, hogy egy spondeusnál többet nem engedett meg Alcman egy versben (a papyrustöredék ilynemü verseiben spondeus épen nem található), másrészt arról hogy annyira ügyelt a vers tisztaságára, hogy a sor végén kétes szótagot soha nem hogyott; bizton állíthatjuk tehát, hogy a hol egyéb töredékekben szokatlan metrikai licentiák találkoznak, azok nem a költő, hanem a hogyomány rovására irandók.[186]) Hason-

---

[184]) Fg. 33. B. „Majd adok háromlábu edényt .... Most még tűz nem látta, de csakhamar meg fog telni kásával, minőt a falánk Alcman szeret, forgatva melegítettet. Mert nem is eszik nyalánk eledelt, hanem közönségeset, minőt a nép szeret."

[185]) Fg. 34. Bergk szt, ki azonban a dipodia trochaicát még a megelőző dactylushoz sorozza. A töredék egy jelenetet rajzol, midőn egy nő (istennő?) oroszlánt fej, s a tejből sajtot készít.

[186]) E szabályt két egysoros töredék (fg. 46. 47 B.) is erősíti, s így alig fogunk tévedni, ha azt állítjuk, hogy e versben (fg. 30. B.)

Σφεὰ δὲ ποτὶ γούνατα πίπτω

az első szó előtt egy szótag kiesett, valamint hogy a már közölt (17. B.) töredék, mely különben egészben roncsoltnak látszik, utolsó versében:

κακκαβίδων στόμα συνθέμενος·

vagy hézagot, vagy megrontást látunk.

lót kell mondannak több maradványról, melyek trimeter dact. cat. mértékét mutatják arsis nélkül (mint fg. 8 és 48.) vagy acataleotusét anacrusissal, mint p.:

> *Ῥίπας ὄρος ἀνθέον ὕλᾳ,*
> *Νυκτὸς μελαίνας στέρνον·* [187])

vagy két fönebb közlött (17. és 24, 1. B.) töredék, vagy basissal, mint a szintén közlött (24. B.) töredék második verse. Sokkal több bizonyítékkal kellene birnunk, hogy erről határozottan többet állíthassunk, mint annyit, hogy a hexemeter dactyl. még, és a tetr. d. már általános használatnak örvendett Alcmannál.[188])

A hosszú, nyolcméretű jambusi sorok, úgy látszik, csak hymnusokban alkalmaztattak (fg. 12. 13 B. l. F.); gyakori volt a jamb. tetrameter acat., és pedig egészen szabályszerűen, mint a következő hosszabb töredék mutatja:

> *Ὥρας δ' ἔσηκε τρεῖς, θέρος*
> *καὶ χεῖμα κὠπώραν τρίταν,*
> *καὶ τέτρατον τὸ Ϝῆρ, ὄκα*
> *σάλλει μὲν, ἐσθίεν δ' ἄδαν*
> *οὐκ ἔστιν,* [189])

Egészen szabályszerűen alkotvák a nem teljes háromméretű jambusok, mint ama töredék, melyet egy hymenaeusból közöltünk (fg. 74. B.), valamint a következő két töredék:

---

[187]) Fg. 58. B.

[188]) Egybekapcsolva logaoed versekkel előfordul a trim. dact. acat. (de ily alakban ⏒ – ⏗ ⏑⏑ – –) és cat. egy töredékben Bergk felosztása szerint (Fg. 60. fölebb közöltük!); de itt épen a fölosztás bizonytalan, s a szinte dactylus mértékre visszavezethető töredékben:

> *Μῶσα, Διὸς θύγατερ,*
> *ὠρανίαφι λίγ' ἀείσομαι.*

már Bergk előtt mások hexametert sejtettek egyszerü áthelyezéssel ily alakban:

> *Μῶσα, Διὸς θύγατερ, λίγ' ἀείσομαι ὠρανίαφιν.*

[189]) Fg. 76 B. E verseket a négy évszakról Alcman müveinek ötödik könyvéből idézi Athenaeus XIV, 648 B. — V. ö. Fg. 77—80 B.

Λεπτὰ δ' ἄταρπος, νηλεὴς δ' ἀνάγκα.

és

Ἤδη παρέξει πυάνιόν τε πόλτον
χίδρον τε λευκὸν κηρίναν τ' ὀπώραν.[190])

úgy hogy nem hiszem, hogy tévedésen ne alapulna Priscian állítása,[191]) miszerint Alcmannál a hatlábu jambusi versben a negyedik láb spondeus lehet, p. e versben

Καὶ ναὸς ἁγνὸς εὐπύργω Σεράπνας·
Χερσόνδε κωφὸν ἐν φύκεσσι πίτνει.[192])

ily lejtés mellett kétségkivül igaz állítása, de ha összevetjük e töredékeket az ugyanazon hymnushoz tartozó három soros maradvány általam visszaállított alakjával, mely szép összhangzatban mutat dactylusokat, egy logaoed sort, és trochaeusokat:

Μῶσ' ἄγε, Μῶσα λίγεια, πολυμμελὲς
αἰενάοιδε μέλος νεοχμὸν
ἄρχε παρσένοις ἀείδεν·

ennek nyomán így irathatnak, nézetem szerint helyesebben, ama töredékek is:

καὶ ναὸς
ἁγνὸς εὐπύργω Σεράπνας·

és:

χερσόνδε
κωφὸν ἐν φύκεσσι πίτνει.

Trochaeusi versek közül a tetrameter acat. és catalectus egyaránt használatban volt, mint azt a parthenion több sora (l. f.) és kisebb töredékek bizonyítják, p. az idézetten (fg. 25. B.) kivül ez:

καὶ τὶν εὔχομαι φέροισα
τόνδ' ἑλιχρύσω πυλεῶνα
κἠρατῶ κυπαίρω.[193])

---

[190]) Fg. 81 és 75 B. az utóbbiban a harmadik jambus basisa föl van oldva két rövid szótagra,

[191]) Prisc. de metris Terent. 251. Őt követi Bergk is.

[192]) Fg. 4. 6. B.

[193]) Fg. 18. B. V. ö. még 72. 73. B.

hol az utolsó kisebb, három lábu sor epodust képez. E trocheusi systema kezdő verse, de talán csak is ez, birhatott anacrusissal, mint a közölt 25. (B. Sz.) töredék első verse. Trimeter tr. ac. a parthenionban találtatik, sőt van két töredék, melyek tetrameter tr. cat.-t mutatnak, ím ezek:

Κῆπὶ τᾷ μύλᾳ δρυφῆται κῆπὶ ταῖς συκαικλίαις·
Ὅς Ϝέθεν πάλοις ἔπαλεν δαίμονάς τ' ἐδάσσατς. [194])

az utóbbi vers azonban aligha ép, mert az utolsó szótagnak hosszunak kellene lenni. A fenmaradó egyetlen töredék, mely tetram. troch. acatalectus mértékét mutatja Bergk összeállítása szerint, valószinüleg két részre bontandó szét:

Δουρὶ δὲ ξυστῷ μέμηνεν
Αἶας αἱματᾷ τε Μέμνων. [195])

Kisebb trochaeusi méretek csak mint zárversek (p. dip. tr. fg. 34-ben B.) fordultak elő.

A krét versmértéket szinte használta Alcman; biztos azonban csak az, hogy hatméretű versek fordultak elő (l. az idéztük 38. fg. B.), valószinüleg azonban kisebb méretek is, talán a tetrameter, mire egy töredék látszik utalni:

Οὐδὲ τῶ Κνακάλω οὐδὲ τῶ Νυρσύλα. [196])

Hogy ión verseket (dim. és tetr.) szinte alkotott, azt már említettem; leggyakoribb kétségkivül a logaoed sorok használata volt, és pedig mindkét nemüeké, egyrészt jamb és anapaest, másrészt trochaeusi és dactylicus lábakból változatosan összetéve. [197]) Az utóbbiakra példákat a papyrus parthenionjában

[194]) Fg. 69, 70. B.

[195]) Fg. 68. B.

[196]) Fg. 21. B. H. ö. még. fg. 22.

[197]) Az Alcman töredékeiben előforduló logaoed sorok alakjait összeállítottam, hogy ezekből is következtetni lehessen a változatosságra, mely különösen enemü soroknál majdnem határtalon volt:

{ 1 jamb. + 3 anap. + 1 jamb: fg. 43, 1.
{ 2 „ + 2 „ + „ fg. 20.
2 dact. + 2 troch: parth. 14.
2 „ + 4 „ fg. 31.

találunk, az elsők használata ritkább volt; reánk következő két töredék maradt:

Ἐπαμμένα περὶ δέρματα θηρῶν.

és:

Καὶ ποικίλον ἶκα τὸν ἀμπέλων
ὀφθαλμῶν ὀλετῆρα·

A logaoed sorok bizonyára semmi nagyobb antistrophicus költeményben nem hiányozhattak, s azon alaprhythmus határozta meg alakját, mely az egész költeményen keresztül vonult.

Említettük már, hogy Alcman zenéjének alapját a dór hangnem képezte; ebben énekeltettek hymnusai, ebben a szűzkarénekek, mit azon fönebb föltüntetett jelenség is erősít, hogy ez énekek hatméretű dactylusversekben is voltak szerkesztvék, melyek pedig a régi időben kizárólag dór dallamban énekeltettek. Különben Alcman, Pindar, Simonides és Bacchylides parthenionjairól Plutarch[198]) irja, hogy legtöbbnyire dór hangnemben voltak szerkesztve, ép úgy mint a prosodionak, paeanok és több ἐρωτικά. Hogy a lyd hangnemet ismerte és alkalmazta, azt azon általános, már említett jellemzés bizonyítja, hogy ő a dór énekek komoly méltóságát lyd vonásokkal szelidítette. E hangnemben adathattak elő némely szerelmi dalok, epithalamiumok és hymenaeusok, míg a hyporchema már eredeténél és természeténél fogva az enthusiasticus phryg hangnemet követelte. Alcman, mint e vonásokból is kitünik, mint egyetemes költő a művészet minden ágát fölkarolta, mivelte s bizonyára fejlesztette is, bár forrásaink hiányosságánál fogva nem követhetjük e fejlődési fokokat. Mindenesetre nagy haladásra mutat metrica és zene terén azon körülmény, hogy Alcman Hephaestion tudósítása szerint[199]) tizennégy szakaszból álló költemé-

---

4 doct. + 2 troch: fg. 39.
2 tr. + 1 dact. + 1 spond.: fg. 63.
anacr. + 1 „ + 2 troch.: parth. 2, 4, 6, 8.
1 tr. + 1 doct. + 3 tr.: fg. 66.
1 „ (sp.) 1 doct. + 2 tr.: fg. 61.
1 „ (sp.) + 2 doct. + 3 tr.: fg. 60, 1. 3.

[198]) Plut. de mus. c. 17.

[199]) Hephaest p. 134. Gaisf.

nyeket írt, melyeknek fele más-más versmértékben volt írva, mihez képest természetesen a dallam és hangnemnek is kellett irányulni, illetőleg változni — μεταβολή. — A zenei előadásnál a cithara és fuvola az eddig divó szokás szerint szerepeltek, a jambusok kiséretére külön hangszer volt használatban, a ,κλεψίαμβοι',s lydiai hangszert, a magadist ő maga is említi. [200]) Több hangszer egyesítése egy karban már előtte divott, ő bizonyára e téren is rendezett, tőkélyesitett, valamint a kartánc terén is, melynek föltalálójakint is említtetik, [201]) mit ugy kell érteni, hogy voltak ennek szabályai, sajátságos módozatai, melyeknek kelete Alcmanra megy vissza; a kettős kar intézménye, mely legszorosabb egybeköttetésben volt a költemények antistrophicus szerkezetével, művészileg rendezett alakban bizonyára tőle veszi eredetét. Alcman különben még népkar által adatta elő énekeit, de ennek tagjai közül, mint alkalmunk volt látni, többeket ügyességök miatt kiemel — utána már a tánc lassanlassan oly mesterséges fejlődést nyert, hogy csak külön e célra begyakorlott egyének voltak képesek a költő gondolatainak, annak intentiója szerint, taglejtések által is kifejezést adni. A költészet pedig már általa a művészet oly fokát érte el, melyre csak kiváló tehetség és szaktanulmány vezethet.

Alcman nyelvezete az ó-lakón tajszólást mutatja, s a régiek által általában e dialectus kiváló képviselőjének tartatik; [202]) keverve az epicai és aeol szóalakzatokkal. Ahrens az egész papyrustöredéken nem talált több aeol szót kettőnél, [203]) s egyéb töredékben is csak elvétve találkoznak ilyenek, úgy hogy nem foghatjuk föl, Apollonius híressé vált jellemzése „'Ἀλκμὰν συνεχῶς αἰολίζων" tulajdonkép mily alappal bír? Talán inkább szellemi irányára, a költemények tartalmára, mint nyelvezetére vonatkozik, egyéni indulatai, érzelmei gyakran lelvén kifejezést dalai-

---

[200]) Fg. 91. B.: „Μαγάδιν δ' ἀποθέσθαι."

[201]) Clem. Alex. Strom. Ip. 308.

[202]) Svid. v. 'Ἀλκμάν „κέχρηται δὲ Δωρίδι διαλέκτῳ, καθάπερ Λακεδαιμόνιος." Pausanias III, 15, 2 csodálkozását fejezi ki, hogy Alcman a lakónok míveletlen nyelvén miként írhatott oly hangzatos dalokat.

[203]) ἐνθοῖσα és φεροίσαις· Egyébkint l. a tanulságos értekezést a töredék nyelvezetéről a Philologusban XXVII, 619 k. ll.

ban; „személyes viszonyai, vonzalmai, sőt a lakoma örömei gyakran képezték tárgyát lyrai ömlengéseinek, de mindig kiválóan dór szellemben és hangulatban; és ha költészete nem érte is el mindig a minden személyességtől ment pindári múzsa magas röptét és fönséges komolyságát, mégis távol maradt tőle, mint a spártai élet ép és egésséges szüleményétől a szenvedély önmagát emésztő lángja és puha érzelgés, mely az aeol szerelmi lyra költőit jellemzi, s nem egyszer versenyre kelhet a gondolatok merészségét és elragadó hatalmát tekintve a hason irányu költészet későbbi mestereivel" — így jellemzi Bode Alcman költészetét, mihez csak annyit akarunk még adni, hogy Spárta legnagyobb költője kiváló hírben állott már a régieknél, hogy második hazája, sőt egyéb városok is szobrok és síríratok által ünnepelték emlékét; [204]) legszebb emléket azonban az alexandriai tudósok emeltek neki, midőn őt a lyrai költő-kánon élére helyezték.

Hóman O.

(Vége következik.)

---

[204]) Pausan. III, 15, 2. Anthol. Pal. II, 393; VII, 18. 19 és 709.

Cl. philol. folyóiratok kivonata.

(l. 136. o.)

R. Grosser. Phormisios inditványa. Lysias XXXIV-hez. Neue Jahrb. 1870. 9. 593 ss. A népnek a Piraeeusba visszatérte előtt az inditvány nem tétethetett mert 1) ellene szól sok hely a 34. beszédből, 2) a kibékülés előtt népgyülés nem tartathatott. De a harmincnak Eleusisnál elesése után sem, mert addig nem halasztathatott; tehát a visszatérés utáni rendetlen körülmények közt. — Oly inditvány, hogy Lysias és pártja ugy tekintheték, mint a hajdani demokratia szelleméban elhatározott alkotmány bukását s igy harcolhattak ellene. — A mérsékelt demokratia ellentétben az absoluttal jobban érdekökben volt az oligarcháknak mint a demokratáknak. Phormios rejtett oligarcha. Hogy mikor tartotta Lyrias 34. beszédét nem tudható. — Phorm. inditványa elesett s lőn az előbbi demokr. Φεύγοντες — oligarchák kik az egyezkedés alatt jobbnak látták Eleusisba menni, gyanus multjok miatt. Phormis. a mérsékelt oligarchák bujtogatására vissza hivatásukat inditványozza mert az amnestia megigértetett μέν-δέ = először (jöjenek vissza) — másodszor (a jogmegszoritás). — A beszéd 6. §-a ironice értendő tehát nem egyezkedési kötelességről. 6. §. és 11. §-a a magánszerződés Pausanias és az athéniek közt bizonyosan csak meghatározások az előbb Lysanderrel kötött béke fentartására a külső politikát, hegemoniát stb. illetőleg. 4. §. gyanitó rámutatás a várható küzdelmekre a 30-akkal.

G. Krüger. Sophokl. Elektrájához (600 ss.) 185—192 v. Elektra szerencsétlen helyzetét festi, hogy ἄνευ τοκέων hanyatlik nem védi φίλος ἀνὴρ (tagadó); — már csak rabszolganő (ἀμφίπολος) ő saját atyja házában, ez részletesen kifejeztetik a vég-

szókkal κεναῖς (= orbus) δ' ἀμφίσταμαι τραπέζαις. 217—220 v. (Pind. Nem. 10,72.) Helyes: ... τὰ δε τᾶς δυνατοῖς οὐκ ἄρεστα πλάθειν.

Apelles Leben u. Werke v. G. Wustmann (Leipzig 1870.) ismerteti Blümner H. — Mint rendesen az ujabb müvek nem csak a müvész élet s jellemrajzát, hanem az egész politikai és társas élet vázlatát adja; de nem mozditá elő a tudományt nem adott vele kimeritő tanulmányt Apellesről. — Felhasználja Overbeck „Schriftquellen" művét: I. fej. Hihetőleg Kolophonból származott. 2. A sikyoni müvészetről ab ovo kezdi. 3. ,Apelles Sikyonban tanul ujra, bár küzd a sikyoni irány ellen, szerző Plin. XXXV. 89. elbeszélést történeti ténynek veszi, szól a coloritről de tévesen hoz fel példákat. Sokat akar a szerző Apellesnél a sikyoni befolyásoknak tulajdonitni. Az allegoriával keverte a valót mi helyesen van hibáztatva. A technikai találékonyságnál szerencsétlen hasonlat. 4. fej. Ap. a makedoni udvarnál. 5. fej. „Ap. ismét Ephesosban" helytelen cim mert már előbb szólt Ephesosban létéről. 6. fej. „Aphrodite anadyomene" regényesen de nem a k. e. IV. század szellemében. 7. fej. Ap-Rhodosban és Alexandriában — keveset tudunk. Szerző sem tud közelebbit Ap. végnapjairól. 8. fej. A legjobb az egész könyvben „müvészi adomák." 9. fej. Ap. művészet történeti állása és meg. itélése az ókorban. (Ismertető egyes helyeket megbeszél.) Érdekes kisérlet — de csak dilettansoknak. Ismertetőnek ez példa, hogyan nem kell irni antik müvészettörténetet.

A. F. — Plautus Truculentusához (Neue Jahrb. 1870. 9. 616 ss.) — II. 4. 52 erga itt nem helyi jelentésü (átellenben). Plaut körülbelül ezt akarta: novisti nostra, quaé me erga animatást bene? — II. 3. 20. hinc nem idei jelentésü v. ö. Bacch. 388. Stich. 137. lesz: quasi abhínc ducentos ánnos fuerim mórtuos. Itt quasi negyedszer conj. után = quam si v. ö. Aul. II. 2.54. Glor. 481. k. Trin 265. = II. 3. 19: me noénu magis respícient, ubi iste huc vénerit.

Kalauz az összehasonlitó nyelvészet terén.

(VI. Közlemény.)

II. FEJEZET.

A mássalhangzokról általánosságban.

Szanszkrit mássalhangzók.

A szanszkrit nyelvben letezik 33 mássalhangzó, melyek átirva a következők:

	Tompa		Hangzatos		Orrhangu	Folyékony	Félhangzó	Hehesített és fúvók
	Tiszta	Hehesített	Tiszta	Hehesített				
Gutturalis Torokhangu	k	kh	g	gh	ṅ	...	...	h
Palatalis Inyhangu	ḱ	ḱh	ǵ	ǵh	ń	...	j	ç
Dentalis Foghangu	t	th	d	dh	n	l	...	s
Cerebralis	ṭ	ṭk	ḍ	ḍh	ṇ	r	...	š
Labialis Ajakhangu	p	ph	b	bh	m	...	v	

Azonkivül létezik még két segédjegy, mely bizonyos esetben a szók végéhez járul, ezek: a) az anusvara (utóhang) mely vég *m*- vagy *n*-t helyettetik, és okozza, hogy azon önhangzó, melyen nyugszík orrhangúvá lesz. Jeleztetik ˜ jel által a hangzó fölött. b) A visarga (kihagyás), mely némely esetben a vég *s*- vagy *r*-t helyettesíti. Gyenge hehezetet jelel, mely az önhangzó után hallható, jele (:)

A mi ezen mássalhangzók kiejtését illeti, ismerjük azt az általában helyes ind hagyományból, valamint a hangphysiologiájából, és a nyelvtörténelemből. A hehesített mássalhangzók határozottan kettőshangok és a *h* a röpp hang után érthetően kiejtendő.

Az inyhangu röpphangok *k̃*, *ǵ*, *k̃h*, *ǵh* közönségesen mint a magyar *cs*, *dzs* szoktak kifejeztetni, mely kiejtés azonban csak a nyelv fejlődés későbbi állapotában helyes.

A röpp-nyelvhangoknak *ṭ, ḍ, ṭh, ḍh* megfelelnek a *t* és *d*-hez hasonló hangok, melyek azonban nem a fogak felé, hanem inkább hátrafelé az inyfelé hozatnak létre, mely esetben a nyelv némileg hátrább vonandó; az indiaiak azokat fejhangoknak nevezik (mi elég helytelenül celebralis által, fejeztetik ki). Az Európaban divatos kifejezés nem különbözik a foghangok kifejezésétől.

A fúvók közül az: (mely hangtani módosulása *s*-nek) kiejtésében ismeretlen és hangtalannak tekintetik. Szokás azt vagy *h*-nak, vagy semmiképen sem ejteni ki. *H* mindig hallható és úgy ejtendő ki, mint a magyar *h*.

Ç úgy ejtendő ki mint *ch* a német sichel szóban; az egyezményes kifejezése megfelelőleg a magyar *sz*-nek hamis és azért kerülendő.

Š megfelel a magyar *s*-nek.

Az orrhangok. *ṅ* torokhangu orrhang, tekát úgy ejtendő ki mint *nk* vagy *ng* földünk, pisztráng szókban; *ñ* inyhangu orrhang, mely úgy ejtendő ki, mint a magyar *ny*; ṇ a nyelvorrhang, azon a helyen, hol ṭ, ḍ kiejtetnek, képezendő *n*, melynek kielétési árnylata azonban előttünk ismeretlen.

L és *R* mint önhangzók ép úgy hangzanak, mint a német „hadern, handeln“ szókban a nem hallható *e*-vel ki-

ejtett *er* és *el*. *R* megfelelő hosszu hangzója *r*-nek és azért hosszabb[1]) kiejtés által amattól megkülönböztetendő.

A mássalhangzóknak közönséges felosztása a a görög és latin nyelvben.

A görög és latin mássalhangzók osztályozása eltérő némileg a szanszkrint osztályozástól. A görögben ugyanis az osztályozás a következő:

Az izülés szerint	1. Ajak-hangok. Labiales	2. Torok-hangok. Gutturales	3. Foghangok. Dentales	Hangfokozatok
	P. hangok	K. hangok	T. hangok	
I. Némák Mutae	π	κ	τ	keményck tenues
	β	γ	δ	lágyak media
	φ	χ	ϑ	tehesitettek aspiratae
II. Sziszegők Sibilantes	(Ϝ)	[j]	σ	
III. Folyékonyok Liquidae	μ	γ=ν	ν	orrhanguak Nasales
			λ ϱ	

Ϝ és j félhangzók (semivocales), melyek *υ* és *ι*-be átmehetnek.

Kettős mássalhangzók: ψ=πσ; ξ = κσ ζ = τσ.

A latinban létezik *c* é *sq*, melyek a görög torokhangnak megfelelnek. Hiányzik ellenben a hehesített χ és ϑ, és *f* csak tökéletlenül felel meg a φ-nek. Ezen felosztás szerint a mássalbangzóknak nagyobb része némáknak, **m u t a e** neveztetik a a görög jelzés szerint, mely nyelvben *ἄφωνα* névvel jelöltetnek meg. Oly megnevezés, mely ezen hangok természetének helyes megfigyeléséből eredt, a mennyiben ezek nem ejthetők ki

[1]) L. Schleicher. Compendium. 16—18. lap.

ha csak utánok közvetlen önhangzó nem következik. De épen ezen hangok természetes sajátságok megvizsgálása arra indította a tudósokat, hogy a mássalhangzókat más sokkal jellemzőbb megjelöléssel különböztessék meg egymástól. Ezen jellemzés alapján a a némák explosivae (röpp v. pillanatnyi) megnevezés alatt fordulnak elő, minthogy hangjok egyszerre, mintegy a hangnak pillanatnyi kitörésével hallható, hogy azonnal a következő önhangzóra essék, minők; *k, g, t, d, p, b* és megfelelő hehesített alakjaik, míg ellenben a többi mássalhangzók continuae vagy fricativae (folytató, horzsoló) névvel jelöltetnek meg, a mennyiben hangjok megnyujtható a levegőnek némi horzsolása következtében a szájból való kijövetelök alkalmával.

A mi a hehesített hangokat illeti, *h* az valódi hehesített mássalhangzó, vagy az pillanatnyi mássalhangzó, mely teljes kifejezést nyert, megfelelőleg a mi *h* betünknek; ez áll legalább a brahmanok tanusága szerint a szanszkrit nyelvre vonatkozólag. A mi a régi hehesített görög hangokat illeti, takintetbe véve a rómaiak átiratát, a mennyiben χ és ϑ-et *ch* és *th*-val irták körül, azt lehetne következtetni, hogy ezekben a *h* hallható vala. A mi azonban φ-t illeti, daczára, hogy ez a latinban *ph* által átirva találtatik Quintilián[2]) és Priscián[3]) tanusága szerint bizonyos, hogy ez mint az egyszerü *f* fejeztetett ki.

Ebből következtethetni, hogy a hehesített görög betük, a római császárság idejében úgy ejtettek ki, mint a mai görög nyelvben, azaz: hogy horzsoló betükké változtak a χ mint a német *ch*, a ϑ mint az angol tompa *th* és a φ mint *f* ejtetvén ki. A dolgok ilyen állása mellett inkább fúvóknak mint hehesítetteknek tekintendők, mindazonáltal, miután be van bizonyítva, hogy eredetileg valódi hehesítettek valának, azontúl is ilyeneknek fognak tekintetni.

Minden szervü röppentő mássalhangzónak van megfelelő horzsoló mássalhangzója így:

---

[2]) Quintilian. Inst. orat. IV, 14.
[3]) Priscian. I, 543. ed. Putsch.

	Röppentő	Horzsoló
Ajakhangok	*p*, *b*,	*f*, *v*,
Foghangok	*t*, *d*,	*s*. *z*,
Torokhangok	*k*, *g*,	*ch*, *j*,

A szanszkrit inyhangok (palatales közvetítő családot képeznek a röpp és horzsoló torokhangok között. A cs és dzs = *tch* és *dj* féle hang össze van téve egy horzsoló mássalhangzóból és azt megelőző röpp foghangból. Ezen hang nem egyéb, mint az elfajult torokhang, mely ily alakban sem a görög, sem pedig a latin nyelvben nem fordul elő. Legalább nem létezett az ősrégi latin nyelvben és csak a későbbi latinságban, a császárok idejében és az olasz nyelvben, mely azt követé, kerülnek elő az inyhangok *c* és *g* alakban, melyek után *e* és *i* önhangzók következnek. A francziában átmegy a *c* és *g*, *e* és *i* előtt röpp állapotából tisztán horzsoló állapotba. Ezen fokozás azon tagadhatlan hajlamról tanuskodik az indo-európai nyelvekben, mely szerint a kiejtés a röpp állapotból a horzsolóhoz átmenni törekszik.

A félönhangzók, a folyékonyak, az orrhangok és az egyszerü hehesített hangok szintén horzsolók. Az orrhangok természetszerüen csatlakoznak a megfelelő mássalhanhangzók csoportjához, így *ṅ* (ng) a torokhanguakhoz; *n* a foghanguakhoz és *m* az ajakhanguakhoz. A folyékonyak csatlakoznak rokonságuknál fogva, mely a helyettesítésben kitünik, a foghanguakhoz. A félhangzók közül a *v* vegyül a horzsoló ajakhangba *v* és *j* közel áll némi rokonságnál fogva a szanszkrit inyhanghoz.

A röpp mássalhangzók közül, melyek nem hehesítettek, tisztáknak nevezhetők.

A latin és görög néma mássalhangzóknak osztályozása Beaudry szerint[4]) gyenge- és erősökre, vagy lágy és keményekre nem eléggé világos. Jobb szerinte az osztályozás hangzatos és tompákra; ugy hogy tompák azon mássalhangzók, melyek csak mély hangon és nyilt nyelvvel ejthetők ki, míg ellenben a hangzatosak csak fennhangon és zárt nyelvvel ejtet-

[4]) Baudry. Gram. Comp. 78. l.

nek ki. Ennek ellenében Müller[5]) az első osztályozást sehogysem tartja elvetendőnek és kimutatja, hogy physiologikailag az egyedüli tekintetbe veendő különbség *p* és *b*, *t* és *d*, *k* és *g* között az, hogy az elsőknél a hangrézs egészen nyítva áll, az utolsóknál pedig szükül, de nem oly mértékben, hogy zenélő hangokat létrehozhatna. A folyékonyak *r* és *l* onnan vevék megnevezésöket, hogy könnyen kiejthetők közvetlen a mássalhangzók után és előtt. Ugyanezen oknál fogva részesültek az orrhangok is ezen megnevezésben, a mennyiben ezek majdnem minden mássalhangzót megelőzhetnek; de daczára ennek mégis a megkülönböztetés czéljából czélszerübb ezeket orrhangoknak nevezni.

A félönhangzók *j* és *v* kettős természetüek a mennyiben alkotrészeiket egyrészt a megfelelő önhangzók *i* és *u* másrészt a mássalhangzók *b* és *ǵ* képezik.

A szanszkrit horzsolóhangok *h*, *ç*, *s*, *š*, *v*, *j*; a görög ς, a latint *s*, *v*, *j*, *f*; (a franczia *s*, *z*, *j*, *ch*, *f*, *v*, *y*) egy osztályba vonatnak össze, melynek megnevezése fúvók a mindegyiknek megnnyujtott fúvó természeténél fogva. Más szóval: a fúvók magokban foglalják az egyszerü hehezetet, a félönhangzókat sziszegőket.

A teljes osztályozást a következő tábla mutatja:

[5]) Max Müller. Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache. 159. l.

	Explosivae (Röpp)									Continuae (Horzsolók)												
	Tiszták						Hehesíttettek			Orrhanguak			Folyékonyak			Fuvók						
	Tompák			Hangzatosak			Szanszkr.									Félhangzók		Sziszegők			Egyszerű hehesítettek	
	szanszkrit	görög	latin	szanszkrit	görög	latin	tompák	hangzatosak	görög	szanszkrit	görög	latin	szanszkrit	görög	latin	szanszkrit	latin	szanszkrit	görög	latin	szanszkrit	latin
Gutturales	k	κ	c, q	g	γ	g	kh	gh	χ	ṅ	γ, ν	n,gu	...	...	...	...	...	...	...	...	h	h, f
Palatales	k	...	...	ǵ	...	...	ḱh	ǵh	...	ń	...	...	...	...	...	j	j	ç	...	...	...	...
Denteles	t	τ	t	d	δ	d	th	dh	ϑ	n	ν	n	l	ρ, λ	r, l	...	...	s	ζ	s	...	...
Cerebrales	ṭ	...	...	ḍ	...	...	ṭh	ḍh	...	ṇ	...	...	...	...	...	...	...	š	...	...	...	...
Labiales	p	π	k	b	β	b	ph	bh	φ	m	μ	m	...	...	...	v	v	...	...	...	...	...

Ebből kitünik, hogy a röpp és horzsoló hangok tényleg két nagy osztályt képeznek.

A hangváltozás általános törvényei.

Az összehajonlitó hangtan a megfigyelésen levén alapítva nem is ismer más törvényt, mint azt, melyet a megfigyelt tényekből levon.

Az elvek, melyek a mássalhangzók változásánál (cserénél) uralkodnak a következők:

Az első úgynevezett átmeneti elv. Lényege abban áll, hogy csak lépésről-lépésre halad, és hogy minden izben csak egy lépést tesz. A betű nem cseréli fel egyszerre az osztályt, a hangfokozatot és a családot; egyszerre crak a változásoknak egyikét létesítheti. Ha egyszerre több rendbeli változást tényleg esítünk mindig közvetítő átmenetek föltételezhetők, melyek több esetben fel is találhatók, de gyakran el is enyésztek és csak hozzávetőleg képzelhetők. Például colloqui szónál, mely cum-loqui-ból származik hiányzik a közelebbi átmenet, mely megmagyarázná az *m*-nek változását *l—lé*, miután ezen betűk sem nem ugyanazon egy osztályból, sem ugyanazon családból valók, az egyikből a másikig két lépés teendő. Ezen esetben az ősrégi alak conloqui nyujtja a keresett közvetítő alakot. Az *m*-et ugyanis felcserélő *n*, csak a családot cseréli fel (ajakhangból levén foghanggá), nem pedig az osztályt. Továbbá conloqui átmenvén colloqui alakká, felcserélé az osztályt (orrhangból levén folyékonynyá) a nélkül azonban, hogy családját, mely foghangu, felcserélte volna. Ellenkezőleg áll a dolog accipere alakkal adcipere helyett, melyben *c*, *d* helyett egyszerre felcserélte a családot (foghanguból levén torokhanggá) és a fokozatot (éleshanguból levén tompa hanguvá), és melynél hiányozván a közvetítő alak, csak hozzávetőlegesen alkotható, és ez volna: atcipere.

Ez átmeneti elv magában igazolja magát, ha t. i. a változásokat részleteikben tanulmányozzuk. Igy a szanszkrit *k* felcse-

réltetvén ç-vel csak az osztályt változtatja, nem pedig a családot, a mennyiben az inyhangok csak gyengített torokhangok. Ugyanez áll a görögben, hol az eredeti *k* felcseréltetvén π vagy τ-val csak a családot változtatja, nem pedig az osztályt, sem a fokozatot.

Ezen tűneményt csakis a physiologiai okokból lehet magyarázni. Ugyanis nem elég mondani, hogy az *l* és *r* vagy *d* és *r*, vagy *s* és *r*, vagy *k* és *t* egymással felcserélhetők, hanem azt akarjuk tudni, hogy honnét van az, hogy ugyanazon szó egyik nyelven ezen, más nyelven pedig más mássalhangzóval ejtetik ki. Ezen tekintetben két eljárást kell megkülönböztetnünk, melyek ugyanegy időben előforduhatnak, de azért mégis tökéletesen különböznek. Léteznek ugyanis hangtani változások, melyek egy és ugyanazon nyelven belül, vagy egy nyelvcsalád tájnyelveiben jönnek elő, és valóságban csak a kényelmességnek eredményei. Minden hanghoz ugyanis az izomtevékenységnek bizonyos neme kivántatik meg. Tudomás szerint létezik egy különbség a férfias vagyis erőteljes és határozott és ismét a nőies vagy határozatlan és kevésbbé világos izülés közt. Az egyik határozott akaratot kiván, míg a másik tétlenül szabad menetet enged a hangnak. A hangtani elfajulásnak oka abban keresendő, hogy az emberek minden mássalhangzó- és önhangzónak határozott izülésétől irtóznak; ezen elfajulás áll be,ha hehezetök- és izomtevékenységökkel takarékoskodnak. Az is igaz, hogy gyakorlati czélokra a szó, feltéve hogy teljes jelentését magában hordja, annál használatosabb, minél rövidebb és kényelmesebb. Legtöbb görög és római szó kétszerte oly hosszú mint kivánatos és azért a román népek csak elismerést érdemelnek, hogy a beszéd munkáját egyszerűsítették. Ha a franczia p è r e-t használ p a t e r helyett, ez egyedül abban leli okát, hogy az előbbinek kiejtésére kevesebb izomtevékenység kivántatik. Ugyanez áll az angol n i g h t (ejtsd: ncit) szóval is, mely sokkal csekélyebb izomtevékenységet vesz igénybe mint a skót n ä g h t, a német N a c h t. Majdnem mindazon változások,melyek az angolszász-ból való átmenetnél a jelenlegi angolba vagy az ó-felnémetből az új-felnémetbe beállottak, ugyanezen osztályhoz tartoznak.

Igy lett az:

ags.	ang.		ófn.	knf.	úfn.
hafoc	hawk	(hoak)	hapuh	habech	Habicht
daeg	day	(dē)	tac	tac	Tag
secgan,	say	(sē)	sagan	sagen	sagen
sprecan,	speak	(spik)	sperchan,	sprechen,	sprechen
folgian,	follow	(faollo)	folgen	volgen	folgen
morgen,	morow	(maoro)	morgan	morgen	morgen
wëorold,	world	(wörld)	wëralt	werilde, werlt	Welt
hoáfod,	head	(hed)	houbit	houbet	Haupt

Ugyanez található a latin és franczia szókban is, melyek az angol nyelvbe felvétettek pl.:

lat.	fran.	ang.	
Scutarius	escuier	squire	(sqweire)
Historia	histoire	story	(stori)
Egyptianus	Egyptian	gipsy	(dzseipsy)
Extraneus	etrangier	stranger	(strendzsör)
Hydropsis	hydropisie	dropsy	(draopsi)
Capitulum	chapitre	chapter	(tsäaptör)
Domicella	Demoiselle	damsel	(däamzel)
Paralysis	paralysie	palsy	(poalzi)
Sacristanus	sacristain	sexton	(szeksztön)

Vannak azonban némely szók, melyek az angolban, összevetve azokat az angolszáz ősrégi alakokkal, terjedelmökben nyertek, és így az egyszerüsítés elvének ellentmondani látszanak. Igy hangzik az ags. thunor (Donner) az angolban: thundor (olv. thöndör). De ezen esetben is a változás a kifejezésben való kényelemnek tulajdonítható. Ugyanis nagyobb erőfeszítést igényel a nyelvet a fogoktól visszahúzni a nélkül, hogy hallatnók a foghangi érintésnek megnyilását, mintsem *n*-től *d*-hez és csak azután a következő önhangzóhoz átmenni. Ugyanezen közeggel megkönnyebbült a kifejezés más nyelvekben is. Igy mondák a görögök *ἄνδρες ἄνερες*, *ἀμβροσία ἀμροσία* helyett. A franczia genre nehezebben ejtkető ki, mint az anangol gender (olv. dzsendör.) Ilyen példák az angol: slumber (olv. slömbör) = ags. slumerian; ang. timber (olv. timbör) ném. zimmern; cinders (olv. cindörs) = lat. cine-

neres; humble (olv. ömbl) = humilis; number (olv. nömbör) = numerus; cucumber (olv. kjukömbör) = cucumer.

A grammatikusoknál szokás ezen és hasonló változásokat a jóhangzatosság utáni törekvésnek tulajdonítani. Ugyanezen törekvésből magyarázzák azon jelenséget, hogy a görögben két egymásután következö szótagban két hehesített betü nem állhat, minek következménye, hogy a görög ige, mely hehesített betüvel kezdődik, ha kettőztetik a kettőztetésben a tenuis-t aspirata helyett veszi fel; pl. τί-θη-μι és nem θί-θη-μι stb. Ezen magyarázatot, mint épen nem tudományost utasítja vissza Müller[6]) és ugyancsak ezen tüneményt is a kiejtésben való kényelemnek tulajdonítja.

Van azonban egy második és pedig a sokkal fontosabb hangtani változásnak és hangcserének egy neme, melyet a fenebb említett physiologiai okokból magyarázni nem lehet. Ilyen ha a latin pater a gótban fadar, a szanszkrit gharma (hőség) a görögben θερμός a latinban formus melléknév-alakban fordul elő. Ezt az izom megkiméléséből nem lehet magyarázni. Müller hajlandó ennek okát a tájnyelvi gyarapodásban keresni, melynek indokolására a szanszkrit, görög és latin nyelveket megelőző oly nyelvállapotot feltételez, melyben az ősalaknak izülése még annyira határozatlan és elmosódott, hogy a háromnemü mássalhangzó különleges és határozott hangtani megkülönböztetését nem érezték úgy, hogy ezen nyelvek csakis elválásuk idejében fejlesztették ugyanazon egy szónak különszerü izülését. Ennek bebizonyítására felhozza, hogyha mai nap gyarmatok vonulnának ki a havaiai szigetekből, akkor ugyanaz történnék a mi ezer évek előtt történt, midőn a hinduk, görögök és rómaiak közös hazájokat elhagyták. Az egyik gyarmat ugyanis hazájának határozatlan féltorokhangu, félfoghangu izülését tiszta torokhanggá, második tiszta foghanggá, a harmadik tiszta ajakhanggá fejlesztené.[7])

---

[6]) Max Müller. Vorles. über die Wissenschaft der Sprache 196.

[7]) Müller. Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache p. 197—199.

Ehhez veendő még azon tény, hogy minden ember saját hangtani szenvkülönösséggel bir (idiosynkratia), és hogy az, a mi az egyesekről, ugyancsak egész családokról, törzsekről és néptörzsekről is áll. Igy tudjuk, hogy némely nemzeteknél bizonyos mássalhangzók hiányoznak, és hogy ezeknek hiánya más hangok által pótoltatik. Igy találjuk, hogy a görögben nagy ellenszenv uralkodik a mássalhangzóra kihangzó szók ellen; csak ν, ρ, ς és rithán κ található a szók végén, míg ellenben a latin nyelv e tekintetben nem annyira érzékeny, a mennyiben a szók kemény torokhangra pl. hic, hunc, kemény foghangra pl. sunt, est végződhetnek, és csak a kemény ajakhang az, melyet a szók végén kerül, és valóban furcsán hagzanának Vergiliusnál a Hexameterek, ha mint a magyarban ilyen végzetű szók fordulnának elő: szép, kép, búb, kúp.[8])

A mássalhangzóknak változása négyféle módon nyilatkozik, ilyenek: 1) a helyettesíttés; 2) a gyengítés; 3) az alkalmazkodás és 4) a hanghelycsere.

I. A helyettesítés alatt értjük a mássalhangzóknak egyik családból a másikba vagy az egyik hangfokozatból a másikba való menetét, mely a kiejtők hangszervéhez leginkább alkalmazkodik.

II. A gyengítés nyilatkozik:

1) Az osztálynak felcserélésében, átmenvén a röppítőkből a kiejtésre nézve sokkal kényelmesebb horzsolókba. Igy *c* és *g*, melyek mindig röppítők a régi latin nyelvben a franciában *e* és *i* önhangzók előtt horzsolókká válnak.

2) A mássalhangzó kiesésében, mely is a gyengítésnek legfőbb foka.

A gyengítésnek ellentéte a hang megerősítés. Igy ha kelta nyelvek a *v*-vel kezdődő latin szókat kölcsönzik azokat rendesen *g* által erősítik így lesz vinum = gwin, velum = gwel. Ugyanezen eljárást észleljük a franciában is a német nyelvhez való viszonyában pl. war = guerre, Wilhelm = Guillaume sőt némely esetben a latinra vonatkozólag is, pl. viscum = qui.

---

[8]) Müller. U. o. 200—202.

A horzsoló mássalhangzóknak megerősítése röpítőkké megkeményülésnek nevezhető.

III. Az alkalmazkodás abban áll, hogy valamely szomszéd hang oly befolyással van a szomszéd hangra, miszerint az a kiejtés megkönnyítése céljából bizonyos irányban változik. Ezen eljárás kétféle:

1) Az egyszerü alkalmazkodás, midőn a mássalhangzó, mely megváltozik, alkalmazkodik, a nélkül azonban hogy teljesen áthasonulna.

2) Az áthasonulás (assimilatio), ha a megváltozott mássalhangzó egészen hasonlóvá lesz a másikkal. Az áthasonulásnak megfelel a hanghasontalanítás (dissimilatio),melynél fogva két egyenlő mássalhangzó kikerülése céljából az egyik másra változik át.

IV. A hanghelycsere (metathesis), kevésbbé alkalmazott eljárás, mely valamely mássalhangzónak a könnyebb kiejtés céljából történő áthelyezéséből áll; pl. *κραδία*, *καρδία* helyett.

A mássalhangzóknak hangtani alkalmazkodása a szanszkritban.

Minden mássalhangzó (kivéve a torok-, iny- és nyelvhangu orrhangot) állhat a szók elején, de nem minden csoportosításban. A kezdő csoport ugyanis (kivéve a kevésbé használt *pt*-et) nem állhatt két röppmássalhangzóból. Ugyanez áll a szók végéről is. A mi a beltagban előforduló csoportokat illeti, melyekben két röppítő közvetlen szomszédságba kerül, az leginkább a szók képzésének és összetételének tulajdonítható.

A belhangban a mássalhangzók csoportozatai, melyek a szanszkritban megengedhetők, jó számosak. Nagyobbrészt két mássalhangzóból állanak; de vannak esetek, hol több egészen 5 is együttesen található.[9]) Ezen alkalommal a következő tünemények mutatkoznak:

---

[9]) Benfey. Vollständ. Gramm. 10. §.

1) A két szomszéd röppmássalhangzó csak ugyanazon foku lehet, tompa tompával, hangzós hangzóssal. Ha a szók képzésénél két különböző foku röppmássalhangzó találkozik, az első, vagyis a megelőző az, mely a második, vagyis a következő fokába átmegyen; igy lesz j u g' (iungerere) $\sqrt{}$-ből *ta* képzővel nem *j u g-t a, sem *j u g-d a, hanem j u k t a.

2) Nem létezhetik (kivéve az igen ritka kettőztetéseket k h k h, d h d h) csoportozat, melynek elseje hehesített, a második a röpp-mássalhangzóból állana. Ha a szók képzésénél az első hehesített röppmássalhangzó találkozik egy más röppmássalhangzóval, akkor ez a két eset lehetséges: vagy hehesített a következő mássalhangzó vagy tiszta; mind a két esetben elveszti a megelőző mássalhangzó hehesítését, de a következő: 1) ha tiszta, a helycsere következtében nyeri a hehesítést; így lesz b u d h $\sqrt{}$-ből *ta* képzővel nem *b u d h-t a, sem *b u d h-d a, hanem b u d- d h a, ha pedig 2) hehesített a helycsere messzebbre terjed, és ha nem érintheti a következő mássalhangzót visszavonul a megelőző és hangzó által elválasztott mássalhangzóra. Igy lesz b u d h $\sqrt{}$-ből a többes eszközt jelentő b h i s raggal, mely szintén hehesített betüvel kezdődik, b h u d- b h i s *b h u d h-b h i s helyett.

3) Egy csoportban, a hehesített mássalhangzót, sohasem követheti a fúvó mássalhangzó. Azon hehesített betű, mely ilyen helyzetbe jut, átváltozik a megfelelő tiszta mássalhangzóvá, mely ismét egy másodlagos módosulás következtében megtompul a fúvó előtt; így lesz b u d h-ból *su* helyt jelentő raggal b h u t-s u (apud sapientes) *b u d h-s u helyett, mi mellett a feljebb említett helycserének is vagyon helye.

Egy szóval: a mássalhangzók csoportozatában a megelőző hehesített mássalhangzót csak az orrhang, vagy folyékony, vagy félhangzó követheti.

Ugyanez áll az egyszerü *h*-ról. Hasonló esetben ez is feloldódik azon osztályú röppítőkké, a melyekből áll, mert, a mint látni fogjuk, az nem eredeti; így kepezi l i h főnévi tő (a nyaló) l i h $\sqrt{}$-ből, mely l i g h helyett áll, az egy. nom. l i *ṭ* több. dat. l i *ḍ*-b h i s helyt jelentőt: l i t-s u.

4) A fúvók, tompáknak tekintetvén megtompítják a bel-

hangban levő és azokat megelőző hangzós röpp-mássalhangzókat. Az orr-, folyékony- és félhangzók ellenben türik magok előtt az ilyen csoportozatban a tompákat és hangzósokat, a tisztákat és hehesítetteket egyaránt. A szók elején azonban mint hangzósak hatnak a megelőző szó utolsó betűjére.

5) A mássalhengzóknak kettőztetése sokkal ritkább a szanszkrit mint a vele összehasonlítás alá eső nyelvekben, a mennyiben a hangazonosítás, mely a kettőztetésnek egyik főforrása igen csekély mérvü ezen nyelvben. Azon esetek, melyekben ilyféle kettőztetés előfordul, létüket vagy a fokozathoz való alkalmazkodásnak vagy a megerősítésnek köszönhetik.

A mi a végcsoportokat illeti, különbség teendő a szanszkritban a szerint, a mint, vagy valamely szót a nyugvás követi, vagy a mint a kifejezés össze vagyon kötve a következő szóval. Hasonló jelenség tünedezik fel a francia nyelvben, a mennyiben itt a többes ragja *s* csakis akkor nyer kifejezést, ha utánna egy másik szó következik.

A nyugpont elött a szanszkritban megengedhető végmássalhangzók a tiszta tompa röpp-mássalhangzók, az inyhangot ḱ kivéve, mely a nyugpont előtt eredeti alakját visszanyeri, *k*-vá levén, tehát: *k*, *t*, *ṭ*, *p*; továbbá a folyékony *l*, az orrhangok, vagy az azokat helyettesítő a n u s v â r a. A mi *s*-et és *r*-et illeti, melyekre több rendbeli szó végződik, a nyugpont előtt ezek v i s a r g a által helyettesíttetnek; a grammatikai idézetben azonban az eredeti *s* és *r* visszahelyeztetnek.

Egészen másképen áll a dolog a mondat beljében, ott a szók úgy egyesülnek helyesirásilag, mintha az egész mondat egy szót képezne. A végmássalhangzók meg vannak támadva a követő mássalhangzók, behatása következtében, és mint az a mi nyugvó állapotban meg vala tiltva, visszakerül a körülmények szerint.

A véghangban türt mássalhangzós csoportok kétjegyüek összszelevén tevé *r*-ből kizárolagosan követve a nyugpont előtt *k*, *t*, *ṭ* és *p*-től; tehát: *rk*, *rt*, *rṭ*, *rp*. Minden más végcsoport egyszerüsíttetik, legtöbb esetben az utolsó mássalhangzónak kiejtése által; ilyen a többes 3. személynek végtagja *an*; pl. a b a u d h-a n *a b a u d h-a n t helyett (tudták).

A mi a folytonos beszédben levő, tehát semmi nyugpont által megakasztott végmássalhangzókat illeti, a törvények ugyanazok, mint azokat a szók belsejében észleltük. A meghatározó elem a következő kezdőbetű, míg a végmássalhangzó az, mely alkalmazkodik. Ezen eljárásnak neve a szanszkritban s a n d h i azaz: összeillesztés.

Mássalhangzós rendszer a görögben.

Mindennemü mássalhangzó foglalhat helyet a szók elején és a szók beljében. Az általánosan elfogadott csoportok a görögben a következők:

κτ, κν, κϱ, κλ, κς, (ξ);	*πτ, πν, πν, πλ, πσ (ψ);*
γν, γϱ, γλ;	*βδ;*
χϑ, χν, χϱ, χλ;	*φϑ, φϱ, φλ;*
τμ, νϱ, τλ;	*μν;*
δμ, δν, δϱ, δσ (ζ);	*σκ, σχ, στ, σϑ, σπ, σφ, σμ.*
Θν, Θϱ, Θλ;	

Ebből láthatni 1) mily ritkák a tiszta röppmássalhangzókból álló csoportozatok, melyek is csak *κτ, πτ, βδ*; 2) hogy a tompa és hangzatos mássalhanghangzóból álló csoportozat egészen hiányzik; 3) hogy a közvetlen egymásután következő hehesített mássalhangzók csoportozatja, melynek nem adatik hely a szanszkritban, a görögben általánosan elterjedett; 4) hogy *χ* és *φ* a szók élén nem tür maga előtt más betüt mint *σ*-át.

A nagy különbség a kezdő és a belcsoportozatok között az, hogy a belhangban képezhetik az orrhangok és folyékonyak az első elemet, és hogy találni orrhanggal kezdődő csoportozatokat pl. *γχ, ντ, νδ, μπ, μβ, μφ* stb., melyek a szók elején nem tűretnek.

Igen gyakran történik, hogy a szók képzésénél találkozván a különböző foku mássalhangzók, a megelőző alkalmazkodik a következőhez; pl. *λεκ-τός, λεχ-ϑῆναι, λέγω*--ból.

Ezen alkalmazkodás gyakran hangazonításba megyen át. A folyékonyak és az orrhangok különösen gyakorolják ezen befolyást. Igy lesz **γέγϱαψ-μαι*-ból *γέγϱαμ-μαι, συν-λέγω*-ból *συλ-λέγω, ποδ-σί*-ből *ποσσί, ἕσ-νυμι*-ből *ἕν-νυμι.*

Az összetett alakokban a betűnek kettőztetése némelykor az etymologiai σ-nek hangazonosításából kimagyarázható, mely különben kiesett az egyszerü szóban, melynek kezdőbetüjét képezi vala; így pl. περίῤῥυτος (körülfolyt) περι-ῥέω-ból *σρέϝω helyett szkr. sru (folyni) φιλομμειδής φιλο-σμειδής (nevető) helyett szkr. smi (nevetni) sl. smjati.

Némelykor a hangazonosítás ellenkező irányban is nyilatkozik, azaz hogy a következő mássalhangzó a megelőzőhez áthasonul; így lett ἴκκος (ἵππος) ἴκϝος-ból, szkr. aç vas; τέτταρες τέτϝαρες-ből, quatuor szkr. katvāras.

A következő mássalhangzónak a megelőzőhez való alkalmazkodás tényének tulajdonítható a befolyás, melyet σ a következő röppmássalhangzó hehesítésére gyakorol; így lett σχίζω *σκίζω helyett; v. ö. szkr. √kid *skid helyett, lat. scindere. A szanszkritban is hasonló tüneménynyel találkozunk; pl. √sthā *sta helyett, stare, ἱστάναι.

A foghanguaknak hanghasontalanítása is létezik τ és ϑ előtt, a mennyiben ezek σ-ba mennek át; így lesz πείϑω-ból √ πιϑ πεισ-ϑῆναι és πισ-τός. A hanghasontalanítás némelykor annyira is terjed, kogy segítségével a két szomszéd szótagban levő hehesitett mássalhangzók elkerültessenek; így lett ἐτέϑην, ἐτύϑην *ἐϑέϑην ἐϑύϑην helyett ϑε, ϑυ √-ből; λύϑητι *λύϑηϑι helyett; τῦφος (vapor) *ϑῦφος helyett; v. ö. szkr. dhūma-t

A hehesített mássalhangzónak áthelyezése az egyik szótagból a másikba rendes a görögben ép úgy mint a szanszkritban. Igy a tő τριχ gen. sing. τριχός nem tarthatja meg hehesített hetűjét a nominativus képzője σ előtt, átviszi tehát a hehesítést a kesdő τ-ra és e szerint keletkezik ϑρίξ (ϑρικ-σ). Ugyanezen oknál fogva lesz τρέχω-ból a jövő ϑρέξω, és ἔχω gyenge hehezetét erőssé változtatja a jövő ἕξω alakban.

Más hangáttélek gyakoriak még a görög nyelvben és pedig a folyékonyokat illetőleg; ilyenek: καρδία és κραδία; δέρκομαι és ἔδρακον; βροτός *μορτός helyett.

A szók végén csak igen csekély számu mássalhangzó foglalhat el helyet a görög nyelvben. Ezek pedig: ν, ρ, ς és csak ezen mássalhangzós csoportok: ξ (κς), ψ (πς). Kivételképen felhozható csak οὐκ, mely mássalhangzók előtt οὐ és ἐκ = ex, mely

önhangzók előtt ἐξ. A foghangok kiesnek, ha etymologikailag a szók végén állaniok kellene; így: ἦσαν σῶμα állanak *ἦσαντ = erant *σωματ helyett. A vég *m* ν-be megy át a ragozásban; így lett: ἔλυον *ελυομ, λόγον *λογομ helyett, ha különben ki nem esik, mint például πατέρα szóban v. ö. szkr. p i t a r a m. A végmássalhangzónak változása egy mondatban a szók találkozásánál csak οὐκ és a hangzóra végződő elöljárókra szorítkozik, melyekben a hangzónak kiesése után a megelőző mássalhangzó, ha erős hehezetü önhangzó előtt áll, hehesitetté válik; így lesz: οὐχ οὗτος, ἀφ' ἡμῶν, ἐφ ἐπὶ, καθ' κατά helyett.

A m á s s a l h a n g z ó k r e n d s z e r e a l a t i n n y e l v b e n.

A latinban mindennemű mássalhangzó foglalhat helyet a szók élén, de ugyanitt a mássalhangzók csoportozatai eléggé megszorítvák; sohasem következhetik két röppmássalhangzó egymás után.

A csoportozatok a következők:

cn, cr, cl; gn, gr, gl;
tr;
pr, pl; br, bl;
fr, fl;
sc, scr, squ, st, str, stl;

A kezdő csoportozatok, minők: *pt, pn, ps, sm, scl, tl, tm,* sőt *dr* csak idegen származásu szóknál fordulnak elő.

A belhangban a csoportozatok négy mássalhangzóból is állhatnak; pl. m o n s t r u m. A tompa és hangzatos mássalhangzóknak érintkezése gyakoribb mint a szanszkrit és görög nyelvben. De ez valószinüleg a helyesirónak eljárásából következett, vagy hogy mint a franczia és angolban, az etymologia inkább vétetett tekintetbe, mint a kifejezés. Quintilian[10]) tesz erről tanuságot, állítván, hogy ilyen szóban mint o b t i n u i t az etymologia követeli, hogy *ob* irassék, míg ellenben a fül *op* hangot hall. A feliratok és a kéziratok gyakran azon helyesirás felé

[10]) Quint. Instit. orat. I, VII, 7.

hajolnak, mely megfelel a kiejtésnek és a latin grammatikusok az ilyen alakok nagy számát jegyezték fel; pl. apsens, opservans, optinui, supstituta, quitquit, at (= ad) stb.[11])

Ezen tekintetben tehát a belhangu mássalhangzók közötti alkalmazkodás csak tökéletlenül nyerte kifejezését a latin helyesirásban. Azért is nagy különbség teendő azon belhangu csoportozatok között, melyek a ragozás, származtatás, és azok között, melyek az összetétel következtében keletkeznek.

Az első esetben (némely esetet kivéve, mint sabter, sabtus) az alkalmazkodás szabály, és a következő mássalhangzó az, mely a megelőzőnek fokozatát meghatározza; így lesz: scribere-ből scripsi, scriptum; agere-ből actum. A foghangok alkalmazkodása annyira megy, hogy egésen áthasonulnak, sziszegőkké gyengülvén: pl. fod-ere, fos-sum.

A folyékonyak és orrhangok inkább hangzatos természetüek levén azon természettel birnak, hogy a származtatás- és összetételben a megelőző tompákat hangzatosakká teszik; ilyenek: ne*gl*igo (nec lego); pu*bl*icus (*populicus); qua*dr*aginta (quatuor); se*gm*entum (secare); sali*gn*um (salicis). Ezen alkalmazkodás néha hangazonosításig terjed; így lett su*mm*us *su*pm*us helyett super-ből; pue*ll*a = puerula; fla*mm*a fla*gm*a helyett fla*gr*are-ből.

Ezen hangazonosítás némely esetben ellenkező irányban is terjed, a mennyiben a megelőző mássalhangzó az utána következőt áthasonítja; így lett a felső fok ragja —*ss*imus, *st*imus; —*rr*imus, —**rt*imus; —*ll*imus **lt*imus helyett; ve*ll*e, *ve*lr*e, Po*ll*ux, Po*ld*ux helyett, keletkezvén a görög *Πολυδεύκης*-ből.

A mássalhangzóknak, melyek az összetétel következtében érintkezésbe jönnek, alkalmazkodása a latin nyelv különböző korszakai szerint különböző. Minél tovább behatalunk az ősrégi latinság korszakába, annál inkább tapasztaljuk, hogy a helyesirás a legkülönbözőbb mássalhangzók találkozása ellen nem

[11]) Corssen. Aussprache I, 54, 72 l.

vala érzékeny. Némely régi alkalmazkodások, minők: v e n u n d a r e (venumdare), e u n d e m (eumdem) eltüntek ugyan a a classicus korszakban; de legtöbb esetben szt fogjuk találni, hogy a classicus korszakban a hangazonosítás már teljesen befejezett tényként szerepel, melyet az ősrégi latinság még nem fogadott el; így a következő alakoknál: a f f e r e (ad-fere) s u f f e r r e (sub-ferre), d i f f e r r e (dis-ferre), c o l l o q u i (con-loqui), c o r r u m p e r e (con-rumpere stb. Egy szóval a hangazonosítás mindinkább terjed a classicus korszakban, míg teljesen bevégzet állapotában az olasz nyelvet a latinból készíté elő; pl. o b j e c t u m ol. o g g e t t o.

Az összett szókban, melyeknek első tagja *m*-re végződik, második pedig önhangzóval vagy *h*-val kezdődik, az *m* kivettetik, de nem az ezt megelőző önhangzója; pl. c o-i r e, c i r c u-i r e, c o-h i b e r e, c o-h o r s stb. A végmássalhangzónak kiesése előfordul az összetétel más eseteiben is, nem különben a származtatásban és a ragozásban; pl. a-v e r t e r e (=*ab-vertere) s u a s i (=*suad-si), m i l e s (=*milet-s) stb.

A hanghasontalanításnak szintén nagy szerepe jutott a latinban. Hatása kiterjed az egyik szótagból a másikra. Igy a származtató ragok *-ris*, *-lis*, *-aris*, *-alis*, melyek ugyanazon származásuak és eredetüek, váltakozva fordulnak elő és pedig *r*-rel, ha a tőben *l* foglaltatik; pl. m i l i t-a r i s, e p u l-a r i s, s t e l l a-r i s, s i n g u l-a r i s stb. és *l*-lel, ha a tőben *r* fordul elő; pl. r u r-a l i s, m u r-a l i s, m a t e r i-a l i s, p l u r-a l i s stb. Ezen szabálytól eltérő alakok is léteznek. minők: f l u v i-a l i s, l e t h-a l i s, és mások, melyeknél azonban azon körülmény, hogy *l* a végzettől távolabb esik a hanghasontalanítás megakadályozására némi befolyással vagyon.

A hanghasontalanítás némi nemenék valamint azon idétlenségnek, mely szerint, két egymásután következő ugyanazon hangzatu szótag kiejtendö volna, tulajdonítható az egyik szótagnak kiesése, mely észlelhető a következő összetett és származtatott szókban, minők: n u t r i x *n u t r i t r i x, a n t e s t a r i *a n t e t e s t a r i, v e n e f i c u s *v e n e n i f i c u s, s t i p e n d i u m *s t i p i p e n d i u m, s e m e s t r i s *s e m i m e s t r i s helyett. Ugyanezen kiesés észlelhető a görögben ἡμέδιμνον szóban

*ἡμιμέδιμνον helyett. A mássalhangzó csere szintén elterjedett a latin nyelvben. Igy találjuk, hogy az *r* cseréli helyét crevi-ben cerno-ból, sprevi-ben sperno-ból, stravi-ban sterno-ból.

A véghangban a latinban minden mássalhangzó q, g, p (volup kivételével) j, v, f, h-át kivéve foglalhat halyett. Csopor, tozatban előfordulhatnak a folyékonyak az *n* vagy *s* következő *nc*, *nt*, *rt*, *lt*, *st*; vagy a röpphangok következő *s*-szel; pl. abs, urbs, -strix (= trics); pe nem létezik végcsoport, mely két röpphangból vagy kettőztetett mássalhangzóból állana. A mássalhangzóknak alkalmazkodása két szó között, a mint ez a szanszkritban és csekélyebb mérvben a görögben uralkodik, nem létezik a latinban,hacsak nem veszszük tekintetbe az *ab* és *ex*-et, melyekben hangzók előtt a mássalhangzó elnyomatik.

Bartal Antal.

Közlemények a görög dalköltészet történetéből.

Terpander, Alcman, Stesichorus.

(Vége.)

IV. Stesichorus.

Míg a görög anyatartományokban a dalköltészet a leggazdagabb változatosságban virágzott, addig a nyugati leányvárosokban oly alakban fejlődött, melyben azt a tökély legmagasb fokán találjuk. A haladás az epodicus szerkezetben tűnik fel, melynek feltalálója első műveszi fejlesztője Stesichorus.

Stesichorus a régiektől legtöbbnyire himerabelinek — *ὁ Ἱμεραῖος* — neveztetetik,mely város nagyrészt Zankle egyes aeol-chalkisi lakói által dór bevándorlók hozzájárulása mellett alapíttatott[204]; innen magyarázható, hogy Aristoteles Stesichorust a lokrok közé helyezi[205], s nem ellenkezik vele azon hagyomány sem, mely szerint a költő az italiai vagy siciliai Metaurusból származott volna[206], mert e város Stephanus Byz. szerint Siciliában lokrok által alapíttatott volt.[207] A költőt állítólag Tisiasnak hívták eredetileg, s találmányától nyerte volna utóbbi nevét[208]; sokkal valószínűbb azonban, hogy egész nemzetségében a dal- és zene mívelése örökös, s ama név is meg-

[204]) Thucyd. VI. 5. — Szerinte a három zanklei főalapító egyikének neve Euklides. Igy hívták Svidas v. *Στησίχορος* szerint költőnk atyját is.

[205]) Rhetor. II, 21, 8.

[206]) Svidas: „*οἱ δ' ἀπὸ Ματαυρίας τῆς ἐν Ἰταλίᾳ.*"

[207]) Steph. Byz. v. *Ματαρός· πόλις Σικελίας Λοκρῶν κτίσμα.*

[208]) Svidas *Στησίχορος· ἐκλήθη δὲ Στησίχορος, ὅτι πρῶτος κιθαρῳδίᾳ* (?) *χορὸν ἔστησεν, ἐπεί τοι πρότερον Τισίας ἐκαλεῖτο.*

szokott volt, mert kivüle még kétszer előfordul mindig ama tulajdonok kiséretében.[209]) Svidas még a költő atyját nevezi meg, Euphorbus vagy Euphemus vagy Euclidesnek, egy régi monda pedig Hesiodtól származtatja; ugyancsak Svidas szerint egyik fivére Mamertinus (Ameristus) mértannal foglalkozott, a másik (Helianax) törvényhozó volt. Korára nézve az adatok nagyobbára megegyeznek Svidas tudósításával, hogy a 37-ik olympiásban született s 80 éves korában halt meg[210]); s ez adat összhangzik egy adomával, mely róla fönmaradt azon korból, midőn Phalaris, Agrigent hirhedt kényura az ellenség ellen vonulván, a himeraiktól testőrséget kivánt; Stesichorus, hogy földjeit megóvja a veszélytől, a szarvas által üldözőbe vett ló meséjét mondá el, mely az embert hívta segítségül, s azt hátára felvevén, szolgájává lőn.[211]) A himerai költő, tehét Alcman ifjabb kortársa volt, de költeményeinek tartalma, nyelvezete és sok tekintetben alakja is annyira elütő Alcman modorától, hogy követőjének nem mondható, hanem ugyanazon elemeket teljes eredetiséggel más irányban, de nem kisebb szerencsével fejlesztette.

Életviszonyait homály födi; egyes körülményeket a rege mezébe burkolta az utókor, mely költészetét isteni, természetfölötti adománynak tartotta, s ily úton kisérlé kimagyarázni. Stesichorusnak mint kisdednek ajkaira éneklő csalogány szállott, s agg korában Apolló szürke hattyjakint dalban lehelé ki lelkét.[212]) Egy körülmény ténykép emelkedik ki a mesés hagyományból: a költő vaksága, melynek megszüntetéseért, úgy látszik, a költő maga könyörgött egy hymnusban a dioskurok-

---

[209]) A Marm. Par. ep. 50 szerint egy költő Stesichorus, ki a mienkkel gyakran tévesen fölcseréltetik, Ol. 73, 1-ben Görögországba megy, és u. o. ep. 73. sz. egy másik himerdi Stesichorus Athénben győzedelmeskedett.

[210]) Svid Στησιχ.

[211]) Aristot. Rhet. II, 20. — Agrigent a 48. ol. 4-ik évében alapíttatott, s Phalaris uralkodása Ol. 53, 4-ben kezdődött. — A mesét különben későbbi irók Gelóról, Syracusae királyáról mondák, V. ö. Phot. p. 139 B, 3 Bekk.

[212]) Plinius Nat. Hist. 10, 43 és Hieronym. Epist. 34.

hoz.[213]) A monda úgy dolgozta föl az adatot, hogy a vakságot büntetéskép magyarázta azért, hogy a költő egy dalában Helenát gyalázta[214]), s midőn visszavonta (*Παλινῳδία* e költemény neve) gyanusításait, legott visszanyeré szeme világát. Plato elég fontosnak találta e mesét, hogy bizonyítékúl használja fel azon állítása mellett, hogy régtől fogva engesztelés létezik azok számára, kik a mythusok eredeti alakját elferdítik. Tudta ezt Stesichorus — u. m. Plato, — megvakíttatásának oka nem maradt előtte titokban mint Homér előtt, s azonnal palinodiát költe e versekkel:

> *Οὐκ ἔστ' ἔτυμος λόγος οὗτος·*
> *οὐδ' ἔβας ἐν ναυσὶν εὐσέλμοις,*
> *οὐδ' ἵκεο πέργαμα Τροίας.*[215])

mire visszanyerte szeme világát.[216])

A költő úgy látszik csak Siciliát s Nagy-Görögországot választá működése színhelyéül; a dicsőségért, hogy Stesichorus tetemeit birja, két város vetélkedett. Himera s Katana,[217]) s mindkettő pompás emléket emelt tiszteletére, nyolc oszlopból, melyek nyolcszöget képeztek, s melyhez nyolc lépcső vezetett[218]);

[213]) Horat. Epod. 17, 44.

[214]) Plato Phaedr. p. 243 A.; Isocrat. Hel. enc. p. 218; Pausan. III, 19, 11.

[215]) Plato id. h. „Nem való ama monda; te soha sem szálltál a jó evezős hajókra, nem érkeztél Trója várába."

[216]) A monda ezen alakja talán vallásos hagyományból van átvéve. Bode (Gesch. d. hell. Dichtkunst II, 2, 50) Helena csalképének, árnyának — *εἴδωλον φάσις* — feltalálását Leuke szigetbeli papoknak tulajdonítja, kik azt állíták, hogy a valódi Helena Proteusnál maradt a háboru tartama alatt, csak annak csalképe követte volt Párist Trójába.

[217]) Thucyd. VI, 3. 5. — Svidas v. *πάντα ὀκτώ* és *Στησίχορος* és Antipatros (Anthol. Pal. VII, 75) Katana mellett, Himera mellett Pollux 9, 7 és Eustathius tanuskodnak.

[218]) A nyolcas szám jellemző volt ez emléknél, s bizonyára Stesichorus művészetére vonatkozással birt, talán annyiban, hogy a kartáncosok száma nála a nyolc többszöröse (3, 4, vagy 6-szor 8) volt. A szám közmondásilag a költő nevével hozatott kapcsolatba, a mennyiben a kockajátéknál egy dobás, mely nyolcat mutatott (*πάντα ὀκτώ*) *Στησίχορος*-nak neveztetett.

a himeraiak azonfelül szobrok által s érmeken is megörökítették.[219])

Stesichorus igen termékeny költő volt; a régiek nem kevesebb mint huszonhat könyvet említenek, melyekben művei egybe voltak gyüjtve,[220]) s majdnem egyhangulag magasztalják költői hírnevét, főleg Homérral hasonlítván össze, vagy melléje állítván. Longin, a híres műitész ὁμηρικώτατος-nak mondja, Simonides a két költőt egymás mellett említi:

οὕτω γὰρ Ὅμηρος ἠδὲ Στησίχορος ἄεισε λαοῖς·[221])

Cicero pedig így nyilatkozik róla: (Stesichorus) „et est et fuit tota Graecia summa propter ingenium honore et dignitate“[222]); csak Quintilian, kiemelvén különben költeményei tartalmasságát, magas röptét és méltóságát, gáncsolja bőségét.[223]) A komoly fenség mellett azonban a hangzatosság is jellemzé Stesichorus múzsáját, s az erő- és báj e vegyüléke képezte épen a középirály — μέσος χαρακτήρ, μέση σύνθεσις — [224]), melyet már Homér oly mesterileg kezelt, s mely épen tőle homérinak is neveztetett.

De Stesichorus nemcsak irály, hanem tartalom és versidomok tekintetében is közel áll Homérhoz vagy általában az eposhoz. Sajnos, hogy a töredékek csekélysége, s a monographiák elveszte[225]) miatt, cak igen halvány képet alkothatunk magunk-

---

[219]) A szobrok egyike Terminiből (a régi Himerából) mai nap is megvan; v. ö. Gronov Thesaur. Ant. Gr. II. tab. 38; egyet Cicero látott ugyanott; v. ö. in Verr. 2, 35. — Egy érem leirását, mely Stesichorust a Cicero vázolta rajzban ábrázolja l. Visconti Icanogr. Gr. tab. 3. n. 7.

[220]) Svid. Στησίχ.

[221]) Longin 13, 3; Simonid. fg. 10.

[222]) Cic. in Verr. 2, 35.

[223]) Inst. or. X, 1, 62: „— — si tenuisset nodum, videtur aemulari proximus Homerum potuisse; sed redundat et effunditur.“ — Hasonlóan jellemzi Horác Stesichorus költészetét od. IV, 9, 8: „graves Stesichori Camoenae“; Statius (Sylv. 5, 3, 151) feroxnak nevezi a költőt.

[224]) Dionys de comp. verb. 24.

[225]) Ilyen lehetett p. Chamaeleon müve Stesichorus fölött, melyet Athenaeus XIV, 620 C. említ.

nak a költő tevékenységéről; de költeményeinek fenmaradt cimei s egy pár vers is eléggé jelölik a tért, melyen mozgott. E költeményeinek tárgyát egyes mondakörök szolgáltatták, melyek hagyományaitól különben egyes részletekben eltér.[226]) Legnagyobb hírrel birtak „a torjátékdíjak Pelias sírjánál" (*ἆθλα ἐπὶ Πελίᾳ*), melyeket magasztalva említett Simonides[227]), s melyek szerzőjének némelyek tévesen Ibycust tatották. A dioskurok lovainak rajzából maradt a következő töredék:

Ἑρμείας Φλόγεον μὲν ἔδωκε καὶ Ἅρπαγον ὠκέα τέκνα Ποδάργας
Ἥρα δὲ Ξάνθον καὶ Κύλλαρον [ἐξόχω υἱὲ Θυέλλας,
δῶρα Ποσειδάωνος ἄνακτος], ἑλισσομένους
παρὰ σιδαρωτῶν ἐπισσώτρων . . .[228])

s egy felszólitás, hogy (a hősök) fogadjanak el a szüzektől kalácsot, mézet s egyéb nyalánkságokat:

Σασαμίδας χόνδρον τε καὶ ἐγκρίδας
ἄλλα τε πέμματα καὶ μέλι χλωρόν.[229])

A költeményben, minta töredékekből is kitetszik, hosszabb és rövidebb dactylusi sorok váltakozva feleltek meg egymásnak strophákban és antistrophákban, melyeket hihetőleg egy-egy epodus zárt be.

A Herkules-monda egyes részeit több darab tárgyalta, így a háromfejü és hatlábu s kezü óriás elleni viadalt a *Τηρυονίς*, melyből Strabo és Athenaeus őríztek meg csekély terjedésü töredékeket; az egyikében a hely rajzoltatik, hol a szörny barmai legeltek:

Σχεδὸν ἀντιπέρας κλεινᾶς Ἐρυθείας
Ταρτήσσου ποταμοῦ παρὰ παγὰς ἀπείρονας, ἀργυρορίζους;
ἐν κευθᾶνι πέτρας.[230])

---

[226]) V. ö. az egész tárgyra vonatkozólag Bode Gesch: d. h. Dicht. II, 2, 60 kk.

[227]) Atheneus IV, 172 D. és XIV, 645 E.

[228]) Bergk P. L. G. p. 973. Fg. 1. A zárjegy közti sorok kiegészítési kisérletét mutatják.

Bergk[229]) Bergk Fg. 2.

[230]) Bergk Fg. 5. „Közel a magasztalt Erythiához, Tartessus apadhatatlan, ezüsthabu forrásai mellett, egy sziklabarlangnál." — Az egész költeményről értekeztt Lentsch Ersch et Grub. Enclyclop. LXII, 209 k. ll.

egy másik Heraklest irja le, a mint Helios arany csészéjén teszi meg tengeri útját:

> *'Αέλιος δ' Ὑπεδιονίδας δέπας ἐσκατέβαινεν*
> *χρύσεον, ὄφρα δὶ Ὠκεαοοῖο περάσας*
> *ἀφίκοιθ' ἱερᾶς ποτὶ βένθεα νυκτὸς ἐρεμνᾶς*
> *ποτὶ ματέρα κουριδίαν τ' ἄλοχον παῖδάς τε φίλους·*
> *ὁ δ' ἐς ἄλσος ἔβα*
> *δάφναισι κατάσκιον ποσσὶ παῖς Διός.*[231])

a Centaurok lakomájáról is meg kellett emlékeznie o költeményben; erre vonatkozik a következő két vers:

> *Σκύπφειον δὲ λαβὼν δέπας ἔμμετρον ὡς τριλάγυνον*[232])
> *πῖνεν ἐπισχόμενος, τό ῥά οἱ παρέθηκε Φόλος κεράσας.*

Ugyancsak a Herkules mondaköréből vévék tárgyai a Κέρβερος-, Κύκνος- és Σκύλλα-nak, melyekről azonban a címnél egyebet nem tudunk. Συοθῆραι — a vadkanvadászok — vagy Herakles vagy Meleger mondájára vonatkoztak; Εὐρωπεία-ban és az Ἐριφύλη-ben thebai mondák tárgyaltattak az Ἰλίου πέρσις-ben Trója romlását zengé; a trójai márványlap vésnöke saját vallomása szerint Stesichorust használta forrásul, s miután a hősök nagyobbára még fölismerhetők e dombormüvön, legalább némi sejtelmünk lehet a költemény terjedelméről s egyes leirásokról (p. Aeneas kivándorlása), melyeknek abban elő kellett fordulniok.[233]) Ἑλένα-ról fönebb emlékeztünk; ebben a főszerepet az Εἴδωλον játszotta, melyet a trójaiak a valódi Helena helyett magukkal vitték, de mindenesetre nagyobb szabásu mü volt, mert egy részét, mely Mene-

---

[231]) B. fg. 8· „Helios, Hyperien fia az arany csészére száll, hogy átszelvén Okeanos habjait a szent éj sötét mélyébe érkezzék anyjához, a szűzies hítveshez s a kedves magzatokhoz; ő azonban, Zeus fia (é. Herakles) a borostyán-árnyékos ligetbe sietett."

[232]) Bgk. fg. 7. „Fölfogta az öblös serleget, a három mértéküt, s szájához emelte kiürítė, a mint Pholos keverte s eléje helyezte.

[233]) „Ἰλίου πέρσις κατὰ Στησίχορον" mondja önmaga. V. ö. Welcker Kl. Schr. I, 180 k. ll. — Az utóbbi pontra nézve l. bővebben Bode id. m. 65 k. l.

laus nászmenetét énekelte meg, külön névvel Helena epithalamiumának nevezték; ebből maradt fön a következő töredék:

Πολλὰ μὲν Κυδώνια μᾶλα ποτέρριπτον ποτὶ δίφρον ἄνακτι,
πολλὰ δὲ μύρσινα φύλλα
καὶ ῥοδίνους στεφάνους ἴων τε κορωνίδας οὔλας.[234])

A *Νόσται* tárgyát a Trójából visszatérő hősök kalandjai képezték, az *Ὀρεστεία*-ét, mely oly terjedelmes volt, hogy két könyvre oszlott, Orestes története. Ennek több kisebb töredékéből különösen egy bír fontossággal, mert az előadásra vonatkozik:

Τοιάδε χρὴ Χαρίτων δαμώματα καλλικόμων
ὑμνεῖν Φρύγιον μέλος ἐπευρόντας ἁβρῶς ἦρος ἐπερχομένου.[235])

Első tekintetre ugyanis föltünő, mikép lehetett ily történeti, tehát sajátlag az epos körébe tartozó tárgyakat a lantos költészet mezébe öltöztetni, isteni tiszteletek alkalmával zene és kartánc kiséretében előadni? Mert a mythust, nem mint Alcman csak episodkép, tehát mintegy külső eszközkép illeszté a lyrai költeménybe Stesichorus, nem vonatkozással valamely ujabb eseményre vagy analog körülményre használta, mint Pindar, hanem mythus képezte főtárgyát az egész költeménynek. Az idézett töredékből tehát egyrészt azt tanuljuk, hogy ama költemény az igazgató, lelkesítő phryg hangnemben adatott elő, de másrészt azt is, hogy a kikeletkor énekeltetett. Tudjuk, hogy a herosok cultusa Nagy-Görögországban általánosabban el volt terjedve, mint Hellasban bárhol; az egyes városok alapító hőseik, de más herosok emlékeit is ünnepélylyel ülték meg; Tarentban p. a főherosok mint Atridák, Laërtiadák, Aeakidák, Agamemnoniadák közös halotti ünnepélyek által tiszteltettek [e városban általában több volt az ünnep mint a munkanap[236])] s bizonyára más városok sem maradtak el e tekintetben. Ez em-

---

[234]) B. Fg. 27. „Cydoni almát nagy számban hajítottak a király szekerére, sok myrtuságát és rózsafonatokat s ibolyakoszorúkat."

[235]) B. fg. 35. „A szépfürtű charisok ily adományait kell ünnepelni phyrgiai dalban kikelet közeledtével."

[236]) Strabo 6. p. 280 C. V. ö. Bode id. h. 68 l.

lékünnepek pedig tavaszkor ülettek, miután az ujuló természet jótékony hatása adományuknak tekintetett. E hősök különnemű tiszteletének volt tehát szentelve Stesichorus költészete, ez magyarázza meg annak tartalmát, s az ezzel szorosan egybefüggő alakot is.

E mythusi karkölteményeken kivül még paeanokat irt Stesichorus, de ezeknek csak neve maradt fön. Nevezetesb, hogy ő volt első, ki szerelmi költeményeket irt, de nem alanyi felfogás nyomán, mint az aeol költők, hanem a népmonda egyes történeteit adta elő; két ily darab tartalmát ismerjük, bár céljuk és belrendezésök nincs tudva. *Καλύκα* (virágbimbó) a szerencsétlen leány szerelmét festi, ki midőn vonzalma viszonzatlan maradt, a leukasi szikláról ugrás által vetett véget életének[237]); a *Ραδινά* egy samosi testvérpár szomorú történetét beszélte el, kiket egy korinthi zsarnok megöletett. Ez utóbbinak kezdetetét Strabo[238]) őrzé meg, s chorjambusokban helyreállítá Meinecke:

Ἄγε Μοῦσα λίγει᾽, ἄρξον ἀοιδᾶς ἐρατωνύμου
Σαμίων περὶ παίδων ἐρατᾷ φθεγγομένα λύρᾳ.[239])

Ezekhez számíthatjuk nagy valószinüséggel a korán elveszett *Δάφνις*-t is, melyben egy pásztor szintén a szerelem áldozata lett; Stesichorus a népköltészet e szüleményéből művészi alkatu költeményfajt, a pásztordalt alkotta, mely utóbb Siciliában virágzása fénypontját érte el.[240])

Ez utóbbi költői műveknek az előbbiekkel egy közös sajátságuk van, az, hogy nem egyéni érzelmeket fejeznek ki, nem a jelenre vonatkoznak, hanem köznyelven forgó vagy elmult történetet s magyarázza meg egyszersmind azon körülményt is, hony a régiek miért állították mindig össze Stesichorust Homérral.

---

[237]) Athen. XIV, 619 D.

[238]) Strabo VIII, 347.

[239]) Bergk fg. 44. „Rajta hangosszavu Múzsa, kezdj a lyra hangja mellé bájló dalt a samosi gyermekekről."

[240]) V. ö. Aelian Var. hist. X, 18.

A mythusi kardalok kivétel nélkül a dactylicus mértéket mutatják, néha trochaeus alappal, s tartalmuknál fogva is részben phryg, részben dór hangnemben adattak elő a cithera mellett és pedig ugy, hogy stropha és antistropha különböző hosszúságú sorokból, de azonos szerkezettel egy eltérő szerkezetű epodus által zárattak be. A kar a stropha előadása alatt változtatta helyét, az antistropha alatt visszatért eredeti helyére, melyen az epodus alatt nyugton maradt. Stesichorus e találmánya a költészetben oly híres volt, hogy közmondásossá lett,[241]) s az utóbbi kar- sőt drámaköltők is általánosan elfogadták.

Ez azonban korán sem zárja ki azt, hogy Stesichorus egyes költeményei monostrophicusok ne lehettek volna, mint később Pindar és Simonidesnél, sőt valószínű, hogy a szerelmi dalok nem birtak ama hármas fölosztással, azon költeménye pedig, melyet Socrates élte végperceiben énekeltetett magának, bizonyára nem volt epodicus szerkezetű.[242])

A nyelvezetet már nagyobbára as anyag maga szabta meg; alapját az eposi nyelv képezte, mely közé egyes dór vagy aeol szólamok vegyültek, a siciliai tájbeszédek legkisebb befolyása sem látszik meg.

Stesichorus működése, tehát annyiban volt fontos a görög dalköltészet történetében, a mennyiben a kardalok legtökéletesebb művészi fölosztását szabta meg, melyet későbbi melicusok egyesítve az Alcmam s követői által használt mértékek változatosságával a dalköltészetet oly azóta el nem ért polcig fejlesztették, melyen az ó-kori műköltészet terén Pindar és Simonides elsőrangu csillagokkint ragyognak.

Hóman O.

---

[241]) Svid és Hesych. v. *Τρία Στησιχόρου*; s egy a kardalköltészetben járatlan emberről mendák, hogy nem ismeri a *τρία Στησιχόρου*-t sem.

[242]) Ammian Marcell. 28, 4. V. ö. Bode id. m. 76. k. l.

A görögök vallásának fejlődése *).

A theogoniát illetőleg Homér és Hesiod
a pogány világ tekintélyei. (Grote).

A Homér előtti költészetről keveset tudunk, majdnem csak annyit, hogy léteztek előbb egyéni fölfogás-, érzésszülte dalok, melyekre az évszakok, természeti tünemények, a családi- és társasélet egyes tüneményei, eseményei hangolák költőik kedélyét. Ezek tehát alanyi felfogáson alapultak s így lyrai költemények voltak. Ilyennek nyomát találjuk a Homérnél[1]) említett l i n o s énekben, melyet, mint az Iliasban olvassuk, szüretkor énekeltek; de Hesiod egy töredéke szerint [2]) más ünnepélyességnél is hangoztattak, és alaphangulata bús, gyászos volt. Egy másik neme a Homér említette bú-daloknak a t h r e n o s [3]), mely az elhúnytak fölött énekeltetett. Találjuk említve a n á s z d a l t (ὑμεναῖος) is [4]). Ez említett dalok mind az élet egyes mozzanataira vonatkoznak s a társas élet bizonyos alkalmainál adattak elő. Voltak azonban istentisztelethez tartozó lyrai dalok is, mint az Apollót magasztaló vagy hozzá engesztelődésért hangoztatni szokott p a e a n [5]) s hogy több ilyféle is volt, bizonyítják az istentiszteletek leirásai és az, hogy papköltők voltak. Az istentiszteleti dalok ilyformán a lyrai költészetnek már

---

*) Ezen dolgozat a pesti m. k. egyetem által kitüzött ezen kérdésre: „Vizsgáltassék meg igaz-e Herodot állítása, hogy Hom. és Hes. voltak az elsők, kik a görögöknek isteneket adtak. S adassék elő a homéri és hesiodi istenek közötti különbség" pályázván, a jutalmat elnyerte.

[1]) Il. XVIII. 570.

[2]) Eustath. p. 1163. Fragm. 1. Gais ford.

[3]) Il. XXIV. 721.

[4]) Il. XVIII. 493.

[5]) Il. I. 473.

második fokához tartoznak s leginkább úgy eredtek, hogy azon kor a természeti tüneményeket kellőleg meg nem tudván magyarázni, azokat természetfölötti lények működésének tulajdonítá. Ezen nézetek kiválóan a költők által, de a nép által is fejlesztettek. Hogy kik voltak ezen kor költői, csak alig tudjuk, mert nehány fennmaradt néven kivül többet nem igen ismerünk, mint: Olenus [6]), Philammon [7]), Chrysothemis [8]), Thamyris [9]), Linus, Orpheus. Annál kevesbbé tudjuk meghatározni költeményeikèt. Minthogy azonban bizonyos, hogy az első költészet lyrai volt s csak később ment át obiectiv szemlélődésre s leirásokra: természetes, hogy mindezen régibb dalnokok kisebb-nagyobb terjedelemben csak egyes érzelmeket, kisebb eseményeket, kalandokat énekeltek meg; tehát a vallási eszméknek csak egyes vonalkáit képviselték, melyek épen szaporaságuknál fogva, a költői képzelem különböző irányaiból eredve, egy egységet az eszmevilágban nem alakíthatának. A vallási eszmék az istenek jellemei, történetei így nagy különféleségben tüntek fel a görög népnél, míg Homér, használva az előbbi költeményeket s mondákat, habár azonban nem szándékosan egy nagy eszmét kezdett megvalósítni: hogy a vallásban egységet alkosson; és ezen eszmét Hesiod tovább víve és tökélyesítve egységes rendszerben adta elő az egész istentant.

Herodot előadásából kitünik, hogy tudta ezt; tudta, miszerint voltak a homéri istenek előtt természet-istenek s csak lassankint lettek személyesítve nagy különféleséggel, míg Homér és Hesiod műveiben rendszeresíttettek. Kifejezést ad azon véleményének is, hogy a Homér előtti költőknek tulajdonított mythuszi költemények későbbi művek [10]); mint görög maga is érezte szívében azon tiszteletet, melyet a görögök átalában azon két nagy névhez kötöttek, mert míveltségök, vallásuk

---

[6]) Herod. IV. 35. Paus. X. 5. 4.
[7]) Heraclid. Pontic. p. 37.
[8]) Phot. Proclus p. 320, B. 1.
[9]) Il. II. 594. ss.
[10]) Herod II. 53. *οἱ δὲ πρότερον ποιηταὶ λεγόμενοι τούτων τῶν ἀνδρῶν* (Hom. és Hes.) *γενέσθαι ὕστερον, ἔμοιγε δοκέειν, ἐγένοντο.*

első s majdnem szent gyűjteményének, — bibliájoknak tarták Homér és Hesiod költeményeit: azért állítá Homér és Hesíodról (II. 53.): *οὗτοι δέ εἰσι οἱ ποιήσαντες θεογονίην Ἕλλησι καὶ τοῖσι θεοῖσι τὰς ἐπωνυμίας δόντες καὶ τιμάς τε καὶ τέχνας διελόντες καὶ εἴδεα αὐτῶν σημήναντες.*

Herodot ez állítását a kellő értelemre kell leszállítani; nézzük csak közelebbről ez állítást. A legszorosabb értelemben, mintha a görögöknek még Homér és Hesiod előtt nem voltak volna isteneik, tehát, hogy ők alkottak volna a görögnek egy egészen új theogoniát, távolról sem érté Herodot, minthogy épen ő mondja azonnal a fönnebbi hely után, hogy ezelőtt isteneiket s az istentiszteletet az egyptusiaktól vették át a görögök: tehát voltak már isteneik. Ezeket azonban — mint bizonyosan tudjuk — Homér és Hesiod sem semmisítették meg, hanem később is megmaradtak a görög theogoniában. Ilyenformán tehát Herodot nem akarta állítani, hogy a régi egyptusi istenek tisztelete egyszerre megszakadt, s Homér és Hesiod istenei léptek fel a cultus ünnepélyes szinpadára.

De nem is állíthatta volna ezt észszerűen. Ugyanis, ha a vallások, isteni tiszteletek eredetét, lényegét kutatjuk; vizsgáljuk azon viszonyt, melyben az emberek önmagokat és a külvilágot egy felsőbb lényhez képzelik, mely minden láthatót és érezhetőt létrehoz: láthatjuk, hogy minden vallás forrása a külső szemléletekben, a kedély és érzelem világában rejlik. A kedély pedig és érzelmek mindig a külvilág befolyása alatt állnak. Miután az emberek eszmélődni kezdettek, a természeti tüneményeknek hatását szintúgy, mint önbensejöknek egyes érzelemmozzanatait, kedélyök és eszöknek egyes nyilvánulásait érezvén, ezeket egy fensőbb hatalom befolyásának tulajdonították, melytől, mint ők maguk, úgy az érzelmi és természeti jelenségek függnek. S így a görögök is, mint más népek a tüneményeknek okait, a fölöttük uralkodó lényeket kutatván, a hasonló czélra törekvés folytán és ennek elérésére fordított hasonló emberi természet és tehetségek következtében: a különféle népek ezen kutatásaiban szükségképen némi összhangzás található.

A természethez fordultak, és ott kezdettek észlelni, hol a jelenségek hatását legjobban érezték, melyek mindennapi munkájokkal, életfentartásukkal összeköttetésben voltak, a mindennapi tüneményekben, melyek legközelebb befolyással voltak reájok, mint pl. az évszaki jelenségek, a növényélet mozzanatai stb. A szélvész, villám, eső, melyek vagy kártékony, vagy jótevő hatással voltak az ember körül, mindmegannyi felsőbb lények nyilatkozatainak tűntek fel előtte, melyeket meg kelle engesztelni s állandóan tisztelni, hogy irányában jó indulattal viseltessenek. Igen szépen írja Dr. Télfy Iván[11]): „Midőn a föld kebelének adta át a vetőmagot s látta, hogy a mit eltemetett, új életre virul föl, a földet tartotta valamely titokszerű istennek, mely bámulatának, reményének s félelmének tárgya és imáinak forrása lőn. Midőn észrevette az égnek, a napnak a holdnak, a csillagoknak virágoztató vagy hervasztó befolyását a termésekre, isteneknek nézte az égi testeket, kiknek haragját kiengesztelni, jótékonyságágát dicsőítni kell“ stb. Minthogy pedig az ember istenek nélkül sohasem lehetett; igen természetes, hogy az ilyetén eszmélődéseknek már a népek csecsemő korában kellett kezdődni, midőn még úgy szólva kezdettek élni, családokká s így fokonkint népek- s nemzetekké válni.

A közös vonások s tulajdonságok tehát, melyeket a népek istentiszteletében s hitében fölismerhetünk, részint az emberi természetek s gondolatmenetek hasonlóságán alapul, részint s főleg azon okból származik, mert a népek bölcső-korukban átalában ugyanazon külbefolyások alatt éltek s fejlődtek, ugyanazon nap, hold világát élveztek stb., mi hasonló gondolatokat, hitet keltett fel bennök. Ahhoz járul, hogy a görögök is mint a többi népek, elhagyván régi lakhelyeiket, s vándorlásaik folyamán, különösen pedig új letelepedési helyökön új eszmékkel találkozván, de egyszersmind új befolyások alá kerülvén, egyes fogalmakat és képzeteket elsajátítottak vagy átültettek, sőt a sajátot is a helyi viszonyokhoz, égaljhoz s változott körülményhez képest — a mennyiben ezek mindenesetre kedélyökre és gondolkodásukra befolyással voltak — különféleképp

[11]) A class. philol. encycl. 54. §.

átalakították [12]. A mellett tehát, hogy a népek magok is a tények szaporítása és a személyesítések által új, saját egyediségöknek megfelelő mythuszokat teremtenek, — mire különösen fogékonyak a keleti népek, mint kik a virágos, allegorikus kifejezésre hajlók, képeletekben dúsak és érzékiek, — az idegen elsajátított elemet is annyira magokévá teszik, hogy csak alig lehet ráismerni a közös eredetire, melyből emez átalakíttatott. Igy találjuk, pl. hogy noha bőven tudunk a görög mythuszokról az egyptusira rámutatni; s noha a görög nép istentiszteletének magvát ős hazájában Ázsiában nyeré: mégis mily különbség az istenek azon egy jellemvonásában is, hogy a keleti vallásokban az istenség jóakarat- és könyörületből emberré alázza magát, míg a görög vallásban ellenkezőleg az ember az istenek közé emelkedhetik, sőt az istenek mind emberi alakkal, természet- és tulajdonságokkal képzeltetnek. Indiában, a görögökkel egy közös ázsiai fajból származott népnél, a változhatatlan és határozatlannak absolut eszméje uralkodott, melynek végtelenségében az egyén egészen elenyészett; de Görögországban visszanyerte az ember egyéniségét, szembeszállt a sorssal s erényesnek tartja a küzdést [13].

Ha tehát a népek vettek is át fogalmakat, képzeteket, melyeket sajátukkal egy egészszé tömörítettek: mégis minden nemzet vallása saját szellemének jellegét viseli és saját gondolkodás-módjának s természetének megfelelő szüleménye „saját fürkészetének, küzdésének és müködésének eredménye, lelki életének tükre“ lévén, méltán sajátjának mondható. Főkép mondhatni ezt a görög népről: Ez tehát nem nyerte isteneit az egyptusiaktól, mint Herodot állítja, hanem amazokkal együtt egy közös forrásból merített, sőt lehet, hogy későbbi egyptusi befolyás is müködött közre; de mindkét esetben a görög nép saját egyéni jellege szerint idomította azt egészen sajátjává, különben is szeretvén mindent magáénak tudni,— csak azt szerette, mi görög és görögös.

---

[12]) Dr. Télfy I. A class. philol. enc. 54. §.
[13]) Cantu Caes. Világt. II. 779.

A görögöknek a költészetre, ábrándozásra hangoló országa természetesen sokszerü alkalommal szolgált a hagyományilag öröklött hitregéket élénk képzeletökkel átidomítni, gazdagítni. Tekintsük a legrégibb görögök állapotát, kik még a „pelasgok“ neve alatt szerepeltek. Bármily véleményben állunk is a pelasgokat illetőleg [14]), azt elfogadhatjuk, hogy pelasg névvel a legrégibb görögöket nevezzük. Ezen pelasgoknál, mint Curtius E. történelmében szépen előadja, [15]) még csak kezdetleges vonásait észleljük a későbben oly díszesen virágzóvá és terjedelmes nagyságban kifejlődő vallásnak.

A pelasgok, mint az árja néptörzs velök rokon ágai, szobrok és templomok nélkül imádták a legfőbb istent, úgy mint átalában az isteneket, a nélkül, hogy neveket adnának nekik [16]). A legfőbb istent az „ég“ és „levegő“ által jelenítték meg és később az ezzel egy jelentésü Zeus névvel nevezték meg; midőn pedig ezen istenséget nemcsak a természettel, hanem az emberekkel is viszonyba kelle hozni, nevezték Dipatyros, Diospiter, Zeus atyának. — E régiséget illetőleg nevezi Homér is [17]) *Πελασγικός*-nak s mivel legrégibb tiszteleti helye Dodona volt, egyszersmind *Δωδωναῖος*-nak.

Hogy miként keletkeztek az istenekrőli fogalmak, mutatják az istenek nevei valamint a használt jelzők is, és egyszersmind bizonyítékok ezen istentisztelet régisége mellett. Zeus a termé-

---

[14]) Grote (I. 597. Meissner ford.) azt állítja, hogy ezen név csak mythikus; és lehet, hogy ezen név valóban nemzetet jelentett, de tudásunk addig nem terjed; s épen Herodotból mutatja meg Grote, hogy a pelasg nép tulajdonképen barbar s a görög néptől egészen különböző volt. Mi úgy hiszszük, hogy e név vagy a görögök egyrészének, vagy az elfoglalandó vidéken talált népnek neve, s egy ideig, így neveztetének, míg saját hellen nevök uralkodóvá nem lőn. Mi is tehát, midőn pelasgokat nevezünk, nem szorosan állítjuk, hogy görögök voltak, hanem így nevezzük egy szóval a görögöket a legrégibb állapotban az usus szerint.

[15]) Curtius F. Griech. Gesch. I. 45. kk.

[16]) Herod. II. 52. *Ἔδνον δὲ πάντα πρότερον οἱ Πελασγοὶ θεοῖσι ἐπενχομένοι, ὡς ἐγὼ ἐν Δωδώνῃ οἶδα ἀκούσας ἐπωνυμίην δὲ οὐδ' οὔνομα ἐποιεῦντο οὐδενὶ ἀντῶν.*

[17]) Il. XVI. 233.

szeti tünemények legfőbb forrása; ő gyüjti össze a felhőket, — *νεφεληγερέτης* [18]) — melyekből az esőt bocsátja áldásthozólag a földre — *ὑέτιος, ὄμβριος* — de a vészfelhőknek is ő az igazgató lénye — *κελαινεφής* [19]) — s mint haragvó, mennydörgő isten villámokkal sujt — *ὑψιβρεμέτης* [20]), *ἀστεροπητής* [21]), *τερπικέραυνος* [22]) *κτλ.* — Mint ilyen ő a magasban lakik — *αἰθέρι ναίων* [23]), *ὑψίζυγος, ἐπάκριος κτλ.* — s innen neve is *Ζεύς* [*Διϝ-ος* sskr. dyâú-s, diu-ás, *Διος*, *ΔΙΣ*] = a felsőbb légkör, az ég.

Az ilyetén egyszerű istentisztelet némi nyomai későbben is fennmaradának legalább egyes helyeken (így az attikai Zeus-tisztelet lényegében mindig természetvallás maradt [24]) akkor is, midőn a szobrok s templomok elterjedtek voltak; bár egy részt az új lakhely különféle körülményeinél fogva a nép az istenek új nyilatkozatait észlelte, s legtöbbször majd minden vidék, kerület más oldalról szemlélte az istenséget, másrészt az új életviszonyokhoz képest a nép új isteneket kivánt, mert alig merte előbbi isteneinek hatását a régi körön túlterjeszteni, részint pedig az idegen népekkel újból és újból érintkezés is a vallás tovafejlését majdnem szükségképen előidézte. Ekkor kezdtek a görögök ősi istenei eredetiségökből veszteni s többé-kevésbé az idegen istenekhez hasonúlni. Igy a phoeniciek felhasználvan a vallást kereskedésök terjesztésére, Zeust Baal-jokhoz hasonlíták, s annak oltalma alatt nyiták meg kereskedelmöket s lőn a bejött idegenek védője *Ζεὺς ἐποικίνιος* [25]). — Átjött keletről lassankint a csillagok tisztelete, képek s szobrok alkalmazása stb., mert igen természetes, hogy az isteneket, ha allegorikus alappal birnak is, személyesítve kellett előtüntetniök; de mint Grote szép distinctióval mondja: Az istenvilág lakóit az embervilág alakjaival, de nem ennek mértékével kell

---

[18]) Il. I. 511; Od. I. 63.
[19]) Il. II. 421; Od. XIII. 147.
[20]) Il. IV. 166. VII. 69. stb.
[21]) Il. I. 154. XII. 275.
[22]) Il. I. 419. Od. XIV. 268 stb.
[23]) Il. II. 412. Od. XV. 523.
[24]) Preller. Griech. Mythol. I. 101.
[25]) Curtius E. Griech. Gesch. I. 47.

képzelnünk [26]). Miként azonban egyrészt az emberek lényegének hasonlósága szülte az alapeszmék, alapfogalmak némi összhangzását, úgy a továbbfejlesztésben, másrészt épen magából az emberi természetből önkényt folyik, hogy a képzelet mindenütt egyenlően nem működhetett s e mellett a körülmények is helylyel-közzel változatosak lévén, igen természetes, hogy majd minden város, vidék, völgy ugyanazon istent más-más alakban képzelte, más tulajdonságokkal ruházta fel. A közös vallási érzést Grote csak oly phaenomennak nevezi, mely csak lassankint állt elő, midőn az egész görög testületet illető összejövetek létesülni kezdettek [27]). De épen azon különféleség is bizonyítja, hogy a vallásnak ősréginek kelle lenni, mert alapjában egy; s ez egység változatossága rögtön nem születhetett, tehát már Homér és Hesiod előtt meg kellett lenni úgy az isteneknek, mint a görög nép saját belélete szükségképi nyilvánulásának. Valamint tehát hihetetlen, hogy valamely nép saját istenekkel ne birjon, hanem egészen idegeneket vegyen és alakítson át, szintúgy lehetetlen, hogy a régi istentisztelet egy költő, vagy mondjuk valláshirdető fellépésével rögtön megszünjék s az általa ajánlott és megünnepelt istentisztelet oly virágzó legyen s oly szentnek tartassék, mint a Homér és Hesiod által hirdetett istenészet. Hanem bizonyos, hogy mind az isteneket illető fennebb előadott eszmék keletkezése, mind azoknak fejlődési procedurája s főkép a több ágra eloszlás és változatosság jóval Homér és Hesiod előtti korba esik.

Magok Homér és Hesiod is az istenek genealogiáiban utalnak az általok dicsőített istenek ősiségére. Zeus és Hera Kronosnak, az érlelőnek (κραίνω) és Rheanak, a nagy istenanyának gyermekei [28]). Kronos és Rhea ismét Uranosnak és Gaeanak szülöttei, holott szorosan véve Kronos és Uranos az egy Zeus fogalmának változatai [29]), mint Rhea és Gaea Heráéi.

[26]) Grote Gesch. Griechenl. ford. Meissner. I. 4. Die Bewohner der Götterwelt fasst man nach dem Modelle, aber nicht nach dem Maszstabe der Menschenwelt auf.

[27]) Grote. Gesch. Griech. I. 580.

[28]) I. XV. 187. — Hes. Theog. 453. ss.

[29]) Preller. Griech. Myth. 37. s.

Szintén ez ősiséget bizonyítják az egyes melléknevek, jelzők, mint azt Zeust illetőleg fönnebb röviden láttuk. Midőn Hom. és Hes. szerint az isteneknek ősi lakásuk, nejeik vannak, mint az embereknek,— hell, hogy az isteni dynastiának multja is legyen, melyen alapulhat, melyből sarjadzott[30]. *Ὥσπερ δὲ καὶ τὰ εἴδη ἑαυτοῖς ἀφομοιοῦσιν ἄνθρωποι οὕτως καὶ τοὺς βίους τῶν θεῶν* — mondja Aristoteles[31]; s midőn Hesiod a Zeus előtti isteni kormányt Chaosnak, Gaeénak, Tartaros-, Erosnak, később Uranosnak stb. tulajdonítja, s az akkori állapotok festése után ülteti trónra Zeust: bizouyára az isteni család ősiségét akarja eltüntetni, mit vem tehet, ha a néphitben már rég meg nem honosodott volna Zeus mint főisten.

Voltak tehát a görögöknek ősi saját isteneik. Egyes istenekre nézve maga Herodot is[32]) elismeri ezen ősiséget. Hogy azonban Herodot a Homér előtti isteneket egyptusiaknak állítja[33]), ez onnan is származhatott, mert korában azon félszeg nézet kezdett uralkodni, hogy mindent iparkodtak idegennek feltüntetni [34]) s azon kivül, mit valóban az idegenből tettek többé-kevésbbé göröggé, a sajátot is bizonyos hasonlóságok miatt amonnan származottnak törekedtek állítani. Midőn ugyanis a kelet viszonyaival közelebbről megismerkedtek, felfedezték, hogy az egyenes istenek élete, tulajdonságai, cselekvései stb. azokéival analogok, s így Herodot is azon nézetet fogadta el, hogy ezek külről jöttek nemzetéhez, nem gondolván meg, — midőn azt állítja, hogy Homér és Hesiod adtak csak a görögöknek isteneket (illetőleg tehát görög isteneket), — azt, hogy egyrészről ugyanazon istenek, kiket e két nagy költő tanaiban találunk, már azelőtt szintén így szerepeltek; másrészt a homéri és hesiodi tanok nyomán is elég analogiát lehet feltüntetni a keleti istenekhez. Kronos, mint a keleti Satyaorata, az ártatlanság és béke korszaka felett uralkodik; Indra, mint a

---

[30]) Grote. Gesch. Griechenl. I. 5.

[31]) Arist. Polit. I. 1.

[32]) Herodot II. 50.

[33]) Herod. II. 50. II. 52.

[34]) Curtius E. Griech. Gesch. I. 54—55.

görögök Zeusa[35]), szelek és viharoknak parancsol, kezében három águ villámmal, és sas áll szolgálatára. Aphrodite [36]) a tenger habjaiból születik mint Bavani. Durga mint Pallas Athene sisak- és lándzsával képzeltetik a bölcsészet és egyszersmind a vitézség istennőjének [37]). A homéri költemények szerint az istenek Okeanostól származtak [38]), hasonló hitrege uralkodott az egyptusiaknál és babyloniaknál. Valamint a görögöknél az Olymp [39]), úgy az indiaiaknál a Meru és a perzsáknál az Elburcz volt az istenek hegysége [40]) stb.

Némely istenekhez talált ugyan hasonlókat Herodot, pl. Hestiát a skythák *Ταβιτί*-jához viszonyítja [41]) s mégis Hestiát a görögök eredeti ős istenei közé sorozza; annál inkább kénytelen tehát azon isteneket, kikhez hasonlókat nem volt képes Herodot feltalálni, a görögök ősi isteneinek vallani. Ily eredeti görög isteneknek Herát, Hestiát, Themist, a dioskurokat, charitákat, nereidákat mondja, némelyek véleménye szerint azért is, mert ezek nevei még Herodot korában is a görögből értelmezhetők voltak, míg a többit, mint az elavult nyelvkor szavait, megérteni nem birta, noha azok is sokkal inkább görögök, mint egyptusiak [42]).

Igy Herodotnak azon állítását, hogy a Homér előtti istenek egyptusiak voltak, oda kell magyaráznunk, hogy sok analogia találtatván a két nép istenei között, a számító, kutató ész szerette azokat idegen népektől származtatni; mit annál könnyebben tett, minthogy a költők is, kik Homér előtt említtetnek mint a vallási dolgok dalnokai, az antiquitas tanusága szerint idegenek voltak: Olen lyciai, Thamyrus, Orpheus, Linus stb. thraciaiak; tehát úgy okoskodott, hogy a költőkkel együtt a

---

[35]) Il. 27. 593.
[36]) Hes. Theog. 188—201.
[37]) Cantu Caes. Világt. I. 762.
[38]) Il. XIV. 245. XX. 7.
[39]) Il. XVIII. 185. Od, VI. 42 s. Hes. Theog. 42. stb.
[40]) Télfy J. A class. philol. encycl. 54. §. 100. l.
[41]) Herodot IV. 59.
[42]) Hermanns Kulturgesch. der Gr. u. Röm. — Schmidt I. 47.

vallás is idegen földön sarjadzott föl, s úgy jött át Görögországba [43]).

Épen azon körülmény, hogy ezen mesés és később a történeti költők is az istenekkel foglalkoztak, szülte a változatosságot, a mely amúgy is a különböző helyek istentiszteletével előtűnik, úgy, hogy ha pl. egy idegen istent elfogadtak, vagy a közös forrásból meríték annak fogalmát,a különböző vidékeken, szigeteken, néptörzseknél különbözőleg a viszonyok és benyomások szerint relativ fogták föl s ugyanazon istent különbözőleg tisztelték, mely fejlődéshez sok idő kellett. Igy származtak a helyi cultusok. De nem is adhattak [44]) az egyptusiak majd minden vidéknek külön helyi istent vagy ugyanazon istennek különböző alakot s pedig épen a hely viszonyainak megfelelőt [45]). Apolló Thessaliától éjszakra székelt, azonkivül különösen szent helyei Chryse, Killa Tenedos szigetek stb. [46]) Dionysos a boeot kicsapongások vezére; Poseidonnak különösen a saroni kikötőben és Korinthban áldoznak s Aegaeben, hol palotája is van [47]); Herának Argosban, ezen kivül Sparta- és Mykenében [48]); Demeternek Eleusisban [49]) és a pyraeosi liget-

---

[43]) G. Hermann u. Fr. Creuzer. Briefe über Hom. u. Hes. — Hermann 13. lap.

[44]) Hermann. Kulturgesch. d. Gr. u. Röm. Schmidt. I. 48.

[45]) Méltó megfontolni Hermann egy Creuzerhez irt levelének szavait (Über Hom. u. Hes. l.) „14. Allein wenn auch jene Alten sie dort hergeholt haben, so haben sie ihr doch einen ganz u. gar eigenen Charakter gegeben, velcher ganz u. gar der Charakter ist, der den Griechen eigenthümlich angehört, woraus ich schliesse, dass die Urheber dieser Mythologie selbst Griechen waren." Nem is valami könnyen fogadtak el a görögök idegen isteneket. Igy pl., hogy az Elő-Ázsiában elterjedt Dionysos oly sok ellenkezéssel találkozott (Il. VI. 130. stb.); hogy az argivok Perseus vezérlete alatt a tengeri nők ellen mennek, kik Dionysosszal, a szigetekről jöttek; hogy küzdenek az amazonok ellen stb.— mutatja, hogy a görögök féltették eredetiségöket az idegen befolyásoktól, mert levén saját isteneik, szükségteleneknek, sőt veszélyeseknek tarták az idegenekéit.

[46]) Il. I. 37. 451.

[47]) Il. VIII. 203; XIII. 21.

[48]) Il. IV. 51.

[49]) Hymn. Cer. 357, 490.

ben [50]), Pannak és a pásztori isteneknek átalában lakhelye Arkadia stb.

Igaz ugyan Preller állítása [51]), hogy nem hiányoztak körülmények, cselekvények és gyúpontok a mondaképzést illetőleg, melyek ama szétágazó s lényegét is sokszor elváltoztató iránynak ellene müködtek s a helyi cultusok különbségeit legalább egy közös nemzeti cultusban elenyésztették. Ily gyúpontok voltak Görögország nagyobb uralkodó városai: Peloponesusban Argos, a Persidák tartománya Tyrynth, Boeotia, Thebae, melyek hatalomban és míveltségben a többit felülmulván, ennek természetes kifolyásaként a mondaképzést is bizonyos öntörténetök és hagyományaik által meghatározott korlátok közt engedték meg. Ilyenek voltak továbbá az átalános jelentőségü szent helyek, — többet nem említve — különösen a legrégibbek Dodona és az Olympus. A mythusok egységesítését előmozdíták még a költemények: hymnusok, legendák és epikai költemények. Mindezen körülmények hathatósan előmozdíták egy közös vallás érzetét: de meg nem akadályozhatták, hogy egyik vagy másik vidék nézete közt, egyes istenségre, mondára vagy mythusra vonatkozólag eltérés ne származott legyen, sőt hogy ugyanegy tényre vonatkozólag külön költők által, kik egymás müködéséről mitsem tudtak, rendszer nélkül homlokegyenest ellenkező nézetek ne keletkezzenek. Innen eredtek az eltérő nézetek az istenek származását illetőleg is [52]). Apollo Athénben Hephaestus és Athene fiának tartaték, míg a későbbi tan Zeust és Letót mondja szüleinek [53]); Harmonia Thebaeban Ares és Aphrodite leánya, mint a Theogoniában is találjuk, de Samothrakiában Zeus és Elektra gyermekének tartották [54]) stb.

A vallási eszmék ily nagy tömkelegében lépett fel rend-

---

[50]) Il. II. 696.

[51]) Preller. Griech. Myth. I. 10. ss.

[52]) E különbségek egy részét később Homér és Hesiodnál is feltalálhatjuk, mint kik nagy egyesítő tervök dacára sem tudtak egészen a helyi nézetekből kibontakozni. Erről különben még alább is.

[53]) Bähr de Apollinis patricio. Heidelb. 1820.

[54]) Diod. V 48.

kivüli tüneményként Homér, a maradandó becsü müveiben az istenészet egységét kezdé megállapítani. Körülbelül egy századdal később, midőn a hellen népek is tömörülni, egyeddé alakulni óhajtottak; a törzsek, államok egyöntetü rendezés után vágytak, és származási jegyzékekkel, valamint politikai intézményekkel igyekeztek bebizonyítni közös eredetöket[55]: Hesiod egyenesen azon szándékkal is, hogy a görögöknek ugyanakkor, midőn egységes nemzetté válnak, átalános nemzeti theologiát adjon egy gyüjteményben, irta költeményeit, nem ugyan mint valamely dogmatikai értekezést, hanem egyszerüen elbeszélő alakban.

Mit kimutatni törekedtünk, voltak a görögöknek egyrészt idegenektől elsajátított s görögössé változtatott, de legfőbb részben saját eredeti isteni családjok. Homér és Hesiod tehát nem szerzettek isteneket a görögöknek, hanem feldolgozták a meglevőket, összegyüjtve a korábbi költemények töredékeit, mondákat, vallási eszméket s azokat egy átalánosan elfogadható rendszerbe szedték. Sőt úgy látszik, Homérnak nem is volt szándékában sem vallási tanokat adni, hanem eposzában mondhatnók mintegy kisegítőkül használja s szerepelteti az isteneket, azon kor igényei szerint igen nagy szereppel; és csupáu ennek, meg azon tulajdonságának, hogy költeményei mindenre szélesen kiterjeszkednek, köszönhetjük, hogy belölök a vallásnak egész, bár nem hiánynélküli tanát összeállíthatjuk. S ha gondosan megfigyeljük Homér költeményeit, némely egyenes állitásaiból úgy, mint mellékes célzásaiból is észlelhetjük, miként változtak át lassankint a természet-vallás egyedei a hőskor isten-alakjaivá. Zeus a felhőgyüjtő, ki a magasban, az aetherben székel, mint természet-isten, az eső és villámok ura. De épen villámainak fényes hatalma legjobbaa kiemeltetik minden mythusban s mondában, s a titanomachia, Typhon mondája, a Gigantomachia mind csak a villámos Zeus dicsőítésének folytatásai[56]) s épen ezen villám hatalom teszi az egyik

---

[55]) Creuzer. Symbolik. id. Dantu Caes. Világt. 881.

[56]) Preller. Griech. Myth. I. 98.

átmenetet, a hogyan Zeus a természet-istenségből az istenek ura lőn, minthogy ezen hatalmának köszöni uralmát az égben [57]). Igy mint legfelsőbb lény *ὕψιστος* uralkodott minden természeti jelenségen, ezek belőle származtak, s igy lön Zeus a többi istennek is, kik többnyire ily természeti jelenség képviselői, urává [58]) sőt atyjává. De az emberekhezi viszonyában is jobban-jobban fejlődött. Mint az eső, lég stb. kormányzója legtöbb befolyással volt az emberek mindennapi életére. Tőle függtek a termések stb., tehát ő adta a jót és roszat; miért is lakában két edény áll, egyikből a jót, másikból a roszat osztogatja [59]) és ő mérlegeli az emberek sorsát [60]), mert ő a jövőt úgy ismeri, mint a jelent, azért a jövendölésnek is igazgatója *πανομφαῖος* [61]), szóval ő az emberek és istenek isteni királya (*ἄναξ*, *βασιλεύς*). Ime mi lett a felhőgyüjtőből! — Később még a királyok alapítójaként, az eskü- és népgyülekezetek, a tanács óvójaként (*ἀγοραῖος*, *βουλαῖος*) stb. is tiszteltetett. Zeusnak női alakja **H e r a** a földnedvesség, termékenység és másrészt a fény úrnője; később a házasság és szülés istennője lesz *γαμηλία*, *ζυγία*, *εἰλείθυια*). **P a l l a s A t h e n a** legrégebben oly természet-istennő volt, mely a viz elemeivel volt viszonyban, innen jelzői *Τριτογένεια* [62]) és *Ὄγγα*, *Ὀγκαία*, a vizből származott, mert *Τρίτων* szónál mindig viz értendő, a másik jelző pedig Okeanos, Ogygesre figyelmeztet; hiszen Okeanostól származtat Homér mindent. A legrégibb mythusokban Athene mint a villámon, felhőkön, napon s holdon uralkodó hatalom tűnik fel, mely borzasztó is, de fényes és áldásthozó is, a mezőket termékenyítő, így később embereket mivelő. [63]) Athena ezen Okeanostóli származása, némileg összevág a másik alaku mondával, mely szerint Athena Zeus fejéből származott [64]),

---

57) Hes. Theog. 71.
58) Hes. Theog-. 881 ss. — Il. XV. 187.
59) Il. XXIV. 527.
60) Il. VIII. 69. stb.
61) Il. VIII. 250,
62) Il. IV. 515. VIII. 39.
63) Preller. Griech. Myth. 147.
64) Hes. Theog. 886 ss. Hom. hym. 28. *εἰς Ἀθηνᾶν.*

miután Zeus *Μῆτις*-t az okosságot elnyelte. Nem célzás nélkül mondatik Metis Okeanos leányának, s a szülés leirása a felhőre emlékeztet, mely az égen, a légben (*Ζεύς*) van s szüli szelek s villámok közt a derült égnek, a fénylő aethernek istennőjét. A fejlődés így lehet: Mint a mezők istene feltalálta Athena az ekét, a gyeplőket, a kocsit; — később több találmányt is neki tulajdonítottak s lőn az okosságnak, az ipar és művészetek istennője —; mint okosság védi a városokat, mint erősség *ὀμϱιμοπάτϱη*[65]) befoly a háborúba, mint anyanélkül szült erős jellemű — a szigorú szüzesség istennője *Παϱθένος*. Ily fejlődésök van a többi istenek jelentőségeinek is.

A természet-vallás isteneit eleinte természeti jelenségekben, majd állatok, növényekben személyesíték, míg végre több rendbeli fejlődés után részben csakugyan a költők utján, ezen képzetek egészen emberi alakot öltének s az előbbi növény vagy állat, mint ezen ember-alaku istennek szentelt tárgy tiszteltetett.

Hogy Homérnak közvetlen célja nem volt az istenészet előadása, onnan is látszik, hogy azon istenségek, melyek távolabb álltak az emberi élet viszonyaitól, kivált a fejedelmek hadi s politikai tetteitől, és nem könnyen valának ezekkel kapcsolhatók, ritkán említtetnek Homérnál;[66]) szóval olyanok, kiknek az eposz cselekvényében szerepet könnyen nem adhatott. Igy pl. nem szól Demeterről; azonban helytelenül következtetnők, hogy Homér ezen már régi pelasg korban tisztelt istennőt nem ismerte volna, hanem különös és mysteriumok jellegét nyert istentiszteletét nem találta helyesnek összekapcsolni az olympusi istenekével. Igy elhagyja még Dionysost és Hestiát is, kiket pedig Herodot is ős és eredetileg görög isteneknek tart; elhagyja épen, mert nála a képzeleti oldal a túlnyomó.[67]) Csak azon isteneket hozza fel, kik hőseinek életébe és cselekedeteibe befolynak s csak alig tehet alkalmilag említést oly istenekről, kik előbb az Olympuson trónoltak, de már korában uralom és hatalom-vesztettek valának. Azért mondhatnók — mindannak dacára, hogy Hesiod utóbb élt mint Homér, — Hesiod nézeteit

[65]) Od. I. 101.

[66]) Müller és Donaldson. Gör. irod. tört. Ford. Récsi E. I. 17.

[67]) Nitezsch zu Od. X. 61.

régiebbeknek mint a Homéréit[68]); Hesiod az őskor allegoriai szelleméből s a vallásos mythusok eredeti jelentéséből sokkal többet megőríz. Az ő költeményeinek, kiválóan a Theogoniának egyik főcéljaként tünik fel, hogy az istenekről szóló történeteknek már-már az eszmét s fogalmakat elnyomással fenyegető túlságos változatosságában[69]) egybefüggő rendszert alkosson, s a mondákat nagyobb csoportban egyesítvén, összekötő kapcsok által azokat világosabbakká s felfoghatóbbakká tegye. Ő nemcsak híven megőrzötte a régi hagyományokat, majdnem másítás nélkül felvett költeményeibe több hajdani tiszteletre méltó mondást s nem egy verset korábbi énekekből, hanem úgy látszik, hosszabb helyeket, sőt egész hymnusokat átkölcsönzött, ha történetesen költeménye keretébe illettek. Hihetőleg ilyen átvett hymnus az, melylyel Hesiod[70]) a titánok harcát leirja.[71])

Homérnál a főcél a költészet s azért műveiben inkább uralg a képzelő tehetség; Hesiod sohasem a költészetre fekteti a fősúlyt, hanem a rendszeresítésre, s költészeti emelkedésébe mindig belevegyül némi gyakorlati érdek, miáltal költészete veszít becséből és az Quintilian itélete szerint ritkán bir magasb lendülettel. Mégis Homér kizárólag külsővel foglalkozik s a hősök külső életét énekli meg, Hesiod azonban a szellem és kedély mélyét, a bensőt szereti; míg a kedélyes ion költő annyira beleéli magát a szép földi életbe, hogy a túlvilág lényeivel, az istenekkel nem ritkán csak mintegy marionetekkel foglalkozik, addig a gondolkodó boeot költő egész komolyan azon van, hogy erkölcsi elveket terjeszszen, az ész és hit legfőbb dolgaival tisztába jőjön s kutatásait összhangzó rendszerbe hozza.[72]) — Míg tehát Homérnak minden tekintetben becses műveiből az isteneket illetőleg is sokat meríthetünk; Hesiod kiválóan a mythologiára nézve fontos, mint ki az előbbbi koroknak az isten és világról különböző véleményeit és tanait — melyeknek mélyébe a költő

[68]) Dr. Müller N. Götter u. Menschen bei Hom. u. Hes. 78.

[69]) Preller. Gr. Myth. I. 10.

[70]) Hes. Theog. 617. ss.

[71]) Müller és Donaldson. Gör. irod. I. 107.

[72]) Ed. Eyth. Hesiods Werke I. füz. IV. l. (Classiker Biblioth. Hoffmannsch. Verl.)

sokszor maga sem képes tökéletesen behatolni — előállítni s lehetőleg rendszerbe szedni törekszik. Homér műveiben Görögország egy mindenre, tehát a vallásra is bőven, kiterjeszkedő mivelődés-történet könyvét kapta: de Hesiod művei bibliájok lőn.

A két költőnek emez előadott, különösen a mythologiát illető szempontból vett jellemzéséből eléggé kimagyarázhatjuk okait azon jelenségeknek, hogy némelykor egymástól eltérnek, valamint azt is gyaníthatjuk, — mi költőknél igen természetes, — hogy néha változtattak, szebbítettek is a régi hagyományokon; noha mit az Istenekről előadnak és mythusokból közölnek, nem önkénytes elmeszüleményök, hanem általában véve régi adatok gyüjteménye.

Homér alkalmazta mythologiáját költeménye egyéb tárgyához, úgy hogy némely istent mint a költeményhez nem szükségeset elhagyott, másiknak jellegében vagy cselekedeteiben képzeletével a költeménynek megfelelőleg némileg változtatott s így istenei sokszor kora jellegével birnak; az Olymp hasonlít a görög fejedelmek udvarához; Zeus az églakóit összegyüjti palotájába, mint Agamemnon a fejedelmeket sátrába stb. Hesiod gondolkodás-menetéből a rendszeresítés szándoka tünik ki, de egyszersmind az is, hogy ő hitte a leirt történeteket, s ebből önként következik, hogy noha némieg Homért utánozza ugyan az istenek fenebb mondott felfogásában, mégis az ősvallás jelvényszerű, allegorikus szelleméből s a mythusok eredeti alakjából s jelentéséből többet megőrzött.

A két költő felfogása közt sokszor szemlélhető különbség gyakran annak tulajdonítható, hogy noha mindketten adatgyüjtemények után dolgoztak, mégsem terjedt ki vizsgálódásuk mindig a teljes anyagra és nem ritkán az eltérő adatok közt a körülöttök uralkodónak adtak elsőbbséget; mit megerősít azon körülmény, hogy a két költő két külön nemzetséghez az ionhoz és boethoz tartozik. Azonban legtöbbször a vélemény-különbségek tömkelegében úgy igazodnak el, hogy az analogiákat egy alapfogalomban központosítják és a mellék-fogalmakat, az istenek ténykedését stb.. épithetonokká rövidítik; sőt Welcker szerint[73]) az

---

[73]) Welcker. Aeschilische Trilog. p. 95.

egész isten-dynastia változása csak a költők azon szándokában leli magyarázatát, hogy a különböző jellegü személyek és eltérő hagyományok egy összefüggő egészbe fűzessenek és a helylyelközel felmerült theologiai ellenmondások költőileg megoldassanak.

A különbségeket teljesen festeni csak az egész mythologia tárgyalásával volna lehetséges; kimeritése pedig kötetekre terjedhetne. Értekezésünk tere azonban ezt nem engedvén, lássuk csak röviden, vázlatos vonásokban a két tan közti eltéréseket.

Hesiodnál az isteneknek első genealogiai táblája ez:[74])

Chaos[75]) Gaea, Tartaros,[76]) Eros[77])
Erebos Nyx Uranos,[78]) Orea, Pontos[79])
Aether, Hemera.[80])

Mindezek közül Homér csak Gaea[81]) és Nyx[82]) istennőket, továbbá Uranost[83]) ismeri, de ez utóbbit nem úgy mint Kronost megelőző főistent. Uranos és Gaea, úgy mint Okeanos és Thetys és Nyx is nála nagy és tekintélyes istenségek, de egyik sem oly jellegü mintha Kronosnak vagy Zeusnek — ki a legfőbb és legjobb isten (*θεῶν ὕπατος καὶ ἄριστος*[84]) elődje volt volna. — **Okeanos** és **Thetys** Homérnál mindennek forrásai az istenek törzsszülei (*Ὠκιανόν τε θεῶν γένεσίν καὶ μητέρα Τηθυν*[85]]); míg Hesiodnál ezek csak Gaea és Tranos gyermekei mint egy titán és egy titianida [. . . *αὐτὰρ ἔπειτα (Γαῖα) Οὐρανῷ εὐνηθεῖσα τέκ' Ὠκεανὸν βαθυδίνην . . . Τηθύν τ' ἐρατεινὴν.*[86]] — Hesiod szerint az őslény, honnan mindenek erednek **Chaos.**[87])

---

[74]) Dr. Burkhardt G. E. Die Mythol. d. Hom. u. Hes.
[75]) Hes. Theog. 116.
[76]) Teog. 117.
[77]) Theog. 120.
[78]) Theog. 127. és 133.
[79]) Theog. 126, 128, 131.
[80]) Theog. 124.
[81]) Il. III. 278; XIX. 259; Od. V. 184. stb.
[82]) Il. XIV. 249.
[83]) Od. V. 184.
[84]) Il. XIX. 258.
[85]) Il. XIV. 201, V. ö. XIV. 246 és 302.
[86]) Theog. 133—136.
[87]) Theog. 116 ss.

Ezután lőn Gaea, ki gyermekével Uranosszal nemzi Okeanost és Thetist.[88])

Erebos Hesiod szerint Chaos szülöttje[89]); Homérnál [90]) csak az alvilág legsötétebb részének mondatik, valamint Tartaros is,[91]) pedig Hesiod szerint[92]) Erebos szintén egyik törzsisten.

A kyplopsok Hes. szerint[93]) szintén Gaea és Uranos gyermekei és a mennykő készítői; — az Iliasban épen nem említtetnek, az Odysseában pedig[94]) egészen eltérve Hesiod rajzától csak óriási pásztorok és kannibalok azok, kik csak annyiban hasonlók Hesiod kypklopsaihoz, hogy szintén egy kerek szemök van a homlok közepén.

Hesiod 3 Hekatonchirt említ: Kotos, Briareos és Gyest,[95]) de Homér csak a másodikat említi, kit szerinte az emberek Aegaeonnak neveznek[96]) s úgy látszik ezt sem mint Uranos fiát, hanem mint Posidonét említi.[97]) — Hesiodnál Briareos testvéreivel együtt az alvilágban a titánok őrei,[98]) kik előbb Zeustól a börtönből megszabíttatva őt a titánok ellen győzedelemre segíték.[99]) Homérnál ellenben Briareos Thetis hivására Hera, Posidon és Athene összeesküvési merénylete ellen védi meg Zeust[100]) s Homér nem is említi azon körülményt, hogy Zeusnak, mielőtt hatalomra juthatott, a titánokkal kelle megküzdeni. A Kronos s Zeus közti viszonyt is egészen más szinben tünteti fel s egyszerüen csak azt találjuk nála, hogy Zeus atyját Kronost a többi titánnal egyöt a Tartarosba lökte.

---

[88]) Theog. 133. ss.
[89]) Theog. 123.
[90]) Od. X. 528. Il. VIII. 368. Hom. hym. 31. 3.
[91]) Il. VIII 13. Od. XII. 81.
[92]) Theog, 123—5.
[93]) Theog. 109.
[94]) Od. IX. 106.
[95]) Theog. 149.
[96]) Il. I. 402.
[97]) Grote. Gesch. Griechenl. I. 11.
[98]) Theog. 729—735.
[99]) Theog. 617—716.
[100]) Il. I. 401—406.

Míg tehát Homér az olympi istenek és a titánok — a Zeus és Kronos — közti ellenkezést csak röviden említi: Hesiod azt bővítette, hihetőleg némiben az ős hittől eltérőleg. — Homér nem említi, hogy Kronos elnyelte gyermekeit[101]) s Zeus nála nem is a legifjabb Kronos fiai között,[102]) hanem inkább a legidősebb[103]) s épen elsőszülötti jogánál fogva uralkodik. — Hesiodnál Zeus egészen szabadon teszi nejévé Herát,[104]) míg Homérnál[105]) szülőik tudta nélkül, tehát titokban kelnek össze.

Később Kronos, Homér szerint, az alvilág istene a föld legmélyében,[106]) — Hesiod szerint pedig[107]) a boldogok szigetén uralkodik Okeanos szomszédságában.

Hesiodnól Aphrodite a megsebbzett Uranos vércseppjeiből a Pontosban születik,[108]) az Iliasban pedig[109]) mint Zeus és Dione leánya tűnik fel. — Tulajdonít még Hom. Gaeának két fiat Tityost[110]) és Erechtheust,[111]) kikröl Hesiod mit sem említ, noha Hesiodnál rendesen sokkal több isteni személy szerepel, mint Homérnál.

A Theogonia szerint Erys Nyxnek leánya[112]) és Aténak anyja (*Αὐτὰρ Ἔρις τέκε . . . Ἄτην*[113]); az Ilias szerint azonban Eris Aresnek testvére[114]), tehát Zeus és Hera gyermeke, — Ate pedig szintén Zeusnak leánya (*Πρέσβα Διὸς θυγάτηρ Ἄτη κτλ.*[115])

[101]) Theog. 459.
[102]) Theog. 478.
[103]) Il. XIII. 355.
[104]) Theog. 921.
[105]) Il. XIV. 296.
[106]) Il. VIII. 278—9 ; XVI. 274.
[107]) Op. et dies. 168.
[108]) Theog. 992. ss.
[109]) Il, V. 371. XX. 105.
[110]) Od. XX. 576.
[111]) Il. II. 548.
[112]) Theog. 225.
[113]) Theog. 230.
[114]) Il. IV. 441. V. 518.
[115]) Il. XIX. 91.

Hephaestos Hesiodnál Herától születik férfi hozzájá-járulása nélkül (Theog. 927 s:

Ἥρη δ' Ἥφαιστον κλυτὸν οὐ φιλότητι μιγεῖσα
Γείνατο, καὶ ζαμένησε καὶ ἤρισεν ᾧ παρακοίτῃ)

míg Homérnál maga Hephaestos Zeust vallja atyjául.[116]) — **Skamandros**, folyó istene, Hesiod szerint Okeanos és Thetys fia[117]); Homér szerint pedig Zeusé[118]) és az istenektől Xanthosnak nevezteték.[119])

A Theogoniában **Hyperion** neje **Theia**[120]), míg a Hom. hym. 31. 2. szerint Euryphaessa. — Demeternek a Theogoniában[121]) említett szülei: **Kronos** és **Rhea**, Homérnál nincsenek megnevezve. — Hesiod a kilenc **múzsát** névszerint említi meg[122]) s lakhelyökül a Helikont állítja;[123]) Homér pedig csak annyit mond, hogy Zeusnak volt 9 múzsa leánya, a nélkül, hogy megnevezné őket, s szerinte lakásuk az égben volt.[124])

Homér és Hesiod közt átalában az a különbség, hogy a személyek, istenek neveiben, egymáshozi viszonyának leirásában eltérnek; egyik nem nevez sok oly istent, kik a másiknál megvannak; Homér csak egyes vonásokban adja a jellemzéseket s tetteket, Hesiod bővebb, úgy hogy Grote vádolja Hesiodot, mint ki bövitette s rendszeresítette ugyan a Theogonia azon vázát, melyet Homérnál csak mintegy jelezve látunk, — de e mellett azt némileg meg is hamisította.[125]) Egyik egy tulajdonságot, tettet, erőt stb. másik mást tulajdonít valamely istennek, a mi tulajdonképen az isteneknek

---

116) Il. I. 577. ss. XVIII. 397.
117) Theog. 345.
118) Il. XXI. 2.
119) Il. XX. 74; XXI. 136.
120) Theog. 371.
121) Theog. 453.
122) Theog. 916. 77.
123) Theog. 2.
124) Il. II. 484.
125) Grote. Gesch. Griechenl. ford. Meiszner I. 12.

más-más oldalról felvett jellemzéséből eredt, úgy hogy a kettőnek vonásait összefoglalva egy tökéletes képet nyerünk, míg különválva bár teljes, de nem oly részletesen árnyékolt vázlatot nyerünk.

* * *

Kutatásunk rövid összfoglalata tehát, hogy Homér és Hesiod előtt voltak már a görögöknek isteneik és pedig noha idegen elemeket is olvasztottak be — nagyrészt eredeti, saját nemzeti isteneik, kik lassankint átidomulva és fejlődve épen Hom. és Hes. korában, részben az ő közvetítésökkel érték el legalább átalánosságban ama polcot, melyben a görög történelem virágzó korában szemléljük, de a mely még nem volt a tökély végső magaslata. Önként értetik, hogy a költői kezelés által, részben tehát már Hom. és Hes. elődjei közreműködésével egészen új phasison mentek át a mythusok s személyei, mi változást szült s a mythologia ősiségére, eredetiségére némileg káros volt; mert ez átalakulásnak két fővonása az anthropomorphismus, mely által a symbolicus jelleg enyészett el, — és a rendszeresítés, mely által a helyi különféleségek jellege törültetett el.[126] Látjuk pl. sok helyütt,[127] mint tűnt el az olympusi istenségeket megelőző polytheismus. Eszrevehetjük, mint győzetik le küzdelemmel a pelasg vallás: Zeus trónjától fosztja meg Kronost stb., s még Homérnál is megoszlik az istenek tényleges közreműködése a trójai pelasgok s a hellenek közt; — Hesiodnál magok az istenek megemlékeznek, hogy több elváltozás után nyerték alakjokat stb. Azonban épen ezen irányok s különösnn a rendszeresítésre való törekvés által szült a költői kezelés egységet, mi megóvta a görög vallást attól, hogy a sok különféleség végül ellenmondásokba és szakadásba nem ment át, s másrészt alapított egy hitet, mely a régin épülvén fel eredetiséget tartott fen magában, sokat görögösített s sok eltérőt az eredetiségre vezetett vissza. — S így a két nagy költő Homér és Hesiod együtt teremtői nem ugyan az isteneknek, hanem mindenesetre azok rendszerének.

---

[126]) Hermanns Kulturgesch. d.. Griech. u. R. — Schmidt. 49.
[127]) Il. I. 369. X. 305. Od. X. 135. XIII. 104. stb.

Herodotnak állítása annyiban bír alappal,[128]) a menynyiben ezen költők eposzaiban az isteni természeterők sejtelmeiből emberivé fejlődött istenek először lépnek elő egy nagy istencsaláddá egyesítve, s a későbbi felfogások mérvadói lőnek. És Herodot ezáltal csak a görög mythologiai költészet legrégibb maradványainak, de nem legelső termékeinek, mondja műveiket meg akarván mutatni, hogy némely művek, melyeket a görögök Orpheus, Linus stb. neveivel hoznak összeköttésbe, nem oly régiek.[129]) De Herodot állításában igen messze megy, midőn azt is Hom. és Hes. művének állítja, mi legnagyobbrészt egy hosszú nemzeti fejlődés gyümölcse volt, s költeményeik egész tartalmát önalkotta sajátjuknak, elmeszüleményöknek mondja, holott kétségtelenül sok régibb költeményt felhasználtak. Hibáz már Herodot abban is, hogy egy helyre összeszorítja s el nem különzi Homértól az egy századdal később élő Hesiodot, vagy legalább nem különbözteti ennek rendszeresítő didaktikai felfogását, amannak kevésbbé elfogult költői, tehát sokszor egészen képzeleti felfogásától.

Herodot tehát azokat a mythusok s istenek alkotóinak mondja, kik csak összegyüjték, feldolgozták, alkalmazták s rendezték ezeket; s igy lőnek Grote szerint[130]) a theogoniát illetőleg Homér és Hesiod a pogány világnak nagy tekintélyeivé.

Malmosi Károly.

---

[128]) U. o.

[129]) Igy Creuzer Hermannhoz. Briefe über Hom. u. Hes. p. 27. (Heidelb. 1818.)

[130]) Grote. Gesch. Griechenl. ford- Meiszner. I. 10.

A római történetirók.

(Folytatás.)

8. M. Fulvius Nobilior.

M. Fulvius Nobilior Catonak kortársa praetor volt a tulsó Hispániában 561. évben; 565. évben consulnak megválasztatott Cn. Manlius Vulsóval[1]; a censori tisztséget 575. évben M. Aemilius Lepidussal viselte.[2]) Mint consul Aetoliába küldetve Enniust a költőt magával Aetoliába vitte, a miért Cato őt megdorgálta[3]; Cephalleniát hatalma alá kerítette és a leigázott Aetoloknak békét adott.[4] Epirusban az ostromlott ambraciaiakat meghódította. Visszatérvén a háborúból Hercules és a múzsák tiszteletére templomot szentelt, s abba könyvét, melynek cime: „Fasti“ letéteményezte[5]. Hogy ezen mü nemcsak a naptárt a szó szoros értelmében tartalmazta, hanem az évszámokra és a történelemrè nézve is nagy fontossággal birt, mutatják azon idézetek, melyek e könyvből vétettek; így: hogy Romulus felosztva népét vénekre és fiatalokra, úgy hogy az egyik rész tanácsával a másik pedig fegyverével a köztársaságot védelmezze, mindkét rész tiszteletére az évnek egy-egy hónapját, Maiusnak (a maioribus natu) és Juniusnak (a iunioribus) nevezte[6]; továbbá, hogy Aprilis hava Venustól — Ἀφροδίτη — nyeré nevét; nem különben, hogy az év Numa által 12 hónapra és 355 napra osztatott fel,[7] és több más.

---

1) Liv. XXXVIII, c. 47.
2) Liv. XL. c. 51.
3) Cic. Tusc. I, c. 2.
4) Liv. XXXVIII, 1—12. Polyb, XXII. 8.
5) Macrob. Sat. I, 12. 16.
6) Varo d. L. L. V. p. 50.
7) Censorin d. d. n. 20, 2.

9. C. Cassius Hemina.

Mennyire mozdíttatott elő Hemina évkönyvei vagy története által a római történetirás, meghatározni nem lehet, kivált miután művéről sem Cicero, sem Livius, Dionysius, Plutarch, egyáltalában a tekintélyesebb történetirók közül senki sem tesz említést, és csak a későbbi irók különösen pedig grammaticusok, mint Nonius, Macrobius, Priscian említik azt. Censorinus[1]) írja, hogy Hemina Cn. Cornelius Lentulus és L. Mucius consulok idejében 608. évben, melyben Carthago és Corinth feldulatott, élt. Különben a nevére és korára vonatkozó adatok igen hiányosak; Plinius[2]) ‚ex antiquis auctor' — más helyütt[3]) ‚vetustissimus auctor annalium'-nak nevezi. Ha való a scholiastának adata, ki őt censoriusnak nevezi,[4]) akkor ugyanegy személy lehet C. Cassius Longinus, 154. évben Kr. e. censor volt.[5]) Csak négy könyve említtetik, melyeknek tartalma következő: Az első könyvben Italia őstörténetét adta elő terjedelmesen, tárgyalván az Euander és Aeneasról szóló meséket, mi közben Homér és Hesiodról is tett említést; a második könyvben a grammatikus Diomedes tanusága szerint értekezett Romulus és Remusról és a harminc süldőről; továbbá Porsenáról Nonius tanusága szerint[6]) és a városnak a gallok általi elpusztíttatásáról, mint azt Macrobius állítja.[7]) A harmadik könyvben folytatja Róma történetét az első pún háború végeig; a negyedik könyvben, melynek cime: ‚Bellum Punicum posterius[8]) irt a második, pún háborúról, megemlítvén az 573-ban, vagyis húsz évvel ama háború után történt dolgokat. Irmodorát illetőleg, úgy látszik, hogy nyelve még ódonszerűbb volt mint Catoé. A szónyomozási hajlammal is találkozunk benne, melynél azonban nem nagyon

---

[1]) Censorinus d. d. n. c. 17.
[2]) Plin. H. N. XXIX. 1.
[3]) Plin. H. N. XIII, 13.
[4]) Angelo Mai ad. Virg. Aen. II. 717.
[5]) Cic. Rosc. Amer. 30, 54.
[6]) Non. in Censere.
[7]) Macobius I, 16.
[8]) Plin. Hist. N. XIII, 13.

éles észt tanusított.[1]) Catohoz annyiban hasonlított, hogy régészeti szellemben sok intézménynek eredetét törekedett bebizonyítani, utalván egyszersmind más népek egyidejü fejlődésére. Innen van, hogy Plinius őt terményrajza 12. könyvében, hol a melléknevekről értekezik, a kútforrások közt említi.

10. Lucius Calpurnius Piso.

Az első, ki nemsokára Cato után a római történetet évkönyvi alakban régi szellemben, sőt az ősrégi alak megtartásával megirta, Lucius Calpurnius Piso. Szigorú erkölcsü, becsületes hajthatatlan jellemü és minden veszedelmes ujításoknak ellensége lévén nemcsak a régi katonai fegyelemnek föntartója, hanem Caius Gracchus és követőinek leghatározottabb ellenfelekint említtetik. Jelemének ezen szilárdsága szerzé meg számára Frugi (a becsületes) melléknevet. Mindenekelőtt mint néptribun a zsarolás elleni törvényt hozta javaslatba és keresztül is vitte (Lex Calpurnia de pecuniis repetundis); államférfiui munkásságáról tanuskodik a sok beszéd, melyeket különféle alkalmakkor tartott, valamint az is, hogy a főhivatalokat mind, magát a censorságot is viselte. A pénzügynek helyes kezelése, óvatossága és vitézsége a siciliai rabszolgaháborúban, egyszerü életmodja és szigorúsága önmaga iránt, dicső helyet biztosítottak számára azon kitünő férfiak közt, kik Róma nagyságát megalapították és a berohanó romlás árjának a becsületes öntudat töretlen erejével ellenszegültek. 605. évben (149) Censorinus és Manilius consulok idejében néptribun,[2]) 611-ben (133) P. Mucius Scaevolával consul, mely évben Ti. Sempronius Gracchus megöletett[3]) valószinüleg 121. évben Kr. e. censor[4]) levén, épen

---

[1]) Igy előfordúlnak: denasci (decrescere hely.) cymbalissabat (cymbala quatere); consedo (ōnis); utrasque (utrinque hely.) plevitatem (ignobilitatem hely.) adhortati (szenvedőleg), s m.

[2]) Cic. de Off. II, 21. in Verr. III, 84 §. 195 IV, 25 § 56 in Brut. 27.

[3]) Cic. in accusat. III, 49. Vellei. Paterc. II, 2.

[4]) Dion. II. p. 105 p. 106. Censor. c. 17. Plin. XIII, 13.

azon végzetteljes időben élt, melyet a gondolkozó férfiak mint Carthago pusztulásának közvetlen következményét lelkökben lőreláttak és mint a fenyegető vésznek világos jeleit csirájában elfojtani, vagy legalább leküzdeni iparkodtak. Ily irányban irta történetét, mely 6 könyvből állott ‚Annales' cimmmel[1]) jóllehet azokat Priscian ‚historiae' [2]) és Plinius ‚commentarii'-nak nevezi.[3]) Az első könyvben értekezett Italiáról és a város építését megelőző időkről, nem különben királyokról; a második könyv magában foglalja az első consulok valamint a 283. évnek történetét.[4]) A harmadik könyvben elősorolja a 450. évnek történetét, mely Livius kilencedik könyvében foglaltatik[5]); a többi könyvekben folytatja a római történetet saját koráig. Előszeretettel viseltetvén a régiség iránt, ritka elfogulatlansággal és majdnem gyermekies őszinteséggel szól a régi korról. Igy Romulust mint a mértékletesség példányképét állítja elénk, Tarpeia szűzet pedig az árulás vádjától törekszik fölmenteni. Szerinte Aremulus Silviusnak erőszakos halála az istenektől reá szabott igazságos büntetés volt az istentelen elbizakodottság miatt. Egyáltalában úgy látszik, hogy ő a királyok történetét bizonyos részletességgel adta elő, és a látszólagos ellenmondásokat eltávolítani ügyekezett, a mi nevezetesen Tarpeia szűz történetének és Tarquinius Superbus származásának elbeszélésénél tűnik ki. A Servius Tullius által véghez vitt népösszeirásról és számlálásról való adatokat neki köszönhetjük. Más adatokból is kitűnik, hogy ő a későbbi intézmények említésénél azok eredetét is kutatta; így p. irja, hogy Cloelia szűz dicsőitésére szobor állítatott, és hogy az első aranykoszorú a Regillus tó melletti csata után nyujtatott a vitézeknek.

Irályáról Cicero következőképen nyilatkozik[6]): „Isque (Piso) reliquit — annales sane exiliter scriptas“; ellenben Gel-

---

[1]) Cic. in Brut. c. 27. Gellius VI, 9. Lactantius I, 6
[2]) Prisc. X, p. 877.
[3]) Plin. XIII, 13.
[4]) Gell. XV, 29.
[5]) Gell. VI, 8.
[6]) Cic. Tusc. III, 20.

lius így nyilatkozik felőle[1]: „L. Piso in tertio annali scripsit, eaque res perquam pure et venuste narrata a Pisone“ és másutt[2]: simplicissima suavitate et rei et orationis L. Piso Frugi usus est in primo annali, cum de Romuli regis vita atque dictu scriberet.“ Ez tehát irályának tisztaságát, csinosságát és igen egyszerű kellemességét emeli ki. Mennyire helyes ez utóbbinak itélete, az kitűnik a két töredékből, melyet Gellius számunkra fenntartott. Az első így hangzik: „Eundem Romulum dicunt, ad coenam vocatum, ibi non multum bibisse, quia postridie negotium haberet. Ei dicunt: „Romule, si istud omnes homines faciant, vinum vilius sit.“ His respondit: „imo vero carum, si, quantum quisque volet, bibat; nam ego bibi, quantum volui.“ Mondják, hogy ugyancsak Romulus ebédre hivatva, ott nem sokat ivott, mert a mint mondá, más nap teendői vannak. Azért is szólnak hozzá: Romulus. ha mindnyájan azt tennék, akkor a bor igen olcsó lenne. De sőt drágább válaszolá ő, ha mindenki annyit innék, a mennyit kíván; mert én annyit ittam, a mennyit akartam. Gell. XI. 14. — A másik példát olvashatni Gellius VI, 9-ben: „Cn. Flavius, patre libertino natus,, scriptum faciebat; isque in eo tempore aedili curuli apparebat, quo tempore aediles subrogantur, eumque pro tribu aedilem curulem renuntiaverunt. At aedilis, qui comitia habebat, negat accipere, neque sibi placere, qui scriptum faceret, eum aedilem fieri. Cn. Flavius, Anni filius, dicitur tabulas posuisse, scriptu sese abdicasse; isque aedilis curulis factus est. Idem Cn. Flavius, Anni filius, dicitur ad collegam venisse visere oegrotum. Eo in conclave postquam introivit, adolescentes ibi complures nobiles sedebant. Hi contemnentes eum, assurgere ei nemo voluit. Cn. Flavius, Anni filius, aedilis, id arrisit; sellam curulem jussit sibi afferri, eam in limine apposuit, ne quis illorum exire posset utque hi omnes inviti viderent sese in sella curuli sedentem. — Cn. Flavius, szabadosnak a fia, iródeák vala. Ugyanazon időben, melyben az aedilek vá-

---

[1] Gell. N. A. VI. c. 9.
[2] Gell. XI. c. 14.

łasztattak, a curulisi aedil kiséretében jelent meg és megválasztaték a tribus előjoga szerint aedilis curulisnak. Az aedilis, ki a népgyülést vezeté, mondá: hogy a választást nem hagyhatja helyben és nem is egyezhetik bele, hogy az ki irnokoskodik aedilis lehessen. Mondják, hogy erre Cn. Flavius (Fannius), Annius fia, az irótáblát félretette és az irnoki hivataláról lemondott. És ő lett curulisi aedilis. Beszélik, hogy ugyanazon Cn. Flavius, Annius fia, beteg tagtársához jött látogatóba. És midőn a szobába belépett, több nemes ifju ült ott. Ezek lenézték őt, és senki sem akart előtte fölkelni. Az aedil Cn. Fannius, Annius fia erre mosolyog, curulisi székét oda hozatja és az ajtó küszöbére állíttatja, hogy senki közülök ki ne mehessen és akaratjuk ellenére is lássák őt a curulisi széken ülve." Livius, ki Pisót több helyütt használta[1]) ugyanezen esetet majdnem ugyanazon szavakkal, de csak rövidítve adja elő IX, 46. Terjedelmes munkájából valami eddig ismeretlen iró kivonatot készített, miről az auctor de orig. gentis Romanae a 18. fejezetben tanuskodik, mi szintén egy ok arra nézve, hogy müvének bizonyos fontosságot tulujdonítsunk.

11. Q. Fabius Maximus Servilianus.

Quintus Fabius Naximus Servilianus, a főpap (pontifex maximus), ki Qu. Fabius Maximus Gurgestől származott, praetor volt 608-ban, mely évben Carthago lerombolttatott, consul pedig L. Caecelius Metellus Calvussal 612. évben, mely időben nagy sereggel indult Viriathus ellen, a nélkül azonban, hogy valami nevezetes tettet véghez vitt volna, vagy a Lusitaniába vonulót csak utól is érte volna. Hat évvel consulsága után censorrá lett Qu. Fulvius Nobiliorral. Mint Servius Fabius Pictor, úgy ő is megirta latin nyelven az ‚annales' cimü történelmet, valamint a „de iure pontificio" cimü könyveket.[2]) Müvére sem Cicero, sem más régibb történetiró nem hivatkozik, csak Dionysius[3]) értekezvén az általa használt kútforrásokról, tesz róla említést.

[1]) I, 55. II, 58. IX, 44. X, 9, XXV, 39.
[2]) Interp. Angeli Maii ad Virg. Georg. III, 7.
[3]) Dionysius I, p. 6.

12. C. Sempronius Tuditanus.

C. Sempronius Tuditanust Dionysius [1]) Cato censorius után a római történetirók legtanultabbjának mondja. A töredékekből csak annyi tünik ki, hogy ő a többiek eljárása szerint a történetet a legrégibb időktől saját koráig megirta, de mily célt szabott ki magának története megirásánál és mily irányban eszközölte azt, arról hiteles adatok hiányzanak. Némely idézetekből azt lehetne következtetni, hogy ő a legrégibb időkrę vonatkozó kutatásokkal foglalkozott, mi még valószinübbé lenne, ha a commentariusokot,melyeknek XIII. könyvét említi Gellius, ugyanezen C. Sempronius Tuditanusnak lehetne tulajdonítani. Mily tiszteletben állott, mutatja azon körülmény, hogy a köztársaság legsulyosabb idejében 625. évben M. Aquillioval consulnak választatott. De hivatalában nem felelhetett meg azon kötelezettségnek, mely szerint a közbirtokot a magán birtokból kihasítaná, miért is a hivataloskodási év eltöltével tartományába sietett, a hol az istriaiak és japodok fölötti győzedelmeivel a diadal dicsőségét biztosította magának. A mint egész élete és megjelenése a finom miveltség bélyegét hordá magán, úgy irásmodora is izlésteljes volt; legalább Cicero [2]) irályát szépnek, finomnak mondja, Dionysius [3]) pedig a római történetirók közt a legékesebben szólók egyikének tartja. Regulusról is irt a mai kritika értelmében azt mesélvén róla, hogy Regulus ugyan a carthagóiakat arról vádolta, miszerint neki lassan ölő mérget adtak be, hogy a foglyok kiváltásáig életben maradjon, de azután lassu és kinos halállal muljon ki; valósággal azonban a carthagóiak által sokáig álmatlansággal kinoztatva halt meg; a mint azt Rómában megtudták,előkelő carthagói foglyokat szolgáltatott ki a tanács Regulus gyermekeinek, kik őket egy szögekkel kirakott szekrénybe zárván, szintén álmatlansággal ölték meg. [4])

---

[1]) Dion. I, 11.
[2]) Cic. Brut. c. 25.
[3]) Dionys. I, 11.
[4]) Gell. N. A. VI. c. 4:
„Regulum captum, ad ea, quae in senatu dixit suadens, ne cap-

21. Polybius.

A mint a történetirás általában véve a szellemi mozgalomnak következménye, melyet széles körü politikai tevékenység szült Rómában, úgy annak további fejlődése legszorosabb összekötetésben áll vala azon hatalmas befolyással, melyet kitűnő személyiségek a legközelebbi környezetökre egyrészt, de másrészt a nagy társadalomra, sőt az egész államéletre is gyakoroltak. Ha már az öregebbik Scipióban hősi dicsőséggel a magasabb görög miveltség és müvészet utáni törekvés párosult, oly annyira, hogy saját hadi tetteiről görög nyelven emlékiratot szerkesztett,[1]) fia pedig a történelemnek görög nyelven megirásában fáradozott,[2]) úgy ezen törekvés e fiatalabb Scipióban már a tiszta meggyőződés alakját vevé föl, miszerint csak a tudományok ápolása által nyerhet a vitézség is magasabb, erkölcsi ihletet. Ezen iránynak megtestesült középpontja volt Scipio Aemilianus, ki nem csak mint korának legnagyobb hadvezére a nyers anyagi erővel az ellenség hatalmát megtörte, hanem szellemi irányban is sikra szállott a mivelt nemzetekkel, hogy a tudomány dicső koszorúját is kivívja magának. Igy történt, hogy Scipio táborába nemcsak azok gyülekeztek össze, kik hadi dicsőség után törekedtek, hanem azok is, kik a nép mivelődési elágazó törekvéseknek képviselői valának. És a mint ő maga Polybiusban és Panaetiusban a hellen tudományt tisztelte és Laeliussal szoros barátsági viszonyban állott, úgy környezetében nemcsak oly férfiakat látunk, mint Jugurtha és Marius, hanem még Tiberius Gracchust, Aelius Tuberot, Fannius Strabot, Sempronius Aselliot, Sempronius Tuditanust, L. Furius

---

tivi cum Carthaginiensibus permutarentur, id quoque addidisse: 'venenum sibi Carthaginienses dedisse non praesentarium, sed eiusmodi, quod mortem in diem proferret; eo consilio, ut viveret quidem tantisper quoad fieret permutatio, post autem, grassante sensim veneno, contabesceret. Tuditanus autem somno diu prohibitum, atque ita vita privatum refert; idque ubi Romae cognitum est, nobilissimos Poenorum captivos liberis Reguli a senatu deditos et ab his in armario muricibus praefixo destitutos, eademque insomnia cruciatos interisse."

[1]) Polyb. X, 9, 3.

[2]) Cic. Brut. c. 19.

Philust, C. Caelius Antipatert, P. Rutilius Rufust, Terentiust és Cajus Luciliust, kik mindnyájan, ki a maga nemében, az egyik a táborban, a másik a forumon tündököltek vagy szellemi törekvéseikkei és tudományos müködéseikkel pártfogójukat és oltalmazójukat tisztelték. Ilyen körülmények közt nem maradhatott el, hogy a szellemi müködés nagy mérvben ne nyilatkozzék, annyival is inkább, minthogy az erőnek, felsőbbségnek és győzelemnek öntudata a büszke önérzetet fokozta, mely nem csak az ősök dicsőségében, henem a jelenkor fényében és nagyságában megnyugvását találta. Igy látjuk mint utánozza Terentius római nyelven a görög szindarabokat és így ezen nyelv kiképezhetését tüntette fel; nem különben mint képezi ki nemzeties költeménynyé C. Lucilius az ősrégi népdalt a Saturat azt művésziesen és költői ihlettségével átalakítván; és míg Attius a görög szomorújátékot itáliai földre átültetni törekedett, voltak ismét mások, kik történelmi előadás által népük nevét dicsőiteni legfőbb feladatuknak tartották. A Scipioban mintegy megtestesült egyesülés a hellen és római életnek szellemi kifejezést nyert Polybius östörténelmében. Polybius, Lycocortas fia, ki 549. évben Megalopolisban született, 589-ben pedig, tehát negyven éves korában, jött Rómába, és pedig mint fogoly feltünvén a nagy Scipio Aemilianusnak, annak tudományos köréhez vonatott. Igy vala alkalma a hellen államtudományba beavatott férfiunak a római nagyság alapjával saját szemeivel megismerkedni, és habár saját hazájának bukása szomorúsággal töltheté el hazafias lelkét; vigaszt talált a győztesek lélekerejében és jellemszilárdságában és a sorsnak ki nem kerülhető szükségességében. Igy történt, hogy Rómának a fél század alatt elnyert világ-uralma kutatásainak tárgya lőn, mert fürkésző lelke be akart hatolni, azon okok felderítésébe, melyek ezen meglepő jelenséget létrehozák. Annak köszönhetjük, hogy az emlékezetes korszaknak, a második pún háború kezdetétől fogva a macedoniai birodalom feloszlatásaig az 53. háború végzetteljes évnek leirását megkisérlette és az akkor ismert világnak eseményeit ugyanezen szempont alatt összeállította. Polybius ezen müve, mely negyven könyvből állott azon megcáfolhatatlan igazságot tartalmazta, hogy a hadiszerencse és az ál-

lambölcseség oly győzelmet aratnak, melyet csupán az egyoldalú szellemi törekvés egyedül magában elérni nem képes. És hogy épen ezen két sajátság tette as eddig barbároknak vélt rómaiakat a világ uraivá.—Ezen megbecsülhetetlen münek csak öt könyve maradt meg teljesen, a többiekből pedig csak kivonatok és töredékek. A történetirás kifejlődésének egészen uj stádiumába lép Polybiussal, minthogy az ősrégi hagyománynak és a költői mondának varázsereje egyszerre eltűnik és helyt enged a közvetlen valóság méltatásának. A jelen teljes valóságában vala fürkészésének tárgya, mi mellett el nem kerülheté, hogy nyomozván az okokat, melyek ily megdöbbentő eseményeket, a közreműködő erőket, legyenek bár ezek az időviszonyoknak, embereknek vagy bizonyos jellemeknek kifolyásai, meg ne említse. Igy vala lehetséges, hogy Polybius müve nagyszerű tárháza lőn az államtudomány- és bölcseségnek és a történelmi adatoknak, melyet népe számára összeállított, hogy az, ha volna még benne eltérő, az ezen müben tartalmazott nagy tanulságot maga hasznára forditsa. Hogy célt nem ért, csak arra szolgál bizonyítékul, hogy Görögország függetlenségének kora lejárt, és hogy az államszervezési szerepet más hatalmasabb nép vette át.

Hogy Polybius, kinek tudományosságáról már tettünk említést, elég anyagot találhatott története összeirásában, kétséget nem szenved, ha meggondoljuk: hogy szoros összeköttetésben állott Aemilius Paulussal és Scipio Aemilianussal, hogy gyakran érintkezésbe jött a római magistratussal, ha pedig ideszámítjuk az ő mozgalmas életét, számos utazásait, valamint hogy küldöttségekben és fontos állami tanácskozásokban részt vett, nem fogjuk tagadhatni, hogy az itélet hozásban oly nagy biztosságot szerezhete magának, melylyel elődjei között egyik sem dicsekedhetik. Ennek tulajdonítható, hogy Fabius Pictor, Philius, Phylarchus, Chaereas, Sosilus, Callisthenes, enos, Antisthenes, Theopompus adatait szigorú itészeti bonckés alá veszi.

A mi hitelességét illeti, mely a történész főkelléke, azt róla Dionysius[1]) kétségbe vonja. Egészen másképen itél felőle Bru-

[1]) Dionys. Ant. Rom. I. p. 6; de compos. verb. IV, 38. Ant. I, 32, 74.

tus, ki őt annyira méltányolta, hogy még a pharsalusi csata előestéjén kivonatot készített belőle.[1]) De Cicero is nevezi őt: bonus auctor imprimis.[2]) Livius pedig, ki őt haudquaquam spernendus auctor-nak nevezi[3]) nem csekély részét vette át Polybius történelmének saját művébe. A későbbi irók közöl Velleius és Arian nagy dicsérettel emlékeznek müvéről.[4])

14. C. Fannius.

C. Fannius quaestor vala Cn. Calpurnius Piso és M. Popilius Laenas consulok idejében 610. évben és két évvel később praetor. Vitézkedett Africában Scipio Aemilianus, és Spanyolhonban Fabius Maximus Servilianus alatt.

C. Fannius, a bölcs Gaius Laelius veje, és Panaetius hallgatója, latin nyelven irta a római történelmet. A mű, melynek cime valószinüleg „annales“[5]) volt; legalább is nyolc könyvből állt. Nehéz meghatározni, valjon a város építésétől, vagy csak a Gracchusok korától kezdte-e művét, miután ez nagyon és ritkán említtetik; hogy azonban a gracchusi mozgalmas időket, melyekben ő élt, bővebben leirta, Cicero és Plutarch tanuságaiból világlik ki.[6]) Hogy történelmét nem minden csinosság nélkül irta, kitűnik Cicero itéletéből (Brut. c. 26.), ki szólási képességéről értekezvén mondja: „Szólási képességét a nem minden csín nélkül irt történelemből megismerhetni, mely sem

---

[1]) Svidas s. v. Πολύβιος Plut. Brut. c. 4.

[2]) Cic. de off. III, 32.

[3]) Liv. XXX, 45, XXXIII, 10.

[4]) Vellei, Pat. I, 13. Arrian Tact. I. Az ujabbkori irók közöl l. Schweighaeuser T. V, 1—15. Voss hist. Graec. 163. ed. Westermann. Heyd V. Polybii Tubing. Merlecker Achaica libri tres. Darmstadt 1837. Casaubonus Schweighaeusernél T. IX. XXXI. Lucas über Polybius Darstellung d. ael. Bundes 5—23. l. Brandstätter 12—27. l. Nitsch Polyb. 83—108. l.

[5]) Prisc. XIII, p. 966. ed. Putsch. Interp. Angeli Maii ad Virg. Aen, III, 707. Cic. Brut. 21. de orat. II, 67.

[6]) Plutarch. Tib. Gracch. p. 826. A. ed Franc. c. 4. Cic. Brut. c. 21.

kezdőt, sem tökéletes mestert nem árul el. Ámbár Cicero más helyütt irályát száraznak mondja,[1]) ez nem akadályoz, hogy művét becsesnek ne tekintsük, miután Sallustius Fannius egyik jellemző sajátságának mondja az igazságot[2]) és Brutus ezen műből kivonatot készített.[3]) Töredék kevés maradt fenn. Az I. könyvből való a következő: „Cum in vita agenda didicimus multa, quae impraesentiarum bona videntur post inventa et multa amplius aliusmodi atque ante visa essent"; a VIII. könyvből a következő: „Domina eius, ubi villam venerat, iubebat biber dari." (biber = potus).

15. Vennonius.

Cicero előszámlálván a régibb történetirókat[4]) Vennonins Fannius után említi, míg ellenben Dionysius őt Fabius és Cato után nevezi.[5]) Életéről és műveiről, hiányozván a hiteles irók tanuságai, csak annyit tudunk, hogy Fanniusnak kortársa, és hogy történelme melynek cime vala: „Annales" Cicero állítása szerint pedig[6]): „Histoia" a római nép tetteit a város építése óta saját koráig magában foglalá. Törtenelme megirásában latin nyelvvel élt, de irálya, mint azt Cicero állítja, száraz volt.[7]) — Romulusra nézve kútforrással használta Fabius Pictort, de a tribusok számát illetőleg eltér Fabius és Catótól, mely tekintetben Dionysius[8]) neki tulajdonítja az elsőséget őt hitelesebb irónak (*ἀξιοπιστότερος ὤν*) nevezvén.

L. Attius, kiről említettük, hogy a görög szomorújátékot a római irodalomba átültetni iparkodott, született Hieronymus szerint A. Hostilius Mancinus és A. Attilius Serranus consulok idejében 584-ben (= 170 Kr. e.); hosszú életkoráról tanuskodik azon körülmény, hogy a sullai időket is megélte. Ha a

---

[1]) Cic. de legg. I. c. 2

[2]) Sallust. ed. Haverc. tom. II. p. 2.

[3]) Cic. ep. ad Att. XII. 5.

[4]) Cic. de legg. I. c. 2.

[5]) Dion. IV. p. 220.

[6]) Cic. in epist. ad Att. XII. 3.

[7]) Cic. de legg. I. 2.

[8]) Dion. IV. p. 220.

grammatikusok: Festus, Nonius, Priscianus és Macrobius által Attius név alatt idézett évkönyvek helyesen a szóban lévő Attiusnak tulajdoníttatnak, akkor ő Naevius és Ennius példájára versekben irta meg a római nép történetét. Ezen költemény tartalmáról, terjedelméről és céljáról semmit sem mondhatunk, miután a fennmaradt töredékek nem nyujtanak elegendő anyagot annak megitélésére. A töredékek igen csekélyek. Az I. könyből való a következő:

„Maia nemus retinens gravido concepit. L. 16. Attius in alvo.“ Hol alvus nőnemünek használtatik. A XXVII. könyvbe tartozik: Calones famulique, metellique caculaeque (ἀκολούθος kisérő szolga.)

Maxima pars Graium Saturno et maxime Athenae
Conficiunt sacra, quae Cronia esse iterantur ab illis;
Eumque diem celebrant: per agros urbesque fere omnes
Exerient epulis laeti: famulosque procurant
Quisque suos: nostrique itidem; et mos traditus illinc
Iste, ut cum dominis famuli epulentur ibidem.

17. L. Coelius Antipater.

Azon történetirók közt, kik a Gracchusok korszakában följéptek, leginkább kitünik C. Coelius Antipater, kivel a történetirás fejlődésének egészen más stadiumába lépett, a mennyiben ezt az irónak személyisége, történelmének alakja és tartalma, valamint az előbbi irókhoz való viszonya bizonyítják. Ő ugyanis az első történetiró volt, ki nem tartozott az előkelő osztályhoz, a mit egyrészt azon körülmény bizonyít, hogy Coelius Cicero tanusága szerint soknak különösen L. Crassusnak tanítója volt[1]) másrészt pedig, hogy származásáról valamint az államban netalán vállalt tisztségeiről sehol sem történik említés, mi mindenesetre el nem marad, ha valamely nemes családnak sarjadéka volt volna. Dacára ennek tudományos készültsége által tisztes állást foglalt el a társadalomban, és mint kitűnő jogtudós jeles szónok hirét is kivívta magának[2]). — Még születése és életének idejéről sincsen határozattabb tudósításunk, mint az,

[1]) Cic. Brut. 26; de orat. II, 12.
[2]) Cic. Brut. 26,

hogy a Gracchusokkal egykoru[1] Fannius idejében élt[2]) és L. Crassushoz, ki 613-ban született, barátsági viszonyban állott, Sisennánál pedig korosabb volt,[3]) miből csak annyit következtethetni, hogy a VI. század végétől körülbelöl a VII. század közepéig élt.

Művében, melynek cime Nonius és Priscianus szerint „annales“, Gellius, Charisius és Servius szerint pedig: „Historiae“ — és mely hét könyvből állott, leirta a pún háborút. Kérdés támad valjon az egész pún háborút irta-e le, vagy csak annak egyes részét? Mindenek előtt sok töredék határozottan csak a második pún háború eseményeire utal; továbbá Livius, a 2-ik pún háború leirásában többször hivatkozik Coeliusra, mint kútforrásra, mit az első és harmadik pún háborúk leirásánál nem tesz. Azon körülmény, hogy csak az első könyvben történik említés a saguntumiakról, kik csak a második pún háborúban szerepelnek, továbbá, hogy a második könyvben már a cannaei csatáról értekezik, arra utal, hogy a többi 5 könyvben a második pún háborúnál sokkal többet nem irhatott; Valerius Maximus említi ugyan, hogy Coelius Caius Gracchusról is beszélt,[4]) mi arra látszik mutatni, hogy történeti előadásában ezen korig is felhatolt. Hogy történelmi előadásában visszapillantások is foglaltattak a megelőző régibb korra, nagyon is hihető, mely körülményre az V-ik könyvéből vett[5]) és régibb eseményeket tartalmazó töredékek vezetendők vissza.Irályát méltányolja és bővebben jellemzi Cicero, a mennyiben őt korának kitünő és világos irójának nevezi: L. Coelius Antipater scriptor, quemadmodum videtis, fuit ut temporibus illis luculentus[6]); — ki némileg telibb vette a száját, nyers ereje a finomabb miveltség hiányában szenvedett ugyan, de e fogyatkozás ilynemü hibák elkerülésére buzdíthatott másokat: Fanni aetatí coniunctus Antipater paulo inflavit vehementius, habuitque vires agrestes

[1]) Cic. de Dion. I, 26. Val. Max. *I.* 7.
[2]) Cic, de. legg. I. 2.
[3]) Vellei. II. 9.
[4]) Val. Max. I, 7, 6.
[5]) Serv. ad. Aen. III, 402.
[6]) Cic. Brnt. 26.

ille quidem atque horridas, sine nitore ac palaestra; sed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent“[1]); némileg fellengzőbb volt és a történetirásnak emelkedettebb kifejezést kölcsönzött — Paululum se erexit et addidit historiae maiorem sonum vocis vir optimus, Crassi familiaris, Antipater.[2]) — Hogy Coelius irályának ezen modora a későbbi fényes ékesszólás mellett csak gyenge kezdeményezésnek tünik fel, nem fog bennünket meglepni; hiányzott ugyanis a kifejezés változatossága (neque distinxit historiam varietate locorum) a rhetorikai szórend, a beszédnek egyenletes folyama (neque verborum collocatione et tractu orationis leni et aequabili perpolivit illud opus); ő csak durvájából kinagyolta müvét, úgy a mint tudta, miben elődeit meghaladta, sed ut homo neque doctus neque maxime aptus ad dicendum, sicuti potuit, dolavit: vicit tamen, ut dicis, superiores.[3]) — Ő csak kényszerüségből alkalmazta művében a mesterséges szórendet (inversio), mi által a beszéd kellemes hangesését és gördülékenységét eredményezi — nē aut verba traiiciamus aperte, quo melius aut cadat, aut volvatur oratio: quod se L. Coelius Antipater in prooemio belli Punici, nisi necessario, facturum negat.[4]) — Mindenesetre ezon irókhoz tartozik, kik ódonszerü irályuk által kitüntek, minek köszönhetni, hogy Quintilianus, Festus, Charisius, Priscianus, Nonius, Caper a grammatikus több töredéket mentettek meg Coelius Antipater müvéből, mint akár mely más annalistából, hogy Hadrianus császár Coeliust Sallustius fölé helyezé.[5])

Coelius hiteles iró is volt, mi abból tünik ki, hogy a legjobb kútfők után indult, minők a calactini Silenusnak müve,[6]) Porcius Cato censorinus originesei[7]); N. Fulvius Nobilior könyve[8]) és Polybius müve[9]); továbbá azon fontosságból, melyet Livius

[1]) Cic. de legg. I, 2.
[2]) Cic. orat. II, 12.
[3]) Cic. orat. II, 12 és 13.
[4]) Cic. orat. 69.
[5]) Spartianus in Hadr. 16.
[6]) Cic. de divin. lib. I, c. 24.
[7]) Gell. X, 24. Macrob. Satur. I. e. 4.
[8]) Charis. 1. p. 112.
[9]) Plin. III. c. 19.

adatainak több helyütt tulajdonít.[1]) Innen van, hogy Valerius Maximus őt megbizható történésznek nevezi — certus Romanae historiae auctor,[2]) — és valami Paulus nevü iró Coelius történelmét értelmezte,[3]) Brutus pedig kivonatot készitett belőle.[4])

18. Sempronius Asellio.

A történetirásnak fejlődése vagyis az uj irányban való haladás nyilvánult Sempronius Asellio müvében is, ki korának

---

[1]) Liv. XXIII. c. 6. XXI. c. 46 etc.

[2]) Val. Max. I, 7.

[3]) Charis p. 115 és 193. ed. Putsch.

[4]) Cic. ad. Att. XII, 5, XIII, 8. Plut. Brut. 4 vett. Hist. Rom. Rell. 313—322.

Lib. I. Legati quo missi sunt veniunt, dedicant (dicere) mandata.

Cum jure sine periculo bellum geri poteratur. Qui intelligunt, quid faciant, dissentiuntur. Armis et magno commeatu, et praeda ingenti copiantur (augentur).

Arma plerique abiiciunt, atque inermis in Catebras se illatebrant (abscondunt).

Lib. III. Imperator conclamat de medio, ut velites e sinistro cornu removeantur, Gallis non dubitatim imittantur.

Lib. IV. Custodibus disscesis multi interficiuntur.

Lib. V. At aliquam huic beli finem facere.

Lib. VI. Consulto non paucies arcessitum.

Lib. VII. Res publica amissa, exfundato pulcherrimo oppido.

Duos et septuaginta lictoris domum deportavisse fascis, qui ductoribus hostium ante soluerint ferri.

Ipse regis eminus equo ferit pectus advorsum, congenuclat percussus, deiecit dominum. Consuetudine uxoris, indulgitate liberum Hannibalem Coelius scribit, cum columnam auream, quae esset in fano Junonis Laciniae, auferre vellet, dubitaretqae utrum ea solida esset an extrinsecus inaurata, perterebravisse: cumque solidum invenisset statuissetque tollere, ei secundum quietem visam esse Junonem praedicere ne id faceret, minarique, si id fecisset,se curaturam, ut eum quoque oculum, quo bene videret, amitteret: idque ab homine acuto non esse neglectum. Itaque ex eo auro, quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam, et eam in summa columna collocavisse (Cicero de div. I. 24.) Caelius auctor est Magonem cum equitatu et Hispanis peditibus flamen extemplo transnasse ipsum Hannibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetum flaminis oppositis (Liv. XXI. 47).

történetét megirta. Élete viszonyairól csak annyit tudunk, hogy a numantini háborúban mint tribunus militum P. Scipio Africanus fővezénylete alatt részt vett és 89. évben Kr. e. mint praetor agyonveretett.[1]) — Müve, mely legalább 14, söt Charisius szerint 40 könyvből állott,[2]) magában foglalta a numantiai háborúnak, a Gracchusok által támasztott zavaros időknek, általában korának történetét, — miután előszavában értekezvén a történetirás kellékeiről, a pún háborukról és a gracchusi korszakról hosszas bevezetést irt.[3]) Története oknyomozó volt, a a mennyiben az események okait lelkiismeretesen fürkészte, a miért is könyvének cime nem volt. ‚Annales', hanem vagy ‚Historia,[4]) vagy Rerum gestarum libri,[5]) mit megerősíteni látszik maga Asselio ki Gelliusnál[6]) az annales és historia közti különbséget fejtegeti. Ha Cicero Coelius irályát Asellio irálya fölé helyezi és előadását unalmasnak mondja,[7]) ezt csak rhetoricai szempontból teheti, mely mint egyoldalú felfogás teljes érvényre igényt nem tarthat.

---

[1]) Gell. N. A. II. c. 13.

[2]) Charis. p. 176.

[3]) Gell. N. A. II, 13.

[4]) Gell. XIII. Charis. II p. 195. Serv. ad. Verg. Aen. XII, 121. Prisc. V. p. 668.

[5]) Gell. II, 13 : Lib. V. Nam Gracchus domos cum proficiscebatur, nuuquam minus terna aut quaterna milia hominum sequebantur. tovább : Orare coepit id quidem,ut se deferent liberosqe suos : eum quem virile secus tum in eo tempore habebat,produci, populoque commendavit prope flens (Gell. IIc. 13). V. ö. u. o.IV.9. XIII.21 Charis. II. p. 176.

[6]) Gell. V. 18. §. 7 : „Annales libri tantummodo quod factum, quoque anno gestum sit, ea demonstrabant, id est, eorum quasi qui diarium scribunt, quam Graeci ἐφηγεέριδα vocant. Nobis non modo satis esse video, quod factum esset, id pronuntiare, sed etiam quo consilio quaque ratione gesta essent, demonstrare, és tovább: Nam neque alacrioris ad rempl. defendendam, neque segniceris ad rem perperam faciundam annales libri commovere quicquam possunt. Scribere autem bellum initum quo consule, et quomodo confectum sit et quis triumphans introierit, et quae eo in belio gesta sunt, iterare, non praedicare autem interea quid senatus decreverit, aut quae lex rogatiove lata sit, neque quibus consiliis ea gesta sint : id fabulas pueris est narrare non historias scribere.“

[7]) Cic. de legg. I, 2.

19. Clodius Licinius.

Egészen homályosak és zavarosak az adatok, malyek Clodius Liciniusról szólnak, kit Cicero [1]) a Gelliusokkal és Asellioval Coelius után említ és Livius a második pún háborúróli történetben [2]) Pleminius gyalázatos csínjára vonatkozólag, melyről maga Livius késöbben (XXXIV, 44) értekezik, idéz; mert az, hogy Dionysius valami Liciniust két helyütt [3]) Gelliussal említ és adatait Tarquiniust illetöleg hamisaknak mondja épen úgy vonatkozhatik Licinius Macerra, mint Clodiusra. Épen úgy nem tulajdonítható Clodiusnak a Sextus Clodius által görög nyelven irt könyv, a görög istenségekről, [4]) valamint a Servius által említett commentariusok. [5]) Kétséges, valjon a Plutarch által idézett *ἔλεγχος χρόνων*, melyet valami Clodius nevü iró készített volt, [6]) kit mint a *χρονικῶν συντάξεων* szerzőjét *Παῦλος Κλαύδιος* név alatt, (ha t. i. az elönév irása helyes) nevez, [7]) a szóban levö Clodiusnak müve-e?

20. Cneius Aufidius.

Nem csekélyebb homály fedi Cneius Aufidiusnak, ki 107. évben K. e. Ázsiában propaetor vala, görög nyelven irt történelmét [8]); mert ha Aurelius Victor az albán királyok történetét illetőleg, nem hivatkoznék Aureliusra, mint kútforrásra, [9]) semmi tudomásunk sem volna ezen mü létezéséről.

Bartal Antal.

---

1) Cic. de legg. I, 2.
2) Liv. XXIX. 22.
3) Dionys. IV, 6. VI, 11.
4) Arnobius V, 18. Lactantius I, 22.
5) Serv. ad. Verg. Aen. I, 22.
6) Plut. Numa c. 1.
7) Appiam. Celt. fragm. 2.
8) Boekh. Corpus Inscript. p. 2349 b.
9) Aur. Vict. de orig. g. R. 18, 4.

Horatius és Anakreon.

— Campe után. —

Horatius ódái középtanodáink lecketervében oly kiváló úgy szólva hagyományilag biztosított helyet foglal el, hogy, míg Plautus és Terentius, Tibullus és Proportius teljesen kizárvák, Ovidius csak csekély figyelemben részesül, amazok tekintélyén és jogosultságán senkisem mer kétkedni,holott legkevésbbé sem felel meg a valóságnak azon állitás, hogy ez ódák a csak töredékesen reánk maradt ókori lantos költészet lényegébe engednek pillantanunk. Alcaeus vagy Sappho egy töredéke, Archilochus nehány rövidke verse, nem is említve Pindár egy ódáját, szabadabban engedik azt tennünk, oly szabadon, hogy az egész horatiusi lantos költészet elhalványul melletök. Hisz azt mindenki be fogja vallani, hogy Horatius ódái nem mintegy mély, bensö forrásból fakadnak, hanem egy fölötte finom és mivelt elme mesterséges termékeinek tünnek föl, melyekben értelmes számítás, illem és mérték költésben ép úgy mint az az életben finom aesthetikai érzék, az Alexandrinusok és a régi nagy mesterek müveinek tanulmányozása által fejlesztve, s teljes uralom uyelv és versmérték fölött a legszebb összhangzásban egyesülve találtatnak. Ez ódák tehát sok tekintetben megbecsülhetetlenek reánk nézve mind önmagukban, mint tekintettel irodalmunk költészeti termékeire; kérdéses azonban, valjon oly becsesek-e az iskolában, oly mívelő hatással birnak-e az ifjuság elméjére és szívére, mint azt általában hiszszük?

Mindenesetre tekintetbe veendő az ódák olvasásánál egy pont, mely pedig Horác kellő méltatásánál nyomósan esik latba. Horác tulajdonképi érdeme abban áll, hogy ő a római lantos költészetet kiszabadította az alexandrinusok bilincseiből s a

régi lantosak nagy példányképeihez terelte vissza. Ily fordulat nem volt egyszerre eszközölhető, Horác maga sem szabadulhat teljesen az általa gáncsolt modortól; alexandrinusi alakok ragadnak még rajta is; ő is digressiókhoz folyamodik, ha a költés tulajdonképi anyaga silány; a kedvelt *ἀπὸ κοινοῦ* szerkezet, mely a súlyos szót a második tag számára tartja fön, s már az elsőnél mintegy előresiet a másodikhoz, nála is számtalanszor előfordul, s a magyarázásnál tekintetbe veendő; de ő kijelölte az irányt a görög lantos költészet valódi forrásaihoz, s ha ez irányt utódai követték — ha követhették volna, máskép fejlődött volna a római lantos költészet, nem fellengzőbben, tisztábban és nemesebben a görögnél, de nemzeti irányban római szellem és gondolkozástól áthatottan. Ha nem veszszük számba Catull csekély utánzatait, azt állíthatjuk, hogy előtte költő ez irányban nem haladt, s ő joggal mondhatta magáról (Epist. I, 19, 21): libera post vacuum posui vestigia princeps. — A következő szavak is bizonyítják, hegy ő teljes öntudatával birt érdemének, mely abból állott, hogy uj útra terelte a költészetet — kár, hogy ez uj uton Horác első *és* utolsó volt. A római lantos költészet csak a küszöbig haladt; ennek oka azonban nem Horác, hanem a költők, kik szelleme röptét követni nem birták vagy akarták, miután a mívelt római világ is az érzéki élet képein gyöngörködött. Tibullus, Propertius és Ovidius nyilván a divat költői voltak. Horác külön állott egymásra, s úgy látszik, csakhamar feledékenységbe borult; követőkre aligha talált. De hol is leltek volna ilyenek Augustus végső éveiben s Tiberius korában gondolatokat, érzelmeket, minőket a római lantos költészet kivánt? Horác maga már nem találja magát otthonosnak, midőn udvari személyeket vagy eseményeket választott, szabadon vagy kénytetve, költészete tárgyává; s bármily tanulságosak legyenek is különben oly dalok, mint IV, 4 a „qualem ministrum“ s mm., azok tényleg eltérést jelelnek a valódi költészet ösvényéről.

Ha a görög lantos költészetből több maradt volna fön egyes töredékeknél — mert Pindártól, egyes reminiscentiák (p. I, 12 eleje) kivételével, távol áll — még jobban itélhetnők meg és

méltányolhatnók Horác érdemét. Az **ó d á k n a g y o b b r é s z e, m i n t á l t a l á b a n h i s z i k, g ö r ö g m i n t á k.** Utánzata nem önérzés, öngondolkodás, öntapasztalat kifejezése. Az alagya azon előnynyel bir, hogy a költő önéletének egy részletét vázolja; Catullus, Tibullus és Propertiusnál ezt majdnem lépésről-lépésre lehet követni, s épen ez az, mi eme költőknek a bájt kölcsönzi szemben Ovidiussal, ki ugyanazon anyagot nagy elmével, de az öntapasztalás igazságának ihlete nélkül, változatokban ismételgeti. Horác ódáiból nem tűnik ki az önélet egy korszakának folyása; azok nem képeznek egészet, mit Tibullus és Propertius alagyái; nem lehet belőlök dalkoszorút, dalcyclust összeállítani, mint azt Westphal kissé merész képzelemmel, de egészben véve igazsághíven Catull dalaival megkisérlette. Ennek oka abba rejlik, hogy nem az életből vannak véve, hanem tanulmány szüleményei. A költészet egyik forrása, a házi tűzhely és család, nő és gyermekek különben mind ama költőknél hiányzott, s Horác akkor, midőn ódáit költé, régen túl volt azon éveken, melyekben Catull, Tibull és Propertius éltök tavaszát élvezték és dalokban ünnepelték. Azt azonban nem szabad figyelmen kivül hagyni, hogy a ki Horatiust mint költőt akarja méltányolni, annak lehetőleg teljesen kell ismernie Catullnak s az említett alagyaköltőknek müveit, hozzávéve Ovidéit is. A legtöbb értelmezőnél, fájdalom, ennek hiánya tünik föl, s a philologia általában ujabb időben sokkal többet foglalkozik a tudományos szövegkritikával, mint az ép oly szükséges s nem ritkán ép oly nehéz interpretatioval.

Horác ódái könnyen félrevezetik az olvasó itéletét eredetök iránt azért, mert nem fordítások, hanem szabad utánzatok. Horác dalainak, még ha idegen eredeti után képezte is, római színezetet ad. Catull e tekintetben már megelőzte volt őt; Sappho gyönyörüen fordított ódájába, melyek nagyobb részét még eredetiben is birjuk, Lesbiája nevét szövi be (Cat. 51, 7), — az óda vége egészen önálló pótlás, és pedig olyan, minőt Sappho dala nem enged meg. Ez úton halad azután előre Horatius. Találunk nála dalokat, melyek ugyanazon személyhez intézvék, s mégis egészen különböző személyeket tételeznek föl. Könnyü azt állítani, hogy e neveket önkényesen választotta, hogy a

költő ugyanazon nevet különböző személyeknél használhata; méltán kérdhetjük, miért korlátozta volna magát Horatius a nevek választásában, mely mégis csak egészen szabadságában állott? Erre aligha nyerünk a költő dalaiból alapos és kielégítő választ. Lássunk példát!

Lydia, I, 8-ban oly szép fiatal hölgykint tünik föl, ki az ifju Sybarist barátai köréből és harci és gymnastikai gyakorlataitól teljesen elvonja; I, 13-ban még ugyanoly korban s hasonló bájakkal fölruházva Telephust kegyeli s a költő féltékenységét ébreszti föl; III, 9-ben a thurii Calais társaságában leljük; végre I, 25, 8-ban ‚levis anus'-nak van festve, kit nem ostromolnak többé tolakodó ifjaki, hanem ki maga kénytelen azokat fölkeresni. E dalok nyilván együvé tartoznak: Lydia ugyanazon személy mindnyájában. S Horác mindezt alapjában a görögből vette át, Anakreonból rómaiasította. Mikép?

I, 8. Sybarist tünteti föl, kit Lydia rabszolgájává tőn, mint ki a napsütötte Marsmezőjét kerüli: ő nem lovagol ott, többé tiszttársaival — ‚aequales militares' —; nem meri többé érinteni a Tibert; galllovának zablája is római. — I, 13. egészen anakreoni alakban maradt. — I, 25-ben a magányos angiportus' emlékeztethetne Rómára, míg a ‚ventus Thraecicius' Abderára utal, hol Anakreon legalább egy ideig tartózkodott, mit más költeményei is bizonyítanak. — Ellenben III, 9-ben minden ismét római; az ifju gazdagabbnak érzi magát ‚Persarum rege', a leány ‚clarior Romana Ilia'; az ifju egészen római fölfogás szerint ‚iracundior Hadria'-nak neveztetik; egészen görög ‚Calais', Ornytus fia; ‚Thurini' nem utal Anakreonra, kinek idejében Thurii még nem létezett. De az I, 8-beli Sybarist kapcsolatba lehet hozni eme Thurinus-sal. Ki az I, 8. ódát önmagára, a többiektől elkülönítve, vizsgálná, görög eredetire nem gondolna.

Ez eredetre azonban még biztosabb jelek utalnak. I, 13-ban olvassuk:

> cum tu, Lydia, Telephi
> cervicem roseam, lactea Telephi
> laudas bracchia etc.

a Telphi szó ismétlése Anakreonra emlékeztet (frg 3. Bergk):

> Κλευβούλου μὲν ἔλωγ' ἐρῶ,
> Κλευβούλῳ δ' ἐπιμαίνομαι,
> Κλεύβουλον δὲ διοσκέω.

Míg I, 13-ban alább ezt olvassuk:

> uror seu tibi candidos
> turparunt umeros immodicae mero
> rixae etqs.

Az anakreoni töredékek közt e verset találjuk (fr. 80 B):

> διὰ δέρην ἔκοψε μέσσην, κὰδ' δὲ λῶπος ἐσχίσθη,

a mi egyébiránt I, 17, 25-re fordítja figyelmünket:

> ne male dispari
> incontinentes iniciat mames
> et scindat haerentem coronam
> crinibus immeritamque vestem.

A ‚dulcia oscula,' melyekbe Venus a nectar ötödrészét öntötte valószinűleg szinte anacreoni kifejezés (Ibycus a nectart kilencszer édesebbnek mondja a méznél, mások ezt az ἀθανασία azaz a nectar tizedrészének mondják). Végre I, 25, 17:

> lasta quod pubes edera virente
> gaudeat puella magis atque myrto,
> aridas frondes hiemis sodali
> dedicet curo

bizonyára Anakreontól van átvéve (fg 78):

> [ἐν] μελαμφύλλῳ δάφνᾳ χλωρᾷ τ' ἐλαίᾳ ταντalίζει

csak az olajfa helyébe repkény lépett.

Különben az anacreoni személyek száma uj egyénekkel szaporodik; legelőbb is Chloe járul amazokhoz I, 25:

> vitas hinnuleo me similis, Chloe,
> quaerenti pavidam montibus aviis
> matrem non sine vano
> aurarum et siluae metu.

A félénk őzike, mely még az anyját szokta követni, eltévedt, s aggódó anyját keresi; az őz félénksége bájosan van festve. A gaetul oroszlán római fölfogáson alapszik, a többi majdnem szó szerint van Anacreonból (fg. 52) forditva:

ἀγανῶς οἷάτε νεβρὸν νεοθηλέα,
γαλαθηνόν, ὅστ᾽ ἐν ὕλῃς κεροέσσης
ἀπολειφθεὶς ὑπὸ μητρὸς ἐπνοήθη.

Chloe nemsokára Lydia vetéltársnőjévé válik a költőre nézve, ki a szőke Chloétól III, 9-ben emlékezik meg:

me nunc Thraessa Chloe regit
dulces docta modos et citharae sciens —

oly tulajdonokkal, melyeket Propertius Cynthiánál magasztal, Thraessa itt is Abderára és Anacreonra emlékeztet. — Azonban csakhamar Gyges mulat társaságában; ezt a tél tartja távol hazájától,hol Asterie szorongva várja (III, 7), kinek karjai közé őt a kalmárt, ‚Thyna merce beatum' a tavaszi szellők visszaviendik. Minden világos, ha Abderát gondoljuk azon helynek, hol menedéket keresett: Abderát, hol a thrák Chloe és Anakreon tartózkodnak. Abdera helyébe Horatius ‚Oricum'-ot ir az agriai tenger mellett, ép úgy mint később a Marsmezőt és a Tiberist. Ez igen tanulságos Horác eljárására nézve. — Chloet félénk őzikéből keresett hetaerává láttuk fejleni; de a költő így sem képes őt feledni (III, 26):

vixi puellis nuper idoneis
et militavi non sine gloria,
nunc arma defunctumque bello
barbiton hic paries habebit.

O quae beatam diva tenes Cyprum et
Memphin carentem Sithonia nive,
regina, sublimi flagello
tange Chloen semel arrogantem.

Költőül a sithoni hó is Anakreont sejteti. Mély szenvedélyre mutat különösen a befejezés.

A fönt említett Gyges még egyszer előfordul II, 5-ben,

hol C n i d i u's-nak neveztetik, mi teljesen illik föntebbi fejtegetésünkhez: A Pontusból jő, a tél Abderában tartja vissza, de tavaszkor ismét visszatér Cnidusba. Ez egész költemény ismét szélesbíti az anacreoni képek keretét.

Ifju leányt látunk — j u v e n c a t u a-nak neveztetik, — szerelmi érzelmekre még fogékonytalant. Várj csak, mond a költő, nemsokára Lalage (a leány neve) ‚proterva fronte' férjnek fog kivánni. Nem mellőzendő észlelet, hogy egyik anacreoni töredék (fg 90) λ α λ ά ζ ε ι ν igét is mutatja:

μηδ' ὥστε κῦμα πόντιον
λάλαζε.

de Anakreon ezenkivül bő választéku példákat nyujt (fg 75):

Πῶλε Θρηκίη, τί δή με λοξὸν ὄμμασι βλέπουσα
Ιχηλεῶς φεύγεις, δοκέεις δέ μ' οὐδὲν εἰδέναι, σοφόν;

és alább:

νῦν δὲ λειμῶνάς τε βόσκεαι κοῦφά τε σκιρτῶσα παίζεις·
δεξιὸν γὰρ ἱπποσείρην οὐκ ἔχεις ἐπεμβάτην.

Horatiusnál:

circa virentes est animus t u a e
j u v e n c a e

és fölebb: ‚nondum valet minia c o m p a r i s aequare.' Anakreon gyaníthatólag nem fiatal többé; a szerelem kisérője és üldözője marad öreg napjaig. Egy nőt (talán eme Lalagét?) szólít meg (fg 76):

κλῦθί μευ γέροντος, εὐέθειρε χρυσόπεπλε κούρα

nem agg még, de nem sokára eljövend az idő, midőn fejér fürtök keverednek a feketék közé (fg. 77):

εὖτέ μοι λευκαὶ μελαίναις ἀναμεμίξονται τρίχες.

A ‚γέρων' szó valószinüleg csak oly komolyan értendő, mint midőn Horác beszél ‚senecta'-járól (II, 6, 6):

T i b u r, Argeo positum colono,
s i t m e a s e d e s u t i n a m s e n e c t a e

de ez által értelmet nyernek a különben alig kimagyarázható versek (II, 5, 13):

> jam te sequetur: currit enim ferox
> aetas, et illi, quos tibi dempserint,
> adponet annos, —

ennek értelme van, egy éltesebb férfiura vonatkozva; élted ugyan fogy, de az ő évei szaporodnak.

Még néhány személy lép e körbe: Pholoe és Chloris, a leány és anyja (III, 15):

> Uxor pauperis Ibyci
> tandem nequitiae fige modum tuae
> Famosisque laboribus:
> maturo propior desine funeri
> inter ludere virgines,
> et stellis nebulam spargere candidis,
> non si quid Pholoen statis,
> et te, Chlori, decet: filia rectius
> expugnat juvenum domos
> pulso Thyas uti concita tympano etc.

Ugy látszik, szép társaság: az anya, a szegény Ibycus neje, jobban cselekednék, ha férjét munkájában gyámolítaná, minthogy szerelmi kalandokat hajhász, ez okból neveztetik Ibycus ‚pauper'-nek. Nem szegénység űzi őt, hanem bujaság, erkölcstelenség (nequitia). Inkább gyapjút kellene fonnia, mint citherát játszani és rózsát hordani és sivár lakomában részt venni. ‚Luceria gyapja' az eredetinek rómaiasítása:

> te lanae prope nobilem
> tonsae Luceriam, non citharae decent,
> non flos purpureus rosae,
> nec poti vetulam faece tenus cadi.

Megismerkedünk a leánynyal is. E hetaerák különben is fölkeresik tisztelőik házait, elfogadják a meghivást. Horácnál olvassuk (II, 11, 21):

quis devium scortum eliciet domo
Lyden? eburna dic age cum lyra
maturet, incomptam Lacaenae
more comam religata nodo.

A Numida visszatérése megünneplésére rendezett lakománál jelen van Damalis (I, 36), Neptun ünnepénél ismét Lyde szerepel (III, 28) és így többször, még az alagyaköltőknél is. Az idézett helyen Pholoe hivatlanul tolakodik az ifjak lakába:

expugnat iuvenum domos
pulso Thyas uti concita tympano.

Pholoe nem tartozik többé a legfontosabbakhoz; III, 15, 7 tehát így olvasandó:

non, si quid Pholoen satis,
et te, Chlori, decet:

Pholoehez még talán illik,— de hozzád Chloris, már épen nem. ‚Satis' Pholoe-hez vonandó, nem Chlorishoz; a következő:

Illam cogit amor Nothi
lascivae similem ludere capreae,

jól reáillik az elviruló széphez, ki Nothus iránti szerelemből még vidám őz módjára játszadozik. Ámde más körülmények közt is föltaláljuk a leányt; egykor szép és kedvelt volt (II, 5, 17): ‚dilecta quantum non Pholoe fugax'; majd aspera-nak neveztetik, kit nem lehet megközelíteni (I. 33):

Cyrus in asperam
declinat Pholoen: sed prius Appulis
iungentur capreae lupis
quam turpi Pholoe peccet adultero.

De Chloris is bájos volt egykoron (II, 5, 18):

albo sic umero nitens
ut pura nocturno renidet
luna mari, Cnidiusque Gyges etqs.

Minde költemények, melyeket itt összefoglaltunk, utánza-

tok Anakreonból. Ő évek előtt Chlorist szerette, ki akkor szép volt, mint a tengerben tükröződő hold; azután leányát kedvelte, Pholoet; csak várnia kell, s Lalage is szeretendi őt, s viszont szerettetni fog általa, mint Chloris és Pholoe, és hevesebben mint emezek.

Ez ódák anakreoni eredete nem mutatható ki teljes bizonyossággal, de fölötte valószinű. Valjon nem lehetne-e ide vonatkoztatni a leányszerü Erost fg 13-ban:

Ἔρως παρθένιος πόθῳ
στίλβων καὶ γεγανωμένος

vagy a 4-ik töredéket (B. sz.):

ὦ παῖ παρθένιον βλέπων
δίζημαί σε, σὺ δ' οὐ κίεις,
οὐκ εἰδώς, ὅτι τῆς ἐμῆς
ψυχῆς ἡνιοχεύεις,

összehasonlítva Od. II, 5, 21-el:

quem si puellarum insereres choro
mire sagaces falleret hospites
discrimen obscurum solutis
crinibus ambiguoque vultu.

Még több ide vonatkozót is lehetne találni; itt csak egy ódára I, 16-ra akarunk figyelmeztetni, melyet szintén Anakreonra, és pedig az imént kifejtett körbe lehet visszavinni. Az óda így kezdődik:

O matre pulcra filia pulcrior.

Ennek épen semmi értelme nincs, ha a költőt nem az anyához és leányához ugyanazon viszonyban állottnak képzeljük: ő szerette a szép anyát, s szereti most a szebb leányt. Az anya Chloris, a leány Pholoe; az egészen alaptalan fölirást „ad Tyndaridem" bizvást elejthetjük, ép ugy mint a vonatkozást Canidia-ra, melyre sokan gondoltak. Mióta ama jambusokat Canidiára irta, azóta sok év telt el s Horác bizonyára alig gondolt arra, hogy Canidiát ujra ‚amica'-jának azaz kedvesének mondhassa. Miként nevezhetné e Canidiát most még keserü gúny nél-

kül a szép anya szebb leányának? Anakreonnál már megismertük Chlorist ás Pholoét, mint szép anyát s bár nem határozottan kifejtve, mint szebb leányt: ne vessük meg az önkényt ajánlkozó, természetszerű magyarázatot.

Mindenek előtt bizonyosnak látszik, hogy a költő nem beszél évek előtt irt jambusokról, hanem olyanokról, melyek költésével épen most van elfoglalva. E mellett szól ‚m o d u m' (2. v.), mely csak jelen cselekményről érthető (v. ö. I, 24 kezd.) és a vég is:

nunc ego mitibus
mutare quaero tristia,

s a bántás helyébe (ily értelemben gyakran használtatik t r i s t i a) engesztelést akar léptetni. Igy nem szólunk, ha a gúnyirat szerkesztése óta évek teltek el Ilynemű költemények a nyilvánosság számára készültek, gyorsan terjedtek, mohón olvastattak, s oly költőknek, mint Tibullus és Propertius, csakhamar fényes költői dicsőséget kölcsönöztek. Ha a közzététel megtörtént, késő leendett a jó szándék vagy a bánat; a bajt nem lehetett többé helyre ütni. Képzeljük tehát, hogy Anakreon ily irányban költött gúnyverset, hogy Pholoe értesülve van erről, és rettegnie kell a közzétételtől. Még van idő, a költés további folyamatát megakadályoztatni. Csak tőle függ a költő megkérlelése s ő e verseket tüzbe vagy tengerbe dobja. ‚Mari-Hadriano' rómaiasított kifejezés, és pedig nem épen dicsérendő. Avvagy Horác talán Rómából által akar utazni, hogy a jambusokat a hadriai tengerbe dobhassa. Abderához közelebb esik a tenger.

E felfogással azonban határozottan ellenkezik a szöveg kifejezése:

me quoque pectoris
temptavit i n d u l c i j u v e n t a
fervor et in celeres iambos
misit furentem.

Csodálatos azonban, hogy épen e kifejezés nem költött még sehol kétséget, pedig ‚d u l c i s i u v e n t a' csak nem azon kitétel, melyet itt várunk. ‚C a l i d a i u v e n t a, s t u l t a i u v e n t a,

insana iuventa' és hh. érthetők volnának; az ,édes, a bájos ifjuság' kifejezés itt nincs helyén. A hely meg van rontva, és pedig a ,juventa' szó által, mely helyett ,iuvenca' olvasandó, mit ,iuvencus' alakban már Horácból (II, 8, 21) és Anakreonból ismerünk. Az ,in'-ben nem ütközhetünk meg, mert van a föntebbihez egészen analog hely, hol az in előfordul (I, 17, 19):

> dices laborantes in uno
> Penelopen vitreamque Circen.

Te kiegészítése nem szükséges. Ily fejtegetés által az óda értelme egészen világossá lőn; alkata is igen szép: e 2., 3. szakasz a harag hatalmát rajzolja, a 4. fej. annak eredetét, az 5. 6. a káros következményeket; az engesztelődés ajánlása s föltételei az 1. és 7-ik fejezetben kezdik és fejezik be az egészet. A 4-ik strophának tehát nem szabad hiányzania, csak a központozás alkalmazandó ilyformán:

> fertur Prometheus, addere principi
> limo coactus particulam undique
> desectam, et insani leonis
> vim stomacho appotuisse nostro —

et = ,is' Horatiusnál nem feltünő. Hogy a monda máshonnan ismeretes-e, vagy nem, az a dologra nézve közömbös, elég az hogy érthető. A megelőző szakaszban négy dolog soroltatik elő, melyek a haragot nem képesek csendesíteni. ,Noricus' rómaiasítás. A menydörgö Jupiter érthető; épen úgy ensis és saevus ignis. E fogalmak egybekötve előfordulnak Propertiusnál is (IV, 24, 11):

> haec ego, non ferro non igne coactus, et ipsa
> naufragus Aegea vera fatebor aqua.

,Sic geminant' is megtartandó; ,si geminant' minden élt, minden színezést nélkülözne; a Corybantok mindig összeütik pajzsaikat, nem is képzelhetők e nélkül: e miatt si tarthatatlan, s ,sic geminant' mintegy praegnans értelemben áll e helyett: ,sic geminantes aera tua, concutiunt mentem ut. . .'

S ha még Anekreon jambusai után kérdezősködünk?

Ő csakugyan nem tartozik a tulajdonképi jambographokhoz; a töredékek közt csak kevés senarius találkozik, — de Horác a gúnyköltemény fogalmára egy minden római előtt ismeretes kifejezést akart használni, s találhatott volna-e alkalmasabbat ennél: ‚celeres iambos?' Horác nem Anakreon költeményét fordítja, hanem római felfogás szerint átidomítva adja elő; Anakreonnak nem tulajdonított volna jambusokat, de mint ‚Latinus fidicen' beszélhetett jambusokról. Az eredeti utáni kérdést illetőleg elég Anakreon az Aztemonra irt éles és keserű gúnykölteményére emlékeztetni, melyből még egy nagyobb töredéket birunk.

A legérdekesebb ódák egyike I,27 azért, mert mint még néhány egy nemét a lyrai cselekménynek tárja elénk A költő fölszólítja a jelenlevőket csendes békés élvezetre. A lakománál szünet állván be, a költő szólíttatik az ivásra; ezt ő azon föltéthez köti, hogy a vendégek egyike megvallja neki bizalmasan szerelme tárgyát. Szánalomteljes sajnálkozás fejezi be a költeményt.

Ez óda oly sok egyéni vonással van fölruházva, hogy mindenki első tekintetre átlátja, hogy egy az életből vett jelenetet kell vázolnia: ‚dicat Opuntiae frater Megillae' oly szók, melyeket bármely ilyes alkalomra nem lehet alkalmazni. Ha egy ifju ember nővére nevével jelöltetik meg, az azt mutatja, hogy jelentéktelenebb ennél, s hogy ez az Opusi Megilla, ünnepelt személyiség volt; hogy miáltal lett azzá, szépsége vagy költői tehetsége által? Valjon a két testvér együttesen volt jelen a lakománál, vagy a fivér csak az ünnepelt távollevő kedveért részesült kitüntetésben, — ki tudná megmondani? Egy görög törzs sem bővelkedett annyira kitünő nőkben, mint az aeol; összeköttetés egyrészről Teos és Abdera, más részről Opus közt bizonyára nem hiányzott. Teos eleinte aeol város, első alapítója Athamas volt.

Az egész rajz Athenre vagy Ó-Görögország egy másik városára nem illik, de igenis a Thracia határain fekvő Abderára; ott éneklé Anakreon (fg. 94.):

οὐ φιλέω, ὃς κρητῆρι παρὰ πλέῳ οἰνοποτάζων
νείκεα καὶ πόλεμον δακρυόεντα λέγει,

ἀλλ' ὅτις Μουσέων τε καὶ ἀγλαὰ δῶρ' Ἀφροδίτης
συμμίσγων ἐρατῆς μνήσκεται εὐφροσύνης,

oly kifejezés, mely Horácnál I, 17, 22-re emlékeztet: ‚nec Semeleius cum Marte confundet Thyoneus praelia.' Anakreontól van e vers is (fg. 79):

κοίμισον δ', ὦ Ζεῦ, σόλοικον φθόγγον,

Horácnál: ‚impium lenite clamorem.' Továbbá Anakreonnál (611):

ἄγε δηὖτε μηκέθ' οὕτω
πατάγῳ τε καλαλητῷ
Σκυθικὴν πόσιν παρ' οἴνῳ
μελετῶμεν, ὐλλὰ καλοῖς
ὑποπίνοντες ἐν ὕμνοις.

A ‚scyphus' is előfordul Anakreonnál (fg 82):

ἐγὼ δ' ἔχων σκύπφον Ἐρεξίωνι
τῷ Λευκολόφου μεστὸν ἐξέπινον.

A falernusi bor egyenesen Horác kifejezése. — Megilla fivére szeret: az talán hallgatagságából a víg és zajos cimborák közt tetszik ki; a költő előrehaladt kora dacára az ifjak közt mulat, a költő, a bölcs hirében áll, s ennek öntudatával bir (fg 45):

ἐμὲ γὰρ λόγων (ἐμῶν) εἵνεκα παῖδες ἂν φιλοῖεν
χαρίεντα μὲν γὰρ ᾄδω, χαρίεντα δ' οἶδα λέξαι.

szereti is a víg életet (fg 46):

ἔραμαι δέ τοι συνηβᾶν

és panaszkodik (fg 24):

ἀναπέτομαι δὴ πρὸς Ὄλυμπον πτερύγεσσι κούφαις
διὰ τὸν Ἔρωτ'· οὐ γὰρ ἐμοὶ παῖς ἐθέλει συνβᾶν.

Tökéletesen indokolva van, vitézókat és zajongókat említeni ó-aeol szokás lévén a lakomáknál fegyveresen jelenni meg, bár Görögországban e szokás később barbarnak tetszett; ‚a medus acinaces' tehát tökéletesen helyén van. Ép oly indokolt az ifjak fölszólítása hozzá, severi Falerni partem su-

mere'; talán épen azon alkalommal történt, midőn hogy józan maradjon, csak egy rész bort kivánt két rész vizhez (fg 64):

> ἄγε δὴ φέρ' ἡμῖν, ὦ παῖ
> κελέβην, ὅκως ἄμυστιν
> προπίω, τὰ μὲν δέκ' ἐγχέας
> ὕδατος, τὰ πέντε δ' οἴνου
> κυάθους, ὡς ἀνυβριστὶ
> ἀνὰ δηῦτε βασσαρήσω.

Az öregnek is izlelni kell a mi tiszta borunkból — így kiáltanak az ifjak; s a költő belenyugszik a kivánságba azon föltét alatt, hogy Megilla hallgatag fivére megvallja szerelme tárgyát — ezt bátran megmondhatja az agg költőnek, azért: ,tutis auribus.' A költő fölteszi, hogy a kedvelt nő szabad személy (ingenuo amore); azért csalódva kiált föl: jaj! minő hálóba kerültél, egy hetaerát szeretsz, egy Chloét, Lydiát, Pholoét, Tyndarist, Damalist. Ki szabadít meg tőle? ,Peccare ingenuo amore (I, 27, 17) egyszerűen annyit jelent ,szeretni, szerelmesnek lenni'; v. ö. Od. I, 33, 9 és Sat. I, 2, 63.

Nem lehet kétség aziránt, hogy sok más költemény is Anakreonra megy vissza, bár nem lehet azt hasonló bizonyítékokkal támogatni. Igy p. a phociai Xanthiashoz intézett II, 4, melynek hangja egészen Anakreonra emlékeztet, s nem is látható be, miként költhetett volna Horác egy ily nevü és eredetü személyt. Az óda vége Horác saját bővítése vagy pedig átalakítás tekintettel a római költő korára.

Két pontot nem szabad szem elől téveszteni, hogy t. i. Horác a görög dalnak lehetőleg római színezetet törekszik adni, hogy továbbá saját költeményeibe,nevezetesen azok végére görög elemeket helyez. Igy rómaiasítja a görögöt s viszont görögösíti a rómait. Ez összeolvasztás Horác sajátja, és érdeme, egyszersmind gyengéje. Lássunk erre nézve még nehány példát.

Az I, 17. óda kétség kivül egyike a költő legkedvesb dalainak: meghivást tartalmaz egy bizonyos Tyndarishoz, hogy a Rómában oly veszélyes hónapokat nála falun töltse. Ily meghivások fürdőre, falura vagy a provinciába, Rómában napirenden voltak, s a hetaerák által el is fogadtattak. Horác ily értelelem-

ben szerzette ez ódát, akár létezett a valóságban Tyndaris, akár csak az ő képzeletében. Ő nem szól falusi magányról általában, hanem egyes helyiségeket sorol elő, melyeknek ismeretét Tyndarisnál föltehetjük. Igy a három kezdő strophákban, melyekhez még a negyediket is lehet számítani. De a következők ismét Anakreonra emlékeztetnek: avvagy a teosi lant, melynek kiséretében Tyndaris Penelopéről és Circéről énekelend, a lesbosi bort, melyet az árnyékban szürcsölendenek — nem arra utalnak? A vetekedés Bacchus és Mars közt Abderát juttatják eszünkbe; sőt ujból találkozunk Cyrussal is, kit fönt hasztalan láttunk Pholoe kegyéért versengeni. ‚Male dispar' kifejezés I, 33, 7-ban is leli magyarázatát:

sed prius Appulis
   iungentur capreae lupis
quam turpi Pholoe peccet adultero.
sic visum Veneri.

Itt ugyanazon Cyrust látjuk, a rútat, s így nem illőt Tyndarishoz, kire sovár karjait kiterjesztette.

Egy második példája ily egybe olvasztásnak az I, 36. óda. Numida az imént tért vissza a szélső Hispaniából; az ő tiszteletére rendezi Lamia az ünnepélyt, melyre Horác, Lamia barátja is hivatalos. A költemény előbb készült s asztal fölött fog előadatni. ‚Mutatasque simul togae'-ig minden a valóságból van véve. Ekkor így folytatja a költő:

   Cressa ne careat pulcra dies nota,
neu desint epulis rosae
   neu vivax apium neu breve lilium,
neu promptae modus amphorae,
   neu morem in Salium sit requies pedum,
neu multi Damalis meri
   Bassum Threicia vincat amysiide.
Omnes in Damali putres
   deponent oculos, nec Damalis novo
divelletur adultero,
   lascivis ederis ambitiosior,

Ezek óhajok s várakozások, melyeket a lakoma folyamára kilátásba helyez a költő: itt úgy látszik, Anakreont utánozta. Lakomához hetaerát hívni divat volt (N e a e r a Horácnál Od. III, 14), itt is szerepel egy citherajátszó: ,et ture et f i d i b u s iuvat' etc, kinek neve lehetett Damalis, bár ez Anakreonból is átvétethetett, kinél (fg. 2) ,δ α μ ά λ η ς Ἔ ρ ω ς' fordul elő Horác azt mondja: ne hiányozzék lakománknál a rózsa és liliom — ebből az évszakra lehet következtetni — ne kiméljük a bort, melyet Lamin az ünnepre fölhordatott, s lábaink se pihenjenek; a mai napon még B a s s u s is, ki a bort nem szereti, többet igyék Damalisnál (multi—meri). Ez értelmezés ellenkezik ugyan az általánosan fölvettel, hogy t. i. Bassus nagyivó, de értelmet és élénkséget kölcsönöz a helynek. ,A m y s t i s' azonban ismét Anakreonra utal (fg 64):

> *ἄγε δὴ, φέρ' ἡμῖν, ὦ παῖ*
> *κελέβην, ὅκως ἄμυστιν*
> *προπίω, τὰ μὲν δέκ' ἐγχέας*
> *ὕδατος, τὰ πέντε δ' οἴνου*
> *κυάθους, ὡς ἀνυβριστὶ*
> *ἀνὰ δηῦτε βασσαρήσω.*

A képzelem tovább ragadja a költőt: mindnyájan nedves zavart szemeiket Damalisra fogják szegezni stb.

Ugyanazon fajhoz tartozik Od. III, 19, mely egyszersmind ujabb példája egy cselekményekben előrehaladó éneknek, egymást követő jelenetekből álló képnek — mely nem egészen hasonlótlan Sophron mimusaihoz. Az ének a legremekebb költeményekhez tartozik: csak Propertius képes még oly kevés vonással oly mesteri képet elővarázsolni. Ennyit általánosságban; térjünk át részletekre.

1-ső jelenet, 1. 2. szakasz. Tél van (Paelignis frigoribus). Horác egy, chronologiai tanulmányokkal elfoglalt tudóst szólít meg, ki e fölött a fontosabb dolgokról megfeledkezik, hogy mily áron vegyenek chiosi bort, ki gondoskodjék az étkekről, hol s mikor kezdődjék a lakoma. C a l i d a (= calda), melylyel a lokoma kezdődött, nemcsak magára, hanem minden következő helyett is áll.

2-ik jelenet. 9—17 vv. A lakoma kész, a vendégek együtt vannak minden a legjobb rendben. A költő kiáltja a szolgának: tölts nekem az uj Luna tiszteletére, az éjfél tiszteletére, Murena augur tiszteletére; ép úgy Anakreonnál (fg 63.):

φέρ' ὕδωρ, φέρ' οἶνον, ὦ παῖ,
φέρε δ' ἀνθεμεῦντας ἡμῖν
στεφάνους. ἔνεικον, ὡς δὴ
πρὸς Ἔρωτα πυκταλίζω.

vagy (fg 64):

ἄγε δή, φέρ' ἡμῖν, ὦ παῖ,
κελέβην, ὅκως ἄμυστιν
προπίω κτλ.

Προπίνω kifejezés, melyről bővebbet jegyzett föl a schol. Pindar Ol. VIII, 5-hez, a legmerészebb jelentéssel is össze lehet kapcsolva, mint Anakreon 66-ik fg.ában:

ἀλλὰ πρόπινε
ῥαδινούς, ὦ φίλε, μηρούς.

A bor keverése vizzel minden egyes tetszésére bizatik:

tribus aut novem
miscentur cyathis pocula commodis;

ki a muzsákat kedveli, követeljen háromszor három cyathust, ki a Gratiáknak hódol, elégedjék meg hárommal, többnél a civakodás veszélye fenyeget ,a Gratia rixarum metuens' tiltja háromnál többet érinteni. Ez egészen visszahelyez minket a görög világba, és pedig a régi lantosok világába Alcaeustól jóval Anakreon utánig. A már föntebb idézett töredékben (64) Anakreon 10 cyathus vizet kevertet magának 5 cyathus borral:

ὡς ἀνυβριστί
ἀνὰ δηὖτε βασσαρήσω,

Βασσαρεῖν csak ez egy helyen fordul elő; Athenaeus X. könyvének egyik fejezetében erről mulatságos dolgokat hoz föl. Philetaerus Tereusában valaki két rész vizet és három rész bort iszik, — Pherekrates Koriannojában két rész vizet és négy rész bort; a Circében Ephippus a 3 : 4 arányt javalja, valószinüleg az első

bor — a másik 3+4 részt kiván, természetesen tiszta bort. Nyolc rész viz és tizenkét rész bor vegyüléke képes megdönteni (κατέσεισεν) az irót. Ezek nyomán meg fogjuk érteni Alcaeust, ha azt mondja (3, 9):

ἔγχεε κίρναις ἕνα καὶ δύο
πλέαις κὰκ κεφάλας, ἁ δ' ἑτέρα τὰν ἑτέραν κύλιξ
ὠθήτω·

ő egy rész vizet és két rész bort óhajt, s a serleget szinig töltve, és serleg serleget gyorsan váltsa föl; és Anakreon is (fg 43)

καθαρῇ δ' ἐν κελέβῃ πέντε τε καὶ τρεῖς ἀναχείσθων.

lakoma közben fris serleget parancsol talán öt rész borral és három rész vizzel töltve. Ha Anakreon egy másik énekében ez állott (fg 32):

ᾠνοχόει δ' ἀμφίπολος μελίχρον
οἶνον, τρικύαθον κελέβην ἔχουσα —

valószinüleg apró serlegeket értett a költő, melyeket tiszta, méz-szinü borral töltve (azért μελίχρον) hoz a szolga a vendégeknek. A tanulság ezekből a következő: ki a Gratiáknak hódol, $^1/_3$ bort és $^2/_3$ vizet iszik, ki a Muzsákat tiszteli, tiszta bort iszik, — amaz arányt Anakreonból ismerjük,

qui Musae amat impares
ternos ter cyathos attonitus petet
vates —

mondja Horác; de miért neveztetnek épen a Muzsák, és csak ezek ‚impares‘-nek? E szó helyébe talán ‚auspices‘ volna irandó.

3-ik jelenet. Éjfél elmúlt, a kedv növekszik:

insanire iuvat. cur Berecyntiae
cessant flamina tibiae?
cur pendet tacita fistula cum lyra?

harsogó zenét kiván a vendégsereg — eddig minden világos; de a következőkben:

parcentes ego dexteras
odi: sparge rosas: audiat invidus
dementem strepitum Lycus
et vicina seni non habilis Lyco.

télen (‚Paelignis frigoribus') honnan a virágok? éjfél után (a boszús Lycus és neje a zajra fölébrednek) hogyan szakaszszanak rózsát? Mikép oldható meg a rejtély? Epist. I, 5, 14. igy hangzik:

potare et spargere flores
incipiam patiarque vel inconsultus haberi.

E kifejezés: ‚flores spargere' úgy mint a föntebbi ‚rosas spargere' képleges, nem valóságos virágok, rózsák értendők, hanem eszményiek; ‚sparge rosas' ily értelemben minden kételyt kizár s a keresett magas gyönyör kezdetét jelöli.

4-ik jelenet, utolsó stropha. Leányok is jelen vannak az ünnepen; Rhode az ifju Telephusra tart számot, Glycera uralma alatt áll a költő: ‚me lentus Glycerae torret amor meae.' Rhode jelen van, Glycera jelentése kétséges — ha nincs jelen, akkor panaszkodik a költő, hogy ez utolsó s legmagasb gyönyörben nem vehet részt, mert őt még mindig Clycera tartja lebilincselve. Evvel végződik az ünnep s a költemény.

Glycerával különben még két költeményben találkozunk, s pedig mindkét ízben, úgy hogy a költő szerelmét észreveszszük ugyan, de nem tudjuk meg, valjon a leány meghallgatta-e. I, 19-ben még egyszer fölébred a szerelem a költő szivében, I, 30-ban remél, ha Venus kegyes leend hozzá. Végre III, 19-ben bilincselve tartja őt, habár kielégítetlenül. A helyes érzék és izlés ellen vét, ki e három költeményt szét akarná választani egymástól. Mindhárom görög eredet bélyegét viseli magán. III, 19-ről, mely egészen a gyorsan fejlődő jelenetek aeol szinezetét mutatja, kétség sem foroghat fön, főleg ha I, 27-el (‚natis in usum laetitiae scyphis etqs.) vetjük össze. III, 19-ben a költő, a nélkül, hogy önmagáról szólana, egyszerü fordulattal (*me*) ellenében helyezi magát a szép Telephusnak, kit így fest:

spissa te nitidum coma,
pro te similem, Telephe, vespero,
tempestiva petit Rhode;

I, 19-ben ‚finitis amoribus'-ról szól, melyekhez még egyszer visszatérni kénytelen. Venus, Bacchus és lasciva Licentia minden egyéb gondolatot elfojtanak benne s még egyszer szerelemre indítják; Licentia a kielégíttetést óhajtó belső vágy, minő az állatban is felébred, ha hosszú téli nyugalom után a kikelet közeledtét érzi. Oly szemléletek, mint I, 19, 9:

in me tota ruens Venus
Cyprum deseruit —

és a remény kifezése, hogy kegyesebb indulattal jövend, vagy az esengés I, 30, 1:

o Venus regina Cnidi Paphique
sperne dilectam Cypron et vocantis
ture te multo Glycerae decoram
transfer in aedem,

minden lantos költőnél előfordulnak, p. Alcmannál (fg 33):

Κύπρον ἱμερτὰν λιποῖσα καὶ Πάφον περιῤῥύταν,

hol ugyanazon egybekapcsolása ‚dilecta Cyprus' és ‚Paphus'-nak előfordul; e hely bizonyára szeme előtt lebegett vagy Anakreonnak vagy Horatiusnak.

Venus kiséretében, így folytatja költőnk, jőjjenek (I, 30):

fervidus tecum puer et solutis
Gratiae zonis properentque Nymphae
et parum comis sine te Juventas
Mercuriusqe.

Gratiák és Nymphák különben is együtt fordulnak elő Venus kiséretében, velök Juventas és Mercur (*Πειθώ*), kikre az elaggult dalnok s a szerető szorul. Egy Dionysushoz intézett dalban ez isten társaiként szerepelnek (Anacr. fg. 2):

δαμάλης Ἔρως
καὶ Νύμφαι κυανώπιδες
πορφυρέη τ' Ἀφροδίτη.

A szenvedő Sapphóhoz e kiséret nélkül jő Aprodite. Mind az érintkező pontok ujból és ujból Anakreonra utalnak, kinél e

hangok ismétlődnek: ősz fürtök, forró szerelem s balga ifjuság, mely őt, a dalnokot megveti. Lehet, hogy épen e pontok utalták Horácot, ki e dalok szerkesztésénél az ifjuság határán állott, ő reá, az örök ifju aggastyánra.

Eddigelé mindig azon fölfogásból indultunk ki, hogy ha ismételten fordulnak elő ugyanazon nevek, a személyek azonosságára kell következtetni; a költő teljes önkénynyel választja először a nevet, de aztán kötve a választás által, s nem szabad sem ugyanazon személyt különböző nevekkel, sem különböző egyéneket ugyanazon névvel jelölnie. Telephussal már ismételten találkozik: ujból előtünik egy dalban (VI, 11), melyben a költő fölszólítja Phyllist, hogy egy fontos napot, Maecenas születésnapját (Id. Apr.) segítsen illően megülni:

> ut tamen noris quibus advoceris
> gaudiis, i d u s tibi sunt agendae
> qui dies mensem Veneris marinae
> findit Aprilem,
> iure sollemnis mihi sanctiorque
> paene natali proprio, quod ex hac
> luce Maecenas meus affluentes
> ordinat annos.

A költemény tartalma és célja egyedül a születésnap megéneklése, minden egyéb csak ékítmény, képzelem, s Horác életviszonyainak meg nem felel; v. ö. Sat. I, 6, 100. kk. és Epist. I, 5, 7 Költeményünkben Phyllist figyelmezteti, hogy Telephus, kire szemét vetette, nem hozzá illő, az már egy gazdag szabad leány — ‚non tuae sortis' — kegyében áll, — fölszólítja, legyen szerényebb kivánságában s elégedjék be vele, a költővel, ki többé más leányért epedni nem fog. Tanuljon dallamokat, hogy sötét gondjait elüzhesse velök. S melyek azok a sötét gondok — atrae curae —; Horácból nem ismerjük meg, de igenis Anakreonból, hol az aggkorra és halálra vonatkoznak (fg. 44):

> *πολιοὶ μὲν ἡμὶν ἤδη κρόταφοι κάρη τε λευκόν,*
> *χαρίεσσα δ' οὐκέθ' ἥβη πάρα, γηράλεοι δ' ὀδόντες,*

γλυκεροῦ δ' οὐκέτι πολλὸς βιότου χρόνος λέλειπται,
διὰ ταῦτ' ἀνασταλύζω θαμὰ Τάρταρον δεδοικώς κτλ.

és így több helyen is.

Ezen az úton lépésről-lépésre haladunk, s az egyes nyomokat megjelölvén Horác utánzó költészetének képe mind tisztább világításban fog előttünk állani. Még csak egy-két példát akarunk egész röviden fölhozni.

I, 5. óda egy, közelebbről nem ismert Pyrrhához van intézve, s kevés vonással ecseteli a személyeket, a helyzetet, s a költő szomoruan-derült hangulatát. Szerencsésnek érzi magát, hogy megszabadult a szívfájdalomtól, melyet e leányka okozhatott volna neki. A sugár gyermek, a rózsahintett fekhely, az illatos kebel, a vonzó barlang azonnal Anakreonra emlékeztetnek; Rómában ily helyzetet sem keresni, sem találni nem lehet, névleg nem e szokást:

perfusus liquidis oderibus urguet;

ellenben már Alcaeus dallá (42 fg):

κατ τᾶς πόλλα παθοίσας κεφάλας χεῦον ἔμα μύρον
καὶ κατ τῶ πολίω στήθεος,

és hasonlóan Anakreon (fg. 9):

τί λίην πέτεαι
συρίγγων κοϊλώτερα
στήθεα χρισάμενος μύρῳ;

a ‚gratum antrum' és ‚perfusus ... odoribus', sőt a kérdő alak is ismétlődik. Illatos folyadékok öntettek a mellre, mely szokásról Athenaeus (XV) igen érdekes és tanulságos jegyzeteket közöl. — Ugy nevezett *ὑποθυμίδες*-t is hordtak nyakra aggatva. Alcaeusnál (fg 36.) olvassuk:

ἀλλ' ἀνήτω μὲν περὶ ταῖς δέραισιν
περθέτω πλέκταις ὑποθύμιδάς τις,
καδ δὲ χευάτω μύρον ἆδυ κατ τῶ
στήθεος ἄμμι

és Anakreon is így (fg 40):

πλεκτὰς δ' ὑποθυμίδας
περὶ στήθεσι λωτίνας ἔθεντο

a ',multa rosa' kifejezés e koszorúkra vonatkozhatik. Tiszta római s Horác személyét illető semmi sincs a költeményben.

Egyes költeményekben, melyekben Lyce (IV, 3; III, 10), Lyde (III, 11; II, 11; III, 27) s mások neveztetnek, lehetetlen föl nem ismernünk az időkülönbséget, mely szerzésileg elválasztja őket egymástól, s mely szinte egy érvvel több azon nézet támogatására, hogy e dalok görög eredetiből utánoztattak. Ily szempontot egyébiránt többet is lehet találni, s érdekes is volna azok egybeállítása; de már az eddig előadottak is kellő világosságba helyezik azon kettős irányt, melyet fönebbi észleletünk szerint Horác ódái szerkesztésénél követett.

Hóman Ottó.

Oedipus király *αὐθαδία*-ja

(Dr. Berch után.)

Figyelemre méltó Sophokles „Oedipus királyának azon helye, hol Kreon az *αὐθαδία*-t veti a király szemére. A hely így hangzik (549. v.): *εἴ τοι νομίζεις κτῆμα τὴν αὐθαδίαν εἶναί τι τοῦ νοῦ χωρίς, οὐκ ὀρθῶς φρονεῖς.*[1])

E kifejezés még csak egyszer fordul elő Antigoneban (1028. v.), hol Teiresias tesz szemrehányást a királynak: *αὐθαδία τοι σκαιότητ' ὀφλισκάνει.* Mindkét helyen találunk ujjmutatást a költő felfogására. Hogy Soph. ez oldalról fogta fel Oedipus jellemét, szükségképen következik e tragoedia legnagyobb részének elrendezéséből. A 124—1181 vv. jeleneteinek compositiójánál Oed. jellemének e fölfogása épenséggel mérvadó volt Értekezésünk nem önkényes combinatiokra támaszkodik, hanem utal a költemény és a költőnek intentiója közti viszonyra, s így akar adalékul szolgálni Oedipus jellemének kérdéséhez.

Átalános megjegyzésképen kell előre bocsátani, hogy *αὐθαδία* és *ῥᾳθυμία* Soph. ethikájában szorosan egymáshoz kötött és rokon fogalmak, minthogy mindkettő az *ἄνοια*-ben gyökerezik. A költő maga ád határozott definitiót. Az Antigone 707 s k. vv. „ki egyedül magát véli bölcsnek, beszéddel, mint senki más, és szellemmel megadományozva, leleplezve magát ürességet fog feltüntetni,“ e szavak helyesen állhatnak az *αὐθαδία* definitiójaként és nem kevésbbé találóan óv Philoktetes a *ῥᾳθυμία*-tól, így szólva (502. k. vv.) „látod, mint veszi körül vészteljesen fenyegetve az ember pályáját, itt a baj ott, a szerencse. Ki ment a bajtól, félve tekintsen a bajra, és kinek szerencséje van,

---

[1]) Az idézetek Schneidewin kiadása szerint vannak. (Lipcse 1851.)

mégis éber pillantással tekintsen az életbe, nehogy véletlenül veszszen el." Költőnk az emberi dolgok bizonytalanságának és mulandóságának felismerésén alapuló önismeretet tarja a legfőbb értelemnek, melyet ő Antig. 684. *πάντων ὅσ' ἐστὶ χρημάτων ὑρέρτατον*-nak nevez. Ez értelem, melyet *φρόνησις*, *νοῦς σοφός*, *τὸ εὖ ὀρθῶς καλῶς φρονεῖν* nevekkel jelöl, képezi egész ethikájának alapját; minden vallási és erkölcsi kötelesség teljesítését első helyen ebből származtatja. Legelőször származik belőle azon fő- és alaperény, maga a *σωφροσύνη*, azon gondolkodásmód melynél fogva az ember felismerve a neki, mint halandónak vetett korlátokat, erejét megfontolással birálja, szabad akaratát korlátolja és az öntudatos szabadságnak illő mértékét mindenben megtarta; azután az *εὐβουλία* Ant. 1050, 1098, *εὐλάβεια* Kol. 116, El. 994. Tyr. 616, *προμηθία* El. 990, 1036 és a *πρόνοια* El. 1015. erkölcsi fogalmai. A *φρόνησις* e nyilvánulásaival ellentétben állnak az *ἄνοια*-ból eredők, mint az *ὕβρις*, *ὀργή*, *αὐθαδία* és *ῥᾳθυμία*.. Oedipus megitélésében csak a két utolsó jő tekintetbe. A költő *αὐθαδία*-val azon veszélyes önáltatást jelöli, mely a saját értelmünk iránti jogtalan bizalmatlanságból ered és erőnk mindenhatóságábani vak hitig fokozott öntudatból áll Ily bizakodás, nyilatkozatai meggondolatlanság és elhamarkodás, óvatosság és megfontolás hiánya; következményei az emberi sorsra nem kevesbbé károsak, mint az *ὕβρις*-éi. — Az *ὕβρις*-től az *αὐθαδία* csak abban különbözik, hogy ez utóbbi nemes gondolkodás móddal és indokokkal türhetőnek látszik. Ennek kisérőjeként tünik fel a *ῥᾳθυμία*, miáltal a költő a *προμηθία*-val ellentétben a vélt biztosság azon érzetét jelöli, melyből az embernek minden gondtalansága és gondatlansága származik. Lássuk most már Oedipus jellemét. Miben nyilvánul először *αὐθαδία*-ja? A 8. v. *ὁ πᾶσι κλεινὸς Οἰδίπους καλούμενος*, mely a férfit nagy önérzettel birónak tünteti fel, semmi kifogás nem türne, ha ugyan ez érzet indokolt volna. Min alapul tehát önérzete? Először a bizakodáson saját értelmében, a hiten csalhatatlanságában és hibázhatatlanságában. A nyomatékos mód, amint a gyilkos felkutatásához segítségét igéri, gyanitatja 132, 145, 216 vv., — de a 441. v. „csak gúnyold, miben nagynak fogsz engem találni" nyiltan kimondja, hogy bizakodottsága a

Sphinx talányának egykor sikerült megfejtéséből származik. Innen öntudatos szavai 393. v. „azonban a talány nem bárki számára volt, de jöttem én“, 397 v. *ὁ μηδὲν εἰδὼς Οἰδίπους ἔπαυσα νιν, γνώμῃ κυρήσας, οὐδ᾽ ἀπ᾽ οἰωνῶν μαθών*. Nem is szándék nélkül dicsőítteti a költő a pap és kar által a királynak akkor bebizonyított okosságát 37 k. vv., 510. v. Es *ῥαθυμία*-ja részben szintén így tűnik fel 1196—1204. v. — Oedipus elbeszéli gyermekkora szerencséjét 775., későbbi életét 998. v. *εὐτυχῶς*-nak mondja, azért járul 984 v. Jokaste véleményéhez és 1080 v szerencse gyermekének nevezi magát Azért érzi magát biztosságban 576. v. *οὐ γὰρ δὴ φονεὺς ἁλώσομαι* és 1170. v.-ig ragaszkodik biztosságához. De mily véleményben van a költő az ily bizalomról? Kétségtelen, hogy itéletét Teiresias mondja ki 442. v. *αὕτη γε μέντοι σ᾽ ἡ τύχη διώλεσεν*; tehát mit Oedipus bölcsességének tulajdonított, csak esetlegesség volt, és a vélt szerencse, melyet a biztosság érzete adott, ez tette őt, annélkül hogy gyanítná, tönkre.

De még világosabban kitünik a költő itélete a darab elrendezéséből. Az első rész 124—706. v., melyben Oed. a gyilkost kutatja, anélkül hogy gyanítná, hogy maga ölte meg Laiust; e résznek egyedüli célja, hogy az *αὐθαδία* hatását Oedipuson előtüntesse. 124. v.-ben Oed. azt véli, hogy a gyilkost valamely thebaei politikai párt megvesztegette. Mily alapja van-e vélekedésnek? Semmi biztos alapja nincs; csupán gyanu volt,melyet a közvélemény is követett Thebaeben 126. v. A 138 —142. v. gyanakodik, hogy u g y a n a z o n kéz, mely akkor Laiust megölte, ma az ő életét is fenyegeti. Pedig nincsenek okai e gyanakodásra, vagy legalább nem hoz fel semmit, s a darabban sehol sem találunk említést valamely thebaei romboló pártról. De azon gondolat, hogy K r e o n izgat ellene, és pedig Teiresias segítségével, még egészen távol van tőle 133. v. csak 378. v. jő ezen goudolatra. Mégis egy, minden tényleges alapot nélkülöző gyanut ő bizonyosnak tart 253, 312, v. s gyanuja csakhamar határozott alakot nyer. A 346. v. gyanítja, hogy Teiresias a Laius élete elleni összeesküvésnek részese volt. 124. v. fogadott gyilkosra gondol és nem véli még, hogy Teiresias őt fogja a gyilkolással vádolni. Mi alapja van tehát e h a r-

m a d i k gyanunak? Maga mondja 345. v., hogy szenvedély szól belőle s még δοκῶν ἐμοί-vel nyilvánítja gyanuját. Azonban a vélekedés bizonyosságá lesz midőn Teiresias öt mondja Laius gyilkosának. Most már tudja 357. v., hogy összeesküdtek trónja ellen, hogy Kreon őt meg akarja buktatni 378. v., és hogy a papot e tervnek megnyerte 387. 399. Mi oka van, hogy Teiresias jósolási képességében egyszerre nem bízik—οὐ γάρ ἔκ γε τῆς τέχνης 357. — holott meg 300—304. v.-ben dicsőiti? M o s t csak a sphinx talányát említi 390. k. vv., melyet a jós képessége dacára sem birt megfejteni; k é s ő b b 564. és 568. v. joggal gyanusnak tünik fel előtte, hogy Teiresias most őt mondja a gyilkosnak ,előbb azonban hallgatott.' Nem valószínű, hogy Soph. nem akarva tétet csak később, csak Teiresias (460) szavai után (ἰών εἴσω λογίζου) ily reflexiókat a királylyal. Bizonyos, hogy az olvasó Oed. szellemi vakságáról (365, 433, 445.) nem nyer más felvilágosítást, minthogy eszelős gyanuja a jós ellen fosztá meg a józan itélettől. A szenvedélyesen felizgatott képzelem hirtelen vélekedései és homályos sugallatai helyettesítik nála a meggondolt okadatolást. Mert mi alapos indokai vannak, hogy ismét Kreonra gyanakszik? Valjon Kreon előbbi viseletében adott-e rá alkalmat? Nem; mert a 377. v. előtt e gyanu még nem élt és Oed. maga Kreont 385. v. φίλον ἐξ ἀρχῆς πιστόν-nak nevezi. Hanem 377. v. Apolló véletlenül említtetik, kihez Kreon küldve volt (v. ö. 603. v.) és Oed. maga mondja (555. v.), hogy Kreon ajállá neki, miszerint kérdezze meg Teiresiast 288. v.; így rögtön világos lőn előtte, hogy Kreon utasítá Teiresiást, hogy őt (Oed.) mondja a gyilkosnak 572. v. Ily combinatiókban bizonyára nem volt bizonyíték; és így itéli meg a költő is a kar és Kreon szavaiban 523 és 528. v. Mindazáltal Oedipus előtt e gyanu is bizonyossággá lesz és erősen ragaszkodik hozzá 385, 401, 534. v. és pedig Kreonnak, a karnak és Jokastenak minden ellenvetései dacára 703, 705. v. az első rész végeig.

Hogy gondolhatnók, hogy Soph. bölcs fejedelmet akart Oedipusban festeni? Ötször téveszti el az igazságot és nem tanusít γνώμη φρενῶν-t. (626. v. οὐ γὰρ φρονοῦντά σ' εὖ βλέπω.) A költő sokkal inkább azt akarta megmutatni, hogy Oed. azon biztos érzetben, hogy ő többé nem hibázhat, miként adja át

helyt bajos és homályos életkérdésekkel találkoznak, melyeknek megoldása tőlük meggondolt óvatosságot és megfontolást kiván. Ekkor el kell vezniök, mivel a költőként a φρόνησις-t nélkülözik, minthogy ez óvatosságra int, mert minden életszerencse bizonytalan és állhatatlan.

Drámánk harmadik része 924—1181. v. Oedipus ῥᾳθυμίαját állítja elő, bizalmát, hogy bármi deríttessék is ki származását illetőleg, soha becstelenségére nem válhatik. Minden aggodalom nélkül néz elébe a kutatásoknak szüleit illetőleg, sőt inkább oly élénk érdekeltséggel, hogy e mellett Laius meggyilkoltatása egészen felejtve lesz. Már évek előtt nevezte őt valaki részegségében fattyunak 780. Később belátta, hogy a dolog figyelemre sem volt érdemes 779. v., de akkor ez eset nem hagyta nyugodni és titokban elment Delphibe, hogy az istenséget megkérdezze származása felől. De a jóslat mit sem szólt származásáról 789. v, ἄτιμον ἐξέπεμψεν ὧν μὲν ἱκόμην, ellenben tudatá vele, hogy atyját, „ki őt nemzé“ τοῦ φυτεύσαντος πατρός 793. v. meg fogja ölni, és anyját nőül veszi. Oed. nem is kételkedvén, hogy ezen atya Polybos és ezen anya Merope legyen, azóta kerülte Korinthust 997. „bár szerencsém végett, de mégis — mi édesebb mint a szülék szemébe tekintetni?“ Soph. itélete szerint Oed. akkor k ö n n y e l m ü e n dönté el a származását illető kérdést: ezt mutatja már a φυτεύειν összhangzó kifejezése 793. 436. és 827. vv.-ben.A mondától is eltért Soph., minthogy a Laiusszali találkozása előtt kérdezteti meg Oedipusszal a jósdát. De miután már igazolhatatlanul és könnyelmüen eldöntötte ezen kérdést, nem támad benne többé kétség, hogy valóban azon szülék Korinthusban ne volnának az igazi szülék. Teiresias 415. és 436. v. ujólag felhozza e kérdést, de tartós benyomás nélkül, minthogy most is úgy ragaszkodik alaptalan véleményéhez 774. v., mint előbb; még mindig fél, hogy a borzasztó, jóslat beteljesedhetnék 825, és még miután Polybos természetes haláláról értesült 955, 960; akkor is kínozza az aggodalom, hogy még mindig n ő ü l v e h e t i a n y j á t 976, 985. E helyhez azt jegyzi meg Klein Hr.[1]): De ahogyan még most is ott állhat és remeghet

[1]) Gesh. d. Dramas. Leipz. 1865. I. köt. 305. k. lapokon.

anyja ágyánál, kít hiszen anyjának ismert, és kit, hogy elvegyen nem kényszeríthető a föld semmi hatalma, az utólagos és erőtetve előcibált aggodalmak e rohamánál minden mai szinházi közönség hahotába törne ki.... Mily tréfát űzhettek Eubulos és Plato vígjáték-porodiái ezen minden ároni házassági agodalmakból, ezen borzadalmakból az öreg Merope anya ágyánál!" Minthogy a költő psychologiai művészetének ezen gyanusítása első pillanatra alaposnak tűnik fel, szükségesnek tartottuk ezt idézetet adni. Nekünk is úgy látszik, hogy Soph. Oedipusnak e jellemvonásában egészen a megengedettnek határáig ment; de nem engedhetjük meg, hogy a király aggodalma, még tulságában is, valótlanságot tartalmazna. Valódi az és természethű, mert oly természet mint Oedipusé nem keresi viseletének okait, hanem közvetlen érzetei szerint cselekszik. Ily természetű egyénekkel megtörténik, hogy nevetségessé lesznek, mert nem jut eszökbe, hogy azok lehetnének. Oedipusnak nemes, a legnagyobb jámborságtól, áthatott és legtisztább erkölcsiséggel eltölt kedélyére igen mélyen hatott a delphii jósda, és e benyomás állandó maradt lelkében. Biztosságát abban lelte, hogy a kötelékeket, melyek neki legkedvesebbek valának, nem minden harc és lelki fájdalom nélkül — széttépte. Véleménye szerint ő a legbiztosabb utat találta meg, és valjon voltak-e másfélék is, valjon mindenütt van-e oka félni a jóslattól e fölött nem emelkedett. Igy állítá elő Soph. Oedipusát, és ha ragaszkodott hozzá, nem tért el festésének valóságától. — Amint Oed. 1020. v. megtudja, hogy a korinthusi szülék csak nevelő szülei voltak, akkor elfelejti Laius meggyilkoltatását és azon uj érdek lepi meg, kik voltak tehát szülői? Itt a költő ismét a király azon könnyen fölkelthető és aggodalom nélküli gondolkodás módját festi, mely szerint csak arra figyel,mi őt pillanatnyira eltölti. 1026. v.-ben megtudja, hogy a Kithaeronon találtatott, Jokaste is (719.) ὄρος ἄβατον-ról beszélt, de ezt észre sem vette. 1032. v.-ben mondják neki, hogy bokacsontjai még akkor át voltak fúrva; hasonlót beszélt 718. v. Jokaste is; de ezt sem vette észre. Még mindig nem gyanítja kinek fia lehet. Ekkor harmadszor hivatik fel figyelme 1042. v. azon szolgára, ki egyedül képes felvilágosítást adni. Még most

sem aggódik 1050.; telve van kiváncsisággal 1059., roszalja Jokasta fenhéjazását 1062, mert azt gondolhatja, hogy ő alacsony származásu 1070. Mert nem lehet, hogy az ő szülői nem lennének hozzá méltók 1080, 1085. Biztosságának érzete nem hagyja el előbb, csak midőn az iszonyu való kézzel foghatóvá leszen 1170. v.

Szóval: az *αὐϑδία* és *ῥαϑυμία* az e g y e d ü l i hibák, melyek jelleméhez ragadtak. Nem volnának meg ezen tulajdonságai, ha e l ő b b gyanította volna azt, mi csak 1181. v.-ben indítja jajkiáltásra *ἰοὺ ἰού· τὰ πάντ' ἂν ἐξήκοι σαφῆ*. Soph., ha különben j e l l e m é t k ö v e t k e z e t e s e n a k a r t a e l ő á l l í t a n i, n e m v o n h a t á e l s z e m e i e l ő l e l ő b b a f á t y o l t, m i n t a m i k o r t e t t e.

Alaptalanul támadtatott meg tehát e katastropha elhalasztása miatt Soph. psychologiai müvészete. A költő igazolása olvasható Müller Jánosnál[1]: nem meggyőző, minthogy a szerző igen sokat értelmez: „Fontoljuk csak meg, így szól ő, mennyi kínteljesen feszítő,rettentően izgató volt Oedipusra nézve mindabban mit legközelebb átélt: nyomasztó gondok és menekvési buzgóság, harag, gyanú, elkeseredés, kínzó lelkiismeret-furdalás, kétségbeesés, csalatkozás és meglepetés dúlta fel lelkét.“ E felfogást, mint kimutattuk, csak legmegszorítottabb terjedelmében, fogadhatjuk el. Tehát ezen szellemi feszültségből, „melyeket Oed. utolsó órákban tapasztalt“ és azon körülményből hogy Oed. a hármas ut említését 716., a fontos figyelmeztetést, hogy lábai át voltak szúrva 718, figyelem nélkül hagyja, ebből véli a szerző kimagyarázhatni a katastropha elhalasztását.

Nem úgy Klein H.[2]) Itt Oedipus önámítása ‚valószinütlenlennek‘ tüntettetik fel, „ha csak az önámítás is nem istentől rendelt sors“ (!) De Soph. Oedipusa n e m „báb a fatum kezében“ és a költő Oedipusban nem akarta „az embert mint ilyent festeni,sem ezzel „az uralkodó faji jellemét“ adni, mint kinek egyedi tulajdonságai „önakarat, dölf, hirtelen harag, gyanusítás hatalom féltésből, igazságtól félés egészen a dühöngésig.“ — Idéz-

[1]) D. theb. Trag. d. Soph. Innsbruck 1871. 48. l.
[2]) Gesch. d. Dramas I. köt. 335. k. ll.

tük e helyet, mert e tulajdonságok egyike sem jő tekintetbe e drámát illetőleg Sophokles értelmében. Mert Laius megöletése, Jokaste házassága, Teiresias és Kreon gyanusíttatása, a titkos távozás Korinthusból, mind oly körülmények, melyekből Soph. Oedipus tulajdonképeni vétkességét nem származtatta.

Azon értelmezők, kik mint Schwenck C.[1]) belőle az egyes hibák egész összegét következtetik, kétszeresen tévednek. Először ugyanis törekesznek kimutatni, hogy a vétség és büntetés megfelelnek egymásnak, mit a költő el nem ismert és mi a Tragoedia lényétől egészen idegen; másodszor oly hibákat födöznek fel, melyek semmi vagy csak igénytelen összefüggésben vannak a hős utolsó sorsával. Oedipus jellemének igazán véve igen sok fényoldala és csak kevés árnyoldala van. Akarata mindenütt jó 11, 314.; ő becsületes, őszinte és igaz 93, 386, 642: nincs sehol vétségönek tudatában, hogy azt másokra hárítsa; őszinte résztvéttel és jóakarattal viseltetik alattvalói iránt 60, 94, 443, hő szeretettel övéi iránt 580, 590, 773, 1465; igazi jámborság hatja át 68, 77, 146. és Jokastenak nem sikerül, hogy a jóslat fölötti hitét lényegesen megingassa 965, 969. Mindezek tagadhatatlanul nagy tulajdonságok, de nem takarják el hibáit. Azon értelmezőknek, kik Oed. erkölcsi akaratát a vétség mérvesszeje szerint mérték,ártatlannak kelle őt nyilvánítani. Igy tett Schneidewin, ki Oed. jellemét a bevezetésben 19. l. ‚szeny nélkülinek' nevezte, és Ribeck O,[2]). ki azt mondja: hogy az úgy nevezett vétség minden gondolatját távol kell tartani. Akik így itéltek, azok természetesen drámánkban sorsdrámát ismertek fel. De sem sorsdrámával, sem véletlenséggel nincs dolgunk: egyik sem volna tragikai. Fatalistikus háttér mindenesetre van; drámánknak azon része, melyről Schiller azt mondja (Briefwechsel. 370.), hogy épenséggel semmivel sem pótolható, de a jósda jóslata Oedipusra nézve sem tartalmaz „szükségességet", mert semmiféle jóslat sem fosztja meg az

[1]) D. sieben Trag. d. Sop. Frankf. a. M. 1846. 109. l.

[2]) Soph. u. s. Trag., Vorträge v. Virchow u. Holzendorff 83. füz. Berl. 1869. 24. l.

embert akarata szabadságától.[1] De Oed. akaratától sem függött minden, mert külső körülmények szerint kelle cselekednie, melyek szabad elhattározását nehezíték, azonban beszámítás alá eső állapotát meg nem szüntették. Ő felelős volt azért, hogy túlhirtelenkedve dönt származása felől, mert az istenség az ő kérdésére nem adott feleletet. Hogy ez a költő felfogása, kétségtelen. Hogy Oed. akkor nem volt ovatos, eléggé lakol érte. Mert a büntetés bizony nem felel meg a vétségnek, de épen ezen alapszik részvétünk, és e részvét annál nagyobb, minthogy jellemének egyedüli hibái, az *αὐθαδία* és *ῥᾳθυμία*, átalában emberi és nem nemtelen jellemhibák. És ezeket, mint kimutattuk, Soph. arra használja, hogy sorsának lélektani felvilágosítását adja.

Malmosi Károly.

---

[1] Schmalfeld. Zeitsch. f. Gym. 14. évf. 1860. 273. k. ll.

Cl. philol. folyóiratok kivonata.

J. Arnold. — Horác 12. epistolája. (Neue Jahrb. f. Philol. 1870. 9. 619 ss.) — 7 v. E szavakkal in medio positorum abstemius herbis vivis et urtica a bölcsek mértékletes életmódja jelöltetik s akkor si forte csak példálózva vehető; de talán si sponte in medio. — Azonban a 2. v. után épen azt jeleli Hor., hogy Iccius épen nem élvez, hanem a nyujtott élvezetektől tartózkodva (in medio etc.) káposztával és urticaval él, tehát Hor. nem erkölcsi előnynek, hanem hibának, a mértékletességgel visszaélésnek tekinti = cynismus. 1—6 v. tétel, 7—11 v. ellentétel. 7 v. si forte = ha azonban talán (épen). Hor. véli, hogy egy gondoikodó barátját elégedetlenségének okáról felvilágosíthatja s óvhatja, hogy subiectiv tartásának felcserélése az objectiv körülményekkel elégedetlenségét táplálja. Ily célnak megfelel e rész oly alakban. melynél a humoristicus burok csak a költő kiméletességét mutatja. — 10 és 11 v. a második — vel quia nem csak kiegészíti az elsőt, hanem élességét szeliditi. 10. v. natura nem épen birvágy, mint Porphyrion véli, hanem = mendosa ellentétben a recta-val (sat. I. 6. 66.). Tehát 10 után nincs hézag (mint Ribbeck), Hor. Iccius philos. tanulmányai közé egy epizódot sző, melyben Icciust némileg abderai Demokritosszal helyzi ellentétbe; ez speculativ állapotában minden házi gondot elvet, Iccius pénz- és számadási ügyek közt a vizsgálódás problemáihoz ragaszkodik (12—15), s miután ezen problémákat nehány vonással jelzé (16—19) élces csipkedéssel végez (20), hogy uj tréfával at első részt elhagyja (21.), s hogy a 2-ik részhez Grosphus ajállásához átmenjen. Pisces = victus lautus vagy mundus victus ellentétben evvel porrum et caepe = victus sordidus. 7 és 11 v. antithetice. A költő közönyösen fejezi ezt ki, nem akarván erkölcsi predikáló lenni: csak jelzi, hogy oly férfinak ily kérdés kevés gondot adhat. Trucidas vonatkozással Empedokles bölcsész psychologiai tanaira (Zeller phil. der Gr. I², 549), hogy az elesett szellemek

állatok s növényekben élnek stb. Grosphus Hor. ugyanazon barátja, kihez II. od. 16. — Dio tekintélyére támaszkodva nem lehet e levelet a 735. évre tenni. A levél végszavait, a költő kifejezését megfontolva, könnyen lehet 734 és 738 közt, Lachmann és ellenei közt választani (a cantabriai hadjáratot vagy inkább Agrippa győzelmét illetőleg is.) E sorok a legrégibb adat azon eseményekről; ezt Hor. a Rómába érkezett hirek uj benyomása alatt irta. — Másként látszik lenni a dolog. Augustus személyét illetőleg. Hor. a történettel megegyeztethető, ha genibus minor = flexis genibus, és Obbarius szerint a szerkezet: Phrahates genibus minor accepit ius imperiumque Caessaris. Igy bizonytalan ki vette a hódolatot. De épen azért Augustust gondolhatnák, tehát látszik Hor. a való tényállást kevéssé ismerte. Genitivus Caesaris nemcsak ius imperiumque-től, hanem genibustól is függ. Phraates ismerte el a római fensőbbséget.

A. F. — **Plautus Truculentusához.** (Neue Jahrb. f. Philol. u. Paed. 1870. 9. 647 s.) — II. 1. 22. k. Spengel szerint a 23. vers Noniusnál p. 89. olvasható; de ott a leiró hibázott. Nonius hihetőleg így olvasta: dum habeat quod amet: ubi nihil habeat alium quaestum coepiat. Tehát habeat conj. mint ABCD; és nem tum hanem quod amet. De értelme ez: míg van a szeretőnek valamije addig szeressen stb., tehát ezen quod sem jó, hanem: dum habeat, dum amet (Lambin és Turs. II. p. 317.) v. ö. Catull 62. 45. és Quintilian IX. 3. 16. értelmezése szerint az első dum = quoad, a második dum = usque eo.

Hultsch Fr. — Galenoshoz. (Neue Jahrb. f. Philol. 1871. I. p. 35. s.) A szöveg még igen el van hanyagolva. 3. fej. (Kühn V. k. 7. l.) *Ἐπειδὴ σφίδρα φιλοῦμεν ἡμᾶς* és *ὃν μήτε φιλήσειν οἶδας μήτε μισήσειν* mint glossák törlendők. *εἰ τοιοῦτός ἐστιν οἷος εἶναι λέγεται* gyanus. *καὶ* törlendő *πρῶτον* előtt. *ἤ τινα τούτων ἢ πάντα* glossa, *καὶ* nem *τοῖς πολὺ* stb. elé, hanem *κεκολασμένῃ* elé teendő. *μέμψῃ* h. *μέμψαι.* Helyesen Marquardt: *ἀδύνατον γὰρ εἶναι τό μηδὲν ἡμαρτῆσθαι* s akkor utána: *σὺ πιστεύσας ἐμοὶ τοῦτο καὶ ἐπαινέσεις ὕστερον,... οὐ μὴν ἑαυτοάς γε παρακαλοῦντας. νομίζεις*-től *μιᾶς ἡμέρας*-ig törlendő *τοιοῦτος* után Laur. szer. *ἢ καὶ.* **Hultsch Fr. Hesychioshoz.** (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. I. 26. *ἐξαπειρῆςθαι* későbbi graecismus *ἐξαπηρεῖσθαι* helyett (*ἐξαπερείδομαι.*) A redupl, elesését l. Polyb. 1, 11, 10. 3, 66, 9. stb. és Diodor.)

Sophokl. f. d. Schulgebr. erkl. v. G. Wolff. IV. König Oedipus. Leipz. 1870. — Ismerteti Wencklein. (Neue Jahrb. 1871.I. 37.ss) Gramm. szóértelmezésekre sok fordíttatott, az archeol. és mythol. értelmezések széles ismeretről tanuskodnak. A metrica, rythmus, trimeter, a dialogok symetriája helyesen tárgyaltatik. — Egyes megjegyzések mégis tehetők: V. 11. δείσαντες στέρξαντές aor. úgy értelmezendő mint indic. ἔδεισα ἔστερξα a hangulat kezdetéről a tartósság helyett. 18. οἱ δ' ἐξῆς θεῶννál így értelmezni „kik részemen vannak" szükségtelen hozzáadás, hanem ἐξῆς (deinceps) e h. van τῶν ἄλλων, hogy a beszélő a rangsort, melyben a papok rendezve vannak megjelölje s indokolja miért beszél ő így. — . . . 317. v. ταῦτα helytelenül értelmeztetik: „a való tényállás elismerését elnyomtam", ταῦτα csak a megelőző φρονεῖν ὡς δεινὸν stb.-re vonatkozhatik. Teiresias érzi, hogy e gondolatnak vissza kelle őt tartani, hogy Oed. előtt megjelenjen azért indokolja (γάρ), hogy nem jött volna, ha jobb tudatához hű nem lesz; tehát bánat. — 325. Kvičala szerint μηδ' ἐγώ helyett μὴ λέγων tétetett; pedig μηδ' ἐγώ igen helyén van οὐδὲ σοὶ után (v. ö. 1409); aposiopesis pedig úgyszólván nincs itt, hanem szók helyébe a cselekvés lép t. i. a megfordulás a visszatéréshez . . . 1085. ποτὲ állása nem hasonlítható 509 v.-hez, hanem így javítandó ἐξέλθοιν ποτὲ | ἔτ' ἄλλος. — 1090. τὰν αὔριον πανσέληνον értelmezése éleselméjű feltalálás, de való nem lehet; így csak comoediában lehetne értelmezni (pl. Aesch. Agam. 926) stb.

K. H. F. Lysias XII. §. 80. (Neue Zahrb. f. Phil. u. P. 1871. I. 46.) Talán τῆς τύχης . . . κάκιον ὑμῖν ὑμεῖς αὐτοὶ βυηθήσητε (v. ö. Demosth. IV. §. 12.) vagy egyszerübben ὑμεῖς kihagyásával.

L'hellenisme en France, leçons sur l'influence des études Grecques dans le développement de la langue et de la littérature Française, par E. Egger. Paris 1869. — Ismerteti Weil H. (Neue Jbhrb. f. Phil. u. P. 1871. I. 37. ss.). A hellenismusnak különféle stadiumai vannak tehát (az eredeti és keresztény hellenismus szer.) a hatás az uj nemzetekre is különböző. Görögország nyugotra Rómán keresztül hatott. Egger az eredeti hellenismust és hatását veszi fel, de a nehéz határt vonni. A fr. nyelvre jóformán a gör. nemis hatott. (109. kk. l.) 88 kk. l. érdekes áttekintése az irodalmi tanulmányoknak a byzant birodalomban, mily míveltségűek voltak a XV. századbeli görög menekülők; a XVI. század fénypontja a műnek és tárgy-

nák. Budé V. után Estienne H., Casaubon J., Scaliger J.,Saumaise C. — A protestansok a szentirás görög szövegét vevék alapul. A gör. tanulmányok lendületeinek és hanyatlásának okait Franciaországban, nem eléggé meríté ki szerző, de tökéletesen festi e tanulmányok befolyását a fr. irodalomra a XVI. században. Ronsard nem akarta a fr. nyelvet görögösíteni, mint Boileau állítá. — A hellen tanulmányok és a nemzeti irodalom termékei közt középül állnak a görögbőli fordítások. E rész a müben igen kimerítő. A hellen tanulmányok a XVII. században hanyatlanak. 18-ban elenyésznek, de következett egy fordulat. Két függelékben szól a XIX. század lendült gör. tanulmányairól és jelen állapotairól. Az I. k. függelékeiben, az uj görög átalakulásáról, Görögorsz. 1453-ban, a görög kiejtésről.

Beiträge zu einer Gesch. d. Attischee Bürgerrechtes v. A. Philippi. Berlin 1870. Ismerteti Schaefer A. (Neue Jrbrb. f. Phil. u. P. 1871. I. 51 ss.) Eredménye annak kimutatása, hogy az ó-attikai államban tiszta családtörzs-kormányforma állt fön. — Athén beltörténete néha egészen a polgárjogérti küzdelem (59. l.). Bevezetés (1—27. l.) a polgárjog fogalmát, jelentőséget tárgyalja. — I. 29—65) a félrészről lerzármazottak állásáról a polgárjoghoz. Perikles törvénye, hogy a polgárjog birásához szükséges, miszerint atyai és anyai részről atheni származású legyen; felügyeletül a γραφὴ ξενίας — II. (67—78) az epigamiáról s a házasságkötés kellékeiről. A házasság csak polgár és polgárnő közt jogérvényes. — III. (79—143) törvénytelen származásuak viszonya az attikai joghoz. — Szerző állítása, hegy még a démosokból is kizárattak, s semmi polgári joguk nem volt, nem bizonyos. Evvel kapcsolatban az idegenekről, kik polgári jogot nyertek. — IV. (145—181.) A kleistenesi kormányzat polgárjogáról. A törzsekhezi tartozás államjogi jelentőség nélkül. A 4 phylé később csak istentiszteleti egyesület. — V. (183—229.) A soloni korm. polgárjogáról. Már nem a γένος, hanem nz οἶκος a mérvadó. — VI. (221—396.) A törzsuralmon alapuló állam keletkezéséről s némely cáfolatok. — Gondosan birálja az adatokat.

Weber H. Livius XXIV. 25. 8. időszerü javítása. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. I. 55. s.) Igy lesz: ea natura multitudinis est: aut servit humiliter aut superbe dominatur; libertatem, quae media est, nec augere modice nec habere sciunt. A következő publiciorum helyett mi volna jobb?

Meissner K. — Cicero Cato maiorjához. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. I. 57. ss.) 5. §. quid est enim aliud Gigantum modo bellare cum dis nisi naturae repugnare? A mondattagok elhelyezése logikátlan. De Gasda ajállata sem jó: Quid est enim aliud nisi Gigantum etc. nisi sokszor = si hoc non est pl. de off. III. 54. In Ver. III. 71 s. hason értelmű ezekben is: In Ver. I. 128. De div. II. 78. p. S. Rosco 54 stb. Néha a második tag egészen hiányzik. Phil. I. 22. V. 5. X. 5. De off. II. 83, stb. A helyen nem kell változtatni. — 8. §. est istuc quidem aliquid, sed nequaquam iu isto sunt omnia. Hasonló Tusc. III. 52. sunt-nak nem szabad hiányozni. De or. II. 215. De leg. II. 24. stb.—12. §. domestica bella=intestina b. = polgárháború, de ez anachronismus volna ott, azért bella törlendő. — 16. §. quo vobis mentes etc. v. ö. Sophokl. Aias. 183 v. Utána „notum enim vobis carmen est," „enim" eredeti megerősítő jelentésben = valóban, bizonyára, mindenesetre. Liv. XXII. 25. Cato m. 77. 19. 84. Tusc. 11 stb. Utána, et tamen ipsius Appii exstat oratio ,et tamen' megtartandó. — 17 §. discebant enim fidibus antiqui, helyén van Cato ajkain. Ép úgy 44. §. quod ea videlicet homines capiantur ut pisces, és 56. §. id est senes. — 35. §. quam tenui aut nulla potius valetudine; aut nem lehet mint vel potius törlendő vagy lesz *ac* nulla potius.— 38. §. omnia antiquitatis monumenta conligo. Értetik Cato didaktikai-pedagogiai irodalma, encyclopaediája. — 46. §. cuius (voluptatis) est fortasse quidam naturalis modus a peripateticusok értelmében, és nem motus v. ö. Acad. II. 135. — 56. §. mea quidem sententia ... ad cultum etiam deorum pertinent. Cicero használta Xenophon Oekenomikosát v. ö. Oekon. 5. 10; 9. 1—3; 5. 11;15. 4; 5; 67 §. ubi enim potest illa aetas ... salubrius v. ö. Oekon. 5. 9. — 81. §. quare, si haec ita sunt, sic me colitote, inquit, ut deum. Cic. szándékkal tér el az eredetitől Xen. Kyrop. VIII. 7. 22. Cic. elhagyván mi Xen.-nál a 17. §-ra vonatkozik oly fordulatot használ mint Somn. Scip. c. 8. deum de igitur scito esse et. v. ö. Tusc. I, 65.

Plüss Th. — Q. Claudius Quadrigariushoz. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. I. 66. ss.) Claud. Quad. annaleseinek V-ik könyvéből egy tör. Noniusnál 475. 27. (Peter nr. 55.) A 2- puni háború első évére vonatkozik, egy csatára a trasumenni tónál. V. ö. Liv. XXII. 6. Dacius? — Priscianusnál VI. 697. (Peter. 49.) litteris addivalis? az államon féregként rágó iratok csak a Numai

könyvek lehetnek, melyek 181 K. e. kiásattak, tehát = litteris ad dium latis.

Kraffert H. — A leignitzi Livius-codex. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1881. I. 66. ss.) A leignitzi Petro-Paulini egyházkönyvtárban Kr. által 1870. máj. 7. találtatott fel. Folio, bőr fán (Nr 56.) 135 papir lap. A könyvek kezdő betűi uncialisak, a kezdők kékek vagy vörösek. Néhol javítás, figyelmeztetés stb., de a második kéz nyomai igen ritkák. Minden oldalon 47 sor. Italiai származást mutat. Tudatlan irótól. Magában foglalja XXX—XL. 37. 3. — Irathatott 1395 után. — (Felhozva több hely, hol sajátságos olvasás van.)

Grumme A. Livius XX. 19. 6. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. I. 75. s.) Három kettős kifejezés inprovidos incautosque — universos (universo helyett) simul — effuso terrore = Scipio elhatározta az egész ellenséges csapatott egyszerre megtámadni.

Jeep. J. Horatius Od. I. 35. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. I. 77. s.) 21. ver.-től értelme. A Fides nemcsak a Fortuna secunda, hanem az adversa kiséretében is megvan. V. ö. Ov. trist. I. 5. 25 kk. — Linquis hely. stringis irandó = attenuare, deliberare. — Velata hely. velante irandó s ‚te'-hez viszonyítva lesz a Fortuna secunda képes jelelése.

F. B. — Uj Cicero-töredék? (Neue Jahrb. f. Phil. u. Paed. 1871. I. 79.) Verhandlungen d. Kieler Philologenversammlung (Leipz. 1870.) Detlefsentől egy töredéket hoz, mely a Veronai floresből van véve, s a flores szerint Cic. de orat. I. 5. 18. után kellene következni; de latin Josephusból valók (v. görög Jos. V. 7. 3. a e.).

Polle Fr. — Lukianos *Δὶς κατηγορούμενος* 2. — *ἀκαλλιερήτα* után nem *πάντα* irandó (Jacobitz) hanem *τὰ ἱερά*. V. ö. Aeschin. g. Ktes 131. Herod. IX. 19. stb.

Trieber K. — Xenophonhoz. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. II. 105 ss,) — Hell. I. 3. 17 lesz: „*καὶ ναῦς συλλέξων, αἳ ἦσαν ἐν τῷ Ἑλλεσπόντῳ ἄλλαι (ἄλλῃ) καταλελειμμέναι φρουρίδες ὑπὸ Κρατησιππίδου, καὶ ἃς Ἀγησανδρίδας εἶχεν* ... *καὶ ὅπως καὶ ἐν Ἀντάνδρῳ ἄλλαι ναυπηγηθείησαν*, — Hell. I. 7. 17. *ἔπεισαν* .,.. *ὑμῖν ὅτι* glossa. — Hell. I. 7. 16. a későbbi kivitel (17—19—29—33. §.) szerint ily rendben lesz *τὰ μὲν κατηγορήσων* ... *τὰ δὲ συμβουλεὶσων ἅ μοι δοκεῖ ἄριστα εἶναι ἁπάσῃ τῇ πόλει, τὰ δ' ὑπεραπολογησόμενος*. — Hell. II. 3. 31. Kritias felvilágosítása, miért kapta

Theramanes a *κόθορνος* nevet — glossa. — Hell. II. 3, 38. és 49. *καλοὺς κἀγαθοὺς* olvasandó (*τε* nélkül). — Laked 6, 4, Hell. III. 1 27 *κατακλείειν* és *κατεκλεῖσεν* olvasandó *καταλείπειν* hely.

Marquardt F. — Galenoshoz· (Nene Jahrb. f. Phil. u. Paed. 1871. II. 108.) *Περὶ ἰδίων βιβλίων* 13. lesz *περὶ τῶν ἀκολούθων ἑκάστῳ τέλει βίων ἐν* (*ἑκάστου τῶν βιβλίων* hely.)

Isler M. — Das Bürgerrecht der Plataeer in Athen. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. II. 109 ss.) — II. Hellanikos (115 ss.) — Plataca és Athen közt szövetség 519 K. e. (Herod. VI. 108. Thuk. III. 55, 1.) egész 427-ig és 387—373 K. e. E viszonyt Thuk. III. 55. 3 ; 63, 2 *πολιτεία*-nak Diod. XV. 46. *ἰσοπολιτεία*-nak nevezi. A viszonyra nézve l. Thuk. III. 68. végén *πολιτεία* = *ξυμμαχία*. Az athenick a plataeaiakat a többi szövetségesek közül kiemelve polgáraiknak nevezik. Az Athenben levő plataeaiakat illetőleg Lysiasnak Pankleon elleni beszédéből kitünik, hogy a menekült a plataeaiak (427-ik feldulatás után) atheni polgárok, a phylekbe és demosokba beirva voltak, de azért egy honfi társaságot képeztek. A Demosth.-nek tulajdonított Neära elleni beszédből: Az illetőnek ki polgár akart lenni, érdemeinek kelle lenni, azután 2 egymásutáni népgyűlésen szavaztak felette s a 2 ikban 6 ezernél több szavazatot kelle kapnia, végre *γραφὴ παρανόμων*. A plataeaiek archonok nem lehettek, de gyermekeik igen ; Hippokrates inditványára ; jövőben ismét a nép határoz. Később Athénbe jött plataeaiak metőkök vagy idegenek. — Aristoph. Békák 693 K. s a scholiasta szavai az arginusi csatára (406. K. e.) vonatkoznak. Plataeai polgárjog mint államjogi intézvény sohasem létezett. — II. Hellanikos mikor élt? Pamphila Gelliusnál XV. 23. szer. születeťt 496 K. e. — Lukianos Macrob. 22. (III. 224. Reitz) szer. meghalt 441. K. e. A scholiastának Aristoph. Békák 693. hoz irt szavaiból csak a tett *τοὺς δούλους ἐλευθερωθῆναι* megtartandó, *ὡς Πλαταιεῖς* és *συνναυμαχήσαντας* a szövegből lopóztak ide be; tehát a scholiasta csak azt jegyzi meg,hogy erről Hellanikos irt ; s így H. adatát lehet a marathoni időre vonatkoztatni. Hellen. életkoráról azonban biztosat még sem tudunk.

K. H. F. — Lysias XYXI, beszédéhez. (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. II. 118.) — 31. §. talán *καὶ οὕτω συντιμηθῆναι* hely.. *ἢ καὶ ὡσαύτως τιμηθῆναι*. 29. §. *ὅτι οὐ κατὰ τὸ προσῆκον* stb.

az οὐ ki nem hagyandó. — 32. §. végén τυχεῖν τῆς βουλῆς = helyet nyerni a tanácsban.

Susemihl F. — Aristoteles politikájának legujabb irodalma [3. cikk.] (Neue Jahrb. f. Phil. u. P. 1871. II. 119. ss.) — 1) Die Staatslehre d. Arist. in hist.-polit. Umrissen. stb. v. W. Oncken Leipz. 1870. — 2) Zur Charakteristik d. Arist. Politik v. W. Oncken Leipz. 1870. — 3) Arist. u. seine Lehre v. Staate. v. W. Oncken. Berlin 1870. — 4) Die Lehre d. Arist. v. Wesen d. Staats u. d. verschied. Staatsformen v. Dr. F. Susemihl. Greifswald 1867. — 4) Die Arist. Eintheilung. d. Verfassungsformen v. Dr. G. Teichmüller St.-Petersburg 1859. — Oncken művei melegen és világosan irva, a buvár is sok tanulni valót talál bennök. A 2 utóbbi nem oly találó. — Az inductiv következtetés valóban Arist. találmánya, de inkább az övé a deductio a tudományos bevitatás (ὑπόδειξις). — E tekintetben hibár az 1-ső szakasz O.-nél. Helyesen mondja O. (3. p. 5. ss.), hogy Ar. először volt empirikus nagy mérvben, de ehhez a deductio úgy tartozik mint az inductio. Tiszta empirikus sem volt Ar., hanem megegyezteté az empirismust e rationalismussal; philosophiája a Sokr.-Plato fogalom — philos. és empirikus naturalismus vegyülete. Tanulmányai főleg a természetet illeték, de ebben felülmu'ták, hanem a logikai aesthet. rhetor. politika stb. tekintetében, maradandó igazságokra jutott. Ar.. tulajdonképi systematicus taniratai tanítványainak utánirásából származtak. Ez iratokban a stil nem felel meg épen Arist. kivánalmainak (Rhetor. 3. könyv), mert tanítványai utániratából van s mint hypomnematicus jegyzetek nem a nyilvánosságra voltak szánva hanem az előadás segítségére; nem egészen egyenlő a stil mindenütt, mert nem egy tanítvány irt utána, habár hihetőleg Ar. később átnézte is.

A kéziratokra nézve némely tévedések vannak O.-nél, mire Göttling, Bekker és Barthélemy st. Hilaire vitték. Sokr. minden derékséget a tudásra vitt vissza. Az absolut demokratiáról legjobb itéletet hoztak Sokr., később Arist. egyértelmüleg Platóval. Plató itélete az oligarchiáról nem kedvező, aristokr. családi rokonszenvét Sokratesnek alája rendeli, s távol van állameszménye a születési aristokratiától. O. kimutatja s becsüli Arist. szeretetét Platóhoz, de nem hozza le a következtetést, hogy e szeretet viszonylagos volt. Arist. nem azért hagyta el Plató halála után Athént, mintha a makedoni udvarral viszonyba levén félt volna vagy, mivel nem türheté Speusippos uj iskolafőnököt — mint O. állítja, —

hanem Plató halálával meg volt szakítva a kötelék, mely Arist. Athenhez köté. — A platói respubl. szerzését O. 380-nál előrébb tenni nem akarja. — Az Isoksatesre mért vágás (VI. 505.) nem a panegyricusra vonatkozik, mint O. állítja — hanem egész irányára. Itt is, O. véleménye ellenére, megvan a dialogi művészet. Arist.-nek a platói politika kritikáját részletezvén O., kevés kifogást lehet tenni. — Ar. a nevelést is a kormányzathoz számítja, kitűnik a 7. 8. könyvből, azért καὶ περὶ τῆς παιδείας . . . φυλάκων (1264^b 40—1265^a 1) a 30 s. után való. — Mégis a 2. könyvben van törvény (666 e) látszólag ellenmendásban a 7. könyvvel, mint O. helyesen felismeré, mintha t. i. a magánnevelésnek adná az elsőséget a nyilvános felett; de ez csak a spartai és kretai egyoldalú nyilv. nevelésről értetett. — Ar. politikai nézeteivel és hideg nyugalmával átmenetet képez ugyan a hellenisticus időbe, de nem áll O. állítása (17. l.), hogy valóban már annak programmját adja elő. Elveszett iratai „A kirányságról", „Alexandros" inkább gyakorlati tanácsokat adtak Alexandrosnak, mintsem, hogy a monarchia vagy resp. elveiről szó volna. Egész politikai systemájában nincs mit egy született, a makedon udvartól távol álló athéni sokr.-platói tanítvány fel nem foghatna, mi elég csodálatos, ha meggondoljuk viszonyát a makeden udvarhoz. — Teichmüller G. becses kis irata azok ellen viv, kik az aristotelesi eszmény-államot tagadják, vagy a politiával összezavarják, s kik állítják mint Zeller, hogy Ar. nem a polgári társaságról különbözőleg az államtól szól, s hogy a kormány idomainak felosztása nem folynak egy egységgé. Nem eléggé vitatja be. — Ar. eszményi államát nem tartá kivihetetlennek, mert nem szabad kivánni mi lehetetlen.

Hagen H. — A két uj bukoli költemény értelmezéséhez és kritikájához. (Neue Jahrb. f. Phil. P. 1871. II. 139. ss.)— Nyilvánossága 1869-ben jöttek (Philol. XXVIII. 338. ss.) Peiper R. (1870. Prog. d. Breslauer Magdalenengymn.) bebizonyítá, hogy régibb idők művei, és sok adat a nerói időre mutat. — 5. v. Ladasnak tulajdonítandó; artis fiducia muta (mert tiltva van neki a vakmerőség szava) vagy talán inkább nulla est. — 7. v. notam albam h. nota alba. — 9. v. munus et hely. csak munus. — 12. v. empta h. dempta s így Thamyras úgy érti, hogy ellene fistula-ja elvesztét kicsinált ténynek tekintheti. A pontozás lesz: Th. Sive caprum mavis vel Fauni ponere munus, | Elige utrum perdas, et erit, puto, certius omen | Fi-

stula: damnato iam nunc pro pignore dempta est. — 17. v corrumpit talán percussit (?) 22. v.-sel kezdődő dalt nem szabad megszakítani. 26. v. nem Phöbus magasztaltatik, hanem egy az istenekhez hasonlított ember (32 k.-vben Phöbushoz 29 kk. v. pedig Jupiterhez. V. ö. 27. v. caeli mens . . . solis imago. 28. v. utroque) 22. v. is Jupiterre vonatkozik. A vv. lesznek.

22. maxime divorum caelique aeterna potestas,
24. seu citharae modulis primordia iungere mundi,
23. seu tibi, Phoebe, placet temptare loquentia fila:
35. carminibus virgo furit.

26. v. mundum h. mundo 28 v. stetit után deus.

Ladas énekében még függőben hagyja, hogy az isteni jelenés Jupiter vagy Apollót ábrázolja-e, már Thamyras tudja a muzsák közeledéséből, hogy Apolló. Thamyras dalában fokozás van: ott veszi fel a gondolatot, hol Ladas elhagyá. Vonatkozás Nerora világos (pl. 41. v.) v. ö. Tac. ann. XV. 39. — 42—44. v. egy öreg alak énekli. Midőn (Nero) énekkel isteni hangjával fehér halántékat sárga szalaggal ékíti és a császári fejet érdemelt ékkel diszítse. Peiper mindent Nerora vonatkoztatott, de sok kifogást lehet tenni pl. honnan az ifju Neronak öreg alakja? — Homér az ősz énekes, ki lemond Nero javára a pályadijról. 56. v. distinxit h. discinxit. 47 celabit h. velavit. S mikor énekelt Nero oly hatással, hogy egy szüz isteneket vélt látni? Bizonyosan nem Roma égésekor mint Peiper véli v. ö. Tac. Ann. XV. 39, Suet. Nero 38., hanem Juvenalia ünnepén, midőn Nero 5000 tapsoló közt föllépett s ép oly dicsőitésben részesült l. Tac. XIV. 15. Cassius Dio LXI. 20. Suet. Mero 11, 12, 21. — Csak ha mindkét énekes Nerot dicséri érthető 17—21. v. Végül a birónak kelle a versenyezők fellett itélni. — — A 2-ik idyll az elsőt mindenben felülmúlja. A súlypont 22, 23 versen van. A két dalnok közül Glyceranus az életet oly oldaláról tekinti, Mystes ellenkezőleg. Nerora s hízelegve mondott arany-korára vonatkozik v. ö. Seneca apoth. 4. (9. és 22.) Tac. Ann. XIV. 20. és 16. — 14. v. Peiper szer. uetimus h. en thymus vagy en hely. vel. — 16. v.-től: Cernis ut adtrito diffusus cortice Bacchus | Annua vota ferat sollemnisque inbuat aras? | Spirant templo stb. 34. v. hagyomány szerint hagyandó trinaque tempestas talán = τρικυμία? — 35 v. desperavit után opes. 38. v. subient h. subeunt. — A két énekes Glyceranus és Mystes = Nero tanítói Seneca és Burrus, v. ö. Tac. Ann. XIII. 2. —

Időre nézve távol nem állnak egymástól, de nehezen egy szerzőtől valók.

Bulle C. Pindar III. isthm. és XI. pythiai ódájáról. (Neue Jahrb. 1871. 585 k. ll.). A III. IV. isthmiai ódára vunatkozólag Bulle azt állítja, hogy az egy systemából álló u. n. III. isth. odát Pindar a IV-hez utólag bevezetéskép költötte hozzá, és pedig a következő okokból:

1) 2—5-ik systema (azaz u. n. IV. Isthm.) tökéletes önmagában befejezett egészet képez, míg az 1-ső systema (az u. n. III. Isth.) magában tekintve — csonka;

2) a IV. isthmiai óda Mellissust mint pankration győztest ünnepli s mellesleg érinti, hpgy a szekérversenybcn eredménytelenül küzdött;

3) a III. isthm. ó. ellenben mint szekérgyőztest ismeri Melissust, és így okvetlenül későbbi keletű mint a IV. isthm. ó.

4) a III. isthm. kétségtelenül Pindártól származik, és miután a IV. isthmiaiával azonos merétben iratott, evvel egységes éneket képezett.

Ha ez állítások helyesek, akkor biztossággal azt lehet következtetni, hogy „Pindár az első systemával (III isthm.) a kész költeményt (IV. isthm.) megtoldotta, midön Melissus a szekérversenyben a diadalt aratott, akár ez utóbbi esemény nyomban követte amazt, talán még mielőtt az isthmiai győzelem ünnepe megületett, akár a már előadott költemény a nemeai győzelem alkalmával ujból énekeltetett, ez esetben megtoldva illetőleg kiegészítve az első systema által.“ Bulle magából a két költeményből cáfolja meg az ezen vizsgálat ellen Perthes (Treptowi Programm 1870.) és Schnitzer által (Heidelberg. Jahrbücher 1869. 22. sz.) felhozott ellenvetéseket.

A XI. pytbiai ódára vonatkozó vizsgálatainak eredménye a következőkben foglalható össze: Az óda a 28-ik pythiasban iratott, (Perthes szt. a 33-ikban), mit a scholionokból és törléneti hagyományokból igyekszik bebizonyítani: az ódának alapul szolgáló külső körülményeket illetőleg Bulle úgy vélekedik, hogy a plataeai ütközet előtt Thebaeben uralkodó olygarcha párt tagjai, élükön Attaginos és Timogenidassal, amaz ütközet után a spartaiaknak kiszolgáltattak, és nagy részt megölettek, csak Attaginos és még néhányan menekültek meg, s ez utóbbiak közt volt valószinüleg Thrasydaeusnak, kihez az óda

szól, atyja is, ki fiával a Parnassus alján lakó dóroknál menedéket lelhetett, honnan az utóbbi nem sokára könnyen visszatérhetett a költeményben is felemlített Cirrhában; a mythus egész általánosságban van tartva, csak Orestes és Thrasydaeus közt van összefüggés; politikai iránya a költeménynek: intés mérsékletre és békülékenységre.

Skrzeczka R. Apellonius *τέχνη γραμματική* cimű művéről. (Neue Jahrb. 1871. 630 k. ll.). Uhlig a Rheinisches Museum XXV, 66—74. lapjain azt állítja, hogz valamint Herodian úgy Apollonius ratainok nagyobb része egy egységes ,*τέχνη*' cimű műhöz tartoztak, és kimutatni igyekszik Priscianból, ki szerinte amazt követte, melyek voltak Apollonius művének részei, miként következtek ezek egymásután, és azt állítja, hogy Apollonius még fönlevő művei amaz egészhez tartoztak. Az első állítást Hiller cáfolta meg (N. J. 1871, 618—622 ll.), az utókbiakal mint semmi positiv alappal nem birókat Skrzeczka e cikkben visszautasítja.

Fleckeisen A. Plautus onomatologiájához (N. Jahrb. 1872. 637 k. ll.) Studemund ,Emendationes Plautinae' c. cikkében (Greifswaldi Programm 187½.) az Ambrosianusból bizonyítja, hogy Plautus Casina darabjában az öregnek neve nem a megmagyarázhatatlan hangzásu Stalino, hanem Lysidamus; még több ily érthetetlen szó fordul elő Plautusnál, melyekhez többek közt Casina is tartozik. E szó a hasonnevű darabban huszonötször fordul elő rövid utóelőtti szótaggal: Căsĭna; Fleckeisen szerint görög szó: *Κασίνη*, melynek imént említett sajátságára két analogont hoz föl (tudvalevőleg az *ινη* végü szók többnyire hosszú paenultimával birnak): Murrĭna *Μυρρίνη* (hol a középszótag rövidsége Aristophanes Lysistratréja 70, 850, 851, 874 vvből be van bizonyítva) *Μύρρος*-ból, és *Ἀσίνη* *Ἄσος* mellett (*Ἀσίνη* byz. Stephanus szerint lacedaemon város volt, és rövid középszótaggal előfordul Homérnál B, 560.).

Kiessling A. Horatius term. I, 2, 86-hoz (N. J. 1871. 640 k. ll.):

> regibus hic mos est: ubi equos mercantnr, opertos
> inspiciunt, etqs.

regibus igazolhatatlan, s Thraecibus által pótlandó; hasonló ehhez Horat. Carm. IV, 4, 18 kifejezése:

Vindelici, quibus
mos unde deductus per omne
tempus Amazonia securi
dextras obarmet, quaerere distuli.

Jeep J. (N. J.*1871. 642 k. ll.) Hor. Serm. II, 29 k. versében ily módosított olvasást javal:

carne tamen quamvis dislat nil hac magis illa,
inparibus formis deceptum te tenet. esto

tenet patet helyett, hasonlóan Hor. Epist. I, 1, 81-hez:

esso aliis alios rebus studiisque teneri etqs.

Plüss T. Livius XLV, 10-ben. (N. J. 1871. 645 k. l.) így olvas: „cum magno adsensu auditus est, non magis eo quod culpam in auctores verterat, Itaque cum principes seorsum (vulgo: eorum) Romanis responderent“ etqs.

Kiessling A. (N. J. 1871. 646. l). Asellius (?) Sabiniusról a nomen gentile háromféle alakban fordul elő; Svetonius (Tib. 42): „Asellio Sabino sestertia ducenta donavit pro dialogo“ etqs. e dialogok szerzője bizonyára azonos személy a rhetorral, kinek egy élcét Leonidas szavaira Senecánál olvassuk (Suas. 2, 12): „Sabinus Asilius, venustissimus inter rhetoras scurra cum hanc sententiam Leonidae retullisset. ait „ego illi ad prandium promisissem, ad cenam renuntiassem“, — és az Augustusnak kevéssel halála előtt Agrippinához irt levelében említettek (Svet. Calig. 8): „puerum Gaium XV. kal. Junias si di volent ut ducerent Talarius et Asilius, heri cum iis constitui.“ — Melyik ezek közül a helyes?

Golisch kritikai kisérleteik közül a ‚Scriptores historiae aug.-hoz(N. J. 1871. 646, k. ll.)néhányat közlünk: Pescennius Niger 7: „sed deceptus est (Niger) consiliis scaevis Aemiliani“ olvasandó Aureliani h. V. ö. Severus 8. — 8. — Ib. 10. irandó: „denique etiam nemo fuit quin (ll. qui) suis temporibus dux severior videretur, per vitam (ll. perniciem) illi magis ista qnam mortuo, ubi et invidia et odium deposita erant, talia exempla valuerunt.“ — Ib. 12: „amavit de principibus Aug. Vesp. Titum Traianum Pium Marcum, reliquos faencos vel venenatos vocans“ venenatos helyett: „foeno natos“ valószínű. V. ö. Cic. de or. II, 57, 233. — Clodius Al-

binus 5: „nam et bos albus purpureis ad plenum colorem cornibus natus est, quod mirandum fuit cum cornibus“ utóbbi két szó h. helyesebbnek látszik: „tunc omnibus.“

Bahrens E. u. a. tárgyról (N. J. 1871. 649 k. ll.): Peter kiad. I. köt. 5, 1: „denique privatim suffragante Sura ad amicitiam Trajani pleniorem redit“, de a kéziratok privatim h: statim-ot mutatnak, mi gyaníthatólag „affatim“-ból lett. — Ib. 53, 20 olvasandó: „Hispanis ex haustis Italica adlect.one contra Tra[iani Hadr]ianiqne praecepta verecunde consuluit.“ — Ib. 74, 21 „ipse ingenti luxuria debacchatus est cum libertis suis et amicis paribus“ olvasd: „amicis Parthicis“, kikről alább 30. k. sorban van. — Ib. 90, 27 így olvasandó: „mulierculas formae scitioris ut prostibula mancipia per fictum (ll: perficium, Turnebus: per speciem) lupanarium in ludibrium (ll.et dibrium) pudicitae contraxit.“— Ib. 110, 18: .a libertis etiam ea exegit quibus Commodo vedente ditati fuerant“ olv. „Commodo vendito“ vagy: „Commodum vendentes.“ — sb. 112, 10: „insidias paravit ei Falco . . conquestus est in senatu volens imperare quod quidem credidit“ ez ut. h. olvasandó: „quo vicem reddidit.“ — Ib. 153, 23. olv.: „Scribe laudes marii vel Annibalis vel cujusvis (ll. alius) ducis optimi vita functi.“ — Ib. 155, 4: „alias ad te publice de successione atque honore tuo misi“ te után pótlandó „epistulas.“ — Ib. 179, 23: „fuit adulescens decorus moribus asperis, sed non impius, anarbo retractator, gulosus, cupidus ciborum et vini varie conditi“ javítandó: „impius, avarus, formae jactator, gulosus.“ — Ib. 191, 5 a kézirr szt:

> nam pius et felix poterit dicique viderique
> imperium infelix est et erit ille sibi.

a pentameter így javítható:

> impius, infelix ast erit ille simul.

Ib. 234, 18 olv.: „certe scimus (ll: „sumus“, Baehr: „praesumimus“) bene praesumimus.“ — Ib. 238, 18 „et omnes litteratos et maxime eos, qui bistoriam norant“ h: „et homines litteratos“ etqs. — Ib. 282, 18: „ceteros insignes viros, qui non quieta morte oppetissent“ javítandó így: „insignes viros vi, non q. m. op-

petisse." — Ib. 275, 4 így olvassuk: „qui soli principes perdnnt, dum eos more gentium aut regum Persarum volunt vivere" ; , aut regum' mint glossa regentium fölé volt irva, a hely pedig így olvasandó: „dum eos more regentium Persarum volunt vivere." — Ib. II. 45, 27 a kézirr.: „quid enim facerem, quod Admau † nos venderet", helyesen így: „quoad mater nos venderet." — Ib. 90, 7 a hézag így töltendő ki: „ut qui se verius putet dicere, a matre sua Salonina appellatam esse [quam a concubina Gallieni] quam is perdite dilexit, Piparam nomine, barbaram regis filiam. — Ib. 140, 4: „multa superflua in eodem legisse memini; quippe qui adseverat etiam," olv.: „qui adseruerit etiam." — Ib. 142, 9: „de praeda hostis, non de lacrimis provincialium vivant" az utolsó szó helyett BP: „habeant," miben valószinüleg „tabeant" rejlik. — Ib. 172, 25 olv.: „coeptum est quaeri, equis fieri deberet ex comitibus (ll: omnibus) princeps." — Ib. 182, 17: „de quo dictum est, ut Probus, diceretur, etiamsi Probus nomine non fuisset", a kéziratokbeli „dictum ẽ dignum ẽẽ" így értelmezendő: „dictum est dignum esse, ut Probos diceretur."—Ib. 220, 24 „ita sic inter bella pariendi contudit" a hibák és hézag pótlásával így olvasandó: „ita hic inter bella parandi conatus contudit.

Volkmann R. Minő viszonyban állanak a philos. idézetek Stobaeus Eologae phys.-ban Plutarch Placita philosophorum c. művéhez. (Neue Jahrb. 1871., 683 k. ll.) A Stobaeus által az Eclogae physicae-ben gyüjtött anyag tudvalevőleg kétféle: vagy hosszabb-rövidebb szószerinti idézetek oly irók müveiből, kik neve az elülálló lemmában fölemlíttetik, vagy kivonatos közlemények bölcsészeti művekből forrás megnevezése nélkül; némely fejezetek csak idézetekből, mások (p. 12. 37) csak közleményekből, a legnagyobb rész azonban mindkettőből áll; a közleményeket, nem maga Stobaeus állította össze, hanem azok mind egyazon müből vannak átvéve, mit nemcsak az egész előadás, hanem azon körülmény is bizonyít, hogy azok fele szószerint megegyez Plutarch ‚Placita philosophorum' és Galenus ‚φιλόσοφος ἱστορία' műveinek illető helyeivel. — Hasonlóan áll a dolog az Eclogae ethicaevel . . Mindkettő számára közös forrásául Meineke A. (Berl. Zeitschr. f. das Gymnasialw. 1859. 563 kk.) Areios Didymos stoikus egy nagy bölcsészeti művét állította volt föl — s az Ecl. ethicae-re vonatkozólag igaza is van, (az εὐδαμονία-ról szóló fejezetet ille-

tőleg ő maga megjegyzi a Florilegiumban 103, 28,hol egészen ismételtetik, hogy Didymus epitomejából való), — de hibás nézete az Ecl. phys.-re nézve Didymus epitoméja valószinüleg tárgyalta a peripatetikusok és stoikusok összes philosophiáját, de hogy a görög bölcsészet történetét Thalestól kezdve teljesen magában foglalta volna, az nem következik abból, s nem is valószinű. Ha Stobaeus egészen Didymusból merített volna, akkor természetesen Plutarch és Galennak amavval megegyező részletei is csak az utóbbiból vétethettek. A kérdés tárgyalásánál Volkmann végig megy az összes fejezeteken, kimutatja, hol egyezik, hol tér el egymástól nevezett két, illetőleg három mű, s azon eredményre jut, hogy Stobaeus lényegtelen változtatásokkal használta vagy kiirta ugyanazon művet, mely alapul szolgált a Placitának: mindkettő forrása azonban már nem volt egy bölcsész eredeti műve, hanem ennek egy tudós jártas keze által készült átdolgozása. Ez átdolgozás korát a K. u. 180—240 évek közé helyezi; az átdolgozás szerzőjét illetőleg e koron belül két nyom (Stobaeusnál és Plutarchnál Plac. I, 7, 11—17) Porphyriust engedi sejtenünk.

Fleckeisen A. (N. J. 1871. 706 l.) Plautus Casina IV, 4, 17. így kivánja helyreállítani (l. az eltéréseket a kiadásokban):

Ol. tene hánc lampadem. Lys. ímmo hanc ego jam tenebo.
Venus múltipotens, bona multa mi dedísti, quom hujus cópiam
mihi fecisti, o corpúsculum quam málaculum, mea uxórcula.
quae rés! Ol. quid est? Ly. planta me ínstitit, quasi
luca bos sit. Ol. tácc sis.

Modestow B. Az irás használatáról a római királyok alatt (Berlin 1871.). Ismerteti Clasow O. (N. J. 1871. 717 k. ll.). Modestow művének rövid tartalmát a következőkben adjuk Clason helyenkinti észrevételeivel együtt. Szerző az előszóban műve céljakint tünteti föl, megerősíteni, szemben a Niebbur-féle iskola skepticismusával, Róma legrégibb korára vonatkozólag a történeti hagyományok hitelességét (ebben Gerlach és Bachoffennal egy úton halad.). Az első fejezetben „a latin alphabet eredetéről és az irás kezdetéről Rómában" azon eredményhez jut vizsgálatai folytán, hogy az irást Latiumban Róma hagyományos alapíttatása előtt ismerték és használták, s annak behozatalát Mommsennal egyetértőleg az I. olympias (776. év) előtti időbe teszi; ebben egyetért vele Clason is, eltér azonban azon pontra

nézve, hogy minő terjedelemben használtatott, s a Modestow által felhozott és kifejtett bizonyítékokat nem ismeri el elegendőknek, mert a legrégibb emlékekek, a Servius Tullius által a latinokkal kötött s Dionysius által (IV, 26) említett, valamint a Gabiival kötött (Dion. IV, 58 ; Liv. V, 53) szövetségszerződés hitelessége nem áll minden kétségen alul. A 2. fejezetben a ‚leges regiae‘ és ‚foedera regum‘ valódiságáról értekezik M., s mindkettőt ily régi időbe helyezi, melyben vagy épen nem irathattak, vagy csak oly alakban, hogy a későbbi, császárok korszakabeli irók ép oly kevéssé érthették mint p. a ‚carmen arvale‘-t ; a mit tehát ez emlékek nyelvezetéről mond, az téves. A 3. és 4. fej.-ben a ‚libri pontificum‘ és ‚commentarii pontificum‘ tárgyalásánál fölteszi szerző, hogy ezen s más papi testületek a följegyzéseket, melyeket későbbi időben tettek, már Numa óta rendesen eszközölték ; itt valamint az 5. f.-ben az ‚annales maximi‘ tárgyalásánál folyvást azonosítja az e följegyzéseknek idejét ; de a régi táblák Livius (VI, 1) szerint teljesen elenyésztek, s azok összefoglalását egy könyvbe, mely a a Capitoliumon megmentetett volna, alig lehet elhinni, mert akkor épen a bizonytalanság, mely e téren az annalisták és történetirók összehangzó tudósítása szerint uralkodott, nem volna érthető. A 6. fejezetben a carmen arvale és a sali papok énekeiről értekezik M., de szövege oly ingó alapokon nyugszik, melyek inkább szóbeli terjesztészt — légalább a legrégibb időben — sejtetnék, de az irásra következtetnünk nem engednek. — Föltehetőt tehát, hogy a rómaiak már a legrégibb időben ismerték az irást, de annak tényleges használatáról történeti emlékeken hiányzanak a bizonyítékok — és így az irás használata a t ö r t é n e t i h a g y o m á n y o k h i t e l e s s é g é t n e m t á m o g a t j a.

D ü n t z e r H. A homéri *νόστοι* és viszonyuk az Odysseához. (N. J. 1871. 793 k. ll.). Kirchhoff külső okokból is bebizonyítani igyekszik, hogy az Odyssea egy későbbi átdolgozója használt egy *νόστος*-t, mely Circeről mitsem tud. D. bonckés alá veszi Kirchh. forrásait (Eustathius II, 118-hoz, Proclus kiv.), s annak állításait az Odysseára vonatkozólag fölfödözése buzgósága okozta tévedéseknek tünteti föl.

S c h m i d t H. (N. J. 1871. 806 kk.) Plato Theaetetusához 179ᵉ : „*ἀτεχνῶς γὰρ κατὰ τὰ συγγράμματα φέρονται — ἧττον αὐτοῖς ἔνι ἢ τὸ μηδέν· μᾶλλον δὲ ὑπερβάλλει τὸ οὐδ’ οὐδὲν πρὸς τὸ μηδὲ σμικρὸν ἐνεῖναι τοῖς ἀνδράσιν ἡσυχίας*“, mely helyet, úgy látszik, eddig

sem az értelmezők, sem a fordítók, nem értettek, úgy magyarázza, hogy az utolsó mondat: „μᾶλλον δὲ“ κτλ. nem egyéb, mint egy glossator értelmezése Plato megelőző mondatához, s ennélfogva kiküszöbölendő.

Fleckeisen A. Plautus Truculentusához. (N. J. 1871. 809 kk.). Truc. II, 6, 28 így hangzik a codexekben:

ere (v. here) nudius quintus natus ille quidemst. *S.* Quid postea?

,ere'h. Ritschl ,hercle'-t javasol, de Gellius irja, hogy Rómában a nők Herculesre, a férfiak Castorra esküdni nem szoktak; Fleckeisen szt: ,perii' irandó. — Truc. V. 44 köv. Spengel kiad. szt:

sávium sis hínc pete. a, nequeó caput
tóllere: ita dolét iaque egomet dólui neque etiam queo
pedibus mea sponte ambulare.

Spengel maga megjegyzi, hogy a kézirati ,ego medulo' vagy ,ego me dolo'-ban más valami is rejlhetik, mint ,ego me crucio.' Egy betű módosításával lesz: ,ego med uro.' — Truc. V, 48, B kézir. szt:

id ita esse experta ẽẽ nunc experiere mea Phronesium.

Spengel és Studemund szerint:

íd ita experta' s ét nunc experiére, mea Phronésium

Geppert szerint:

íd ita esse experta és nuncque experiére, m. P.

Fl. ily elrendezést ajánl:

íd ita esse expertá' s: experiere ám nunc, m. P. —

Truc. V, 49-ben: adduxi ancillas tibi eccas ex Suria duas — ,eccas' így van irva a Vetusbau: ,cecas', mi innen származhatott: e^c^cas, s az ujabb bizonyítéka lenne Ribbek minapi fölfödözésének (Frg. trag. lat. LI. k.), hogy eccum, eccam, equis, ecquando mellet: ecum, equis stb. használtatott. — Truc. V, 58 k. versét így alkotta:

púrpuram ex Sarrá tibì
áttuli, tus Pónto amoenum: tene tibi, voluptas mea.

a második versben kéziratilag hagyományozott: „attuli tuas ponto (B: tua sponte) amoenas“; Fleckeisen így kivánja olvashatni:

áttuli, uvas Pónto amomi: tene tibí, v. m. —

Truc. V, 65 k. Fl. javításai után így hangzanak:

vérum abibo. quíd ais? num tu núnc me vis, voluptás mea,
quó vocatus tum íre ad cenam? mox huc cubitum rédiero.

a troch. septen. II, 1, 20 pedig így:

neúmquam probus quisquam érit amator, nísi qui rei inimicúst sui.

Dziatzko K. A deverbia-ról. (N. J. 1871. 819 k. ll.). Dratzko a Rhein. Mus. XXVI. 97 k. lapjain a latin comoedia deverbiairól értekezvén, Bücheler Neue Jahrb. 1871, 273 k. lapján Donatus értelmezett helyén, hol az ének és párbeszédrészletek föliratairól van szó, amazok M. M. C. (mutatis modis cantici), emezek *D. 1. V.* betűkkel szokván megjelöltetni, az utóbbiakat így kivánja olvasni DIV. felhozván, hogy feliratokon sem szokatlan egyes betűknek pontok általi elkülönítése, s így ama rövidítésből diverbium szót állít vissza. Dziatzko e helyen védelmére kell a deverbium alaknak, grammaticailag ép oly helyes képzés lévén, mint diverbium (analog. declivis, deforma), jelentésre nészve pedig műszó, mely ellentétét akarja kifejezni a C azaz cantica-nak, melyekkel érteményre nézve a diverbia azonosak. A deverbium szó azonfölül túlnyomó, majdnem általános használatban van (rendes jegye: DV) s valószinűleg a görög *καταλέγειν* utá van képezve; ezt a későbbi latinság kétségtelenné teszi így: Auct. class. VIII p. 177 (Mais) ezt olvassuk: deverbium, canticum quod ante mortuum canitur, és Hesychiusnál a követk ző glossát: *καταλέγεσθαι τὸν τεθνεῶτα.*

Koch. H. A. A synkope Plautasnál és Terentiusnál. (N. J. 1871. 826 k. ll.). Koch a Fleckeisen által (N. J. 1870. 77 l.) megpendített kezdést, az összevont multidejű alakokat illetőleg, melyben a végzést nem előzi meg x v. s, nehány példával illustrálja. Igy előfordul fexe (= fecisse) Plaut. Men. 668:

mále mihi uxor sese fexe censet quom exclusit foras;

hasonlóan Bacch. 1086; valószinűleg Terentius-nal Eun. 513 is:

ait rem divinam fexe se et rem seriam.

és Phorm. 723. Visti valószinű vidisti h. Trin. 943 és Merc. 393. versben, késziratilag is biztosítottnak látszik Most. 369 (*C*; tui inuisti):

tutin visti? ⌈ egomet, inquam. ⌈ certe ? ⌈ certe, inquam. ⌈ occidi.

kétségtelen ez alak Terentiusnál Eun. 349 :

istúc ago equidem. ⌈ nostin quae sit ? dia mihi, | aut v i s t i n ?

A u s t i n (= audistin) visszaállítanda Pl. Glor. 313 :

qui a matre et sorore venit. ⌈ video. ⌈ a u s t i n, Palaestrio ?

és Ter. Andr. 975, valószinüleg Heaut. 684. is.
D ē d i s t i (= dedidisti) kéziratilag fordul elő Bacch. 687.
C e p s e (= cepisse) Stich. 162 (Dousa szerint):

quo minus laboris illam c e p s e intellego ;

hasonlóan kivánja a mérték Ciceronál de off. III, 98: p e r c e p s e t percepisset h. és Trin. 420 is a c c e p s t i n e irandó accepistine h. — Glor. 1072 helyesen irta Guyet így :

quomque óratricem m e hau s p r e s t i listique exorare ex te ;

de számítható Bacch. 1017 :

prius té c a v í s s e ergo quam pudere aequom fuit,

hol c a s s e v. inkább c a u s s e elfogadhatóbb, mintegy rövidített e r g o
Ez összevont igealakokhoz járulnak névalakok is : Pers. 344.

tua istaéc p o t e s t a s est pater; verum tamen —

hol D-ben p o s t a s áll első kéztől. Ugyane szó metricai nehézségeket szüntet meg : Capt. 934 (postatem) és Rud. 1330 k. — Alig elütő jelenség a Liviusnál XLIV, 46, 1 és XLV, 23, 10., 14 előforduló c i t a s (= civitas), mi után javítandó Pl. Merc. 846 :

vítam, amicitiam, c i t a t e m, laetitiam, ludum jocum ; —

és g u r n a c l o alak, melyet Verg. Aen. V, 176-ben a cod. Romanus nyujt, s melyet Pl. Glor. 1091 versének :

lepidé factumst. jam ex sermone hoc g u b e r n a b u n t doctius porro

és Titinius com. 128 (Ribbeck) versének javításánál érvényre lehet juttatni.

G a r d t h a u s e n V. Ammianus Marcellinus kéziratai. (N. J.

1871. 829 kk.). Az Aminianus M. Eyssenhardt által eszközölt kiadása elleni kifogások e rövid itéletbe vonhatók össze: a kiadó könynyebb végét fogta a dolognak, a legjobb codexet vevén ugyan alapul de kelleténél kevesebb figyelemre méltatva a többi kéziratokat. G. ismerteti és méltatja Ammianus minden kéziratát; I. az olaszokat, a Fuldensistől függetleneket, II. a Hersfeldit és a Fuldensis kútforrását, III. a Vaticano-Fuldensist és másolatait, — s a következő gyakorlati eredményre jut: Ammianus jövendő kiadójának kötelessége lesz szorgosabb collatioja a Vaticanus 1783. és az eredeti Gelenianának; összehasonlítania kell a nem teijesek osztályának egy képviselőjét valamint nehányat a Vat. 1873. legjobb másolataiból, hogy a 31. könyv nagy hézagát pótolni lehessen; végre ellenőrzés végett a Geleni kiadás mellett Castellus vagy Erasmusét is fel kell használnia.

Riese S. Historia Appollonii regis Tyri. Ismerteti Baehren A. (N. J. 1871. 854 kk.) A kiadó különösen az által szerzett magának érdemet, mert a mű a sülyedő latinság nyelvkincsét illetőleg sok ujat és tanulságosat tartalmaz. Kivánatos lett volna egy index verborum et locutionum mellékleése, melyet a bevezetésben összeállított fő nyelvbeli sajátságok nem pótolnak. R. helyesen alapul vette a codex Laurentianust pl. LXVI. n. 42 (IX. v. X. századb.), az egyetlen, közbetoldásoktól ment kéziratot, s a hol ez hézagos volt (különben is csak a mű mintegy negyedrészét tartalmazza) főleg a Vossianus (b) és Oxoniensist (β), másokból variansokat közöl. A szókritika B. szerint sok kivánnivalót hagy hátra, s több figyelmet (talán szerencsét is?)igényelne. B. több helyet részint az eredeti olvasás, részint saját conjecturáival igazít ki.

Ott J. (N. J. 1871. 859 l.) Gellius XIII, 8, 2-hez: „sapere atque consulere ex his, quae pericula ipsa rerum docuerint, non quae libri tantum aut magistri per quasdum inanitates verborum et imaginum tamquam in mimo aut in somnio delectaverint" az utolsó szó helyett: ‚deleraverit'-et, és Pseudo-Cyprianus de Sodoma 58. v.-hez:

transvena non rector Sodomorum iugera libras

ugyancsak az utolsó szó h. ‚liras'-t hoz javaslatba.

Hertz M. Crisishez. (N. J. 1171. 860 k.). Az 5. verset, mely a codexekben így van hagyományozva:

tum mea (v. tu mea, quum ea, num ea) queret eo dignum sibi quere carmen.

Haupt pedg így olvassa: nec mea quit ratio dignum s. q. c.
Pütz következőkép: nec mens quaerit eo dignum s. q. c.
Ribbeck ilyformán: iamque mea ratione in dignumst quaerere earmen
Hertz ily helyreállítást ajánl:

dum mea fert ratio dignum sibi q. c.

Latendorf F. (N. J. 1871. 861 k,) Cento Vergilian. de ecclesia (edid. Suringarius) 20. versét, melyet a kiadó a kézir. szerint változatlanul meghagyott:

more affata est spiritu propiora canitque

·Verg. Aen. VI, 50 k. nyomán így javítja:

Maria: afflata est spiritu propiore canitque.

Autenrieth, G. (N. J. 1871. 863 k.) Livius XXIV, 25, 8 így olvassa: „libertatem, quae media est, nec cupere (Weber: augere, vulgo: stupere) modice nec habere sciunt. et non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes publicationum (ll. publiciorum) aminos ad sanguinem et caedes inritent."

Hirschfeld Otto Cicero leveleihez. (Hermes V. 1871. 296 kk.). Ad fam. II, 16, 7 a kézir.: „hoc adspersi, ut scires me tamen in stomacho solere ridere. [de] Dolabella (v. Dolabellae), quod sripsi, svadeo videas, tamquam si res tua agatur." Hasonló szótagok közvetlen egymásután következéséből származott hiba így javítandó: „de re Dollabellie, mivel teljesen megegyez a mondat: „tamquam si res tua agatur." — Ad fam. V, 20, 9 Cicero így irt: „hanc epistolam, cur conscindi (Medicaeusban: non scindi) velim, causa nulla est." V. ö. ad fam. VII, 18, 4; VII, 25, 1. — Ad fam. VIII, 8, 5 a tanácsvégzésben ezt olvassuk: „cum de ea re ad senatnm referretur a consulibus (referrentur a consiliis: Med.), qui eorum in CCC judicibus essent, ses adducere liceret." Ses-t Herman K. F. és Wesenberg sex (= sexaginta)-nek olvassák, de csekély változással a helyes olvasás helyreállítható: SES h. SFS azaz s(ine) f(raude) s(ua). az ismeretes, okmányokban gyakori formula; v. ö. Corp. Inscr. Lat. I. n. 202, 205; v. 19; Orelli 3115. — Ugyanazon tanácsvégzés végén e két betű áll; *i. u.* Sigonius olvasása: i(ntercessit) n(emo), Benedicté: i(dem) v(iri), Momsen javaslata: C(ensuere) tévesek, valószinüleg a

szokásos formulának: I. V. E. R. P. F.. S. V. = ita uti e re publica fideque sua videretur (v. ö, Brisson. de formulis II c. 104) első két, vagy első és utolsó betüjét irta Cicero levelébe. — Ad Att. XIII, 52, 1, Mamurra halálára vonatkozólag Caesarról irja Cic., hogy annak hirét nyugodtan vette: „(Caesar) tum audivit de Mamurra; non mutavit." A Turnesianusban Bosius gyanus tanusága szerinti „vultum non mutavit" van mit kiadók is fölvettek; valószinü a trivialisabb, de Cic. általtal Atticushoz irt leveleiben többször használt kifejezés: „non muttivis."— Cicero de Rep. V-be tartozik egy Amm. Marcellinusnál (XXX, 4, 10) olvasható töredék, melynek vége így hangzik: „mihi quidem hoc plus mali facere videtur qui oratione quam qui pretio indicem corrumpit, quod pecunia corrumpere prudentem nemo potest prudentem nemo potest, dicendo potes" — prudentum h. kétségkivül „pudentem" irandó.

Koehler. Tanulmányok az attikai psephismákhoz. (Hermes V. 1871. 328 k. ll.). A psephismatöredéknek Ἐφ. ἀρχ. 301 = Rangabé 818 felső részét képezi a Pittakis által Ἐφ. 404 kiadott felirat (P. nem tudta, hogy e két db ngymást kiegészíti), melyet azonban nehezen lehet ki betüzni, kisérletet tesz R. A benne említett szónok tekintélyes családhoz tartozott (V. ö. a föliratban Rang. Ant. Hell. I n. 46. s más helyen e neveket: Ἐπιτέλης Οἰνοχάρης Σφναύτου Πεγασῆθεν Ποσειδῶνι Ἐρεχθεῖ ἀνεθέτην). Utóbbi föiiratot a σ régi alakja után itélve a nyolcvanas olympiasok kezdetébe lehetne tenni — semmi esetre sem kell a pelopon. háboru után. A határozat szónoka úgy látszik az utóbb közlött föliratbeli Ἐπιτέλης unokája volt, — Köller 331. k. lapokon egy föliratot közöl (2 ½—1 ½ sz.-ból), minők most nagyobb számmal vannak, s melyek vagy a prytan, vagy ez és a hivatalnokok, vagy csak utóbbiak számára kiállított dicsérő oklevelek (Mindezek következők: C. J. Gr. 112, 113, 115, Ἐφ. ἀρχ. 283, 108, 1393, 2455 + Rang. 469, 4027, 3444., 1369, Rang. 471, 468, Hermes II, 328 l.. Archaeol. Anz, 1854. 466 l.. Rh. Mus. XXI, 363 l.), utóbbiakhoz tartozik a K.által közlött is. Egyik sem megy vissza a III. századon túl, s kitünik hogy eleinte csak kivételes esetekben történt olynemű megtisztelés, mely később napi renden volt. A prytanok dicsérő oklevele mindig népgyülés határozatból a prytania utolsó v. a következőnek első napjain kelt; magasztaltatnak benne a prytanok és arany koszorúval tiszteltetnek meg. A hivatalnokok oklevelei tanácsvégzés

kifolyása a lelépett prytanok jelentései folytán a pénztárok és irnokról: a pénztárnok és irnoka följratok tanusága szerint magak is prytanok voltak (utóbbit eddig Rangabé kétségbe vonta). Ezeken kivül más hivatalnokok is nyertek ily dicsérő oklevelet és galykoszorúval tiszteltettek meg, így a *κῆρυξ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου* és a *ταμίας τῆς βουλῆς* (mire nézve egy föliratot közöl K. 336. l.). Fölállíttattak a prytanokra vonatkozó okmányok a *πρυτανικόν*-ban, egy eddig ismeretlen helyiségben; valószinüleg így neveztetett az agora azon része, melyben a prytanok hivatalszobái, a tholos és hozzátartozók voltak. A kövek, három kivételével az agora helyén vagy közvetlen közelében lelettek. — 343 l. k. egy Stratocles indítványára Philippides számára népgyülésileg megszavazott oklevelet közöl (csak általános vonásokban kibetűzhetőt). Olympiodorus archon idejéből, tehát a 121. Ol. 4. évéből (= 293 K. e.). — 351 l. K. egy fölirat szövegét közli (melyet Kumanudes a *Παλιγγενεσία*-ban 1870. sept. 10. tett közzé) Ol. III, 4-ből, melyből kitűnik, hogy a Pireaeusban lakó kitioni (Cyprus) kereskedők az attikai tanácshoz fordultak azon kéréssel, engedtessék meg nekik egy fekvőség megszerzése, hogy azon hazai istennőjüknek Aphroditének szentélyt építhessenek; a népgyülésen tárgyaltatott a kérvény, s mellette fölhozatván az aegyptomiakra vonatkozó előzményes eset, a kérésnek hely adatott. Ebből kitűnik, hogy az aegypt. Isistisztelet Görögországban nem, mint eddig általánosan hitték, csak Alexandria alapíttatása óta honosodott meg, továbbá az indítványtevő, ez esetben a szónok Lykurg, kiről a *βίος*-ban is említtetik „*εἶπε καὶ περὶ ἱερῶν πολλάκις*“ — az Isis szentélyre vonatkozik? Nagyatyját a komikusok aegyptominak csúfolták; nem valószinű- e, hogy eme régibb Lykurg a Isistisztelet engedélyezésénél oly szerepet játszott, mint utóbb unokája Aphroditeénál, s innen nyerte csúfnevét, nem pedig azért, mort mint a scholionok és ujabb ak is gyanítják, családja Egyptomból származott.

Rose B. (Hermes 1871. 360 k. ll.) Bywater és Cerianitól közöl collatiot Porphyrius kézirataiból, melyek tudvalevőleg roncsoltak és helyenkint hézagosak.

Hübner. Uj vendégbaráti szerződés Spanyolországból. (Hermes 1871. 371 kk.). 2871-ben Paredes de Nava mellett, éjszakra Palenciatól (rég: Pallantia) egy kis bronzlap találtatott (10 centim hosszú, és 6 c. széless.), mely egy vendégbaráti szerződést tartalmaz, az eddig ismert öt ilynemű okmánynál: Corp. Insc. lat. 2,1343 (5. évből

K. u.); 2,3695 (6-ból); 2,2633 (27-ből. megujítva és bővítve 152-ben); 2,2958 (57-ből); 2,2960 (185-ből) — régibb keletű. A felirat így hangzik:

IIII. NON. MART
IMP. CAESARE. XIII. COS. ACCES. LICIR
NI. INTERCATIENSIS. TESSERAM
HOSPITALEM. FECIT. CVM. CI
5. VITATE. PALANTINA. SIBEI
ET. FILIIS. SVIS. POSTERISQVE
ANENI. AMMEDI. PER MAG
FIAISICVM. HOSPITIO. AMMI
CAENECAENI

Augustus 13-ik, utolsó consulsága a K. u. 2-ik év megjelölésére gyakran használtatik, társának Plautius Silvenusnak megnevezése nélkül: a ölirat tehát 752 R. é. u. = 2. K. u. martius 4-én kelt. A szöveg csak rövidített jegyzéket tartalmaz. mely szerint egy magánember Acces, Licinus fia Intercatiából maga és utódai részére vendégbaráti szerződést kötött (,tesseram hospitalem fecit'-e kifejezés itt először fordul elő —) Pallantia várossal. MAG. a 6-ik sorban = magistratum, s ANENI Hübner szerint ablat., mely mellett a különben szokásos ,agente' (azaz a szerződéskötő másik fél) kiegészítendő. — Mommsen jegyzetben ANENI-t genetivusnak tartja, mely mellett egy főnév: actio, testatio vagy signum maradt ki, s szerinte ,per magistratum Flaesicum" azt jelenti, hogy a község előtt történt a szerződéskötés.

Mommsen T. A latini ünnep évtábláinak uj töredékei (Hermes. 1871. 379 kk,). A XV. században talált, a nevezett ünnepre vonatkozó töredék (I. R. N. 6750) R. é. 727—732. évekre terjed, az 1765-ben talált (s később a vaticani muzeumban elveszett) K. u. 71—73, 107—110 évekre; a legujabb töredékek nagybecsűek, mert egynek kivételével, mely a császárok idejéből való (40—43 K. u.) a köztársaságból (537—542., 552—553. év. R. é. u.) részben igen régi időből valók. Ez utóbbi R. é. 304—306 igen érdekes, s kiegészítve következőleg hangzik:

304 ap. claudio m. cornelio l. sergio l. minucio t. antonio q. poetilio sp. oppio q. fabio k. duilio m.' rabuleio x viris consulARI. POt. l(atinae) f(uerunt) . . . .

305 m. horatio m. f. l. n. barbato l. valerio P. F. P. N. PVTITO COS
l(atinae) f(uerunt) IIII. EID. IAN
iteR(um) L(atinae) F(uerunt) III. NON. FEbR
tert(ium) L(atinae) F(uerunt). K. MAI
306 larte herminio . . f . . n. aquilino t. vergINIo..f..n. tricosto cos

Ezekből a következő tanulságokat lehet levonni; a decemvirek ‚consulari potestate' biróknak is mondathattak (a fasti capitoliniban: ‚consulari imperio'); 305. év consula csak Putitusnak neveztetik (különben: Poplicola Potitus); 305-ben az ünnep január 10-én ületett meg (később april eleje előtt nem ületett meg, mi valószinüleg a közigazgatási év kezdetének változtával függ össze); a ünnep miatt lehet, söt valószinü hogy ismétlődött, mire Liviusnak egy eddig hibásan olvasott illetőleg elferdített helye enged következtetünk, XLV, 3, 2: „in triduum supplicationes decrevitur latinae dictae a consule sunt in ante iiii et iiii ot pr. id. nob." — melyet M. így kiván a fönebbi bizonyító érv nyomán olvasni: in triduum supplicationes decrevit. Iterum Latinae a consule e dictaesunt in a d. III et IIII et pr. et id. Nov.", ha való, hogy ez időben (586. év. R. u,) az ünnep 4 napi tartamu volt. Ismétlésről örvendetes események alkalmából Dio (734- év) is tesz említést.

G o m p e r z T. Epikur levele egy gyermekhez (Hermes. 1871. 386 kk.). A még közzé nem tett 176. sz. herculanumi papyrus (Pagg. 23 incerti auct. Voll. Herc. Oxon. I Praef.) Epikur és barátai életéről tartalmaz adatokat; sok levél idézetet foglal magában melyek közül egy, meglehetős ép állapotban lévőt G. az oxon. másolat (Col. 18) s az eredeti tekercs betekintése után következőkép állít össze (táblákban az említett két kútfő facsimiléjet is mellékelvén):

*ἀ]φείγμεθα εἰς Λάμψακον ὑ-
γιαίνοντες, ἐγὼ καὶ Πυθο-
κλῆς καὶ Ἕρμαχος καὶ Κτή-
σιππος, καὶ ἐκεῖ κατειλήφα-
μεν ὑγιαίνοντας Θεμίσ-
ταν καὶ καὶ τοὺς λοιποὺς φίλους.
εὖ δὲ ποιεῖς καὶ εἰ σὺ ὑγι-
αίνεις καὶ ἡ μάμμη, καὐτῇ (?)
καὶ πάπᾳ καὶ Μάτρωνι πάν-
τα πείθῃ, ὥσπερ καὶ ἔμ-*

πρόσθεν· εὖ γὰρ ἴσθι, ναπία,
ὅτι καὶ ἐγὼ καὶ οἱ λοιποὶ
πάντες σε μέγα φιλοῦμεν
ὅτι τούτοις πείθη[ι] πάντα —

A töredekben előforduló személyek mind Epikur kőréhez tartoztak. P. egyrészt azon körülményből itélve, hogy a tekercsekben elöforduló levelek, kettő kivételével Epikurtól vagy (kisebb részben) Epikurhoz irvák, másrészt a tartalom után indulva azt állítja, hogy a levelet Epikur irta, és pedig Metrodor leányához, e tanítványának gyermekein különben is gyöngéd szeretettel csüggött a mester, s halála óráján az árvák ról mint második atyjuk gondoskodott (Diog. L. X, 19—21; X, 22; Philol. Suppl. II, 5, 530. l.).

J o r d a n H. De Vaticanis Sallusti Historiarum l. III. reliquiis. (Hermes. 1871. 396 kk.). Értekező leirja a cimben nevezett 4 kéthasábosl apból álló töredéket,, ennek szövegét variansokkal együtt közli, s egyes helyeit kiegészíteni s értelmezni iparkodik.

B o n i t z H. Platói párbeszédek magyarázatához. A P h a e d o n b a n f o g l a l t b i z o n y í t é k o k a l é l e k h a l h a t a t l a n s á g á r ó l. (Hermes 1871. 413 kk.). E párbeszéd nem nyelvész vagy bölzsész körökben is uagy érdeket költ, mert a lélek halhatatlansága meggyőződéskép van benne kimondva, s bebizonyítása megkisértve. B. feladatáut tüzte ki kimutatni 1-ször azt, egy vagy több bizonyítékot akart-e Plató fölhozni a lélek halhatatlansága mellett? 2-szor: a közbeszőtt ethikai szemlélődések kiegészítését képezik-e a bizonyítékoknak, vagy ha nem, minő viszonyban állanak ezekhez? A legjelesb értelmezők (Steinhart, Susemihl, Schwegler s m.) a Phaedonban n é g y bizonyítékot különböztetnek meg a halhatatlanságra, és pedig: a származás törvényén alapulót az ellenkezőből,az *ἀνάμνησις*-ből platói értelemben, a lélek lényegazonosságából a megismerés tárgyaival,végre a lélek részvevéséből az élet eszméjében. B. nézete szerint az első két bizonyíték külön nem teljes, hanem egymást kiegészíti, s e g y tökéletes érvet képez, csakhogy e mondatnak: *ὅς ἔστι τῷ ὄντι τὸ ἀναβιώσκεσθαι καὶ ἐκ τῶν τεθνεώτων τοὺς ζῶντας γίγνεσθαι καὶ, τὰς τῶν τεθνεώτων ψυχὰς εἶναι, κ α ὶ τ α ῖ ς μ ὲ ν γ' ἀ γ α θ α ῖ ς ἄ μ ε ι ν ο ν ε ἶ ν α ι, τ α ῖ ς δ ὲ κ α κ α ῖ ς κ ά κ ι ο ν* (p. 72 D.) utolsó része, mely nagyon is hasonlít a p. 63 C-belihez, nyelvileg sem kifogástalan, nem

Platótól származik, hanem egyik olvasójának közbetoldása. E fölfogás nemcsak a bizonyítékok számát módosítja, hanem jelentőséggel bir a párbeszéd menetének megértésére is, mert e bizonyíték, valamint a többiek is, ily felfogás mellett a platói eszmetanon alapszik, s Platónál a lélek halhatatlansága csakis az eszmetan természetes következményeképp van föltüntetve. Plató az összes eszmevilág élére a jó eszméjét állítja: mi természetesebb, minthogy az elméleti bizonyításhoz ethikai szemlőlődéseket és intelmeket kapcsol? Elválaszthatatlanul egynek van föltüntetve tudás és erkölcsösség Phaedrus- és Symposionban is. — II· Plató Lacheséhez. A Laches tudvalevőleg egyike azon párbeszédeknek, melyek nincsenek névleg Aristoteles által hitelesítve, s melyekre nézve Plató szerzősége több ujabb kiadó és értelmező (főleg: Schaarschmidt) által kétségbe vonatott. Bonitz a párbészéd gondolatmenete, s a szerző áttal világosan megjelölt tagolás tüzetes és lelkiismeretes kifejtése által bebizonyítani igyekszik, sem a dialogus tartalma sem szerkezete nem szolgáltatandó alápot platói eredetének kétségbe vonására.A cikk végén B. részletesen cáfolgatja Schaarrchmidt állításait.

Nöldecke T. Ἀσσύριος, Σύριος, Σύρος (Hermes. 1871. 443 k. ll.). Cikkiró összegyüjté Herodottól kezdve a görög és latin irók helyeit, melyekben a cimben kitett nevek előfordulnak; kideríti, minő népeket (kappadociaiakat, phoeniciaiakat, főleg sinopeieket stb.) neveztek ama névvel; mint cserélték össze vagy tudatlanságból vagy vigyázatlanságból a kifejezéseket s így t., és végül röviden a következő eredményre jut. A Tigris mellett fekvő kis tartomány Aššur vagy Âthurból egy hatalmas birodalom keletkezett, mely a fekete és közép tenger martjaiig terjedt; a mindkét parton lakó népeket a görögök Ἀσσύριοι-nek, vagy inkább rövidítve Σύριοι-, Σύροι-nek nevezték, a fekete tenger mellékieket néha megkülönböztetés végett Λευκόσυροι-nek is. Csakhamar azonban a rövidebb név a nyugoti, a teljes a keleti tartományokra használtatott, de pontos földrajzi határolás nélkül; némely iró megfordítva is alkalmazta e nevezeteket, míg nem, legkésőbben Nagy Sándor óta a syr név egyedül a Συρία-ban túlnyomó nemzetiségre alkalmaztatott, s így az eredetileg politikai vagy földrajzi forgalom ethnologiaivá, s a belföldi ‚aramaeus' névvel azonossá lett.

Hirschfeld G. (Hermes 1871. 469 k. ll.) egy aeginai föliratot, melyet Böckh (Cor. Inscr. Gr, 2138) így állított össze:

θεά]ν Κωλιάδα ἐς Ἀβαῖον ἐποίησε Ἄλτιμος

(mások, mint Prokesch-Osten, Leake, Ross, Schöne — máskép), ily formán állít helyre:

τῷ ϑεῷ vagy *τᾷ ϑεᾷ τᾷ ἐ]ν Κωλιάδαις Ἁβαιών ἐποίησε Ἁλτιάδου-*

H e r t z M. (Herm 1871. 484 k.) szerint Spurius Cassius cognomine, mely eddig hibásan Viscellinus-nak, Mommsen (Römische Forsch. I, 107) szerint Vecellinus vagy Vicellusnak hangzott: tulajdonkép V e c i l i n u s volt. V. ö. Mons Vecilius Liv. III, 50, 1: ugyanazon alak mint nomen gentile p. Corp. Inst. Lat. CIL, I, 1313, II, 1309; 4970, 511 és Ciceronál in Verr. II, 8, 23: L. Vecilius Ligus s m.